Sanatın Mitolojisi

İSMAİL GEZGİN

2. BASKI

*SEL

İSMAİL GEZGİN • SANATIN MİTOLOJİSİ

Prehistorik Dönemden Hıristiyanlığa Kadar

SANATIN MİTOLOJİSİ*

İsmail Gezgin 1965 yılında Ilgın'da doğdu. 1987 yılında Ege Üniversitesi Klasik Arkeoloji bölümünden mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Halen Ege Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İsmail Gezgin'in yayınlanmış eserleri:

Aynadaki Herodotos, Güncel Yay., 2004
Mitoloji Mitos ve Logos, Güncel Yay., 2004
Arkaik ve Klasik Dönemde Batı Anadolu, Detay Yay., 2007
Alacaat'tan Alaçatı'ya *Rüzgarlı Bir Köyün Hikayesi*, Sel Yay., 2007
Kırmızı Başlıklı Kız'dan İlk Günah'a Masalların Şifresi, Sel Yay., 2007

* SEL YAYINCILIK

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

*SEL YAYINCILIK: 346
ISBN 978-975-570-355-8

Prehistorik Dönemden Hıristiyanlığa Kadar
SANATIN MİTOLOJİSİ
İsmail Gezgin

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Birinci Baskı: Mart 2008
İkinci Baskı: Aralık 2011

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

İsmail Gezgin

Prehistorik Dönemden Hıristiyanlığa Kadar

Sanatın Mitolojisi

Denizkızına

İçindekiler

Giriş

Mitoslar, anlamsız, boş zamanlarda anlatılmak için uydurulmuş fantastik masallar değildir. Mitoslar, insanlığın bugüne gelişinin öyküsünü verebilecek kültürel zenginlikler içeren, hatta hayatımızı şekillendiren, sınırlamalar getiren, kültür dediğimiz şeyin DNA'sıdır... Mitler toplumsal bilinçdışının ürünleri olarak onbinlerce yılın toplumsal deneyim, duygu, korku ve kabullenişlerini ifade eder. Bu nedenle, mitoslar başlangıçta olup bitmiş olayları anlatıyormuş gibi görünen ve daha sonra gelen toplumlar tarafından kelimesi kelimesine değişmeden aktarılmış ölü sözler değildir. Aksine mitler, içinde yaşadığı her topluluk ve kültürden bir şeyler taşıyan, yaşadıkça değişen ve gelişen bir organizma gibidir; tek yönlü değillerdir; herhangi bir yöntem ve analizle tam olarak anlaşılabilecekleri iddiasından uzaktırlar. Kültürleri ve toplumları etkilemelerinin yanı sıra, içinde yaşadıkları kültür ve toplumlardan etkilenirler, onlardan izler taşırlar. Mitler, ışığı hangi taraftan gönderirseniz gönderin mutlaka farklı bir açıyla kırarak çıkaran bir kristal gibidir; ifade ettiği tek gerçek yoktur; kendilerine bakan her göze farklı bir ayna sunarlar... Her mitin bize sunduğu sözel bir resim sözkonusudur; hatta belli süreçleri anlatmaları nedeniyle birçoğunun hareketli resimlerden oluşan sinema ürünleri oldukları bile düşünülebilir. Kahramanların ve olayların sembol diliyle temsil edildiği bu sahneleri tekrar resimleştirerek insanların önüne sunmak, bir yerde anlaşılmayan bir dilin anlaşılan bir dile çevrilmesine benzetilebilir. Burada bazı handikaplar da olacaktır tabii ki; evrensel geçerliliği olan bir sembol dilini ya da bir başka söylemle insanlık tarihinin belli bir noktasında, belirli bir insan topluluğunun yarattığı, bilinçdışını yansıtan bu ortak ürünleri somutlaştırmak ya da bilinç düzeyine getirmek göründüğü kadar kolay olmamaktadır. Her şeyden önce evrensel semboller arasında çok net bir ayrım yapabilmek mümkün değildir... (Gezgin 2004, s.28-29).

Mitoslar antik çağların psikolojilerini yansıtır. Sanat da, en azından başlangıçta, psikolojik bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. İnsanın kitonyen doğasının karanlığından ortaya çıkmış Apollonik ürünlerdir. Bu anlamda mitoslarla sanatın aynı kaynaktan çıktığını ileri sürebilirim. Hatta bir adım daha ileri gi-

derek, yazı öncesi sanatın insanların bilinçdışından yükselen mitosları temsil ettiğini söylemek bile mümkündür. Yazı öncesi sanat eserleri piktografik (resimsel) mitoslardır. Yazılı mitoslar gibi sembolik bir dile sahiptirler ve uygun sorulara cevap verebilecek kadar da yeterlidirler ve yazılı kültürler kanalıyla bildiğimiz birçok mitosla da benzerlik gösterirler. Bir başka deyişle, yazılı kültür mitosları, yazı öncesi insanının mağaraların kuytu köşelerine veya taşlara yansıttığı mitolojik ifadelerinin devamı niteliğindedir.

Bu kitapta kimi zaman sanattan hareketle mitosa kimi zaman ise mitostan hareketle sanata yolculuk yapmaya çalıştım. Bazen bir resme nasıl anlam yüklenebileceğini, bazen de bir anlamın nasıl resimlenebileceğine işaret ettim. İnsanlık tarihinin belli bir dönemini yansıtacak örnekler seçtim. Konunun seçiminden örnekleme, anlatımdan yönteme kadar öznel bir çalışma sunuyorum. Doğruyu hedeflemek yerine farklıya vurgu yapmak önceliğim oldu. Umarım yeni bir açılım sağlayabilirim.

İsmail GEZGİN

1. BÖLÜM:

SANATIN MİTOLOJİSİ

Prehistorik Sanat (Mitlerin Ortaya Çıkışı)

İnsan zannedilenin ötesinde dünyanın en güçlü canlısı değildir. Hatta tam tersi evrimsel biyolojik yapının içindeki en zayıf halkalardan birisidir. Çünkü yaşam koşullarına göre, dönüşebilecek, adapte olabilecek bir beden yapısına sahip değildir. Bu nedenle de canlıların içinde sürekli bir arayış içinde olan tek varlık insandır. Yapılan arkeolojik ve antropolojik araştırmalar göstermiştir ki insan dediğimiz biyolojik canlının ilk ortaya çıktığı tarih günümüzden yaklaşık 4-4,5 milyon yıl öncesidir. İki ayağı üzerinde durabilen, bize göre biraz daha küçük ve kıllı bir canlı olan bu insan türünün genel ismi *Australopithekus*'tur. Bu insanın konuşma ve alet yapma özellikleri hakkında arkeolojik bulgular kesin bir yargı sağlayamasa da gırtlak yapısından temel sesleri çıkarabileceği ve bu seslerle basit konuşmaları yapabileceğine dair bilim dünyasında bir kanaat oluşmuştur (Arsebük 1995:51). Australopithekus'un bizim gibi konuşması ve alet kullanması beklenmemelidir. Onun dili yaşamıyla paralel *basitlikte* bir yapıya sahip olmalıdır. Öte yandan Australopihekus'un bazı basit aletleri ürettiği ve kullandığı da kabul edilmektedir. Çünkü beslenme alışkanlıkları arasında yer alan yumrulu bitkileri topraktan çıkarması sahip olduğu el yapısı ile mümkün değildir (Gezgin 2010:87) Doğada bulduğu kimi sert cisimleri bir kazma aracı olarak kullanmış olmalıdır (Arsebük 1995:53).

Australopithekus'un doğadan dönüştürdüğü kimi dalları, kemikleri ve taşları alet gibi kullanmasına karşın ilk aleti yapan (tasarlayarak) insan Homo Habilis'tir. Yapılan çalışmalar bu konuda çok sayıda arkeolojik veri sağlamışlardır. Homo Habilis, insanlık tarihi boyunca en büyük sıçramayı yapan ilk türdür. Dünyadaki iklimsel değişiklilere paralel olarak çıkan bu türü *becerikli avcılar* olarak kabul etmek gerekir. Oldowan* teknolojisi adı verilen bir taş alet endüstrisinin yaratıcısı olan bu insanların ateşi kullandıklarına dair de bazı şüpheli veriler bulunmaktadır (Arsebük 1995:55-61). Bu durumda bize yardımcı olacak en önemli soru şu olmalıdır: İnsanın alet yapması ne anlama gelir?

Doğadaki biyolojik açısından en zayıf canlılardan birisinin insan olması, alet yapma yetisini onun kaderi haline getirmiştir. İnsan, hayatta kalabilmek ve doğadaki canlı çeşitliği arasında varlığını sürdürebilmek için zayıf olan

* Afrika'da Olduvai Boğazı'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda ele geçirildiği için bu aletler bu isimle anılmaktadır. Burada Homo Habilis'in bazı taşları yan yana dizerek oluşturmaya çalıştığı barınak izlerine de rastlanmıştır ki, bu insan türünün yeteneği konusunda bilgi vericidir. Bu alet endüstrisi hakkında daha fazla bilgi için bakınız, Hovars ve Braun 2008.

adapte yeteneğini güçlendirmek amacıyla alet üretmek zorundaydı. Alet yapmak sadece bir eylemin sonucu değildi, bu aynı zamanda bir tasarım ve zihin sorunu idi. Alet, temel bir ihtiyacı karşılayacak zihinsel bir sürecin eyleme dökülmesi sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Antropolog Haviland, alet yapımı ile dil yeteneği arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Ona göre, insan alet yaparken, aletin bitmiş halini kafasında canlandırması gerekmektedir. Bu durumda somut nesneler ile soyut kavramlar arasında bir ilişki kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dilin ortaya çıkmasının ön koşulu da bu ilişkidir. Ayrıca alet yapımı için gereken el devinimleri beynin sağ ve sol yarıkürelerinin belirginleşmesini sağlamıştı. Böylece konuşmak için gerekli olan *vokal deneyimlerin* beyindeki transferi gerçekleşmektedir (Haviland 2002:157).

İnsan karmaşık aletler yapabilen tek canlıdır. Dil dâhil tüm düşünsel süreçler bu tasarımın sonucudur.* Bedensel zayıflığını aletle giderme yolunu seçmiştir insan. Australopithekus'tan emin olmasak da en azından Homo Habilis'in alet yaptığı kesindir. İnsanlık biyolojik dünyada kendisini farklılaştıracak ilk hamleyi bu insan türü sayesinde gerçekleştirmiştir. İnsan, alet yapmayı keşfettiği ilk günden bu yana doğayla birlikte kendi biyolojisini/doğasını da yenmeye başlamıştır. Alet yapan insan biyolojik kaderini, kültürel desteklerle değiştirmeyi başarmıştı. Birçok müze teşhirlerini kronolojik bir sırayla sergiler. İlk vitrinler o coğrafyadaki en eski aletlerin sunumundan oluşur. Bunlar ziyaretçilerin en hızlı geçtiği vitrinlerdir. Çünkü görsel bir cazibe taşımayan bu basit aletlerin modern zihinlerde iz bırakması mümkün değildir. Oysaki bu aletler insanı canlılar dünyasında farklı kılan en önemli kanıtlardır. Homo Habilis'in yaptığı bu ilksel aletlerin et parçalamakta kullanıldıklarını biliyoruz. Hatta daha doğru bir ifade ile Habilis aletleri etleri parçalamak için yapmıştır. Avlanmayı bir kenara bırakın, doğada değişik nedenlerle hayatını yitirmiş bir hayvan leşi bulduğunda bile aleti olmadığı için onu yiyemeyen, götüremeyen ve parçalayamayan bir insandan söz ediyoruz. Alet yapamayan insan için yapılabilecek en iyi şey etin yumuşaması için çürümesini beklemektir. Ama bu imkânsızdır; doğada aynı kokuyu alan o kadar çok yırtıcı vardır ki, aletsiz insanın onlarla kapışmasına da olanak yoktur. Dişleri ve tırnakları yırtıcılar kadar güçlü olamayan insanın en azından bu tür durumlarda eti parçalayabilecek bir alete ihtiyacı vardı. Bu alet insanın dişleri, çene kasları ve tırnaklarında eksikliğini hissettiği parçalayıcı bir güce sahip olmalıydı. Homo Habilis'in diyetine bakıldığında alet yapmasının farkı hemen hissedilmektedir. Australopithekus'a göre Habilis'in diyetindeki protein oranı artmıştır. Yani Habilis daha fazla et tüketmeye başlamıştır (Gezgin 2010:87).

Peki, insan daha fazla et tüketince ne olmuştur? Bu konudaki bir makalemde şunları ifade etmiştim: İnsan evriminde, etin, beslenme sisteminde gi-

* Alet yapımı ve zihinsel gelişme arasındaki ilişki konusunda detaylı bilgi için bakınız, Novel ve Davidson 2010.

derek daha fazla tüketilmesi önem taşıyan bir konudur. Sindirim sisteminin ayrıcalıklı yapısından ötürü insanın, aminoasit ihtiyacını var olan bitkisel kaynaklardan karşılaması bir hayli zordur. Ayrıca et tüketmediği durumlarda ciddi rahatsızlıklarla karşılaşabilir. Büyümenin baskılanması (depression of growth), kötü beslenme ve ölüme kadar varan ciddi rahatsızlıklar bu tür tek yönlü beslenmenin sonuçları olabilmektedir. Doğada en kolay ulaşılabilir bitkisel kaynaklar yapraklar ve baklagillerdir. Fakat bunların pişirilmeden tüketilmeleri sindirim açısından imkânsızdır. Burada sorun olan, yaprak ve baklagillerin emilmeden bağırsağa karışan maddeler içermesidir. Savanların dışındaki şempanzeler de benzer problemler yaşarlar. Bu tür ortamlarda şempanzeler gündelik zamanlarının %37'sini kurtçuk ve böcek yiyerek geçirirler. Böylelikle ihtiyaç duydukları proteinlerin bir kısmını sağlamış olurlar. Daha sonra da sürüngen ve yumurta yemeğe başlarlar, çünkü bunları bulma ve yakalama ihtimali daha düşüktür. Sindirimi kolay olan bu hayvansal besinler, aynı zamanda temel amino asitleri içeren kaliteli proteinler barındırırlar. Bitkilerin hiçbir çeşidinin bu denli besleyici gücü yoktur; ancak doğru kombinasyonlarda tüketilen bitkisel besinler etin yüksek değerine erişebilirler (Haviland 2002:110).

Avcı-toplayıcılarda etin değeri barındırdığı protein ve yağın zenginliğiyle paraleldir. Proteinin diğer besinlerden elde edilmesinin zorluğu ete verilen değeri destekler görünmektedir. Protein balık ve küçük av hayvanlarından elde edilebilirdi. Avcı-toplayıcıların mutfağının gözdesi olan büyük av hayvanlarının yağlı eti onun diğer besinlere ve küçük hayvanlara göre değerli tutulmasının asıl sebebi olmalıydı (Brightman 1996:687-729). Avcılığın bu noktada ayrıca bir önemi bulunmaktadır: Bazı araştırmacılar avcılığın insan beyninin büyümesini sağladığına inanıyorlar. Avcılık, et gereksinimini karşılamasının yanı sıra sosyal bir aktiviteydi. Özellikle büyükbaş hayvan avcılığı tek başına yapılacak bir iş değildi. Ciddi bir organizasyon, bilgi ve ortak hareket gerektirmekteydi. Beyinsel faaliyetler ve gelişme, et tüketimiyle birlikte sosyalleşmenin bir sonucuydu. Belki de insanın *akıllı* olmasının bir nedeni Homo Erektus'tan bu yana avcılık yapmış olmasıdır (Miller, Man ve Cordain, 1998). Et tüketiminin artmasının bir başka önemi de insanın sindirim sistemine yaptığı katkıdır. İnsan, et tüketmeye başlamasıyla otçul akrabalarından farklı bir fizyolojiye sahip olmuştur. Bulduğu bitkisel besinlerle hayatını idame ettiren primatların besin değeri düşük bitkisel kaynakları tüketmesi onların kolay besin bulmasını sağlamış ancak gövdelerinin de büyümesine neden olmuştu. Primatların besinleri arasında ağaç kabukları ve yaprakları ile olgunlaşmamış meyveler bulunmaktaydı. Yaşamları daha basit olan ve insan kadar sosyal olmayan orangutan ve dağ gorili gibi hayvanların fazla enerjiye ihtiyaçları yoktu. Onların diyeti çok besin, az enerjiden ibaretti. İnsanın geliştirdiği hem etobur hem de otobur beslenme sistemi, fizyolojik olarak da diğerlerinden farklılaşmasına yol açmış ve kendisine fayda sağla-

mıştır. Temel amino asitleri temin etmek için et yiyen insanın bağırsaklarında bitkisel besinlere de yer kalmaktaydı. Çünkü et tüketenler bitkisel besin tüketenlere göre daha az yiyor ve daha fazla protein alıyorlardı; bu nedenle de bağırsaklarını doldurana kadar yemek zorunda kalmıyorlardı. İnsanın, hareketlilik, çeviklik ve sosyallikten taviz vermeden büyük bir bedensel yapı kazanmasının tek sebebi et tüketmesiydi (Milton 1999:11-21).

Homo Habilis, yaşam sahnesindeki yerini yaklaşık 1,5 milyon yıl önce Homo Erektus'a bırakmıştır. İlk bilinçli ve düzenli av faaliyetini bu insana borçluyuz. Ateşi kullanmaya başlayan Erektus, bugünkü anlamıyla *sürek avı* diyebileceğimiz avcılığın da kâşifi olarak görünmektedir. Bu insan türünün, meşalelerle büyük hayvan sürülerini kovaladığı ve onları uçurum kenarlarında sıkıştırarak aşağı atlamaya zorladığını gösteren arkeolojik veriler bulunmaktadır. Büyük bir organizasyon gerektiren bu olayın gerçekleşmesi ancak iyi işleyen bir zihin ve gelişmiş bir dil yoluyla mümkün olabilir. Erektus'un bu organize faaliyeti onun beslenmesindeki et/protein oranını artırmış ve beyninin karmaşık faaliyetler yürütebilecek kapasiteye ulaşmasına neden olmuştur. Bazı yazarlar, kesin olmamakla birlikte insan yaşamındaki ilk ritüel davranışına da Erektus türünde rastlandığını belirtirler. Ele geçirilen kimi Erektus kafataslarında beynin yerinden çıkartılmış olduğunu gösteren ip uçları bulunmaktadır. Ancak bunun bir tür yamyamlık mı yoksa dinsel bir ritüel mi olduğunu söylemek en azından şimdilik mümkün değildir (Arsebük 1995:75). Eğer bu olay bir dinsel ritüelin parçası ise, insan türlerinin zihinsel ve dilsel faaliyetlerinin de karmaşıklığını ortaya koyacak çok önemli bir veri olacaktır. Langaney ve arkadaşları yaklaşık 235 bin yıl öncesine tarihlenen ilginç bir buluntudan söz ederler; kafasını öne çıkaran minik çizgilerin bulunduğu kadın silüetini andıran bir taş buluntu. Bunun insan eliyle mi yapıldığı veya doğanın bir tesadüfü sonucu mu oluştuğu tartışılmakta. Öte yandan Thuring'de Bilzingsleben'de günümüzden 220-350 bin yıl öncesine tarihlenen ve üzerinde elle çizilmiş olduğunu ele veren çizgiler bulunan bir kaburga kemiği ve uzun bir fil kemiği bulunmuştur (Langaney vd. 2000:55).

Bu tür buluntular, bu kadar erken bir tarihte bile insanın zihinsel, kültürel, dilsel yaşamı ve becerileri hakkında bilgi verici olmaktadır. Bunları daha sonra yaşanacak bazı gelişmelerin habercisi olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Homo Erektus'un son dönemleri olarak algılanabilecek bu tarihten itibaren yeni bir tür olan Homo Sapiens ve Homo Neanderthalensis* ortaya çıkıyordu.

* Neanderthal insanının (Homo Neanderthalensis) ilk örnekleri 1848 yılında İspanya'da Cebelitarık'ta, daha sonra 1856 yılında Almanya'da bulunmuştur. Almanya'nın Neander Vadisinde bulunan fosiller, bu insan türünün bu adla anılmalarına neden olmuştur. 1908 yılında Fransa'da da bulunan fosiller bu insan türünün insan evrimindeki yerinin şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur. Yaklaşık olarak günümüzden 200 bin yıl öncesinden 30 bin yıl öncesine kadar yaşamışlardır. Avrupa, Afrika, Asya ve Anadolu'da yaşadıkları bilinmektedir.

Neanderthalensis, her ne kadar üzerinde çok büyük bilimsel tartışmalar olsa da kesinlikle, insanın sosyal, kültürel ve dinsel yaşamına büyük yenilikler getirmiş bir tür idi (Haviland 2002:117; Coolidge&Wynn 2009:180 vd). Oluşturduğu alet endüstrisi *Mouster* olarak isimlendirilmiş ve Orta Paleolitik Dönemin bir önceki dönemden ayrılması için belirleyici bir rol oynamıştır. Bir hayli gelişmiş bir teknolojiye sahip olan Neanderthalensis insanının çakmaktaşı ocakları açarak çakmaktaşı ürettiği de bilinmektedir (Arsebük 1995:88). Kimi biyolojik özellikleri nedeniyle yıllar boyunca modern insanla ilişkisi reddedilmiş bu türün, insanlık tarihinde çok önemli gelişmeler sağladığı arkeolojik verilerle sabitlenmiştir. Özellikle de zihinsel süreçlerle ilişkili gelişmelerin çoğu belirtileri bu insan türünde görülmüştür. İnanç sisteminin varlığını gösteren ilk veriler bu insanı işaret ederken, bilinçli bir şekilde ölü gömme geleneğini başlatanın da Neanderthalensis olduğu bilinmektedir (Lewin 1998:236; Tremlin 2006:22-23).

Orta Paleolitik dönemde yaşayan Neanderthalensis türüne ait 36 gömü arkeolojik olarak tespit edilmiştir. Bu mezarlarda kullanılan mezar hediyelerinin varlığı şaşırtıcı olmakla birlikte bunların cinsiyete göre farklılık göstermesi ayrıca bir önem taşımaktadır. Erkeklerin mezarlarına konulan hediyeler her nasılsa kadınların mezarlarından esirgenmiştir (Arsebük 1995:89). İlk bakışta dinsel gibi görünen bu ritüelin sosyal boyutları da önemlidir. Belli ki, Neanderthalensis toplumunda, kadın ve erkeğin *toplumsal rollerinde* bir ayrışma söz konusudur. Bir başka deyişle Neanderthallerde *toplumsal cinsiyet rollerinin* varlığı onların bir toplum düzeni kurduklarının da kanıtıdır. Bilim dünyasının Neanderthalensis türü ile ilgili arkeolojik verileri bu bakımdan tekrar değerlendirmesi doğru olacaktır.

Neanderthalensis insanının inanç dünyasına ilişkin yeterli arkeolojik veriler bulunmaktadır. İtalya'da Savona yakınlarında bulunmuş Cadı Mağarası' nda elde edilen arkeolojik veriler bir hayli ilginçtir. Bu mağaranın girişinden 500m kadar içeride yer alan ve bir hayvana benzeyen dikitin, hedef tahtası olarak kullanıldığı saptanmıştır. Tıpkı bir nişan tahtası gibi, bu dikitin de kil topaklarıyla vurulmaya çalışıldığı üzerindeki izlerden anlaşılmıştır (Arsebük 1995:89). Avcılıkla ilişkili olarak yorumlanan ancak kesin nedeni de biline-

Son dönemlerinde modern insanın atası olarak adlandırılan Homo Sapiens Sapiens ile birlikte aynı coğrafyayı paylaştıkları bilinen Neanderthallerin yok oluşu gizemini korumaktadır. Bugünlerde gen haritası çıkarılmaya çalışılan bu insan türünün Sapienslerle giriştiği ölümcül mücadelede yok olduğu iddialardan birisidir. Besin kaynaklarının büyük bir bölümünün etten oluştuğu bilinen Neanderthaller, güçlü yapıları ile iyi avcılardı (Emiroğlu ve Aydın 2003; 624 vd.). Fransa'da yapılan araştırmalarda bu insanın öldürdüğü hayvanın etini sakladığına ilişkin ilginç veriler de elde edilmiştir.
Kuzey Irak'ta Şanidar Mağarası'nda yapılan kazılarda bulunan Neanderthal fosili bu konudaki en ilginç buluntulardan biridir. Yaklaşık 60 bin yıl öncesinden kalan bu fosil, otlardan çiçeklerden yapılmış bir mezarda yatan yaşlı bir Neanderthal insanına aitti (Lewin 1998).

meyen bu ritüelin, ironik bir deyişle Neanderthalensislerin *şeytan taşlayan* ilk insanlar olduğuna işaret ettiği düşünülebilir.

Neanderthalensislerin soyut zihinsel yapısını gösteren bir diğer örnek de İsviçre'de Drachenloch Mağarası'nda bulunmuştur. Bu mağaranın girişinde, 80-100 cm büyüklüğündeki taşların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş bir sandık ve sandığın içinde her birinin yüzü mağaranın girişine bakacak şekilde dizilmiş yedi ayı kafatası bulunmuştur. Mağaranın içinde ise bir doğal nişte altı ayı kafatası daha ele geçirilmiştir. Bu kafataslarının birisinin içineyse bir bacak kemiğinin sokulduğu saptanmıştır. Fransa'da Regourdou'da mağara içerisinde ele geçirilen bir başka ilginç buluntuda ise, kazılarak oluşturulmuş bir çukurun üzerinin oldukça ağır bir taşla kapatıldığı görülmüştür. Bu kapağın altından 20'den fazla ayı kemiği çıkmıştır (Arsebük 1995:90). Her iki örnek de göstermektedir ki, kışın kötü koşullarını uykuda geçiren ve havalar ısındığında uyanan ayı, bu insanların kutsiyet sınırlarının içerisinde yer almaktadır. Hatta ilk kez *öteki dünya* inancının mucidi olduğunu söyleyebileceğimiz Neanderthalensis insanının, bu inancı oluşturmada ayıların yaşamını örnek almış olması hiç de sürpriz değildir. Ayının ve onun gibi kış uykusuna yatan canlıların ölüme karşı çözüm ürettiğini düşünen Neanderthalensis, kendi ölümünü ayıların kış uykusuna benzetmiş olmalıdır. Ancak ölüm uykusuna yattıktan sonra ayılar gibi yeniden bu dünyaya uyanmadığını gören Neanderthalensis, uyanışın bir başka dünyada gerçekleştiğini düşünerek bir *öteki dünya* imajı yaratmış olmalı. Mağara içerisinde ayılar için yapılan uygulamaların bir sosyal organizasyon gerektirdiği de ortadadır.

Neanderthalensislerin sosyal yaşamları ve birlikte hareketleri konusunda bilgi içeren en ciddi veriler Le Chapelle-aux-Saints'den gelmiştir. Burada bulunan, aşırı romatizmalı, yürüme zorluğu çeken ve ağzında sadece iki dişi kalmış bir Neanderthal insanıydı ve bırakın ava çıkmayı yürümek konusunda bile çok başarılı değildi. Bu şekilde yetişkin oluncaya kadar yaşamayı başaran bir insan, mutlaka sosyal dayanışma sonucu hayatta kalmış olmalıdır. Benzer şekilde Şanidar insanı da 40 yaşına kadar hayatta kalmayı becermişti. Onun da sağ kolunu kullanamadığı ve mağaranın tavanının çökmesi sonucu öldüğü tespit edilmişti. Bu insanın bir ölü gömme töreni düzenlenerek, öteki dünyada yine sakat kalmasını istemediklerinden olsa gerek, şifalı otlardan oluşmuş hediyelerle uğurlandığını biliyoruz. Dahası Neanderthalensis insanının, pek çok gömüde olduğu gibi, cenin (hoker) pozisyonunda gömüldüğü kazılar sırasında tespit edilmiştir (Arsebük 1995:90; Lewin 1999:232-233).

Burada özellikle hoker (cenin) pozisyonunda gömü ve mezar hediyesi dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Her şeyden önce, ölen insanın, anne karnındaki bebeğin dünyaya gelmeden önceki pozisyonunda gömülmesi çok manidardır. Çünkü buradaki cenin pozisyonu, tıbbi bir gerçekliği gözler önüne sererken diğer yandan dünyanın belki de en eski mitolojisini aktarmaktadır. Bir kere bu ritüelin bir dili var ve bize çok eski ve köklü bir inanç-

tan söz etmektedir. Bu inanca göre insan bu dünyadaki fani yaşamının ardından başka bir dünyaya göç etmektedir. Bunun en ciddi kanıtı da ölülerin yanına konulan şifalı otlardır. Bireyin gittiği yeni dünyada sağlıklı olması istenmektedir. Çünkü *geçici* olan bu dünyayı sağlıksız yaşamıştı rahmetli.

Dikkat çekici bir nokta da, bu *yeni (öteki) dünyaya* yapılan göçün, anne karnından bu dünyaya yapılan göçle hemen hemen aynı olarak algılanmasıdır. Ölenin bedenine verilen cenin pozisyonu bunun yeni bir *hamilelik* olarak düşünüldüğünü gösterir. Bu yolculuğun toprakta yapılması düşüncesi ise toprağın, ana olarak algılandığının göstergesidir. Bu da, neredeyse tüm dünya dinlerinde olduğu gibi insanın ana maddesinin toprak olduğu inancının Neanderthalensis'ten beri var olduğunu gösterir: *Topraktan geldik toprağa gideceğiz*. Ölü gömme gelenekleri, semavi dinlerin bile temel prensiplerini oluşturan inançların Neanderthalensis insanından bu yana var olduğunun kanıtıdır. Dünyanın pek çok inancına göre, öteki dünyaya yapılacak yolculuğun gerçekleşebilmesi için, geride yani bu dünyada kalanların, ölüyü uygun bir ritüelle gömmesi mecburidir. Antikçağ'ın pek çok inancında olduğu gibi, geride kalanların ölülerini uygun bir törenle defnetmemesi durumunda bu yolculuğun ya mümkün olamayacağı ya da gidilen yeni dünyada işkence dolu bir yaşamla karşılaşılaşılacağına inanılmaktadır*. Bu nedenle geride kalanlar, ileride kendileri için bir tören yapılmasını da sağlamak üzere mutlaka ölü

* Ölenlerin öteki dünyaya uğurlanması anlamına da gelen ölü gömme törenlerinin önemi konusunda mitolojide çok sayıda örnek vardır. Mezopotamya'nın edebi metinlerinden birisi olan Gılgamış Mitosunun on ikinci tabletinde, Gılgamış, onun yerine yeraltına, ölüler ülkesine inen yoldaşı Enkidu'ya gördüklerini anlatması için merak ettiği her şeyi soruyor. Bunlardan birisi de cenaze töreni yapılmadan kaderine terk edilmiş ölüdür:
"*Cesedi kırda bırakılmış olanı gördün mü?*
Evet! Gördüm. Onun ruhu Yeraltı Dünyası'nda uyumuyor,
Rahat yüzü görmüyor" (Gezgin 2009:121).
Yunan mitolojisinin önemli karakterlerinden birisi olan Sisyphos'un öyküsü, ölü gömme töreninin önemini gözler önüne sermeye yeter: Zeus'un, çok sevdiği Asapos'un kızı Aigina'yı kaçırdığını gören tek insan Sisyphos'tur. Zeus'un tehdidine rağmen, yana yakıla kızını arayan Asopos'a, susuzluktan kırılan kentinin ortasında bir kaynak suyu çıkartması koşulu ile kızını kimin kaçırdığını söyleyeceğine dair söz verir. Asopos istenileni yapınca, Sisyphos da suçlunun Zeus olduğunu söyler. Bu duruma sinirlenen Zeus, haddini aşan bu ölümlünün daha fazla yaşamaması için Thanathos'u görevlendirir. Sisyphos zekâsıyla Ölüm Tanrısı'nı alt edip tutsak edince, Zeus iyice sinirlenmiş ve yeryüzüne gönderdiği bir yıldırımla onun canını almıştı. Ancak başına gelecekleri önceden tahmin eden Sisyphos, öldükten sonra arkasından bir cenaze töreni düzenlememesini sıkıca tembih etmişti. Bu yüzden Sisyphos öldükten sonra, karısı ona bir tören düzenlememişti. Ölüler Ülkesi'ne gittiğinde çok mutsuz olan Sisyphos, Hades'ten, ardından bir tören bile düzenlemeyen karısından intikam alabilmek için yeryüzüne kısa bir süreliğine dönme konusunda izin almayı başarmıştı. Sisyphos yeryüzüne çıkınca, tekrar Yeraltına dönmeyi kabul etmemiş uzun süre yaşamını devam ettirmeyi başarmıştı. Tekrar ölüp Yeraltı Dünyası'na gittiğinde ise Zeus, başka bir

gömme törenine katılırlardı. Bugünkü arkeolojik verilerle diyebiliriz ki, önceki insan türleri için henüz yeterli veri olmadığından Neanderthalensis semavi dinler de dâhil olmak üzere dünya dinlerinin temel dinamiklerini ortaya koyan ilk insandır. Ancak burada daha da önemli bir şey var ki, o da Neanderthalensis insanının bu inanç biçimini oluşturacak bir zihinsel ve dilsel yeteneğe sahip olmasıdır.

Neanderthalensis insanının bir dile ve inanca sahip olması, organizasyon ve dayanışma gibi yetenekleri onun *yasa*ya da sahip olduğu anlamını taşımaktadır. Öteki dünya imgesini de içeren inanca sahip bir toplumda kimi geleneksel değerlerin, mitlerin ve ritüellerin oluşması kaçınılmazdır. Ölüm bu kadar toplumsal bir konu ise doğumun da benzer bir toplumsal değer taşıdığı söylenebilir. Dinsel inançlar, toplumsal düzen ve kuralları da beraberinde getirirler. Dinin toplumsal düzene olan müdahalesi, bugün de olduğu gibi *günah* ve *sevap* gibi kavramlar üzerinden gerçekleşir. Çünkü din, insanların yaşamlarını ve daha da önemlisi ölümlerini anlamlandıran bir rehberdir. Bu durumda *yasa* ve *düzenleme*lerden de söz etmek gerekir. Toplumsal yapı içinde insanların belli bir düzene göre yaşayabilmeleri ancak bu yasa ile mümkün olabilir. *Öteki dünya*, *bu dünya* düzeninden hareketle arzulanır. Bir başka deyişle, öteki dünya bu dünyanın varlığını düzene sokar. Onun vaatleri insanların ahenk içinde yaşamaları ile mümkün olabilir. Dolayısıyla dinsel yasa toplumsal düzeni sağlar ve birlikte yaşamanın kurallarını oluşturarak kavramlarını yerleştirir. *Ahlak*, *ayıp*, *günah* gibi pek çok toplumsal kavram inanç sayesinde yazılı olmayan bir yasaya dönüşebilmektedir. Günümüzde bile *öteki dünya kaygısı* modem insanı *hukuk* gibi dünyevi kurallardan daha fazla ilgilendirmektedir. Günah en şiddetli cezadan bile daha fazla caydırıcı olmaktadır. *Tanrı* ve *öteki dünya* kavramları ilk yasal düzenlemeleri oluşturan bir arada yaşama koşullarıdır. Bu düzenlemeler, insanlığın üremesinin ve soyun geleceğe taşınmasının teminatıdır. Bu nedenle de doğaya karşı konulabilen ilk düzen *tanrısal düzen*dir. Bu tanrısal yasa, semavi dinlerde vahiy yoluyla sirayet eder ve dil gerektirir.

Neanderthalensis insanı hakkındaki örnekler, bu insan türünün *tanrı*, *öteki dünya* ve *sosyal dayanışma* gibi soyut bir zihin yapısına ve dile sahip olduğunu kanıtlamaya yetmektedir.* Din, sosyal organizasyon ve ahiret inancı

şeyle ilgilenmesin ve kafasını meşgul etsin diye, onu yuvarlak bir taşı bir tepeye iterek çıkarmakla cezalandırmıştı. Her seferinde yeniden aşağı yuvarlanan taş Sisyphos'un zihnini meşgul etmeye yetmiş ve böylece bir daha yeryüzüne dönmeyi başaramamıştı (Gezgin 2004:134; Grimal 1997:738-9). Bugün de İslami toplumlarda ölenlerin ardından cenaze namazı kılarak uğurlamak kalanlar için bir borçtur. Bu nedenle de cenaze namazları kalabalık olur ve herkes ölenin mezarına bir kürek toprak atmak için sıraya girer.

* Neanderthal insanının Homo Sapiens Sapiens'in, iki atasından birisi olduğunu ortaya koyan veriler de ele geçmiştir. Portekiz'de Lizbon'a 140 km mesafedeki Lapedo vadisinde, 1998 yılında yapılan kazılarda, yaklaşık 24.500 yıl öncesinde yaşadığı tahmin edilen hibrit bir

gibi konular *dilsiz* olmaz. Özellikle dini konular ve bunlarla ilgili mitoslar bilinçdışının ürünleridir ki, bilinçdışı dil yoluyla oluşmuştur. Din kavramının oluşması, zihinde yer edinmesi ancak dil yoluyla mümkün olabilir. Dil, dinin ve tanrının koşuludur. Dil olmaksızın, inanç mümkün değildir. Tanrının buyruğu dille iletilir. Daha da önemlisi tanrının varlığı dil yoluyla gerçekleşir. Dil yoksa tanrı da yoktur, öteki dünya da. Bu yüzden inanç sahibi tek canlı insandır. İnsan konuşarak tanrıyı yaratmıştır. Tanrının insanı yaratması ise yine dil yoluyla olmuştur. "Ol" demiştir tanrı; "*Ol*" demiştir ve her şey olmuştur. Çünkü insan gibi tanrı da konuşmaktadır. Dil yaratıcıdır ya da yaratıcı olan dildir; her şeyden önce söz vardır.*

Bilim dünyasında genellikle modern insanın (Homo Sapiens Sapiens) atalarından birisi olarak kabul edilmeyen Neanderthalensis, kültürel yaşamın ve insanî olanın tüm gereklerini yerine getiren ilk türdür. Daha doğrusu bu gereklerin arkeolojik verilerini ardında bırakmış ilk türdür. Avcı-toplayıcı bir toplumda, özürlü olan ve besin toplama konusunda katkı sağlayamayan *tüketici* insan, normalde kaderine terk edilirdi. *Günah* ya da benzeri bir diğer sosyal yasa, o insanın yaşaması için dayanışmayı şart koşmuş olmalıdır. Sosyal insan ile biyolojik insan arasındaki en önemli farklardan birisi budur. Biyolojik varlık engelli olanı terk etmeyi, eldeki ürünün tüketiminden dışlamayı hedeflerdi; durum bu kadar rasyoneldi. Hayvanlar dünyası bunu gerektirirdi. Oysaki yasanın egemenliği altında bir araya gelen insanlar, her bireyin hayat mücadelesini desteklemek durumundaydı. Ancak güvenlik ve özgürlüğün tarih boyunca bir arada bulunabilmesi pek de mümkün olmamıştır. Birey, ihtiyaç duyduğunda hayatını idame ettirebilmek için toplumdan aldığı bu desteğin bir bedeli olduğunu biliyordu ve bunu ödemek zorundaydı. Bu sosyal destek, şüphesiz ki arzuların tatmin edilmesini engelleyen, cinsel hazzı kısıtlayan, hazların yönetimini sosyal kıstaslara bağlayan yasa sayesinde müm-

çocuk iskeleti bulunmuştur. Üzerinde kırmızı aşı boyası bulunan iskeletin bir seramoni ile gömüldüğü anlaşılmıştır. Bu çocuğun çenesi, dişleri ve kol kemikleri modern insanınkileri temsil ederken, kısa bacakları, kalın gövdesi ile daha ziyade Neanderthal özellikleri sergilemektedir (Lubenow 2000:6-8). Öte yandan Homo Sapiens ve Neanderthalensislerin aynı zamanda Avrupa'da yaşadıklarını ortaya koyan arkeolojik veriler de bulunmaktadır. Carmel Dağı'nda bulunan iki farklı mağarada (Tabun ve Skhul Mağaraları) Homo Sapiens ve Neanderthal türlerinin komşu olarak yaşadıklarını, ancak bunlar arasında bir kaynaşma olduğunu gösterecek bir melezliğin bulunmadığı, özellikle DNA analizlerinin bu farklılığı ortaya koyduğu da ileri sürülmektedir (Aczel 2009:30).

* Evrimsel bir perspektiften bakarak, maddi olanın ötesinde bir anlam arayışının nafile olduğunu ileri süren Tura'nın itirazı tam da bu noktadadır. Çünkü ona göre, yaşam ve davranış için önce sinir sistemi gereklidir. Bütün davranışların altında bir sinir sistemi yatmaktadır: "*Beynin rasyonel düşünme kapasitesi evrim sürecinde davranış rasyonalitesini azami kılma hedefine yönelik olarak sonradan geliştirmiştir. Yani evrim sürecinde önce davranış vardı, sonra beyin gelişti. Önce sözün (dilin ya da dilsel düşüncenin) olduğu şık bir palavradır. Önce davranış vardı*" (Tura 2011:195).

kündür. Bu yasanın toplum üzerindeki egemenliğinin izlerini Neanderthalensis insanında net olarak görüyoruz. Neanderthalensis'in kendisinden sonraki insan türlerine bıraktığı genetik miras *yasa kültürü*dür.

Homo Sapiens Sapiens, Homo Sapiens'ten türemek suretiyle, 35-38 bin yıl önce ortaya çıktı (Arsebük 1995:93). Onun yüksek becerisi modern insanın atası olarak algılanmasını sağlamıştır. Bu insan türü, Neanderthalensis insanının dil, düşünce ve kültür dünyasında meydana gelen gelişmeleri sanata yansıtmayı başarmıştır. Bu nedenle de, sanatın keşfi bu insana mal edilmiştir. Sanatı kimin ve ne zaman başlattığını tartışmak yerine, bu insan türünün, insan zihninde öteden beridir var olan *sembolik göstergeleri* dışa yansıtmaya başladığını söylemek daha doğru olur. Sanat bu dışa vurumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gelecek zaman, Neanderthalensis'in sanatsal yaratımlarını da mutlaka ortaya koyacaktır; ancak sanatın toplumsal olmasını sağlayan Homo Sapiens Sapiens olmuştur. Sapiens, Üst Paleolitik de denilen Eski Taş Çağı'nın son döneminde, Avrupa'dan Asya'ya kadar mağaraların kuytu köşelerine değişik hayvan resimleri veya kabartmaları tasvir etmiştir.* Ayrıca, onun küçük heykelcikler yaptığını ve zihnindeki bilinçdışı mitleri iki ve üç boyutlu sembollere dönüştürmeyi başardığını gösteren çok sayıda örnek de mevcuttur.

Son buzul çağının hemen ardından insanların yaşam biçimleri de değişmeye başlamıştı. Eriyerek Kuzey'e çekilen buzulların açtığı yeni otlak alanlarını takip eden hayvanların peşinden hareket eden insan, alışılmışın dışına çıkmak üzereydi. Buzullarla yaşamaya alışmış insan, buzulların yokluğunda kendine yeni bir yaşam belirlemek zorundaydı. Bilinen yaşamdan uzaklaşmak ölümle burun buruna gelmek demekti. İnsanlık bu korkuyu en derinden hissediyordu; ya yeni oluşan koşullara ayak uyduracak ya da türünün bütün üyelerini alarak yaşam sahnesinden çekilecekti. Bu döneme dair arkeolog ve antropologların tespit ettiği en önemli değişiklik insanların mekânsal düzenlemelerinde olmuştur. Bu düzenlemeler sanat tarihi kitaplarının başlangıcını da oluşturmuşlardır.

İnsanın doğaya karşı verdiği mücadelede *yaratıcı*** olmak zorunda oluşu bir ön koşul olarak kabul edilmelidir. Fiziksel olarak doğadaki en zayıf halkalardan birisi olan insan, evrim teorisinin en temel kavramlarından olan doğaya *adaptasyon* konusunda zorlanıyordu. Fiziksel olarak doğaya uyum sağlayacak esnekliğe sahip olduğu pek de söylenemezdi. İnsan kültür ürete-

* Üst Paleolitik kimi yazarlar tarafından bir devrim olarak nitelendirilmektedir; "Üst Paleolitik Devrim". Bu dönemde binlerce yıllık gelenek değişmiş alet endüstrisinde önemli yenilikler başlamış, mağaraların duvarları boyanmış ve insanın müzikle ilişkisi başlamıştır (Burroughs 2005:141).

** Kutsal kitapların Yaratılış mitlerinde de insanın Cennet'ten kovulmasına neden olan şeyin, yalnızca Tanrı'nın vakıf olduğu bilgilere sahip olmak istemesi, yani yaratıcılığa soyunması olduğu vurgulanmaktadır.

rek fiziksel zaaflarını telafi etmek zorundaydı. Bu zorundalık onu yaratıcı olmaya teşvik ediyordu. Alet üretmek bu teşvikin ürünlerindendir. Doğaya karşı aczini ve tüm biyolojik ihtiyaçlarını kültür yoluyla gidermişti insan. Tasarım ve düşünsel becerilerini el yeteneği ile birleştirmiş ve ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir olmuştu. Ürettiği kültür ürünleri insanın biyolojik gereksinimlerini sağlamaya yetiyordu, bununla birlikte zihinsel kimi sorunlarını çözmekte başarılı olamıyordu. Çünkü insanın aletle çözülemeyecek daha soyut problemleri vardı. Problem farklı olunca çözüm de sıra dışı olmak zorundaydı. Böyle de oldu ve insan daha önce hiç yapmadığı bambaşka bir enstrüman geliştirdi. Somut olarak hayatında bir yer edinmeyen, doğrudan yararı olmayan yeni bir yöntemdi bu. Bilinç düzeyi arttıkça insanın arkaik ölüm korkusu da giderek artıyordu, doğa karşısındaki aczi, kendisini küçücük hissetmesine neden oluyor, ölümün bir gün kapısını çalacağını bilinçli olarak hissediyor, sığınacak bir güç arıyordu. Geliştirdiği alet teknolojisi bu korkuyu giderme konusunda yetersiz kalmıştı. İçindeki korkuyu yatıştırmak için farklı bir yöntem geliştirmek durumundaydı. Yeni bir sembole, bir motivasyona ihtiyacı vardı ve bu ihtiyacı giderebilecek tek şey sonraları *sanat* olarak isimlendirecek soyut silahtı. Bu, yaşamı soyutlayabilme yeteneği ile eşdeğerdi; tüm insanların hissiyatını ortak bir paydada toplamak ve herkesin görebileceği bir yerde sergilemekti. İnsanlığın yeni silahıydı sanat; bilinçdışından gelen arkaik ve karanlık korkuyu bastırmanın en temel yoluydu. Estetik kaygılar ve bireysel ihtiyaçlar için değil, toplumsal ve karanlık korkuları bastırmak için sanatı yarattı insan. Bu korkular ilk insan türlerinden itibaren vardı. Yukarıda örneklerini verdiğim ve arkeolojik olarak varlığını tespit ettiğimiz *inanç* bu korkunun karşılığında kendisini varedebiliyordu. Bedeni ölüme endekslenmiş insanın zihni bu gerçeği kabullenmekte güçlük çekiyordu. Onu *bilmeye* çalışıyor, anlam veriyor, karanlıktan kurtarmak için çırpınıyor ancak yine de ölümün karanlığının derinliklerinde yok olup gidiyordu. Australopithekus türünden itibaren *Homo*, buna çare arıyor, ağıtlar yakıyor, mitler anlatıyordu. Sözel ve davranışsal olarak en başından itibaren insanın yaşamında bu ritüeller vardı. Ancak onu somutlaştıracak, kendilerinden sonraki dünyaya kalacak tasarımlardan uzaktılar. Sanat bu soyut kaygıların ilk kez somutlaştırılmasının keşfedilmiş ve hiçbir zaman da terk edilmeyecek diliydi.

Homo Sapiens Sapiens'in keşfettiği sanat, bugün halen insanlar üzerindeki etkisini korumaktadır. Yaratıcı cesaret, insanın bilinçdışı karanlığında taşıdığı korku ve kaygıların tetiklediği bir varetme itkisidir. Hatta bu korku ve kaygıları kapatma, giderme ve yok etme eğilimi, insanı yaratıcı kılar. Toplumsal dönüşümlerin en çok ihtiyaç duyduğu şey bu mekanizmanın harekete geçmesidir. Çünkü yaratıcı cesaret yeni bir yaşam biçiminin inşasında ihtiyaç duyulan sembolik dizgelerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Kitonyen kişilikte (sanatçıda) yeşeren yaratıcılık, toplumun düşüncesini, korkularını ve karanlıklarını somutlaştıran bir dönüştürücüdür. Ölüme karşı duruşun şövalyeleri

sanatçılardır. Onlar ruhların kitonyen güçlerini yatıştıran şamanlardır. Bilinmezlerle dolu güvensiz yeni yaşam biçimi, insanı ölümle burun buruna getirmiş, içindeki ölüm korkusunun depreşmesini sağlamıştır. Sanatçı mağara duvarlarına çizdiği resimlerle bilinçdışının bu kitonik korkularını yatıştırma görevini üstlenmiştir.

Yukarıda vurguladığım gibi öteden beri insanın çeşitli soyut davranışlar geliştirdiği bilinmekteydi; Neanderthal insanı ilk kez cenaze törenleri düzenlemişti. Hatta ilk kez ölülerini toprağa gömme davranışını sergileyen yine bu insan türüydü. Toprak Ana'dan doğan insanı anasının karnına doğduğu biçimde (hocker-cenin biçiminde) hem de bir törenle gömen Neanderthal insanı olmuştu. Bu *öbür dünya* inancının ilk belirtisiydi. İnsan ölüme karşı yeniden doğuşu keşfetmişti. Belki de dünya tarihinin en muhteşem keşfi bu idi. Ölümlü olan insan, ölümsüz bir dünyaya doğabilmek için ölüme katlanıyordu. Modası geçmeyen bu düşünce biçimi, etkisini giderek artırmış ve semavi dinlerde doruk noktasına ulaşmıştır. Doğaya karşı alet yaparak bedenini güçlendiren insan, bu kez ölüm korkusu karşısında kendisini ayakta tutabilecek soyut kitonik bir dünya yaratarak, duymak istemediği vahşi içgüdüsünün karanlık ulumalarını bastırmaya, susturmaya çalışmıştır. Doğanın değişimi çok radikaldi. Son buzul çağının sonuna yaklaşılmış, iklimde keskin değişimler görülmeye başlanmıştı. Milyonlarca yıldır, yaptığı birkaç taş aletle doğaya uyum sağlayan insanın bu çabası doğanın hızlı değişimi karşısında yetersiz kalıyordu. Doğanın kendisinden almak istediği hayata karşı insanın bir başka hayat -öteki dünyayı- yaratması ironik bir gelişmeydi.

Sanatın Ortaya Çıkışı (Mitlerin Taşlara Yansıması)

Paleolitik Dönemin (Eski Taş Devri) sonlarına doğru buzulların erime hızı artmış, insan yaşam biçimini yeniden bu değişime uyarlamak zorunda kalmıştı. İnsanın doğa ile mücadelesinde, hızla geliştirdiği alet endüstrisinin yanı sıra Neanderthal insanının yarattığı *öteki dünya* inancı yetersiz kalıyordu. İnsan kendisini doğa karşısında iyi hissettirecek bir başka şey daha keşfetti. Tanrılarını soyutlayarak taşlara dönüştürmeye başladı; tanrıçalar üretti. Bu soyutlama yeteneği soyut olan güçleri somutlamaya da yarıyordu. Bilinmeyeni bilinen hale getirmek öteden beri insanın en önemli silahı olmuştu.* Dişil özelliklerini çoktan keşfettiği doğayı tanrıçalar biçimine dönüştürdü ve onu kontrol etmeye çalıştı. Bu da yetmedi; doğa karşısında hissettiği korkuyu bunlar da gideremedi. İçinde hissettiği bu karanlık duygulardan kurtulmak için, içi kadar karanlık mekânları, mağaraların en ücra köşelerini seçti ve içindeki korkuyla orada mücadele etmeye başladı insan.

* Kutsal kitaplarda bu nedenle Adem Havva'yı bilmiştir.

Yaklaşık 30-35 bin yıl önce bu mücadele toprak ananın insana sağladığı ilk sığınaklar olan rahimlerde (mağaralarda) başladı.

İşe en büyük korkuyla başladı insan; ölümle. Önce kocaman bir ölüm yaptı; genellikle siyah veya kırmızı renkteki ölüm, kimi zaman bir boğa, kimi zaman bir bizon, kimi zaman ise vahşi bir attı. Sonra kendisini ve klanını yaptı ve bizonun yanına koydu; küçücüktüler ölümün karşısında. Daha güçlü olsun diye eline bir mızrak veya bir yay ve ok verdiler ve hep birlikte hareket ettiler. Düşman çok büyük ve güçlüydü; organize olmak zorundaydılar. Sonra, ölümü temsil eden büyük hayvana yaşamak için saldırdılar. Kimi zaman yaralasalar da öldüremediler ama bu mücadele hep devam etti.

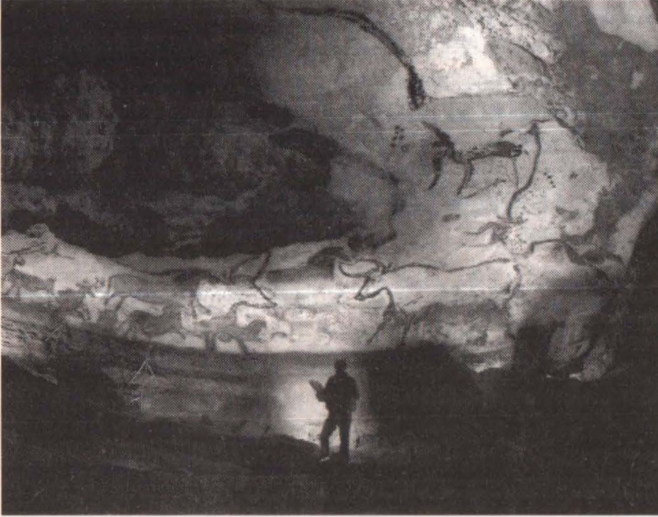
Bu basit bir av sahnesi değildi.* Evet; avcılıkla ilgili bir sembolizasyondu ancak avcının ava dönüştüğü bir avdı. Antropologlar ve arkeologlar yaptıkları araştırmalarda bu resimleri çizen insanların, en çok ren geyiği tükettiklerini tespit etmişlerdi. Hatta tüketilenler ve dolayısıyla avlananlar arasında en az rastlananları bizonlar, boğalar ve atlardı (Lewin 1998). Dolayısıyla avlananlar ve resmedilenler farklıydı. İnsanın en çok avladıkları arasında daha çok küçükbaş hayvanlar vardı. Ama hiçbir mağara resminde küçükbaş hayvana (birkaç istisna hariç) rastlanmadı. O zaman bu resimleri basit av sahneleri olarak değerlendiremeyiz. *Bunlar en eski mitoslardır.*

Mitler, toplumların bilinçdışının dışa yansıması olarak tanımlanır. Yukarıda da dediğimiz gibi, insan *öteki dünya* inancını keşfettiği anda ilk mitini yaratmıştı. Bu keşif bilinç ve bilinçdışı gibi kavramların çok önceden itibaren oluştuğunu gösteriyor. Bu dünyanın geçici olması, insanın ölümden sonra (cenin pozisyonunda gömüldüğünü hatırlayın) yeniden başka bir dünyaya doğacağını tespit edebildiğimiz ilk mittir. Birlikte yaşam, toplumsal bilincin ve bilinçdışının oluşması için yeterlidir. Biz biliyoruz ki, modern insanın atası gayet iyi bir konuşma yeteneğine sahipti. Dil yeteneği, zihinsel kavrayışın gücünü gösterir. Bütün bunlara rağmen mağaraların en kuytu köşelerine yapılan bu resimlerin nasıl bir mitosu temsil ettiğini kesin olmamakla birlikte hissetmek mümkündür.

* Breuil'ün av büyüleri iddialarına karşı, Leroy-Gourhan, at, erkek geyik ve dağ keçisinin erkekliği bizon, mamut ve öküz gibi hayvanların ise dişiliği temsil ettiğini ve bunların yapısal bir sıralanışı olduğunu ileri sürüyordu (Breuil 1965; Leroy-Gourhan 1982). Güncelliğini yitiren bu teorilerin ötesine geçen bir anlam da bulunamıyordu. Ancak insanın zihinsel süreçleri bu kadar kategorik olamazdı. Nitekim son yıllardaki veriler bu mağaraların insanların barınak olarak kullandığı mekânlar olmadığını daha ziyade "*toplanma alanları*" gibi kullanıldığı fikrine yakınlaştırmıştır (Lewin 1999:190). Aşağıda da göreceğiniz gibi bunun bir sonraki (Epipaleolitik/Mezolitik) dönemin en kayda değer örneği Göbeklitepe (Resim 8) tapınak alanlarının öncülü olduğunu söylemek mümkün hale gelmiştir. O halde diyebiliriz ki, toplanma yerleri olarak kullanılan bu mağaralardaki hayvan resimleri, ritüellerin ilahi kahramanlarını temsil eden karakterlerdir.

Duvar Resimleri

İlk kez mağaralara yapılan duvar resimlerinin Üst Paleolitik Çağ olarak isimlendirilen, günümüzden yaklaşık olarak 10 bin-35 bin yıl öncesine ait olduklarını hemen hatırlatmalıyım.* Bu sanatın en iyi örnekleri ise Fransa'nın Perigord bölgesindeki Lascaux mağarası ve İspanya'nın Cantabrian bölgesindeki Altamira mağaralarında bulunmuştur. Bununla birlikte Asya ve Avrupa'nın pek çok bölgesinde ve Anadolu'da da çok sayıda resimli mağara tespit edilmiştir (Bindokat 2006). Mağara resimlerindeki tasvirlerin çoğunlukla vahşi ve güçlü hayvanlar olduklarını söyleyebilirim; insanın karşısında kendisini küçük hissedeceği hayvanlar. Betimlemeler gerçeğe uygun olmakla birlikte özenli seçimler ve soyutlanmış biçimde bir şeyler anlatmaktadırlar.

Fransa, Dordogne'deki Lascaux Mağarasında Boğalar Salonu. Lewin, R. (1998), Modern İnsanın Kökeni (çev. Nazım Özüaydın) TÜBİTAK Yayınları.

Bunların insanın yaşadığı mekânı süslemesinden öteye geçen bir anlamı olmalıdır. Ancak bu anlam pek çok arkeolog ve antropologun da ileri sürdüğü gibi avlanma ile doğrudan ilişkili olmamalıdır. Avcılık önemli bir geçim ve besin kaynağı olmakla birlikte en önemlisi değildir.

Paleolitik Dönem insanlarının beslenme özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Genel olarak bakıldığında Paleolitik beslenmenin %37 protein, %41 karbonhidrat ve %22 yağdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu lif, vitamin ve mineral bakımından günümüzdekinden çok daha zengin bir beslenme biçimidir. Yüksek hayvansal protein, düşük doymuş yağ oranı ve yüksek kalsiyum bu beslenme biçiminin en önemli özelliklerindendir (Egeli

* Mağara duvarlarına yapılan resimler için önerilen en eski tarih 32 bin yıl olup Fransa'daki Chauvet Mağarası'nın duvarlarında yer almaktadır (Aczel 2009:8; Burroughs 2005:2).

2008;84-90). Paleolitik Dönem kalıntıları üzerine yapılan araştırmalar, bu dönem insanlarının beslenmeleri hakkında ilginç bilgiler ortaya koymuştur. Örneğin, üçte biri etten olmak üzere günde 3.000 kalori aldıkları tespit edilmiştir. Bu da demektir ki, Buzul Çağının avcıları günde 800 gramı etten oluşan toplam iki kilo besin tüketiyorlardı. Çok az tuz kullanmalarına rağmen diyetleri kalsiyum açısından zengindi. Bu durum yedikleri bitkisel ürünlerin doğal yapısından kaynaklanıyordu. Az nişastalı tahıllar, meyve ve yaban kökleri ve yedikleri etlerdeki askorbik asit konsantrasyonu yüzünden günümüzde bir Amerikalı'ya oranla beş kat fazla vitamin alıyorlardı (Fernàndez-Armesto 2007:85).

Bugün çağdaş avcı-toplayıcı kabileler üzerinde yapılan araştırmalar avcılığın insanın besin ihtiyacının ancak % 25'ini karşılayabildiğini ortaya koymaktadır (Diamond 1998). İnsanın yaşamını devam ettirmesi için gerekli olan yiyeceklerin çoğu zaten toplayıcılıktan sağlanmaktaydı. Hatta protein ihtiyacının bile büyük bir bölümü toplayıcılık sırasında elde edilen böceklerden karşılanmaktaydı. Diğer yandan yetişkin bir avcının geyik avlama ortalamasının yirmi sekiz günde bir olduğu hesaplanmıştır (Diamond 1998). Bütün bu açıklamalardan sonra insanın gündelik yaşamındaki en önemli edimin avcılık olmadığı ortadadır. Hatta hayatın idamesi için toplayıcılığın önemi daha büyüktür. Söz konusu resimler insanın besin ihtiyacı ile ilişkili olsaydı, avcılığın yanı sıra -en azından küçük bir kısmının- toplayıcılıkla ilgili tasvirler içermeleri beklenirdi. Çünkü yukarıda da belirttiğim gibi insan beslenmesinin tümünü avcılıktan elde ettiği besinlerden sağlamıyordu. O zaman bu resimler ne ifade etmektedirler?

İnsan ilk sığınağı olan mağaraların kör karanlıklarına avlayabildiği en vahşi ve güçlü hayvanları konu edinmiştir çünkü vahşi hayvan doğayı sembolize etmektedir. Doğa gerçekten de insanın baş edemeyeceği kadar büyüktür. Doğa, insan için bereket kadar ölüm de demektir ve ölüm siyahtır. Ölüm insanın en büyük avıdır. Yukarıda da özetlemeye çalıştığım gibi, insanın her zaman yenmeyi istediği en büyük düşmanıdır. İnsan yaklaşık 4,5 milyon yıldır doğadadır ve yaşam mücadelesi vermektedir. Bu mücadelenin son 2,5 milyon yılını becerikli elleriyle yaptığı aletlerin de yardımıyla geçirmiştir. Homo Erectus yaşamını kolaylaştırmak için ateşi evcilleştirmiştir. Neanderthal ölümden sonra yeniden doğum inancını ölüme karşı kullanmıştır. Son 30 bin yılda alet sayısı ve çeşitliliğindeki artış inanılmazdı. Oltanın ucuna takılarak balık avı yapılan zokayı bile onlar bulmuştu. Ama bütün bu kültürel ve teknolojik gelişmeler insanın içinde taşıdığı arkaik ölüm korkusunu gidermeye yetmiyordu. Modern insanın atası Homo Sapiens Sapiens, ölüm karşısında doğum ve yaşama vurgu yapmak, o karanlık yokoluşun etkisinden sıyrılmak için tanrı ve tanrıçalar yaratmıştı. Ancak insana bu yeni semboller de yetmemişti; mağaraların karanlık köşelerini renklendirmek işte bu noktada devreye girdi. Mağaradaki yalnızlığından, doğa karşısındaki acziyetinden

kurtulmak ister gibiydi insan; zihninin derinliklerindeki tanımlayamadığı karanlığı renkli figürlerle doldurmak istiyordu. Kafasındaki şekilsiz karanlığı somutlaştırmak ona iyi geliyordu. Üst üste, yan yana sürekli bilindışı korkularını, kaygılarını duvarlara yansıtıyordu. Ancak ne ilginçtir ki, zihnindeki bu soyutlamalar duvarlara yansıyan boyalarda hayvan şeklinde kendisini gösteriyordu. Çünkü kabul edilmelidir ki kendisini tür olarak ayırmaya çalıştığı, ayrıştırma gayreti gösterdiği hayvan onun yaşamının en önemli gerçeği idi. Hayatı birlikte paylaştığı, korktuğu, öldürdüğü, yediği, tuttuğu, kaçtığı hep hayvandı. Duvar resimlerindekilerin hepsi de çok büyük hayvanlardı ve kimi zaman yanlarına yerleştirilen insan figürlerinin 100 katı büyüklükteydiler. Çoğu ölümü çağrıştıran hayvanlar kimi zaman üst üste, kimi zaman da yan yana dizildiler. Belli ki önlerinde saf saf sıralanmış insanların zihnindeki korkuları yatıştırmak ve dizginlemek için heybetlerini sergilemekteydiler.

Mağaraların karanlık, kuytu köşelerine çizilen bu hayvanların pek çoğunun ilk bakışta dikkati çekmeyen bir özelliği vardı. Bu hayvanların büyük bir bölümü, boynuzlu hayvan türlerinden ve onların erkeklerinden oluşuyordu. Özellikle bizon, boğa ve geyik gibi boynuzlu hayvanların yanı sıra atların içinde bulunduğu büyük baş hayvanlar önemli bir çoğunluğa sahiptiler. Mağaraların derinliklerinde tasvir edilen bu resimler, genellikle ikili anlamlar barındıran hayvanlardı. İnsanın doğayla giriştiği mücadelede doğayı ve dolayısıyla da ölümü temsil ettiklerini söylesem de aslında ölüme karşı bir kurtuluş da içeriyorlardı. Bunlar hem ölüm hem de doğum sembolleridir ya da ölüme karşı doğumu temsil ederler. Bu hayvanların erkek olmasının, genellikle doğumla, bereketle, çoğalmayla ilişkili olduğu açıktır. Ölümün nihai kader olduğu hayat karşısında yeniden ve yeniden doğmak, çoğalmak çare olarak görünmektedir.

Bu resimlerin, insanların bilinçdışı mekanizmasının açığa vurduğu mitleri temsil ettiği açıktır. Bu, mitlerin resimlere yansımasıdır ve isabetli sorular sorulduğunda yanıt veren dilleri vardır. Çünkü hayvanlardan oluşmuş bu dizge tesadüfi oluşmuş bir dizge değildir. Bir gramer gibi ince ince işlenmiştir. Belli bir zihinsel kompozisyon ile duvarlar üzerine yansımışlardır. İnsan çoğalmanın önemini sık sık sanat yoluyla vurgulamıştır. Çoğunlukla şişman kadın heykelleri bu iş için biçilmiş kaftan gibi görülmüştür. Ancak üremek tek başına nihai hedef olamazdı. Çünkü ölüm herkes içindi, zamanı da yoktu. İşte bu nedenle insanlar ölüme karşı kurulan kültür düzeninde çoğalmanın ya da üremenin dışında, içlerini rahatlatacak bir çözüme gitmek durumundaydılar. Sosyal dayanışma kaçınılmazdı. Bireyin hayatını idame ettirebilmesi, toplumsal olmasına bağlıydı. Toplumsal yapı yaşamın en önemli dayanağını oluşturuyordu. Çoğalmak ve bir arada yaşamak işin püf noktasıydı. En büyük düşman her zaman ölüm olmuştu. Bu açıdan değerlendirildiğinde insanın birbirinden çok uzaklarda aynı resimleri sığınaklara işlemesinin de nedenini anlamış oluruz. Ortak düşman, ortak sembolik dil.

Bu resimlerin aynı zamanda toplumsal bir psikolojik rahatlama da getirdiği açıktır; toplumsal bir terapi, bir boşaltım yoludur. İçsel ölüm korkusunun dışavurumudur. Böylece toplumsal huzur da sağlanmaya çalışılır. Yoksa aynı anda Avrupa'nın bir ucundan, Asya'nın diğer ucuna benzer resimlerin ortaya çıkmasını açıklamak imkânsız gibidir. Evrensel sembolik dil, mitoslar ve yazı yoluyla dillenmeden önce, heykel ve resim sanatıyla kendisini ele vermektedir. Paleolitik Dönemden binlerce yıl sonra, büyükbaş hayvan tasvirlerinin benzerleri devam etmekle beraber Çatalhöyük duvar resimlerinde, akbabaya dönüştüklerini biliyoruz. Doğada bundan daha iyi bir ölüm sembolü bulmak neredeyse imkânsızdır. Aynı sembol başka bir evde bir yerleşim birimi üzerine lavlarını püskürten Hasandağı'na dönüşmüştür. Ölümü katliama dönüştüren doğa, burada tüm çıplaklığı ile betimlenmiştir.

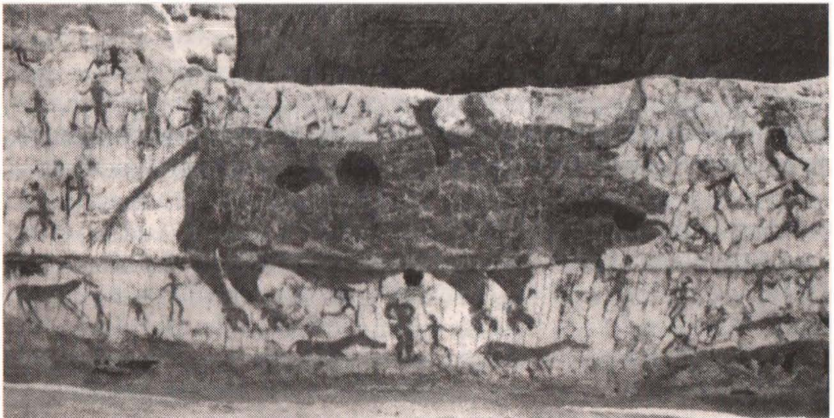
Duvar resimlerinin sadece onları icra eden *ressamların* ürünü olmadıkları ortadadır. Bu bireysel bir duygu aktarımı veya sanat ihtiyacı olsaydı, herkesin içinden gelen farklı duygularla mağaralarda yer alan bütün resimler birbirlerinden çok farklı olurlardı. Ama dünyanın her yerinde bu dönemlerde yapılan resimlerin konu benzerlikleri taşıması şaşırtıcıdır. Bu durumda bireysel bir yaratım söz konusu değildir diyebiliriz. Sanatçı mensubu olduğu toplumun duygularını yansıtmıştır. Dile getirilmiş olan mitsel anlatıların resimlerini çizmiştir. Toplumun bilinçdışında taşıdığı arkaik korkuları duvara aksettirmiştir. Doğada doğal seleksiyon koşulları geçerlidir; güçlü genler yaşamaya devam ederler. Bütün toplumların acımasız doğa koşullarına karşı yaşadığı en önemli sorun ölümdür. Neanderthal insanından beri varolduğunu bildiğimiz *öteki dünya* inancı bile insanı ölümle barıştıramamıştır. Soyut, dolayısıyla kavranması güç olan ölümün somutlanması, bilinmesi ve karşı mücadele geliştirilmesi, bu resimlerin yüklendiği toplumsal misyondur. Duvara yansıyan sanatçının değil, toplumun *bilmek* istediğidir. Bu nedenle de bir mitosu temsil etmektedir. Yani toplumsal bilinçdışının dışa yansımasının ürünleridir bu resimler.

En başından itibaren insanın en büyük düşmanı olan ölümün nasıl yenilebileceğinin öyküsüdür anlatılmak istenilen. Karanlık ve bilinmeyen ürkütücü ölüm, olsa olsa doğadaki vahşi hayvanlar olarak sembolleştirilebilirdi; en güçlü ve ölümcül hayvanlar. İnsan bu resimlerde kendisinin konumunu da net olarak belirlemiş: Büyük ve güçlü olan ölümün karşısında küçük ve güçsüz; ama çoğu zaman silahlı ve kalabalık. İnsanın kültür dünyasındaki yolculuğu aslında bu mitosun içeriği hakkında yeterince bilgi veriyor; ölüme karşı kültüre sarıl ve asla yalnız olma. Burada silahla simgeleştirilen kültür, insanın doğaya karşı kullandığı en önemli güç olan alettir. İnsan ölüm karşısında sadece fiziksel adaptasyonla duramaz; mutlaka alet yapması gerekir. Bununla birlikte doğayla tek başına başa çıkamaz. İnsanlar, toplum halinde bir arada ve ortak bir hayat sürmek zorundadırlar. Güçlü ve büyük ölüm karşısında organize olmalı birlikte mücadele etmelidirler. İnsan için ölüm, birlikte ve *silahlarla* yenilebilecek bir boğadır. Yaşamak isteyen insan bu boğayı yen-

mek zorundadır; en azından onunla mücadele etmelidir; İnsanlığın dile getirdiği ikinci büyük miti budur. Neanderthal insanının yarattığı öteki dünya mitinden sonraki bu mit yaşamak için ölümle mücadele etmeyi anlatır. Hem de organize bir mücadeleyi.

Çatalhöyük'te ele geçen duvar resimleri bu mitosun da binlerce yıl boyunca hiç değişmeden devam ettiğini göstermektedir. Kompozisyon yine aynı; ortada büyük bir boğa ve onunla mücadele eden çok sayıda insan (Hodder 2006). Sahnede ilginç olan insanların boğadan başka hayvanlarla ilgilenmemesidir. Doğada başka tehlikeler de olmasına rağmen en önemli ve büyük düşmanın ölüm olmasından kaynaklanır bu durum. İnsanlar ellerinde oklar, mızraklar ve sabanlar yoluyla kızıl renkli büyük düşmana saldırırlar. Hodder bunların yerleşim içinde bulunan boğa parçalarıyla ilişkili olduklarını ve şölenlerde kullanıldıklarını ileri sürer. Özellikle boğa boynuzları ve aplike boğa başlarının bulunduğu evlerde düzenlenen bir nevi erginlenme törenlerinin varlığından söz etse de Hodder kesin bir ifade sunmak istemez. Ancak bu resimlerde yeralan insan figürlerinin neredeyse tamamına yakınının sakallı erkeklerden oluşması nedeniyle erkeklerin katıldığı bir töreni temsil ettiğini iddia eder. Diğerlerine göre az da olsa daha görkemli olan bu evlerin toplumsal bir üstünlüklerinin olduğunu ileri süren Hodder, toplum içindeki hiyerarşi göstergelerinin ortaya çıktığını söyler. Bu törenlerin içeriğindeki en önemli şeylerden birisinin şölen sırasında tüketilen boğa (yabani) etleri olduğunu Hodder'in çalışmasından anlayabilmekteyiz.

Yukarıdaki veri ve savlar ışığında bazı noktalar daha fazla dikkat çekicidir: Birincisi, yalnızca erkeklerin katıldığı bir tören fikri; bunun erkekliğe adım atan genç erkek çocukları için düzenlenmiş erginlenme töreni olabileceğine işaret eder. Bu olasılık cinsel kimliğin ayrılmasının da bir göstergesidir. Top-

Çatalhöyük evlerinden bir duvar resmi. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

lum içinde ayrımlaşan cinsel kimliğe yüklenen *cinsiyet rolleri* bu ve benzeri toplantı ve törenlerde inşa edilmekteydi. Anadolu'da hala bazı yerlerde erkek çocuklarına daha güçlü ve iktidar sahibi olabilmeleri için boğa ve koç gibi erkek hayvan testislerinin yedirilmesi geleneğinin devam ettiği dikkate alınırsa konuya ilişkin akıl yürütmeler daha fazla anlam kazanacaktır. Bu törenin, İslam dünyasında erkekliğe adım atmanın sembolik ritüeli olan sünnete karşılık gelen bir şölen olabileceği akla yatkındır. Bu durum belki de, birden fazla boğa başı ve boynuzu sergilenen evlerin varlığını da açıklar. Erkek çocuğu fazla olan aileler bu şöleni daha fazla yapmak durumunda kalacaklardır. Her şölen için öldürülen hayvanın başı evin duvarına aplike edilince de çok erkek çocuğu olan evler daha fazla hayvan başına sahip oluyorlardı.

Dikkat çekici ikinci nokta ise bu resimlerin ve boğa başlarının bulunduğu evlerin statükolarının diğerlerine oranla daha büyük olma olasılığıdır. İlk iktidar pratiklerinin toplanan artı ürünlerin paylaştırılması sonucu ortaya çıktıkları hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Bu durumda Hodder'in yaptığı bu tespitin avcılıkla da ilişkisi olabileceğini söylemem gerekir. Avlanma olasılığı düşük bir hayvan olan boğa, av eti olarak nerdeyse Çatalhöyük'ün yarısına yetecek kadar ganidir. Bir boğa yüzlerce kilo et anlamına gelir. Böylesi bir başarının sağlandığı bir avın hemen ardından, avcının kendi evinde verdiği yüzlerce kişinin doyabileceği kadar görkemli bir şölenin, ev sahibinin itibarını artıracağı kesindir. Hele ki birkaç kez bu şöleni vermek herhalde herkese kısmet olacak bir durum değildir. Dolayısıyla bazı evlerin yüksek statüsü ile boğa boynuz ve kafaları arasındaki bağı bu şekilde düşünebilir. Böylelikle söz konusu duvar resminin avcılıkla ilgisini de kabul etmiş oluruz. Ancak, ben hâlâ bunun sembolik bir yansıma olduğunu iddia ediyorum. Av hayatta kalmak için çok önemli besin elde etme yollarından birisidir; ölüme direnişi simgeler. Hayatta kalmak ölüme karşı durmaktır.

Boğa başları sonraki dönemlerde de sıklıkla ölümsüzlük, tanrısallık simgesi olarak kullanılmıştır. Hitit resimlerinde ve hata Mezopotamya kültürlerinin pek çoğunda tanrılar sıklıkla boynuzlu serpuşlarla betimlenmişti. Büyük İskender de kendi tanrısallığının ilanı olarak bastırdığı sikkelerde boynuzlu tasvirinin kullanılmasını emretmişti. Antik Yunan kültürü boynuzu bereketle ilişkilendirmişti. Anadolu'nun kırsalında halen boynuzlu hayvanların kafatasları kapıların üzerindeki yerlerini almaktadırlar.

Çatalhöyük'te bulunan diğer bir duvar resmi sanatsal bağlamda oldukça dikkat çekicidir. İlk bakışta ortadaki geyiği avlamaya çalışan insanların tasviri gibi görünen resimde, detaylar insanların geyikle alay ettiklerini açıkça göstermektedir. Bu duvar resminde ortada büyük bir geyik ve hemen altında geyik kadar büyük olmayan bir domuz ve bu iki hayvanın etrafında çok sayıda insan tasvir edilmiştir. Bu insanların bir kısmının elinde silah bulunmasına karşın bir kısmı ve üstelik hayvanlara daha yakın duranlar silahsız olarak gösterilmişlerdir. Sertleşmiş olarak tasvir edilen penisinden dolayı erkek ol-

Çatalhöyük evinden insan hayvan mücadelesi. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

duğu ve uyarılmış olduğu anlaşılan geyiğin dilini çeken insan figürü özellikle dikkat çekicidir. Sırt tüyleri dikleşmiş olan domuza dönerek poposunu gösteren insan figürü ile hayvanın kuyruğunu tutmaya çalışan insan figürü ilginçtir. Kendilerinden bu kadar büyük iki hayvana *nanik* yapan insan figürleri, insanın doğaya karşı kazandığı bir zaferin göstergesi olmalıdır. Bu sahne vahşi havanların kendilerine artık zarar veremeyeceklerini kutlayan insan kalabalığı gibi görünmektedir. Zeminin hemen solunda yer alan ve ellerinde yay tutan avcılar, ortadaki hayvanların avlanmış olabilecekleri yorumunu akla getirmesi sebebiyle bu sahnedeki kilit figürlerdi. Doğanın insanın ürettiği silahlara ilk mağlubiyetidir bu sahne. İnsanı avlayan ölüm bu kez avlanmıştır; doğayı alt eden insan ölümün dilini çekiştirmektedir. Teknolojinin doğaya karşı bir zafer yanılsamasıdır bu.

Çatalhöyük yerleşiminde yapılan kazı çalışmaları, geyik ve domuz gibi hayvanların avlandıklarında yerleşim yerine getirilmediklerini ortaya koymuştur (Hodder 2006; 197). Hatta geyiğin boynuzu ve domuzun dişlerinin bu hayvanların en önemli organları olduğu söylenebilir. Çünkü yerleşimin duvarlarında çok sayıda boynuz ve diş ele geçmesine rağmen, bu hayvanların diğer organlarına ait herhangi bir kalıntı bulunmamıştır. Bu nedenle bu hayvanları Çatalhöyük yerleşimine getirmenin yasak olduğu düşünülmektedir. Geyiğin en güçlü ve sağlam uzvu boynuzları, domuzunki ise keskin ve sivri dişleridir. İnsan bu hayvanları avlayıp boynuz ve dişlerini sökünce onun güçlerinin kendisine geçtiğine inanıyor olmalıydı. Bu gücü getirip doğaya karşı

kazandığı zaferlerin en sembolik öğesi olan evlerin duvarlarına monte etmekteydi. Böylelikle doğanın ve bu hayvanların gücü bir şekilde insana ait olmakta ve insanla birlikte insan için görev yapmaya başlamaktaydı.

İnsanlığın eski mitlerinin sonraki dönemlerde de devam ettiklerini söylememiz mümkündür. Neanderthal'in *öteki dünya* inancı, bildiğimiz tüm dünya inançlarında kendisine yer bulmuştur. Çok daha teferruatla hayatımıza yön veren en önemli mittir. Cehennem korkusu ve cennet vaatleriyle dünyayı yönetme iddiasında olan bir mittir. Dinlerin en önemli enstrümanlarını temsil eder; olmazsa olmazlarıdır. Bence bu insanlık tarihinin en büyük mitsel anlatılarından birisidir ve binlerce yıldır insanın yaşamını da şekillendirmektedir. Bugün bile bu mite inananların sayısı, tüm dünya insanları arasında % 90'ı aşmaktadır.

Ortada kocaman bir hayvan ve ona saldıran insanları tasvir eden diğer eski mitler, yazının icadıyla Sümer yazılı tabletlerinde dile gelirler. Bu sahnenin en eski yazılı örneği, M.Ö. 3. binyılda Gılgamış metinlerinde yer alır. Dostu Enkidu ile birlikte Humbaba'yı öldüren Gılgamış, insanlığın önündeki doğa engelinin önemli bir bölümünü ortadan kaldırmıştı. Ama asıl sahne bundan sonra Tanrıça İnanna'nın Gılgamış ve Enkidu'nun üzerine saldığı Gökboğası'yla başlar. Ortada bir boğa ve önünde ve arkasında ona saldıran ellerinde kılıç tutan iki insan tam da mağaraların duvarlarına yansıyan resimlerin dile gelmiş halleridir. Bu mitos belki de tarihin ilk yazılı mitosudur. Mezopotamya'da yeralan Uruk kentinin kralı olan Gılgamış, tanrıların kendisine rakip olarak yarattığı Enkidu ile dost olunca gücüne güç katmıştı. Bu nedenle de kalıcı işler yapmak istiyordu. Sedir ormanında yaşayan ve ölümle özdeşleştirilen Humbaba'yı dostu Enkidu sayesinde öldürünce, olayı yukarıdan izleyen Tanrıça İnanna Gılgamış'ın yiğitliğine ve cesaretine hayran olmuştu. Bu hayranlık aşka dönüşmüş ve Tanrıça Gılgamış'tan kocası olmasını istemişti. Ancak İnanna'nın eski kocalarının vahim durumda olduğunu gören Gılgamış nazik bir şekilde bu teklifi reddetmişti. İnanna bir ölümlü tarafından reddedilmenin gurur kırıcı olduğunu düşünerek intikamını almaya çalışmıştır. Tanrıların savaşlarda kullandıkları korkunç Gökboğasını canını alması için

Gılgamış ve Enkidu'nun Gökboğasını (Gugalanna) öldürme sahnesi. Garbini, G. (1966), The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, Ivories, Wall Paintings, Pottery. Landmarks of the World's Art. Hamlyn

Gılgamış'ın üzerine salmıştı. Ancak Gılgamış dostu Enkidu sayesinde bu tehlikeden de kurtulmayı başarmış ve Gökboğasını öldürmüştü. İşte bu andan itibaren İnanna'nın Ölüler Ülkesi ile ilişkisi bozulmuştu. Çünkü Gökboğası, Yeraltı Dünyasının (Ölüler Ülkesinin) tanrıçası olan kızkardeşi Ereşkigal'in kocasıydı.

Bir başka örnek ise Theseus'un Minotauros'u (Giritboğası) öldürmesi mitosudur. Denizlerin tanrısı Poseidon günü gelince kendi tapınağında kurban edilmesini istediği bir boğayı efsanevi Girit kralı Minos'a emanet etmişti. Minos'un karısı boğaya âşık olup onunla çiftleşince onun kurban edilmesini istememiş, bu nedenle de tanrıya verilen söz yerine getirilememişti. Bu yüzden lanetlenen kraliçe boğadan hamile kalmış ve boğa başlı insan gövdeli Minotauros'u doğurmuştu. İnsanlara zarar veren bu yaratık bir labirente konulmuştu ve her yıl genç kızlar ve erkekler burada ona kurban ediliyordu. Antik Yunan kültürünün en ünlü kahramanlarından olan Theseus, bu labirente girerek Minotauros'u öldürmüş ve gençleri ölümden kurtarmıştı (Graves 2004). Bu mitos Minotauros'un insan bedenine sahip olması nedeniyle sahnenin tam anlamıyla ifade edilmesine neden olur. Cesur bir kahraman ve onun mücadele ettiği boğa başlı insan gövdeli bir yaratık; çok açık bir ifadeyle insan bilinçdışı karanlığından gelen yaratığı yani şiddetli korkuyu öldürüyor. Bu yaratık bütün mitoslarda ölümdür. İnsanların ölümüne neden olan ve tanrılar tarafından insanın başına sarılan belalardır.

Bu mitoslar Prehistorik çağların resimlerinin dile gelmiş halleridir. İnsanın doğa ve ölüm karşısındaki çaresizliklerini ifade eden sembolik öykülerdir. Ve yazılı kültürün mitolojik anlatımları bu çıkmazların büyük kahramanlar tarafından aşıldıklarını ifade ederler. İnsanlığın başına bela olan bu tehlikeleri bertaraf eden kahramanların öykülerine hemen her toplumda sıkça rastlanır. Gılgamış mitosunda da tanrılar tarafından insanın başına bir bela olarak gönderilen boğanın öldürülmesi Gılgamış'ın hanesine yazılan bir zafere dönüşmüştür. Burada Gılgamış'ın ölümsüzlüğü arayan bir kahraman olması da anlamlıdır. Ölümsüzlüğü arayan kahramanın yaptığı ilk işlerden birisinin tanrıların gönderdiği boğayı öldürmek olması bir ipucu gibidir. Ölümsüzlük için boğayı öldürmek zorunludur. Hatta boğanın Ölüler Ülkesinin kraliçesi olan Ereşkigal'in kocası olması da bu anlam dizinini bütünler. Gılgamış ölüme karşı savaşmış bir kahramandır.

Thessus mitosunda ise insanın tanrılara karşı işlediği bir günah yüzünden ortaya çıkan ve gençleri tehdit eden bir ölüm aracı olarak Minotauros gösterilir. Her iki mitosta da ortak olan nokta boğanın, insanların tanrılara karşı işlediği suçlar yüzünden gönderilen bir bela olarak yansıtılmasıdır. Bu aslında boğaların, Prehistorik mağaraların duvar resimlerini süslemeye başladığı andan itibaren aynı anlamı taşıdığının bir göstergesidir. İnsan, ölüm ve boğa figürünü bilinçdışında birleştirerek duvarlara ve mitoslara yansıtmıştır

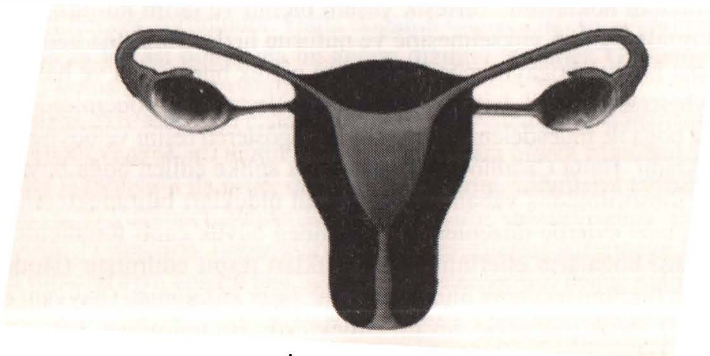

Fransa'da Ariege'deki Niaux Mağarasının duvarından bizon resmi. Lewin, R. (1998), Modern İnsanın Kökeni (çev. Nazım Özüaydın) TÜBİTAK Yayınları.

Bu noktada, boğanın ilk evcilleştirilen hayvan olmasının da bu mücadele açısından anlamlı olduğunu belirtmeliyim. Çatalhöyük insanı bu hayvanın evcilleştirilmesine tanık olmuş olmalıdır. Uzun süredir insanın mücadele ettiği güçlü boynuz nihayet kontrolüne girmişti. M.Ö. 8000 gibi eski bir dönemde insan bu büyük baş hayvanı kontrolü altına almıştı (Diamond 2002, Haviland 2002). İlk evcilleştirilen hayvanlardan birisinin inek ve dolayısıyla boğa olması ironik bir durum yaratmaktadır. İnsan binlerce yıl boyunca bilinçdışında ölümle özdeşleştirdiği boğa ile savaşmış ve nihayet ona karşı büyük bir zafer kazanmıştı. Avcı-toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçilmesi dönemine rastlayan evcilleştirme, insanın ölümle ilişkisinin bir dönüm noktasıdır. Yerleşik yaşam biçimi ve tarım kültürü, insan ömrünün ortalamasının yükselmesine ve nüfusun hızla artmasına neden olmuştu. Ama insanın boğayla mücadelesi tam olarak bitmemişti ve halen de bittiği söylenemez. Büyük baş hayvanların evcilleştirildiği dönemlerde bile duvarlarda boğa ile mücadelenin devam ettiğini gösteren resim ve boynuzlara rastlanmaktadır. Hatta Çatalhöyük'te duvarlara aplike edilen boğa boynuzlarının evcilleştirilmemiş yaban boğalarına ait oldukları bilinmektedir. Bu yerleşimde bazı evlerde düzenlendikleri bilinen büyük çaplı törenlerde de avlanan vahşi boğaların etlerinin kullanıldıkları tespit edilmiştir (Hodder 2006). İnsan ömrünü uzatarak ölüme karşı bir zafer kazanmıştı (hayvanı evcilleştirmişti) ancak mücadele devam etmekteydi. Bu mücadele, hala sembolik olarak İspanya arenalarında ve sokaklarında sürmektedir.

Son olarak boğa başının Neolitik kültürde çok sevilen bir figür olmasına Gimbutas ilginç bir yorum getiriyor. Buna göre, boğa başı formu itibariyle kadın rahmine benzemektedir. Gimbutas, Neolitik kültür yorumcularının eril kutsalla birleştirdikleri boğanın aslında tanrıyla değil kadın rahmiyle ilişkili olduğunu ileri sürer. Boğa başı yorumları genellikle bereketi sembolize ediyor şeklinde yorumlanmaktadır. Farklı olarak, kordonları ile birilikte kadın rahminin tam da bir boğa başına benzediğini ifade eden Gimbutas, rahime benzediği için boğa başlarının bereketle özdeşleştirildiklerini ileri sürer (Gimbutas 1995; Ateş 2001). Böylesi şaşırtıcı bir benzerlik başlangıçta cazip gelebilir. Ancak Çatalhöyük yerleşiminin arkeolojik verileri bunun doğru olamayacağını söz konusu sembollerin bambaşka şeyleri temsil ettiğini göstermektedir.

Eski Dünyanın hemen her noktasında görülen mağara sanatının hayvan kahramanları tüm dünyanın bildiği bir mitin duvarlara yansıması olmalıdır. Hemen hepsinde daha ziyade erkek hayvanların tercih edildiği bu sahneler, bu mitin durağan oyuncularıdır. Ancak zihninde senaryoları bulunan insanın gözünde hareketlenerek birer filme dönüşürler. Bu mitleri bilen insanlar, bu durağan sahneleri harekete geçiren bir zihinsel bilgeliğe sahiptiler. Bir başka ifadeyle, bu resimleri taşlara aktaran sanatçılar, belki de tüm toplumun bildiği ve itibar ettiği bir senaryonun sahnelerini taşlara yansıtmışlardı. Bu senaryoları bilmeyen bizler, onlara sahip oldukları manaların ötesinde bir anlam yükleme telaşına kapılmaktayız. Her şeyden önce bu resimlerin av sahnesi olarak değerlendirilmesi ancak empati yeteneğinden yoksun modern zihinlerin bir oyunudur. Ünlü Dinler Tarihi uzmanı Mircae Eliade, 'kültür gibi inancın da bir tarihsel birikimin sonucundaki toplam' olduğunu ileri sürmektedir. Nasıl kültür, ilk alet yapan insandan uzaya giden insana kadar kuşaktan kuşağa aktarılarak çoğaldı ve birikime ulaştıysa inançlar da benzer bir çizgide günümüze kadar gelmiş olmalıdır. Biz her aşamadaki dönemsel ve coğrafi etkileri ve katkıları tespit edebilirsek, biraz daha tarihsel olana yaklaşabiliriz. Ya da en azından günümüz yaşam ve inanç koşullarından hareketle bu insanların yaptıkları resimlerin anlam kazanacaklarını düşünmeli ve harekete geçmeliyiz. Ancak

İnsan rahminin çizimi.

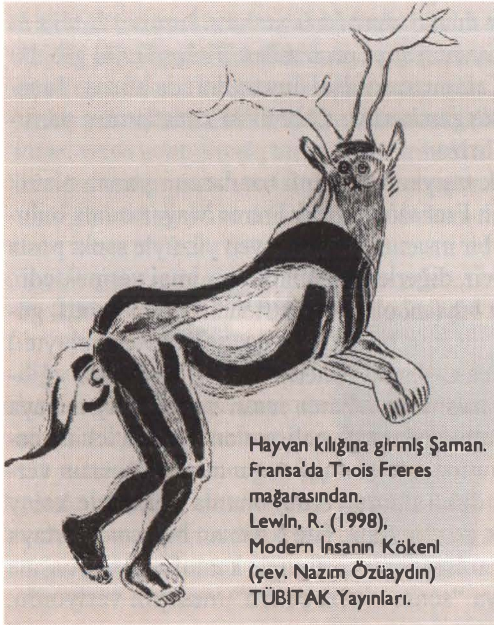
bu işin en temel kabulü küçümsemeden kaçınmak olmalıdır. Bugün insanların büyük bölümü Semavi Dinlere inanmaktadır. Dünyayı ve onun üzerindeki yaşamı bu pencereden görmektedir. En azından bu dinler için bile bu hayvanların anlam ve önemini düşünmek, bu konuda yol almak için yeterlidir. Neanderthal insanının *öteki dünya* inancına sahip olduğuna ikna olduysak, bu hayvanların tasvirinde de anlama yakınız demektir. Özellikle Semavi dinlerde kaidelere uygun yaşayan insanların ölümden sonra gittikleri sonsuz yaşamın cennet olduğuna inanılır. İnsanlar bu muhteşem ödül için tanrısal kurallara göre yaşamaya teşvik edilirler. İslam inancında da, Kıyamet Günü'nde iyi insanların cennete gideceklerine inanılır. Bununla birlikte bu insanların cennete gitmelerinin önünde bir engel vardır. Bu da *Sırat Köprüsü*'dür. *Kıldan ince kılıçtan keskin* olan bu köprüden geçmek mümkün değildir. İnsanları cennete ulaşmak üzere köprüden geçirebilecek tek bir şey vardır o da fani yaşamında kestiği kurbanlardır. Bu inancın sahipleri bu hayvanları kendilerini cennete götürecek aracı/vasıta olarak görmektedirler. Pek çok geleneksel evde İbrahim'in oğlu İsmail'i tam kurban edeceği sırada Cebrail'in muhteşem kanatlarıyla bir koç getirerek kutarmasını betimleyen resimler bulunmaktadır. Aynı sahne Tevrat'ta İshak'ın kurbanı olarak betimlenmektedir.

Bugünden hareketle mağaraların duvarlarındaki resimlerin dünyasına bir başka pencere daha açabiliriz. Hıristiyanlık inancından hiç haberdar olmayan, İsa'nın adını bile duymamış bir insanın İstanbul'daki Kariye Kilisesi'ne veya Ayasofya'ya girdiğini düşünün. Duvarları resimlerle dolu bu mekânların, onun gözünde binlerce yıl önceki mağaraların duvarlarından ne farkı olacaktır ki? Biz bugün bu mağaraların duvarlarındaki resimlerin karşısında tam da bu noktadayız hatta biraz daha avantajlıyız, en azından Dinler Tarihi gibi bir formasyonumuz bulunmakta. Kafamızdaki *ilkel* önyargıları da atmayı başarırsak, bu resimlerde İbrahim peygamberi ve Cebrail'in kanatlarının yansımalarını görür, seslerini duyabiliriz.

Prehistorik dönemin farklılık taşıyan bir figürü bazılarının şaman olarak isimlendirdikleri insan figürüdür. Fransa'da, Trois Frères Mağarasında bulunan, geyik boynuzları ve sakallı bir insanınkine benzeyen yüzüyle sanki posta bürünmüş bir insanı andıran tasvir, diğerlerinden farklı bir imaj vermektedir. Farklı kaynaklarda *şaman* ya da *büyücü* olarak değerlendirilen bu motif, gücüyle doğaya karşı duramayan insanın hilesidir. Paleolitik (avcı-toplayıcı) insan kendisini doğanın bir parçası olarak gösterip avantaj sağlamak eğilimindedir. Yaklaşık 35 bin yıl öncesinden itibaren insan doğadan ayrışmaya başlamıştır. Bu ayrışma insan-doğa ilişkisinde gelişmeleri insanın lehine çevirmemişti. İnsan artık kültür üretmeye başlamış, doğanın ve doğasının verdikleriyle yetinmemişti. Ancak ölüm durmuyordu; onunla mücadele kolay değildi. Doğanın gönlünü almak gerekiyordu. İşte o zaman bu *şaman* ortaya çıktı. Kılsız bedenini başka hayvanların kıllı postlarıyla kamufle etmiş, başına geyik boynuzları takarak doğaya "senin bir parçanım" mesajını veriyordu.

Ancak amaç yine aynı: Doğanın ölümcül gücünden korunmak. Avlanan geyiğin postunu giyip boynuzlarını kafasına takan bu adam geyiğin dolayısı ile de doğanın güçlerine de sahip olmuştu. Ölüme kendi silahları ile karşılık veriyordu. Şaman, pagan kültürünün, doğa dinlerinin en önemli karakteridir. Doğa ile insan arasındaki iletişimi sağlayan şamandır. Doğanın şifa dağıtan ilaçlarına hâkim olan şaman, aynı zamanda, büyüleri ile ölümü insandan uzak tutmaktadır. İnsana, doğaya karşı mücadelede kullanılacak en iyi silahların yine doğadan alınmış silahlar olduğunu anlatan bir bilgedir şaman. Şaman bir taraftan da tanrılar ve insan arasında kurulan ilişkilerdeki ilk ruhban sınıfı temsil eder. İlk mitos anlatıcısıdır aynı zamanda. İnsanlar doğayı kızdırmadan yaşayabilsin diye tanrıların, doğanın ve ölümün öykülerini anlatır onlara. Ateş etrafında dans eder, büyüler ve kutsal kuşuna/hayvanına binerek gökyüzüne çıkar. İnsanlara tanrılardan yeni haberler ve öyküler getirir.

Şamanın devinimlerini anlamak için önce Şamanizmi anlamak gerekir. Paleolitik dönemden başlayarak günümüze kadar kesintisiz devam etmiş bir ibadet ve ritüel bütünü olan Şamanizm, Trois Frére örneğine de açıklama getirecektir. Bu konudaki en temel kaynaklardan birisine sahip olan Eliade, çalışmasında Paleolitik Dönemden bu yana insanların dinsel inanç sahibi olduklarını ileri sürmektedir. Eliade, yukarıda da vurguladığım gibi tarihöncesi inançların günümüzdeki mit ve inançları etkilediğini de iddia etmektedir (1999:30). Eliade şamanı, ruhunun bedenden ayrılarak göğe tırmanmaya veya yeraltına inmeye muktedir esrik insan olarak tanımlamaktadır (1999:24). "*Buryatların anlatışına göre, ilk şaman Kara-Girgen gücünün sonsuz olduğunu iddia edince Tanrı onu sınava çekmek ister; bunun için bir genç kızın ruhunu alıp bir şişenin içine kapatır, kaçmaması için de şişenin ağzını parmağı ile tıkar. Şaman davuluna binip havalanır ve göğe çıkar, şişenin içinde kızın ruhunu görür ve onu kurtarmak için sarı örümcek biçimine girip tanrıyı yüzünden sokar. Tanrı acıyla parmağını çekince kızın ruhu da fırsattan yararlanıp şişeden kaçar. Gazaba gelen tanrı, Kara-Girgen'in yetkisini sınırlandırır*

Hayvan kılığına girmiş Şaman. Fransa'da Trois Freres mağarasından.
Lewin, R. (1998), Modern İnsanın Kökeni (çev. Nazım Özüaydın) TÜBİTAK Yayınları.

ve ondan sonra gelen Şamanların sihirli güçleri büyük ölçüde azalır. Yakut geleneğine göre, 'ilk şaman' olağanüstü bir güce sahipmiş, ama gururu ve kibiri yüzünden Yakutların yüce tanrısının üstünlüğünü tanımayı reddetmiş. Bu şamanın vücudu bir yumak halinde yılanlardan oluşuyormuş. Tanrı onu yakmak üzere ateşi göndermiş, alevlerden bir kara kurbağası çıkmış. 'Kötü cinler' işte bu hayvandan türemiş ve Yakutların en üstün erkek ve kadın Şamanlarını doğurmuşlar" (Eliade 1999;94). Görüldüğü gibi insanın yaşamında ulaşamayacağını düşündüğü *ebedi dünya* ile ilişkisini kuran tek elçi şamandı. Öteki dünyanın garantisi ancak onun yukarıdan veya aşağıdan yani gaip olandan getireceği mesajlarla mümkün kılınabilirdi. Şaman, toplumun bilinçdışı korkularının eğilimine göre, *öteki dünya*ya bir yolculuk yapar ve öğrenilmesi gereken ne varsa insanlara aktarırdı. Ancak şaman bu yolculuk için gerekli bir ruha sahip olmakla birlikte bedensel yeteneklere haiz değildi. Eliade, şamanın göğe yükselmeden önce bir takım yardımcı ruhları çağırdığından söz eder ve bunun çok sayıdaki örneklerini verir. "*Samimi ve yardımcı ruhların çoğunun hayvan biçimleri taşıdığını belirtmekle yetinelim. Örneğin, Sibiryalı ve Altaylı halklarda ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (özellikle kaz, kartal, karga, baykuş) ve iri solucanlar şeklinde görünebildikleri gibi, hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları vb olarak da ortaya çıkabilirler*" (Eliade 1999; 116). Ayrıca, Yakutlarda her şamanın gizli tuttuğu bir *ye-kıla*sı (hayvan ana, bir tür mitsel hayvan figürü) vardır. Zayıf Şamanların ye-kılası bir köpektir; daha güçlü olanlarınki boğa, tay, kartal, sığır veya boz ayı olabilir. Ye-kılaları ayı, kurt, köpek olanlar en yoksul şamanlar sayılır. Eskimolarda da yetenekli şaman çıraklarının yardımına insan donundaki hayvan ruhları gelirlerdi ki, bunlar yaygın olarak, tilki, baykuş, ayı, köpekbalığı ve her türlü dağ cinleri şeklindedirler (Eliade 1999;116).

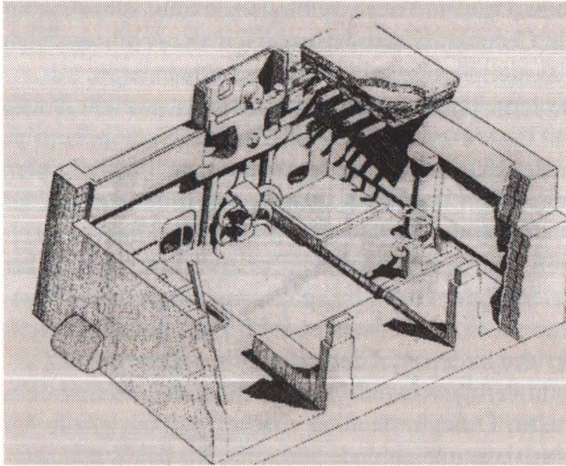
"*Bir yardımcı ruhun hayvan biçimi altında hazır bulunması, bununla gizli dilde yapılan konuşma ya da bu hayvan ruhun şaman tarafından canlandırılması gibi olaylar, şamanın olağan insanlık durumunu bırakıp gitmeye -tek sözcükle ölmeye- yetenekli olduğunu göstermenin çeşitli yollarıdır. Hemen bütün hayvanlar, en eski zamanlardan beri, gerek ruhları öbür dünyaya götüren 'ruhgüderler', gerek ölenlerin aldıkları yeni biçimler olarak tasarlanmışlardır. İster ata olsun ister 'sırra erdirici usta', hayvan hep öbür dünya ile gerçek ve doğrudan bir bağlantıyı simgeler. Bütün dünya mit ve söylencelerinin bir çoğunda kahraman öbür dünyaya bir hayvan tarafından götürülür... En eski avcı toplulukların dinlerinin temel öğesini oluşturan, insanla hayvan arasındaki mistik dayanışma yüzünden ve sayesinde, bazı kişiler hayvana dönüşebilme, hayvanların dillerini anlama ve öngörülerini, gizli güçlerini paylaşabilme yeteneğine sahiptirler. Ne zaman bir şaman hayvanların varoluş tarzına katılmayı başarsa, bir anlamda 'in illo tempore' ('o zamanlarda'), yani insanlarla hayvanlar dünyası arasındaki kopmanın henüz gerçekleşmediği mitsel zamanlarda, geçerli olan durumu yeniden kurmuş olur...*" (Eliade 1999;121).

Şaman esrimesi sırasında, hayvanların seslerini taklit eder. Şaman hayvanların dilini bilir, onun yoluyla dünya değiştirmeye muvaffak olur. Sembolik bir dil yoluyla hayvanla konuşur. Hayvanın dilini bilmek onun doğasını, hatta doğanın sırlarına vakıf olmaktır; Süleyman olmak, Lokman olmaktır. Öte yandan hayvanların dilini anlamak cennete yapılan bir atıftır. Evrensel dinlerin yaratılış mitlerinde yer alan kompozisyonda tüm canlıların birbirini anladığı dilsel bir iletişim bulunmaktadır. Cennetten kovulmadan önce, isimleri belli olmayan hayvanların isimlerini vermesi için Tanrı, Âdem'e talimat vermiştir. Âdem ise cennetteki bütün hayvanları toplayıp onlara tek tek isimlerini söylemiştir. Hayvanlarla konuşmak burada o ilksel cennet dünyası ile iletişim kurmak anlamına gelir. Tanrılar dünyasına bağlanan bir iletişim aracıdır. Uzun zaman önce kovulduğu cennetle insanın irtibatını sağlayan dil, hayvanların dilidir. Ülgen'e ulaşmaya çalışan şaman, ölümsüzler ülkesine, cennete ulaşmaya çalışmaktadır. Coğrafya ve fauna yapısına göre hayvanlar farklılaşabilirler; ama bu bir şeyi değiştirmez. Kutsal Kitabın Süleyman Peygamberi, Gılgamış'ın can yoldaşı Enkidu ve cennetin Âdem'i özlenen dünyanın kahramanlarıdır. Özlenen cennet yaşamının sona ermesi, bir fallus dolayımıyla gerçekleşmişti. Geri dönüş de yine fallus yoluyla olacaktır.

Bir din olup olmadığı bile tartışılan Şamanizm, bu ve benzeri bir sürü mitle süslü bir inanç bütünüdür. Bu mitler, Göbeklitepe kadar eski dönemlere ait değildir ve hatta birkaç yüz yıl geçmişi olan mitolojik öykülerdir. Ama hiç kuşku yok ki, bu öyküler bünyelerinde binlerce yıllık bir geçmişi taşımaktadırlar. Ve bu mitlerin rollerini üstelenen canlılar arasında en çok da hayvan karakterler bulunmaktadır. Yakın zamanda bile Şamanizm gibi bu kadar hayvan içerikli mitik bir inanç sistemi olduğunu dikkate alırsak, binlerce yıl önce tamamen doğanın içerisinde yaşayan bir toplumun mitoslarında çok daha fazla hayvan karakterinin olması beklenir bir durumdur. Yaşamını tamamen bitkiler ve hayvanlar dünyasının içerisinde konumlayan insanın inancında hayvan figürlerinin önemi çok daha fazla olmalıdır. Onların dinsel öykülerinin içinde bu kadar hayvan olması çok doğaldı. Hatta bu türden mitolojik anlatıların Semavi dinleri bile etkilediğini söylemek mümkündür. İslam inancında insanı cennete taşıyacak olan şey, tanrı için kurban edilen hayvanlar sayesinde olacaktır. Sırat Köprüsünden ancak o hayvanların sırtına binerek geçilebilecektir. Yani insanı cennete ulaştıracak yegâne araç hayvanlar dünyasının kadersiz bireyleridir.

Duvar resimlerinin en ilginç iki örneği Çatalhöyük'ten gelmektedir. Bunlardan birisi akbaba sahnesi, ikinci ise yanardağ patlamasıdır. Akbabalar ve evlerin içinde bulunan başsız iskeletler arasında ilişkiler kurulmuş ve bu resimlerin bir töreni canlandırdığına karar verilmişti (Mellaart 2003). Mellaart'a göre, insanlar ölülerinin bedenlerini doğaya terk ediyor ve etlerini akbabalar temizleyinceye kadar dışarıda bırakıyorlardı; daha sonra ise kemikler toplanarak evlerin içine gömülüyordu. Bu resimler işte bu ritüeli temsil ediyor ol-

malıydı (Mellaart 2003). Çatalhöyük'te içgömü (evin içine yapılan gömü) geleneği de olduğu için bu tez oldukça mantıklı gibi görünüyordu. Ancak sonradan yapılan çalışmalar bu türden bir gelenek olduğunu kanıtlayacak belgeler sunmadı. Örneğin resimlerde akbabaların önünde yatan tüm insanlar başsız olarak betimlenmelerine karşın bulunan gömütlerin çoğu başlarıyla gömülmüşlerdi. Ayrıca bulunan iskeletlerin hiç birisinde doğaya terk edildikleri ve vahşi hayvanlar tarafından etlerinin yendiğine dair bir ize de rastlanmamıştı. Örneğin akbaba gagasının kemikte yarattığı bir izle karşılaşılmamıştı. Bu durumda, bu resimlerin anlattığı şey nedir sorusu önem kazanmaktadır.

Çatalhöyük evlerinden duvar resmi. Akbaba ve ölüm. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

Akbaba dünyanın neresine giderseniz gidin ölümle özdeşleştirilmiş bir hayvandır. Bu o kadar yaygın bir semboldür ki, bugün filmlerde bile kullanılmaktadır. Yaralı ve yalnız bir adam ve üzerinde dönen akbabalar. Akbabalar ölümün varlığını veya yaklaştığını haber verirler. Veya bir başka sahne; yaralı olan arkadaşını arayan adam gökyüzüne bakar ve akbabaların yoğun bir biçimde döndüğü yerde olduğunu anlayarak o yöne doğru gider ve onu bulur. Akbaba, neredeyse evrenselleşmiş bir ölüm sembolüdür. Yunan mito-

* Akbaba, Yunan mitolojisinin önemli tanrılarından savaş tanrısı Ares'e ithaf edilen başlıca hayvanlardan biridir. Ares'in kızlarından olan Thrassa, Polyphonte adında bir kız çocuğu dünyaya getirir. Asi ve başına buyruk olan bu kız güzeller güzeli aşk tanrıçası Aphrodite'nin hediyelerini geri çevirir ve kendisine arkadaş olarak av tanrıçası Artemis'i seçer. Aphrodite bu ikilinin arasını bozmak için etkili bir büyü yapar. Polyphonte'nin yüreğine bir ayıya karşı duyacağı büyük bir aşk salar. Bu akıl almaz aşk sonucu Polyphonte ayıyla birlikte olur ve bekâretini kaybeder. Güçlü av tanrıçası Artemis aynı zamanda kutsal bir bakire olmaya and içmiştir. Arkadaşının bu sapık ilişkisini öğrenince korkunç bir öfkeye kapılır ve ormanın tüm vahşi hayvanlarını Polyphonte'ye saldırtır. Neyse ki Polyphonte kurtulmayı

lojisinde leş yemekle cezalandırılan bir kuş olarak anlatılır.* Neolitik insanının ölümle mücadelesini yukarıda anlatmaya çalışmıştım. Konya ovasında bulunabilecek en güzel ölüm sembolleri akbabalardır. Sahnenin bir diğer aktörü de insan figürüdür. İnsanlar genellikle başsız ve ölü olarak betimlenmişlerdir. Bu durum Çatalhöyük'te bulunan bazı gömütlerin başsız olmalarıyla birleştirilmek istense de bu zorlama olur. Başsız gömülerin durumu biraz daha farklıdır ki, buna ileride değineceğim.

Akbabalar Azrail'in en eski formlarıdır. Hodder'in de belirttiği gibi Çatalhöyük'te akbabalar kimi zaman insana benzeyen ayak ve bacaklarla tasvir edilmişlerdir (Hodder 2006). Birçok kültürde ölümün kanatlı olarak tasvir edildiği bilgisi bu noktada önemlidir. Örneğin Yunan mitolojisinde ölüm Tanathos'tur ve kanatlı tasvir edilmiştir. Gecenin ve karanlığın çocuğu olarak bilinir. Ölüm karanlıktan gelmektedir. Kuşların en karanlığı leş yiyen akbabalardır.

Akbaba mitolojide tanrıların kötülere verdiği bir cehennem azabıdır. Yunan mitolojisinde Toprak Ana Gaia'nın çocuklarından birisi olan Python, Leto'ya tecavüz etmek isteyince, çocukları Artemis ve Apollon yetişip onu öldürürler. Zeus'un en çok sevdiği dişilerden birisi olan Leto'ya saldırdığı için de Zeus onu cehenneme koyar. Bedenini bir kayaya bağlayarak ellerini ayaklarını çiviler. Ve iki akbabayı onun ciğerlerini yemekle görevlendirir. Akbabalar her gün gelip Python'un ciğerlerini yer. Akşamdan sabaha ciğerler kendilerini yeniledikleri için aynı işkence sabah tekrar devam ederdi. Bu mitos Çatalhöyük ölüm inancının kısmen de olsa binlerce yıl devam ettiğinin göstergesidir.

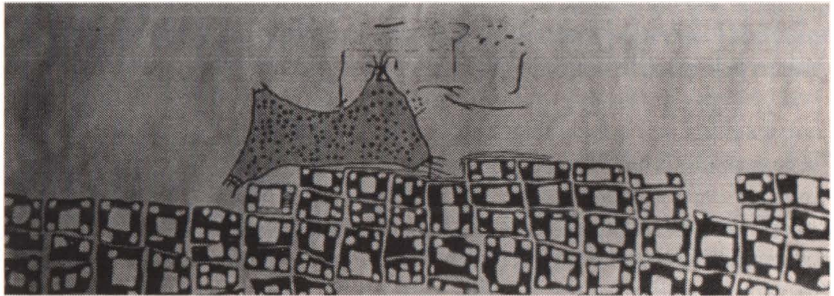
İnsan bir başka yaşamın varlığına inandığı andan itibaren, bedenini daha anlamlı kılmaya başlamıştır. Örneğin Neolitik merkezlerde en gözde ölü gömme geleneklerinden birisi cenin biçiminde gömüdür. Bir bebek anne karnında nasıl doğumu bekliyorsa, ölen insan da Toprak Ana'nın karnında yeniden doğacağı günü bekleyen bir pozisyonda gömülmektedir. Bu da insanın çok eskiden beri bedene farklı anlamlar yüklediğini göstermektedir. Örneğin yeniden doğumu beklediği için öldükten sonra bedenin bozulmaması ve eksilmemesi önemli hale gelir. Yoksa insan yeniden canlandığında kusurlu bir yaşam sürmek zorunda kalır. Bu nedenle de onun ölüsünün doğaya bırakıl-

başarır. Babasının evine sığınır ve burada saklandığı sürede Agrios (vahşi) ve Orios (dağlı) adında iki çocuk dünyaya getirir. Bu çocuklar birer yetişkin olduklarında çok büyük bir güce sahip olurlar. Vahşilikleri ve güçleri onları korkusuz yapmıştır. Hiçbir şeye karşı korku ve minnet duymazlardı. Hatta tanrıları bile yok sayıyorlardı. Yakaladıkları canlıları parçalayıp vahşice yiyorlardı. Tanrıların en büyüğü Zeus onların bu halini görünce çok öfkelendi. Bu iğrenç yaratıklara ceza vermesi için habercisi Hermes'i görevlendirdi. Hermes tam bu iki kardeşin ellerini ve ayaklarını kesecekken Ares buna engel olmak istedi. Ares kendi soyundan gelen bu genç vahşileri o anda kuşa çevirdi. Buna göre anne Polyphonte bir gece kuşuna, Orios yırtıcı bir kuşa, Agrios'da bir akbaba'ya dönüşmüştür. Böylece Zeus'un zulmünden kurtulmuşlardı. Onlar artık kötülük ve uğursuzluğu alamet eden kuşlar olarak yaşayacaklardı (Grimal 1997).

ması fikri biraz uzak bir ihtimal olarak görülür. Ancak, bu inanç, ölümden sonra tekrar doğum, insanın beden ve ruh ayrımının yapılmasına da neden olur. Burada başın olmamasının anlamı aklın, bilginin veya ruhun olmaması gibi yorumlanmalıdır. Akıl başla ilişkilidir. Sahneyi tekrar değerlendirelim. Başsız insanlar ölümle karşı karşıyadır. Neolitik insanın bilinçdışının ürettiği mitosun iki çözümlemesi olmalıdır. Ölüm sadece bedeni alır, ruh baki kalır. Diğeri ise, akılsız bedenler ölüm karşısında acizdirler; ölmeye mahkûmdurlar. İnsan yaşamak için kafasını, aklını ve bilgisini kullanmak zorundadır. Bilmeyen, düşünmeyen, akılsız insan ölüme mahkûmdur. Avcı-toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçen insan aklını kullanmakla övünüyor olmalıydı. Tarım ve yerleşim insanın doğa karşısında akıl ve bilgi yoluyla bulduğu çözümlerdi. Ölümden kurtulmanın tek çaresi akıldı.

Bir diğer sembolik anlatım Çatalhöyük'ten gelen ve üzerinde püsküren bir yanardağın tasvir edildiği duvar resmidir. İki zirveli bir tepe ve eteğinde bir yerleşim yeri betimlenmiştir. Dağın volkanik faaliyette bulunduğunu ima eden bir püskürme betimlenmeye çalışılmıştır. Çatalhöyük'te yaşayanların Hasandağı'nın püskürdüğünü gördükleri bilinmektedir. Ve havanın ve görüş alanının netleştiği günlerde Hasandağı'nın buradan göründüğü de bir gerçektir. Bu resim dağın getirdiği felaketler nedeniyle bir başka ölüm sembolü olarak kullanılmıştır. Hatta ölümün kitlesel olduğu bir durum söz konusudur. Dağ tanrının insana verdiği bir tufanı temsil eder. Bu tufan göklerden yağan, ateş ve küllerden oluşan bir tufandır. Geçmişte yaşanan felaketlerin unutulmaması ve tanrıların göz ardı edilmemesi amacıyla yapılmış bir ritüeldir. Bu resim Neolitik insanının Sodom ve Gomora'sıdır. Başlarına ateş yağan ilk halktır Çatalhöyüklüler. Tanrılarla iyi geçinmez, onları incitirlerse başlarına bir felaket geleceğini bilirler; hem de bu felaket bir toplu ölümle sonuçlanacaktır.

İnsanlık tarihinin en ünlü mitleri toplu ölümlere neden olan olayların anlatıldığı mitlerdir. Hemen hepsinde de insanın tanrıya karşı işlediği suç cinsellikle ilişkili olmuştur. Çok sonradan yazılmış olan kutsal kitaplar bunların

Çatalhöyük'de patlayan Hasan Dağı'nı tasvir eden bir duvar resmi. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

örnekleriyle doludur. Yasakladığı ilişki biçimlerinin ihlali tanrıyı çok kızdırır ve insanın başına büyük felaketler gönderir. Bunlardan birisi Lut'un kavmi olarak Tevrat'ta (Tekvin 19) anlatılan Sodom ve Gomora'nın öyküsüdür. Kısaca özetlemek gerekirse, tanrının yarattığı güzel kadınları reddedip eşcinsel ilişkiler yaşayan Sodom ve Gomoro halkları Lût peygamberin uyarılarına da kulak asmamaktaydı. Hatta Lût'u insan kılığında ziyarete gelen melekleri gören insanlar Lût'un kapısına dayanmışlardı. O insanlarla birlikte olmak istiyorlardı. Lût melekler karşılığında kızını bile teklif etmiş ancak kalabalığı durduramamıştı. Tanrı bu olaya çok sinirlenmiş ve Lût'a yakınlarını alarak kenti terk etme emrini vermişti. Lût çocuklarını alıp kenti terk edince tanrı gökten ateş ve kül yağdırarak bu iki kenti içinde yaşayanlarla beraber yok etmişti. Nuh tufanının da insanların işlediği cinsel suçlardan dolayı insanın başına bela olarak verildiği kutsal kitaplarda ima edilmektedir. Hatta Hıristiyanlar Pompei kentini lavlar altında bırakan Vezüv'ün yine aynı nedenlerle lavlarını püskürttüğünü ileri sürmüşlerdir.

Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, lav püskürten dağlar cinsellik ve cinsellikle ilgili işlenen suçlarla ilişkilendirilmiştir. Bunun Çatalhöyük'le ilişkisini de kurmak mümkündür. Yukarıda da belirtmiştik; Neolitik kültür, cinselliğin yasalarının yeniden belirlendiği bir dönemi temsil etmektedir. Aile içi evliliğin yasaklandığı, aile kavramının ve dolayısı ile eş kavramının yeniden anlam kazandığı bir dönem söz konusudur. Üremek ve çoğalmak yaşam biçiminin değişmesini, yeni besin kaynaklarına duyulan ihtiyaç ise tarımı mecbur kılıyordu. Toplumsal düzen bu yeni cinsiyet yasalarının uygulanması ile mümkün olabilirdi. Cinsellik volkanik püskürme gücünü içinde barındıran bir potansiyeldi. Onu yanlış kullanmak tanrıları kızdırabilir, başlarına ateş yağabilirdi. Kültür cinselliğin kontrol altında ve toplumsallığın uygun gördüğü biçimde yaşanması sayesinde üretilebilirdi. Resimde Çatalhöyük yerleşiminde yeralan evlerin birbirleriyle ne kadar uyumlu olduklarına dikkat ediniz. Hiçbir ev diğerini rahatsız edecek biçimde çizilmemiştir. Hatta gerçekte olduğundan daha muntazam bir düzen vardır. Evler birbirlerinden net olarak ayrılmışlardır. Bu mülkiyet ve cinselliğin düzenine işaret etmektedir. Çünkü ev simgesel olarak kadındır. Evler arasındaki düzenleme, kadınlar ve onların ilişkilerinin düzenlenmesi anlamına gelir.

Taşların Şekillendirilmesi

Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır. Semavi dinlerin kutsal kitaplarında ve hemen tüm toplumların mitoslarında benzer ifadeler bulmak mümkündür. Ancak arkeolojik kanıtlar insanın ilk kutsalları insan suretinde yarattığını göstermektedir. Bu nedenle de bu ifadeyi şu şekilde söylemek daha ilginç olur: *İnsan tanrıyı kendi suretinde yaratmıştır.* Bunların ilklerinden ve ünlü-

lerinden birisi Willendorf Venüsü'dür. İsminden de anlaşılacağı gibi bütün dünya bunun ilk tanrısal tasvir olduğunda hemfikirdir; ilk Aphrodite. Çıplak olması bu ismin verilmesine neden olan önemli bir özelliktir. Bir tanrıça olduğu kabul edilirse, Paleolitik insanının kafasındaki tanrıça imajını görürüz bu heykelcikte. İnsanın dişisi olarak düşünülürse de erkeğin kafasındaki kadın imgesi karşımızda duruyor demektir. Aslında ister ölümlü bir kadın olsun isterse ölümsüz bir tanrıça, bize aynı şeyi anlatmaktadır; Paleolitik erkeğinin kafasındaki kadını. Mayalı hamur gibi kabarmış bedeni, güzellikten uzak kitonyen bir estetik, kör bir kafa, kolsuz ve detaysız bir beden önemli özellikleridir. Paleolitik insanının mayolu resmidir Willendorf Venüsü. Çevresini görme ve tanıma yeteneğinden yoksun gözler, doğayı şekillendiremeyen ve kültür üretiminde henüz yetenekli olmayan eller, bir kuşak boyunca en fazla 15-20 km mesafe katedebilen hantal bir beden. Güzelliğin öne çıkmadığı ve henüz birey olmanın önemsiz olduğu bir dönemi ancak böyle bir heykelcik temsil edebilirdi. Pek çok Batı Sanatı kitabı bu eserle başlatılır. Ancak estetikten yoksun bu eser, bereketle birleştirilir: *O kıtlık çağının bereket sembolüdür* (Paglia 2004;66)

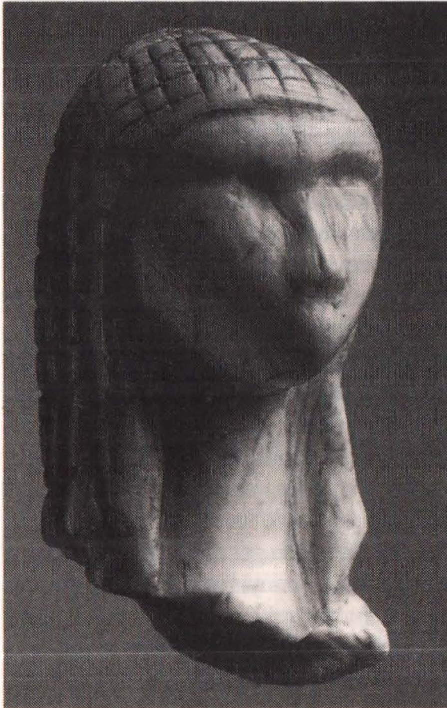
Yaklaşık 30 bin yıl öncesine tarihlenen bu heykelin en önemli özelliği ise bir kadını betimlemesidir. Toplumsal yapı içerisinde kadının yeniden konumlandırılmasını sembolize eder bu heykel. İnsanın doğayla kadın arasındaki ilişkiyi kurduğunun bir göstergesidir. Kadın bedeni ile doğa arasındaki paralelliğin kurulmasıdır bu. Doğurgan, besleyici ve anaç olan doğa elbette ki kadın olmalıydı. İlk tanrı doğaydı ve doğa kadındı. Gizemli, şaşırtıcı ve soyut olan kadındı. Ayın dünyanın etrafında 28 günde bir tur atması ve kadın bedeninin aynı sürede periyodik bir devinim yaşaması şaşılacak bir tesadüf olarak algılanabilir. Ancak hem ay hem de kadının bu devinim içinde bağlı bulundukları bedende gel-gite sebep olmaları tesadüf sözünün tahtını sarsmaktadır. Ayın on dördü en parlak olduğu dönemi temsil eder ve yeryüzünü etkiler, gel-gitler yaratır; kurt adam yarattığı bile olur. On dördüncü gün kadında en görkemli dönemini yaşar. En önemli biyolojik meziyeti olan yaratma özelliği, harekete geçer kendisinin döllenmesini sağlayan yumurtaları bu dönem yaratır kadın bedeni. Kadının tanrısal bir vasıf olan yaratma becerisine sahip olması ve bedeninden can yaratması, onu besle-

Willendorf Venüsü. Paglia, C. (2004), Cinsel Kimlikler. Nefertiti'den Emily Dickson'a Sanat ve Dekadans (çev. Didem Atay, Anahid Hazaryan). Epos Yayınları

yecek süt üretmesi onu kutsala yakınlaştırmaktaydı. Hatta bedeninden kan gelen kadın buna akıl erdiremeyen erkeğin kitonik korkularını da ortaya çıkarıyordu. Kadın doğurgan ve erkeğin gücünü emen/tüketen yapısıyla oluşturulmaya çalışılan toplumsal yapı karşısında bir tehditti. Yukarıda söylediğim gibi özellikle bu dönemde insan hayatında çok önemli değişiklikler yaşanmıştı. Kültür üretiminde bir artış yaşanmış insan doğayı ve çevresini soyutlama yeteneğini yakalamıştı. Tam da bu noktada avcı-toplayıcı sanatçının toplumsal bilinç- dışının karanlığından bir tanrıça çıkarması tesadüfî değildir. İnsanın bu ana kadar sahip olduğu en önemli bilgi budur. Bu bilgi üzerinden geçen 30 bin yıla damgasını vurmuş, insanın hayatını şekillendirmiştir. İnsan birlikte yaşayabilme koşulu olarak bu bilgiyi kullanmıştır. Doğayı kontrol etmek için organize olmak, birlikte hareket etmek ve en önemlisi de hayatta kalmak bir zorunluluktu. Birlikte yaşamak kadını kontrol etmekle mümkün olabilirdi ancak. Toplumsal düzeni sağlamak cinsel düzeni sağlamaktan geçerdi. Yani doğayı kontrol etmek kadını kontrol etmekti. Kültür kadının kontrolünün üzerinde yükselecekti. Başlangıçta tanrıça olarak saygı gören kadın bir sonraki dönemden itibaren kontrol altına alınmaya başlayacaktı.

Paleolitik insanın kafasındaki kadın imgesini yaratan ikinci arkeolojik materyal, Fransa'da Laudes'ten bulunan Brassempony Venüsü olarak anılan fildişinden yapılmış bir kadın başıdır. Yaklaşık 25 bin yıl öncesinden gelen bu kadın başı, Willendorf Venüsünden oldukça farklıdır. Daha stilize bir görüntü veren Willendorf Venüsünün tersine adeta bir portre sunmaktadır. Bu özelliği ile sanki yarım kalmış bir eser gibi görünen Brassempony Venüsü neredeyse paleolitik dönem kadının tüm fiziksel özelliklerini taşır gibi görünmektedir; basık bir alın, geniş ve güçlü bir kaş yapısı, sivri ve öne çıkık bir çene, sağlam ve geniş görünen ihtişamlı bir burun. Yukarıda Willendorf Venüsü için yaptığım

Fransa'da Laudes'ten bulunan Brassempouy Venüsü. Lewin, R. (1998), Modern İnsanın Kökeni (çev. Nazım Özüaydın) TÜBİTAK Yayınl:

yorumların bazıları bu eser için de geçerlidir. Yüz hatlarının detayı verilmediği için herhangi bir kadın görünümündedir. Yani toplumsal yaşamın ön planda olduğu, bireylerin önemsiz olduğu bir sistem söz konusudur. Klanlar halinde büyük mağaralarda yaşayan insanın yaşam önceliğinde ilk sırada hala klanın olduğu bu fildişi yontudan anlaşılmaktadır. Ama yine de bu kadın başının bize anlatmak istediği bazı özel şeyler vardır. Willendorf Venüsü doğurgan özellikleri ön plana çıkan sembolik bir figürken, **Brassempony Venüsü** genç bir kadını temsil etmektedir. İnce uzun boynu ile gövdesinin Willendorf gibi şişman olmadığı hissini uyandırmaktadır. İnce bir bedene sahip zarif bir kadın olduğu imajını veren bu eser, kadınlığa yeni adımını atan bir genç kızı temsil etmektedir. Ve asla doğurganlığı vurgulanmamıştır. Brassempony Venüsü, Paleolitiğin güzellik kraliçesidir. Henüz doğurmaya başlamamış ancak çalışabilecek ve üretime katkıda bulunacak bir çağdaki kadını ifade eder. Sağlıklı görüntüsü ile anneliğe adaydır.

Son buzul çağının sona ermesinden sonra insanın yaşam biçiminde ciddi değişiklikler görülür. Bu değişikliklerin büyük bir kısmı, *Bereketli Hilal* denilen İran'dan başlayarak Irak ve Güneydoğu Anadolu içlerine kadar gelen ve bir hilal biçiminde olduğu için bu ismi taşıyan alanda gerçekleşmiştir. Coğrafyanın uygunluğu insanın özellikle de tahılları evcilleştirerek tarıma ve yerleşik yaşam biçimine geçmeye başlamasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yaşandığı en önemli bölgelerden birisi Güneydoğu Anadolu'dur. Arkeologlar son yıllarda bölgede önemli keşiflerde bulundular. Bu keşiflerden birisi de Urfa il sınırları içinde kalan Göbeklitepe'dir. Yapılan araştırmalarda ele geçen bulgular buranın, bölgede yaşayan insanlar için bir tapınak niteliğinde olduğu yönündedir.

Üretimciliğe geçiş evresi olarak da değerlendirilebilecek çanak-çömlek öncesi döneme* tanıklık etmiş, son yılların en önemli arkeolojik keşfi Göbeklitepe, uygarlık tarihinin mihenk taşlarından birisidir (Schmidt 2007; Peters-Schmidt 2004; Watkins 2006). Göbeklitepe insanlığın henüz yerleşik yaşam biçimine geçmediği ve köyler kurmadığı bir dönemin ürünüdür. 1995 yılından bu yana Alman arkeolog Klaus Schmidt tarafından kazılan Gömbeklitepe'de M.Ö. 10. binyıla tarihlenen ve her kazı sezonunda sayıları giderek artan tapınaklar açığa çıkarılmıştır. Sibirya'daki Üst Paleolitik döneme ait mamut kemiklerinden yapılmış kulübeler sayılmazsa Göbeklitepe tapınakları insanlığın en eski mimari yapıları olarak kabul edilmelidir. En azından bugünkü arkeolojik veriler ışığında bunu söylemek mümkündür (Schmidt 2007:108). İngiltere'nin ünlü Stonehenge'lerinin (M.Ö. 3000) ataları olarak

* Arkeolojik verilere göre, yapılan çalışmalarda ele geçen pişmiş topraktan yapılmış en eski çömlek, Suriye'deki Mureibet'ten gelmektedir. MÖ 9500 gibi erken bir döneme tarihlenen bu çömleğin daha sonraki dönemlerde geleneksel hale gelmediği ve MÖ 7500 tarihi civarında diğer pişmiş toprak nesneler gibi, ateş teknolojisinin gelişimi ile paralel olarak yeniden, Orta Fırat, Levant ve Konya Ovası'nda ortaya çıktığı bilinmektedir (Perlés 2004:95).

kabul edilebilecek olan Göbeklitepe tapınakları 3-5 metre yüksekliğindeki dikilitaşlardan oluşan yuvarlak yapılardır.*

Dinsel bir işlev amacıyla inşa edildiklerine kesin gözüyle bakılan bu tapınakların toplu halde bulunmaları ve gündelik yaşama ilişkin hiçbir veri sunmamaları, bunların bölgede yaşayan Epipaleolitik insanların kimi ritüellerini gerçekleştirmek üzere toplandıkları merkezi tapınaklar olduğu inancını güçlendirmektedir (Schmidt 2007; Erdoğu 2009). Tapınak olarak kabul edilen bu yapılar, merkeze dik gelecek şekilde belli aralıklarla yan yana olarak sıralanmış, büyük taş plakaların dikilmesiyle oluşturulmuş olup merkezde de birbirlerine bakan karşılıklı iki dikili taş içermektedirler. Şimdilik sayıları otuz civarında olan tapınakların bu coğrafyadaki başka noktalarda da bulunma ihtimali oldukça yüksektir. Kazıcısı tarafından antropomorfik semboller olarak, insanı temsil ettiği ileri sürülmüştür. Buna kanıt olarak da Nevali Çöri yerleşiminde bulunan üzerinde kolların tasvir edildiği dikilitaşlar gösterilmiştir (Schmidt 2007:116). T biçimli olan bu dikilitaşların üzerlerinde çok sayıda hayvan betimlemeleri bulunmaktadır. Yılan en çok betimlenen hayvan olmakla birlikte tilki, kurt, boğa, domuz, aslan ve su kuşları gibi çok sayıda hayvan tsvirine taşlar üzerinde rastlamak mümkündür.

Schmidt, bu taşların manalarını ve üzerlerindeki hayvanlarla ilişkisini kurmak konusunda pek hevesli davranmamıştır. Ancak şunu hemen belirtmeliyim ki, bu taşları insan olarak değerlendirmek yanlış, basit ve düz bir yaklaşım olur. Çünkü yakında yayınlanacak bir çalışmamda uzun uzun vurguladığım gibi bunlar fallik unsurlardır.** Sonraki dönemlerde ele geçen kimi kanatlı phalloslara nasıl kuş demiyorsak, bunlara da -sadece kolları var diye- insan demek de yanlış olur. Çünkü bunları yontan sanatkâr isteseydi insan olduklarını gösterecek çok başka unsurlar da ekleyebilirdi. Bu eserler ustalıktan yoksun değildir. Nevali Çöri'den ele geçen portreyi dikkate alırsanız, sanatkârların buna muktedir olduğu da ortaya çıkacaktır. Bu dikilitaşlar insanın toplanmasının, birlikte olduğunun, bazı dinsel yasalara tabi olduğunun göstergesi olan phalloslardır. Hal böyle iken bunları insan diye yorumlamak rüyada görülen balığın kısmet olarak anlam bulmasından farksızdır; bu, balığın toplumsal, dinsel ve kültürel anlamlarından arındırılması anlamına gelir ki bu da bizleri büyük bir yanlışa sürükler.

* Britanya adasında menhir ismi verilen ve üzerlerinde bir takım hayvan tasvirleri bulunan dikilitaşlar da ele geçirilmiştir. Güney Britanya'da yoğun olarak rastlanan bu taşların erken Neolitik çiftçilerin ritüellerinde kullanıldığı düşünülmektedir (Patton 2003:56vd). İspanya'da Azutan'da bulunan megalit mezarların ortostatlarını oluşturan taşların üzerindeki insan betimlemeleri, İberia Yarımadası'nda bulunan taşlar ve Güney Alplerde bulunan menhirler de üzerlerinde bulunan resimler ile Göbeklitepe dikilitaşlarını hatırlatmaktadır (Bradley 2009:86-92).

* Çatalhöyük'ün kazıcısı I. Hodder, editörlüğünü üstlendiği uygarlık ve inancın ilişkisini irdeleyen çalışmasında, Anadolu'daki inançların başta Göbeklitepe olmak üzere, tahmin edildiği gibi dişil, tam tersi unsurlar değil fallik unsurlar etrafında şekillendiğini ileri sürmüştür (Hodder 2010).

Her şeyden önce bu taşların dikilitaş oldukları somut gerçeğinden hareket etmek gerekir. Bizim kültürümüzde olduğu gibi pek çok dünya kültüründe de dile yansıyan kimi yaşamsal ve sosyal aidiyetler bulunmaktadır. Örneğin, *dikili ağacım yok* ya da *dikili taşım yok*, birisinin *heykelini dikmek* deyimleri, onları oluşturan kelimelerden daha fazlasını ifade etmektedirler. Bir şey dikmek, hatta *kazık çakmak* mülkiyet ve yaşamsal bağlılıkları ifade eden deyimlerdir. Ve insanın en başından itibaren dikmekle ilgili özel bir takıntısı olduğu ortadadır. Kısaca bir dünya tarihi taramasıyla, Mısır'daki dikilitaşlar, İngiltere'deki *Stonehenge*, Yunan ve Roma dünyasının dikilitaşları, güneş saatleri, binaları, yakın zamanın gökdelenleri, örneğin Dubai'nin geçtiğimiz günlerde açılışı yapılan 800 metrenin üzerindeki gökdeleni... İnsan hep bir şeyleri dikmek istemiştir. Dikmek kelimesinin argodaki anlamları da ilginçtir. Özellikle erkekler dünyasının *dik olma* hatta *dimdik* olma durumları, hem erotik hem de sosyal yaşam içinde 'varlığını devam ettirmek' anlamlarını ifade etmek için kullanılırlar. Cinsel organının ereksiyon durumu için sık sık *dikleşmek* ifadesi ağızlardan dökülür. Hatta *ayakta durabilmek* bir dikliği ifade eder. *Yıkılmadan ayakta kalabilmek*, hayata ve onun yıpratıcı güçlerine karşı duruşun sembolik ifadesidir.

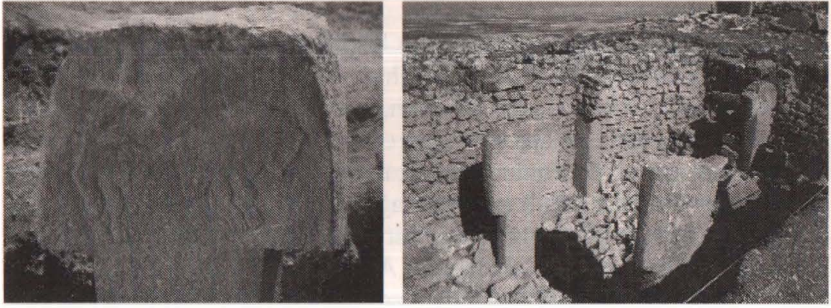
Sembolik olarak yaşamın karşısında *dik olabilmek, hayatta kalmak* anlamına gelir. İnsanın kendisini melankolilere sürükleyen, içinde dinmez sızılar açan, uykularını kaçırtacak derin düşüncelere gark eden ölüm korkusuna karşı bir iktidar göstermesinin sembolüdür bu. İngilizce'de bu durum Türkçe'de olduğundan daha bilgi vericidir. İngilizce *dikmek* fiili *erect* kelimesi ile karşılığını bulur. Taşın dikilmesi için de penisin sertleşmesi için de kullanılan *erect* fiili, erkeklik organının *dik*leşmesi veya sertleşmesi anlamına gelen *ereksiyon* kelimesinin de kökünü oluşturmaktadır. Bu etimolojik yaklaşım, kanımca her şeyi ortaya koymaktadır. Buzulların çekilmesinin hemen ardından, en azından Yakındoğu'da yaşayan insan, doğayla mücadelesinde bir iktidar göstergesi olarak taşları dikmeye başlamıştır. Doğaya karşı gerçekleştirilen bu diklenme, henüz bir başlangıçtı ve günümüze kadar kesintisiz devam edecekti. Göbeklitepe coğrafyasında yaşayan insanın, belki de ilk kez bir araya gelerek *diktikleri* bu taşlar, insanın bilinçdışından fırlamışlardı. İnsanın doğal, biyolojik bedeninin ölüme diklenmesi anlamına geliyorlardı. Onlar ilk falluslardı ve binlerce hatta milyonlarca yıllık varoluş mücadelesinin göstergeleriydi. Bu *yıkılmadım ayaktayım* demenin bir işareti idi. Çünkü doğa her şeyi yerle bir ediyor, yutuyordu. Dişil olan doğanın insana layık gördüğü yazgıya karşı insanın yaptığı bir el hareketi idi. Yer çekimine/doğanın kanununa/ölüme nanik idi. Beni öldürüp yok edebilirsin ama benim yaptığım sonsuza kadar kalacak gösterisiydi. Çünkü insan nihai yolculuğuna yan yatmış olarak gidiyordu. Ama başına dikilen taş sanki ölüme karşı yapılan ironik bir işaretti.

Göbeklitepe tapınaklarının dikilitaşlarını oluşturan taşların formuna bakıldığında onların neye benzedikleri de oldukça açık bir biçimde anlaşılmak-

tadır. Sanatçı, büyük bir hüner ve sembolik dizgeyle taşı şekillendirmiştir. Ve diyebilirim ki kesinlikle fallusa bir gönderme yapmıştır ve bu başarılı bir göndermedir. Yazarken T biçimli taşlar şeklinde yazmama rağmen aslında görünümleri tam olarak T olmayan bu taşların daha çok üzerinde kafaları olan birer penise benzedikleri çok açıktır. Bu tapınakların ilk fallus kültü oldukları da gayet aşikârdır. Fallusun güçlü, kültürel boyutunu ölüme karşı diken insan, onun yaşamsal gücünden enerji alıyor olmalıydı. Bu insanlar Kapadokya'da yaşasalardı şayet dikilitaşa ihtiyaç duymayacak, doğanın verdiği peri bacaları ile gökyüzüne selam göndereceklerdi. Bu halde, bu taşların üzerinde hayvan figürlerinin olması da daha anlamlı hale gelmektedir. Çünkü cinsellik insanın doğaya en yakın özelliğidir. Cinsellik ve cinsel organlar, insanı doğaya bağlayan hayvanî boyutları temsil eder. Bu nedenle de fallusların üzerinde hayvan tasvirlerinin yapılması normaldir. Onlar insanın, üreme ve genlerini gelecek kuşaklara aktarma yoluyla ölüme karşı duruş gücünü temsil ederler. Yaşamın kaynağı, üretimin kaynağı ve kültürün kaynağıdırlar.

Asya kültüründe de buna benzer bazı geleneksel dikili nesneler bulunmaktadır. Şamanın gökyüzüne tanrı Ülgen'in huzuruna çıkmak için üzerine tırmandığı, onu semaya yükselten çoğu zaman bir ağaç kütüğü bulunurdu. Ritüel sırasında kurbanların kesilmesi ve duaların edilmesinden sonra kendisinden geçen Şaman, bütün izleyicilerin gözleri önünde, esrik tırmanışını gerçekleştirir ve tanrının huzuruna vararak gerekenleri ilettikten sonra da geri gelirdi. Bu yolculuk kimi zaman da yer altı kutsallarına varılması için donuna girilen bir yılan yoluyla gerçekleştirilirdi. İnsan en eski çağlardan itibaren, tanrıya ulaşmanın yolunu hayvan donunda bulmuştur. Hayvanla insan arasında kültür gibi önemli bir fark vardır. Kültür öncesi insan bir hayvandır. Ulaşılmak istenen tanrı, gök kültü ölümsüzlük demektir. İnsanın üstüne binerek, tepesine çıkarak ulaşmaya çalıştığı mertebe ölümsüzlüktür. Kendi ölümsüzlüğüdür. Müslüman, kestiği kurbanın üstüne binerek cennete, sonsuz, ölümsüz yaşama ulaşacaktır. Sırat köprüsü dardır; kurbansız geçilmez. Odysseus, ölüler ülkesine girip çıkabilmek için yanında bir keçi götürmek zorunda kalmıştır. Göktanrı çok yukarıdadır, merdivensiz çıkılmaz. Mitolojide insanın tanrısal özellikler kazanma çabasını anlatan mitos enflasyonu vardır. İnsanı ölümsüzlüğe, yarınlara ya da geleceğe taşıyan yegâne araç cinselliktir ve bu yolculuğu yapabilecek yegâne araç da fallustur. Hem cinsellik içeriği hem de sembolik olarak fallus insanı ebediyete götüren zaman aracıdır. Paleolitik dönemde başlayan yolculuk günümüzde hala devam etmektedir.

Tapınaklar tanrılar/kutsallar için yapılırlar. Bir tapınağın varlığı bir kutsalın varlığını gösterir. İnsan-kutsal ilişkisinde insanın aciziyetini gösterir; güçsüzlüğünün itirafıdır. Birçok tapınağın varlığı ise birçok tanrının varlığının işaretidir. Tapınaklar bir organizasyonun, dini seremonilerin ve korkuların göstergeleridir. Bu seremonilerin oluşturulabilmeleri için görevlilere ihtiyaç vardır. Dolayısı ile rahipler sınıfının oluşmaya başladığını söylemek müm-

Urfa, Göbeklitepe'den dikilitaş. Özdoğan, M. (1996) Neolitik Anatolia, Atlas.

kündür. Tapınak organizasyon ve organizatörün varlığının göstergeleridir. İnsanlararası ilişkilerin üst düzeye ulaştığına işaret eder.

İnsan doğanın kendisine sunduğunu dönüştürmenin ötesinde, yepyeni bir şey yaratmıştı. Kültür üretiminde yeni bir aşamaydı bu. Bir mekânı üstelik de bir kutsal mekânı, doğada olmayan bir şeyi yaratmıştı. Bu Yakındoğu'da ilk köylerin oluşturulduğunun da işaretiydi.

Tapınağın yanı sıra başka yeni eserler de vardı Göbeklitepe'de; ilk portre denemesi diyebileceğimiz bir erkek başı. Yaklaşık 11 bin yıl öncesinden kalan bu baş, yüzündeki tüm uzuvları yapılmış olan ilk insan başıdır. Yumuk ve kısık gözler doğaya bakan ama henüz her şeyi göremeyen insanı sembolize eder. Küçük burun ve hafif açık ağzı ile bir şeyler söylemeye çalışır gibidir. Bu bir arada yaşanan ilk köy yerleşimlerinde insanın kimlik kazanmaya başladığının bir belirtisidir. Willendorf ve Brassempony Venüslerinden farklı olarak, bu eserde yüzün eksiksiz yapılması toplumun içinde bireylerin ön plana çıkmaya başladığını gösterir. Her iki eserden çok daha sonra yapılmasına karşın daha kötü bir işçilik sergilemektedir. Bir aceminin elinden çıkmış gibidir. Oysa Göbeklitepe'de bulunan birçok eser sanatçının doğayı soyutlama yeteneğinin olduğunu gösterir. Sanatçı bir insanı tasvir ederken acemilik çekmişti; çünkü ilk kez yapıyordu. Toplumsal yaşama, paylaşıma alışmış olan insan ilk kez bireyleri yüceltmeye çalışmıştı. Bireylerin yaşamı toplumun yaşamının önüne geçmeye başlamıştı. Mülkiyet kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştı ve bireysel kimlik için önemli bir gereklilikti. Cinsellik yeni oluşturulan köy yaşamına göre yeniden düzenlenmişti. Mağarada birlikte yaşayan insanların arasında şimdi duvarlar örülmüştü. Köy de önemliydi ancak kişisel mekânların önemi daha büyüktü. Köyün önemini düşünecek bir yönetici sınıfının da olduğunu düşünürsek insanın kendine dönüşü, klan yerine aile kavramının ön plana çıkışı gerçekleşmişti. Bu sahne içinde sanatçı ilk kez toplumdan kişisel özellikleriyle ayrılmaya başlayan bir bireyi resmediyordu. Bu sebeple alışılmışın dışında bir betimlemeyi resmetme konusunda henüz becerikli sayılmazdı.

Bu dönemin bir diğer önemli eseri yine bir Neolitik yerleşim merkezi olan Nevali Çöri'den gelmektedir. Bu Göbeklitepe eserine göre daha sembolik bir tasarım içerir. Bu nedenle de daha çok bilgi vericidir. Bu da bir erkek başıdır. Ancak gözleri ve ağzı olmayan, başında sadece kulakları olan bir heykeldir. Göz, burun ve ağız olması gereken yüzün ön kısmında büyük başlı bir yılan bulunmaktadır. Bunun insanlık tarihinin en sembolik yontusu olduğunu söyleyebiliriz. Ağzı olmamasına rağmen çok şey anlatabilecek olan bir eserdir bu. Yılan, çoklu anlamı olan bir semboldür. Psikanalist yaklaşıma göre, erkek cinsel organını temsil eder. Ama bunun ötesinde hem ölümsüzlüğün hem de ölümün simgesidir. Aynı zamanda tarımın ve kültürün de göstergeleri olarak yılan kullanılmaktadır (Gezgin 2007). Ancak bu sembolik dizgelerin hepsi de birbirleriyle ilişkilidir.

Yılan en erken ve en sevilen sembolik ögelerden birisidir. Ve özellikle de Neolitik dönemle birlikte daha sık tasvir edildiği de söylenebilir. En eski mitoslarda yılan önemli bir karakter oyuncusudur. Yılan, cinselliği sembolize eder. Hayatta kalmak için doğayla mücadele eden avcı-toplayıcı ve yerleşik düzene geçmiş insan için yılan üremek demektir. Toplumsal ve kültürel olmaya başlayan insanın en önemli sorunudur üremek. Kimi zaman soyunu devam ettirebilmek için önemliyken kimi zaman ise yeterli olmayan doğal kaynaklar karşısında daha fazla nüfus demektir üremek. İnsanın en temel ve karşılaştığı ilk büyük sorunlardan birisidir üreme. Doğayla mücadele edebilmenin ve soyunu devam ettirebilmenin gereği gibi görünen üreme, kimi zaman da doyurulması gereken bir kalabalık demektir. Bu bağlamda yılan insanın kaderidir diyebiliriz. Cinselliği temsil eden yılan çoğalmak, nüfusun hızla artması demektir. Nüfusun hızla artması, yeni besin kaynaklarının aranması, bulunması ve geliştirilmesinin en temel nedenidir. Bazı araştırmacılar, insanın uygarlık serüvenindeki en tetikleyici motivasyonunun nüfus artışı olduğunu ileri sürerler

Nevali Çöri. Yılanlı Baş. Özdoğan, M. (1996) Neolitik Anatolia, Atlas.

(Harris 1994). İnsanı yeni besin kaynaklarına yönelten, üretime teşvik eden bir tetikleyicidir nüfus artışı. Bu nedenledir ki, fallusun temsilcisi olarak yılan sıklıkla bu dönem insanı tarafından tasvir edilmiştir. Yine bu nedenledir ki, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarımcı ve yerleşik yaşam biçimine geçişin en beğenilen sembolü olarak da yine yılanı gösterebiliriz. Bu durumda yılanın cennetten kovulmak olduğunu söyleyebilirim. İleride daha detaylı olarak ele alacağımız gibi, insanın cennetten kovulmasına neden olan yılan tarımın başlamasının da müsebbibidir. Âdem'in cennetten kovularak tarıma mahkûm edilmesi yılan azmiyledir.

Öte yandan yılan ölümün ve yaşamın simgesidir. Hem can verir, hem can alır. Bu yaşamak ve ölmenin karşıtlığıdır. Ölümsüz cennetten ölümlü dünyaya geçiştir. Âdem ve Havva'nın ölümlü olmasıdır. Cinsellik, çoğalmak ve üremek gibi olguların olmadığı yerde ölümsüzlükten söz edilebilir. Ancak cinselliğin ve dolayısı ile çoğalmanın sübabı ölümdür. Cinsellik varsa ölüm de vardır. Ölümsüz, aynı zamanda cinsiyetsiz ve cinselliksiz dünyadan kovulmak yılanın marifeti ile gerçekleşmiştir. İnsana ölümü yılan getirmiştir. Gılgamış mitosunda da gayet açık bir dille anlatıldığı gibi ölümsüzlüğün reçetesini insanın elinden çalan yılandır. Yılan, kışın ölen ve yazın yeniden doğan demektir. İnsanın hem imrendiği hem de düşman gördüğü bir *ikiyüzlü*dür. Ölüp yeniden dirilen canlı insanın sonsuz yaşam sembolünü oluşturur. Salyangoz ve ayı, yılana bu anlamda benzeyen sembollerdendir. Yılan yaşlanmayan ender canlılardandır. Yılan her zaman sonsuz gençliği ve ereksiyonu temsil eder. Her yıl deri değiştirerek tazeliğini korur.

Nevali Çöri başı, tarıma geçişi sembolize eder. İnsanın yılanla işbirliğine vurgu yapar. Neolitik insanın en büyük yaşamsal sorunlarına ve bunlara verilen çözümlere göndermedir. Yılan insanın başındaki büyük bir beladır. Nüfus artmaya başlamıştır. Doğa artık insanı besleyememektedir. Yeni besin kaynaklarının bulunarak devreye sokulması kaçınılmaz bir zorunluluktur. İlk tarımsal faaliyetler gerçekleşmeye başlamıştır. İnsan buğday ve arpa gibi temel besin kaynaklarını tarım yoluyla topraktan elde edebilmektedir. Bununla birlikte, yeni bir yaşam biçimine geçmiş ve yılanın şiddetle birleştirildiği cinsellik insanın başına çorap örmeye başlamıştır. Bu iki anlamda önem kazanır; birincisi, yerleşik düzene geçildiği için göçebeliğin verdiği yıpratıcı etkiden uzaklaşılmış ve yaş ortalaması artmaya başlamıştı. Buna bağlı olarak nüfus da hızla artmaktaydı. İkincisi ise, yerleşikliğin insana yaşam biçimini gözden geçirmeye ve yeniden düzenlemeye zorladığı açıktı. Özellikle de cinsellik en önemli sorun haline gelmişti. Mülkiyet ve aidiyet gibi kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Her şeyin sahibi belli olmalıydı. Daha kalabalık bir nüfusun bir arada yaşaması nedeniyle küçük klanlar halinde yaşanırken konulan kurallar yenilenmeli ve yeni yaşam biçimine uygun hale getirilmeliydi. Özellikle de cinsellik ve kadın konusu insanın kafasını en çok meşgul eden sorunlardı. Her ikisi de kontrol altına alınmalıydı. Kültürel yaşamın en

önemli kuralı buydu. Sistematik ve daha organize olmanın koşuluydu. Nevali Çöri başında gözler, burun ve ağzın olmaması ve bunlar yerine bir yılan olmasının nedeni de buydu. İnsanın en çok konuştuğu ve zaptırapt altına almaya çalıştığı konu cinsellikti. İnsanın burnuna hep ostrojen kokuları geliyordu. Duyu organlarının bazılarının cinselliğe kapatılması gerekiyordu. İnsan kitonik doğasından gelen bu kokuyu almamalıydı. Birlikte yaşamının koşulu buydu. Psikanalistler, arzuların tatminsiz kalmasının doğruluğundan dem vururlar. Kalabalıklar halinde yaşayan insanın oluşturabileceği toplumsal hukukun ilk maddesi kişisel hazlardan, arzulardan vaz geçmek olmalıdır. Yoksa birey olmanın ötesine geçilmez; kaos düzenle yer değiştirmez. Sosyal, toplumsal gibi kavramlar asgari müşterekte birleşmek sonucunda varlığını sürdürebilirler. İfrat toplumun en büyük düşmanıdır. Her bireyin kendisi arzularından vazgeçmek zorundadır; en azından bastırmalıdır.

Arsebük cinselliğin ilk kez modern insanın atası olan Homo Sapiens tarafından düşünülmeye başlandığını ileri sürer (1995). İlk kez Homo Sapiens bunu bir problem gibi algılamaya başlamıştır. Çünkü Homo Sapiens modern yaşamın başlangıcını oluşturacak birçok ilki gerçekleştiren insandır. Belki de 100 bin yıldır insan üreme, beslenme ve soyunu devam ettirebilme konularıyla beraber cinselliği kafasının bir kenarında tutmaktaydı. Ancak insanın cinsellikle ilgili ilk problemle büyük gruplar halinde yaşamaya zorlandığı Neolitik kültürler zamanında karşılaştığı düşünülmelidir. Neolitik insanın, problem olmaktan çıkarmak amacıyla getirmeye çalıştığı cinselliği düzenleyen sistem, halen tartışılmaya devam eden ve güncelliğini koruyan bir konudur.

Nevali Çöri başında bulunan yılan kavissiz resmedilse yılandan çok penise benzetilebilirdi. Yılanın başı, kıvrılarak es çizen bir beden üzerinde olmasa daha çok penise benzer olacaktı. Yılanın başı ve gövdesi iki sembolün iç içe geçmesini temsil etmektedir. Bir soyutlama harikası olan Nevali Çöri başının, Neolitik kültürün önemli bir merkezi olan Nevali Çöri sanatçısının içinde bulunduğu toplumun duygularını aktarmak için bulduğu isabetli bir kompozisyon olduğunu söylemeliyim.*

Neolitik çağ söz konusu olduğunda plastik sanat eserlerinin en bilineni ve neredeyse bu çağ ile özdeşleşmiş olanı **Anatanrıça** adıyla anılan figürinlerdir. Bu Willendorf Venüsü'nü andıran bir sembolizasyondur. Genellikle iki yanında kedigillerden vahşi hayvanlarla tasvir edilmiştir. Bu tasvir onun doğaya ve vahşi yaşama egemen Anatanrıça ile özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Neolitik yerleşimlerinde özellikle de Anadolu'da çok sayıda örnekleri bulunmuştur. Hatta bir dönem başta Gimbutas olmak üzere pek çok feminist arkeoloğun dikkatini çekmiş ve tarihte yaşanmış olduğu varsayılan anaerkil dönemin bir kanıtı olarak kabul edilmiştir (Gimbutas 1995; Ehren-

* Nevali Çöri başının on bin yıl sonra üretilmiş Roma dönemi örneği de bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili daha geniş bir çalışmanın son aşamasındayım. Bu konuda çok daha detaylı bir yaklaşım içeren bu çalışmayı yakın bir gelecekte "Fallusun Arkeolojisi" ismiyle yayınlayacağım.

berg 1989). Mellaart döneminde yapılan Çatalhöyük kazıları bu nedenle çok popüler olmuştu (Mellaart 2003). Çatalhöyük'ün şimdiki kazıcısı ise bu konuda oldukça temkinli davranmakta ve söz konusu eseri *büyük kedilerin yanında duran şişman kadın* heykelciği olarak isimlendirmektedir. Vahşi hayvanlarla hatta onlara biraz da egemen bir biçimde yapılan tasvir onun o hayvanlar ve onların temsil ettiği güç üzerine egemenliğini kurmuş bir tanrıça olarak algılanmasına neden olmuştur.

En başından itibaren vahşi hayvanların erkeklerle birlikte tasvir edilmelerine alışmıştık. Ancak burada hayvanların en vahşileri arasında hatırı sayılır bir yere sahip olan kedigillerin hem de en büyükleriyle Anatanrıçaların birlikte tasvir edilmeleri zihnimizdeki ezberi bozmaktadır. Çünkü prehistorik insanın modern yorumu kadını hep bitkiler dünyası erkeği ise hayvanlar dünyası ile özdeşleştirmişti. Oysaki burada farklı bir manzara karşımıza çıkıyordu. Bu nedenle de feminist literatür kadınların/tanrıçaların egemen olduğu bir toplum mitini ortaya atıvermişti.

Sembolleri yerine koyup yorum yapmak bizi daha anlamlı sonuçlara götürür. Bunun bir Anatanrıça heykelciği olduğu önyargısı ile başlamamakta yarar görüyorum. Her şeyden önce Willendorf Venüsü gibi bazı özellikleri ön plana çıkarılmış ve yanındaki vahşi hayvanlar nedeniyle de doğa ile ilişkide olan bir kadın figürü olarak kabul etmek gerekir. Önemle dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, hatlarındaki sembolik ustalıktır. Bu ve benzeri eserler büyük bir ustalık gerektiren eserlerdir ve özellikle bu şekilde yapılmışlardır. Çok eski bir tarihten olduğu için acemi bir sanatçının elinden çık-

Çatalhöyük'ten Anatanrıça. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

mış bir eser olduğunu akla bile getirmemek gerekir. Şişman bir gövde, büyük ve biraz da sarkık memeler, çok doğum yaptığı anlaşılan güçlü ve anaç bir göbek bu tür eserlerin ortak noktasıdır. Kimi zaman ayakta ama genellikle oturmuş, kimi zaman doğum yapar ve kimi zaman ise hayvanlarla tasvir edilmiş kadının bir güç taşıdığı ve anaç özelliklerinin ön plana çıkarıldığını söylemek uygun olur. Çoğunlukla başsız (kırılmış) olmakla birlikte, ele geçirilen az sayıdaki başlı örneklerde ise burun ve kulak dışında pek de detaylandırılmamış bir yüz bulunur.

Neolitik kültür ve öncesinde kadının doğa ile ilişkisi toplayıcılık ile sınırlandırılır genellikle. İnsanın besin ihtiyacının önemli bir bölümünü toplayıcılıkla sağlayan kadın da en az erkek kadar doğa ile temas halindeydi. Hatta erkeğin ava giderken mevcut silahları yanına aldığı göz önüne alınırsa kadının silahsız ve muhtemelen çocuklarını da koruyan bir pozisyonda olduğu düşünülmelidir. Hayvanlar üzerine bir hâkimiyet söz konusu olsaydı, ya da daha açık bir biçimde hayvanların üzerinde kurulacak hâkimiyet güce dayalı olsaydı hiç şüphesiz burada kadının yerine bir erkeğin tasvir edilmesi gerekirdi. Çünkü doğayla ve hayvanlarla güç yoluyla mücadele eden erkekti. Ama burada başka bir durumu gözden kaçırmamak gerekir; kadınların ve erkeklerin uzmanlıklarının içeriklerini. Avcılık yapan erkek muhtemel av hayvanlarının tüm özelliklerini çözmüş olmalıydı. Bugüne göre, doğal özellikleri daha çok korunmuş olan insan hayvanlarla daha kolay özdeşleşebilmekte ve hatta onların davranışlarını önceden kestirebilmekteydi. Avlanırken gücünü ve silahlarını buna göre kullanıyor olmalıydı. Koku alma duyuları kendisinden iyi olan av hayvanlarına daha fazla yaklaşabilmek amacıyla onlar gibi kokması gerektiğini bilen erkeğin vücudunu hayvan pislikleri ile sıvadığı düşünülebilir. Zaten bu türden bir hayvan-insan ilişkisi yukarıda da gördüğümüz gibi erkeklerin betimleriyle av sahneleri şeklinde idi. Bu durumda kadın ve doğa ilişkisinin, Feminist literatürün de ileri sürdüğü gibi tarım ve evcilleştirme gibi gündelik hayata faydacı bir yaklaşımla sergilenmesi daha tutarlı olabilir. Çünkü kadınlar Neolitik ve öncesinde başlayan üretimcilik sürecinin gen mühendisleridir. Özellikle de bitki üretiminin nasıl gerçekleştiğini öteden beri çok iyi biliyorlardı. Doğanın sırlarını, milyon yıllık tecrübeleri ile erkeklerden daha iyi bilmekteydiler. Tohum, toprak ve döllenme gibi besin üretim tekniklerinde uzmanlaşmışlardı. Yenilebilir bitkilerin tüm özelliklerine hâkimdiler ve hangisinin nerede ve hangi koşullarda üretilebileceklerini bilmek onlar için çocuk oyuncağı idi. Gerçekte insan en azından 50 bin yıl öncesinden itibaren doğa hakkında çok önemli bilgilere sahipti. Neanderthallerin gömütlerinde iyileştirici etkisi olan şifalı bitkileri, ölenlerin acılarını dindirmeleri için belki de cenazenin üzerine ve yanlarına koydukları uzun zamandır bilinmektedir. Milyonlarca yıldır doğada yaşam mücadelesi veren insan bilmediği için değil ihtiyaç duymadığı için üretim yapmıyordu. Yoksa o zaman ki koşullarda bitkilerin *gen*lerini çoktan deşifre etmişlerdi. Yukarıda belirtmiştik, insan nüfu-

sunun hızla artması, besin kaynaklarının azalması ve yetersiz hale gelmesi insanı üretim yapmaya itmişti. Ve ilk tarımcılar hiç şüphe yok ki, kadınlardı. Kadın binlerce yıllık deneyimi ve toprağa benzeyen doğası ile erkekten daha avantajlıydı. Nüfusun hızla artması ve tarım alanlarının büyümesi daha büyük güce ihtiyaç duyulmaya başlaması daha sonradan tarımın kadından erkeğe geçmesine neden olacaktı. Kadınların hayvanlarla ilişkisi de benzer bir süreç içermekteydi.

İnsanın hayvanlar üzerindeki en büyük hâkimiyeti onları kültürün dünyasına çekmesi yani evcilleştirmesiydi. Günümüzden 10 bin yıl öncesinden itibaren hayvanların en azından bir kısmı kaderini insanın eline terk etmeye başlamıştı (Diamond 2002). *Evcilleştirme,* eve alıştırma, eve çekme, eve ait kılma gibi anlamları barındırır. Bu nedenle de sözcük zaten barındırdığı gizleri dışa vurur. Erkek avlanmaya gider ve kadın çocuklarıyla beraber ev ve civarında gündelik işlerini yapar. Ev kadına aitti. Dolayısıyla evcilleştirme işlemini gerçekleştiren kişinin de kadın olduğunu söyleyebilirim. Evcilleştirmenin insanla ortak menfaat ilişkisi kurabilecek hayvanlarla yapılabildiği çok açıktır. Karşılıklı bir menfaat ilişkisi olması zorunludur. Bu küçük bilgi bile kadının hayvanlar hakkında ne kadar çok şey bildiğini ortaya koyuyor. Evrim bu iş bölümü nedeniyle kadına ve erkeğe farklı özellikler sağlamıştı. Avcı erkeğe bir öngörü ve sezi yeteneği verirken kadını doğaya daha yakın, içgüdüleri güçlü bir varlık haline getirmişti. Kadın doğası gereği doğaya erkekten daha yakındır. Bu heykelciklerin bazılarının doğum yapan kadınları betimlemesi söz konusu durumu daha iyi açıklamaktadır. Kadın üretim konusunu doğası gereği zaten erkekten daha iyi bilmekteydi.

İnsanın doğa ve yaşamla mücadelesinde bilginin önemli bir güç olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur. Çağdaş filozoflar bu tezi destekleyecek çok sayıda argüman üretmişlerdir. Bilgi, hâkim olmak, korunmak, korkmamak demekti. Bilinmeyen şeyler insanı korkutur. İnsandaki bilme isteği mitojenik (mitos oluşturma) yeteneğinin motivasyonudur. Bilmek isteği mitoslar yaratmaktır. Bilmek düşmanları kontrol etmektir. Bu nedenle kadını büyük kedilere hâkim kılanın bilgi olduğu çok açıktır. Ben burada bu heykelciğin bir tanrıçadan ziyade üreten ve bilen kadını temsil ettiğine inanıyorum. Vahşi hayvanlara, doğaya hâkim olan tanrıça değil bilgili bir kadındır. Öte yandan günümüzde bile kadının kedi ile özdeşleştirilme çabasını göz ardı edemeyiz. Büyük kedilerle tasvir edilen kadın bir tesadüf değildir.

Bu heykelciklerin büyük bir kısmı bir tahta, koltuğa veya yere oturur betimlenmişlerdir. İki ayak üzerinde durabilen ender canlılardan birisi olan insanın ayakta durabilmesi için milyonlarca yıl geçmesi gerekmiştir. Ayakta kalmak bu yüzden pek çok açıdan övünülecek bir durumdur. Ancak binlerce ve hatta milyonlarca yıl ayakta duran ve yürüyen, göç eden insan için *ayakta durmak* değil *oturmak* daha büyük bir anlam arz etmektedir. "*Yere oturmak ya da çömelmek, ihtiyacın yokluğunu, insanın kendi içine dönmesini belirtir.*

Beden yuvarlatılmıştır ve sanki dünyadan hiçbir şey beklenmiyormuşçasına sağlamdır... Bu vaziyette oturan insan barışçıl ve hoşnut görünür; kimse ondan şiddet geleceği korkusunu yaşamaz. Ya ihtiyacı olan her şeye sahip olduğu için ya da ne kadar az olursa olsun sahip olduklarıyla yetindiği için hoşnuttur..." (Canetti 1998). Canetti insan duruş biçimleri ile iktidar arasındaki ilişkiyi incelerken oturur durumdaki insanı bu şekilde tanımlıyor. Büyük kedilerle tasvir edilen bu kadını ele alırken bu tanımı biraz daha ileri götürmek mümkündür. Çünkü Canetti'nin öznesi modern insandır. İnsanlık tarihinden söz ederken de duruş ve iktidar şüphesiz ki aynı derecede önemlidir. Ama yukarıda belirttiğim gibi uzun zaman ayakta kalan insanın oturması iktidarın başka boyutlarını da içeriyor olmalıdır. Özellikle de bir tahtta oturuyorsa ve iki yırtıcı vahşi gücün üzerinde bir pozisyonda oturuyorsa bu oturmanın anlamı daha derin ve güçlü olmalıdır. Birincisi kadının bir tahtta otururken betimlenmesi, insanın kadın merkezli bir ekonomik sistemin etrafında oturduğunu yani yerleştiğini gösterir. Bu heykelcik her şeyden önce yerleşik sisteme geçildiğinin bir işaretidir. Çünkü göçebenin tahtı olmaz. Göçebe hareket halindedir ve otururken hareketler sınırlanır. Bu nedenle de oturur tasvir edilmez. İki vahşi hayvanın ve bir taht üzerinde oturma, güçlü bir hâkimiyeti temsil eder. Taht bile kurmuştur artık; yani tescillenmiştir. Hem de doğaya karşı bir iktidarın göstergesidir bu. Bu taht doğanın dizginlenmesini sağlayan iktidar sahibinindir.

Kısaca özetlemek gerekirse bu eser insanın doğaya karşı üstelik de kadınlar yoluyla kazandığı bir iktidar savaşının temsilidir diyebiliriz. Kadının yarattığı mitolojinin (tarımın) erkek tarafından dile getirilmesidir. Mitojenik kadın, erkeğin dilinde mitolojik olmaktan öteye gidememiştir.

Sembolizmin Gerçekliği

Doğada küçük gruplar halinde yaşayan insanın toplu yaşama geçmesi yaşam biçiminin ve kurallarının da değişmesi anlamına gelir. Mağaralarda veya küçük köy yerleşimlerinde yaşamak tabuları, yasakları ve düzeni beraberinde getirmiştir. Bu yasalar ve yasaklar ile dayatılan yeni yaşam biçimi insanın bilinciyle birlikte bilinçdışının da oluşmasında katkı sağlamıştır. Ve insan bilincinin yetmeyeceği, varoluşsal anlamlar ve problemler karşısında çözümü bilinçdışının ürettiği mitoslarda bulmuştur. Mağara ve evlerin duvarlarına yapılan resimler ve üretilen kültürel ürünler, insanın bilincinden büyük sorulara verdiği cevapları yansıtmaktadır. Bu resimler insanların ürettikleri mitik açıklamaların slaytlarıdır. Yukarıda da gördüğümüz gibi bu slaytların gerçek dünyada bir anlamları da bulunmaktadır. Dünyayı, yaşamı ve varoluşu anlamlı kılmaya yarayan bu mitik açıklamalar, yaşamı da belirleyen etkileyen dinsel düşünceleri de içermektedir. Bu mitsel açıklamalar gündelik hayatın zorunlulukları haline gelen ritüellere de yansımaktadırlar. Bu ritüellerden birisi ölü gömme geleneğidir.

Yukarıda özetlemiştim ama tekrar etmekte yarar görüyorum: Neanderthal insanından bu yana ölü gömme geleneğinin var olduğunu ve belli bir inanç ve mitos çerçevesinde şekillendiğini biliyoruz. Arkeolojik kazılarla tespit edilen en azından 36 mezar bu insan türünün bilinçli bir gömü yaptığını göstermektedir. Hatta Neanderthal insanının ölü gömme geleneğinde kadın ve erkek gömülere bilinçli bir biçimde farklı davranıldığı bile ileri sürülmektedir. Mezara bırakılan hediyelerin sadece erkekler için geçerli olduklarını söyleyebiliriz (Arsebük 1995). Günümüzden yaklaşık 50 bin yıl öncesine ait olan Şanidar mezarı ve burada uygulanan ritüel bize *öbür dünya* mitinin varlığını gösterir. Bu mezarda yatan Neanderthal insanının 40 yaşlarında öldüğü bilinmektedir. Ancak doğuştan itibaren sağ kolunu kullanamadığı yani çolak olduğu ilk bakışta bile anlaşılmaktadır. Burada ölü gömme ritüeli yapılırken, mezara şifalı otlar sunulması ve ölünün ana karnında yatan cenin biçiminde (hoker) yatırılması manidardır. İkinci dünya için toprak ananın karnında yaşanacak ikinci bir hamilelik sürecinin varlığı bu mitosun ana konusunu oluşturur. Doğuştan kolunun birini kullanamayan *öbür dünya*da tekrar yaşam bulduğunda sakatlığının devam etmemesi, şifa bulması amacıyla şifalı bitkiler sunulmuştur.

Yerleşik kültürle bütünleştirilen Neolitik dönem bu mitlerden kaynaklanan ritüellerin doruğa ulaştığı dönemdir. Gömülerin büyük bir kısmının cenin pozisyonunda olması *öbür dünya* inancının devam ettiğinin en temel göstergesidir. Ölülerin bazı hediyelerle gömülmesi gidilecek olan yeni dünyada da ihtiyaçlar olacağına duyulan inançtan kaynaklanmaktadır. Bu dönem insanının mitik anlam dünyasında, insanın öldükten sonra yitip gideceği kâbusuna karşı bilinçdışının oluşturduğu bu *öbür dünya* miti, psikolojik huzuru sağlamanın yanında insanın yaşamına da bir anlam yüklemektedir. Öldük-

Cenin pozisyonunda gömülmüş bir çocuk.
Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

ten sonra sonsuz bir yaşama yeniden doğma inancı vahşi içgüdünün ölüm korkusunun dizginlenmesini sağlar. Bu nedenle de insan gerçek hayatta bolluğunu yaşamadığı bir dizi eşyayı ölüsüyle birlikte gömmekten kaçınmaz; günlerce uğraşarak yaptığı boncukları bir daha kullanmamayı göze alarak çocuğu ile beraber gömen bu Çatalhöyük insanı gibi. Çocuğun kolları ve bacaklarında yer alan boncuklar ciddi emek gerektiren kültür ürünleridir. Bununla birlikte ölülerini evlerinin içine gömme geleneği de bu yok olup gitme korkusunu yatıştıran bir ruhsal tatmin olmalıdır.

Anadolu'nun değişik Neolitik merkezlerinde sıkça rastlanan durumlardan birisi kemiklerin boyanmasıdır (Hodder 2006). Özellikle de kırmızı aşı boyası ile boyanan iskeletler ve kafataslarının da bize anlatmak istediği bir mitos olmalıdır. Kırmızı insanın doğasında anlam taşıyan ve insanın fiziksel olarak bedeninde bulundurduğu ender renklerden birisidir. Kırmızı kan rengidir; dolayısı ile de canı yani hayatı sembolize eder. Özellikle ölmüş bir insanın kemiklerine ya da kafataslarına sürülen kırmızı boyanın ölümden sonraki hayat ile ilişkisi olduğu kesindir. Onun yeniden canlanması ve kanlanması için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Ölene yeniden hayat verme çabasıdır.

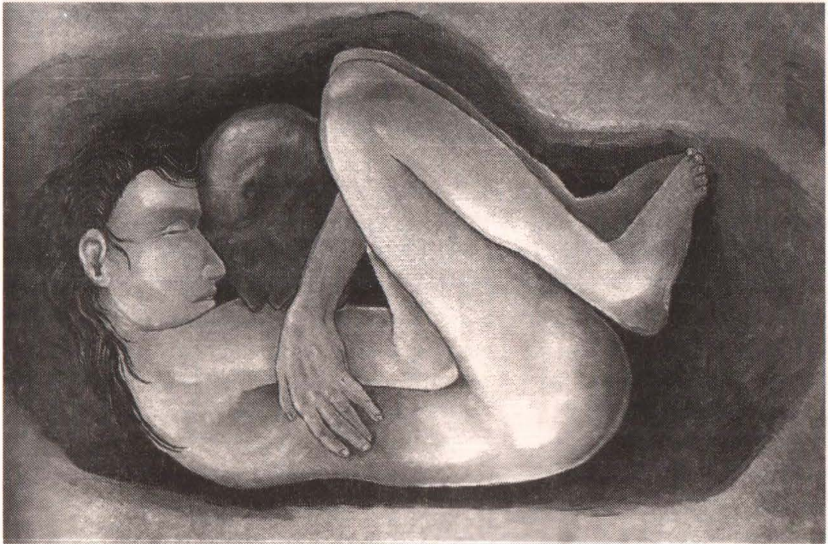
Kırmızı boya ile birlikte Neolitik kültürde başın üzerine yapılan alçı maske ise insanın ölüme karşı direnişini sembolize eder. Çatalhöyük'te bulunan bir baş bu konudaki en ilginç örneği teşkil eder. Bazı evlerde gömütlerin bir süre sonra açıldıkları ve kafalarının çıkarıldığı tespit edilmiş. Hodder bu ritüeli, geçmişle ilişki kurmak isteyen Neolitik insanının *tarihi* icadı olarak yorumluyor (2006). Belli evlerde ve sadece bazı gömülere uygulanan bu yöntem, atalarının belleklerini ve anılarını şimdiki zamana taşımak amacıyla gerçekleştirildiğini ve bunun sadece gömütlere değil bazı eşya ve kabartmalara da uygulandığını ileri sürüyor, Hodder. Ölünün başının alçı ile kapatılması ve kırmızı aşı boyası ile boyanması onun ölü olduğu gerçeğinin de kısmen inkâr edil-

Alçılı kafatası, Çatalhöyük. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

mesidir. Söz konusu kafatasının üzerindeki alçının birçok kez yenilenmesi onun uzunca bir süre ellerde ve evlerde gezdirildiğinin bir göstergesidir. Bu davranış tabi ki geçmişi anmak ve hatta ölmüş atası ile ilişki kurmak isteyen ailenin ya da klanın belleğinin her daim taze tutulmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu konuda Hodder'e hak vermek gerekmektedir. Ancak bunun dışında da anlamları olması gerekir. İlginç olan bir durum da bu kafatasının bulunma biçimidir. Yandaki fotoğrafta da göreceğiniz gibi, cenin pozisyonunda yatan bir kadının kucağında bulunmuştur. Mezarından çıkarıldıktan sonra uzun bir süre kullanılmış olduğu yüzündeki alçının birçok kez yenilenmesinden anlaşılan bu başın hayattaki misyonu, birlikte tekrar gömüldüğü kadının ölümü ile sona ermiş görünmektedir. Yaşamında önemli bir insan olduğunu (belki ünlü bir avcı?) varsayabileceğimiz bu insanın başı kendisinden sonra gelen insanların, belli ki kendilerini iyi hissetmeleri veya onlara kılavuzluk yapması amacıyla mezarından çıkartılmış ve onu en çok seven insanla birlikte tekrar gömülmüştür.

Arkeolojik verilerin yeterince açıklayamadığı bu noktada sembolik dilden yararlanmak gerekecek. Bu modern çağların fotoğrafı, heykeli gibi ölümün yüzün şeklini bozmaması amacıyla alçılanarak, ölmesine rağmen kendisini seven insanların evlerinde hatıraları canlı tutan bir adamdır. Ancak ona ait bir eşya da bu işi yapabilirdi ki, biz bu türden eşyaların, özellikle bazı kabartmaların da gömülü oldukları yerden alındıklarını biliyoruz. Onların ölümü bizim gibi algılamadıkları kesin; yoksa bu türlü davranmazlardı.

Alçılı kafatasına sarılarak gömülmüş bir kadın. Hodder, I. (2006), Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor (çev. Dilek Şendil) Yapı Kredi Yayınları.

Vücudun başka bir organının değil de başın mezarından çıkarılması, önemli bir veri gibi görünmektedir. Başın akıl ve bilgi ile ilişkilendirilebileceğini akbabaların yeraldığı resimleri anlatırken söylemiştim. Bir ölü sadece bir ölü değildir. Bir insanın yitip gitmesiyle basit olarak ilişkilendirilemez. Ölüm beraberinde pek çok şeyi gittiği yere götürür. Onun gittiği yerden de ardında bıraktıklarına bir yaran dokunur şüphesiz. Bu nedenle zaten ölülerini evlerinin içlerine gömmüşlerdir. Ama burada belki de kafanın içindekilerin çürüyüp gitmesi daha önemlidir. Bu her insan için uygulanan bir ritüel değildir. Hayatını toplum veya geride bıraktığı aile bireyleri için önemli şeyler yaparak geçirmiş ve aklıyla, tecrübesi ile çok büyük yararlar sağlamış olanların ölümleri yalnızca bedeni almalıdır. Akılları bu dünyada yaşayanlara liderlik etmelidir. İskeletlerin açılıp başlarının alınması ve onun evin en başköşesinde tutulmasının nedeni bu olmalıdır. Onun bir başkasıyla birlikte yeniden gömülmesinin nedeni ise gömüldüğü insana *öbür dünyada* da rehberlik etmesidir. Ölenlerle kurulan bu türden ilişkiler genellikle *ata kültü* içerisinde anlam bulmaktadır.

2. BÖLÜM:

MİTOLOJİNİN SANATI

Toprağı sahiplenme içgüdüsüne bütün canlılarda rastlanırken özellikle memelilerde bu arzu tavan yapar. Söz konusu şey, özellikle de erkeğin üreme ve yaşama alanını garanti altına alması ve belirlemesi arzusundan doğar. Hayvanlarda bu sahiplenme genellikle cinsel ilişkiye girmeden gerçekleşir. Karada yaşayan hayvanların en temel özelliklerinden birisi, kendisini kendisine ait bir yerde, evinde gibi hissetme zorunluluğudur. Aksi durumda cinsellik ve üreme bir hayaldir. Önce yer bulunur ve o yer işaretlenerek koruma altına alınır. Mülkü sahiplenen erkek, çiftleşebileceği dişiyi ya da dişileri bu alanın içine çekmeye çalışarak, kur yapmaya başlar. Burada çiftleşme gerçekleşecek, yavrular gözlerini dünyaya açacak ve büyüyecekler. İşte bütün bu süreçte gerçekleştirilmeye çalışılan hedef bir başkasının bu mülkün sınırlarına saygı göstermesi ve rahatsız etmemesidir. Sınırların işaretlenmesi her zaman kokulu salgıların yayılması ile gerçekleştirilir. Bu karada yaşayan bütün canlılar için geçerlidir (Ruffie 1999).

Bu türden bir yaşam bölgesi sahiplenmenin bazı avantajları vardır. Her üreme grubu veya çiftini kendi sınırları içinde tutmaya yarayan bu mülkiyet *dürtüsü*, diğerlerini de sınırların dışında tutmak gibi bir fonksiyona sahiptir. Bu da üremeyi sekteye uğratabilecek kavgaların azalmasını sağlar. İyice belirlenen ve değişik yöntemlerle işaretlenen sınırlar, erkek tarafından koruma altına alınır ve komşular da genellikle bu sınırlara saygı gösterirler. Her erkek kendi sınırları içinde üstünlüğünü gösterirken, komşularının da kendi sınırları içinde egemenliğine saygı gösterirler. Tam bir *her horoz kendi çöplüğünde öter* durumu söz konusudur. Genellikle aynı türün bireyleri birbirlerine yakın alanlarda konumlanırlar ki ortak bir saldırı veya düşman söz konusu olduğunda hep birlikte karşılık verebilsinler. Kesin çizgilerle belirlenmiş bu sınırlar psikolojik olarak üstünlük sağlanmasına da yol açar. Kendi sınırlarını ihlal eden bir yabancıya karşı erkek doğal olarak bir düşmanlık besler (Ruffie 1999).

Belli bölgeleri gruplar halinde işgal ederek kalabalık yaşayan topluluklar içerisinde hiyerarşi de ortaya çıkar. Bu kimi zaman biyolojik özellikler kanalıyla olurken kimi zaman da sosyal boyutta ortaya çıkabilir. Hiyerarşinin doğması grup içerisindeki çatışmaların otomatik olarak azalmasına ve grubun daha organize hareket etmesine neden olur. Çoğu hayvanda hiyerarşi kavgalar sonucunda belirlenirken insan söz konusu olduğunda avcılık veya keskin nişancılık gibi bir meziyet de hiyerarşide önemli olabilir. Hiyerarşi oluştuktan sonra aynı grubun üyeleri arasında kavga bitcr veya ölümcül kavgalar olmaz (Ruffie 1999).

Öte yandan bireyler arasındaki ilişkilerin de sınırlarının çizili olduğu psikologlar tarafından belirtilir. Her insanın bir kişisel sınırı vardır ve bu sınır karşıdaki bireyle girilecek ilişkiye göre değişkenlik gösterir. Örneğin, ilk sınır insanın mahremiyetini de tehdit eden bir ölçüdedir ve ancak aşk ilişkisi gibi yakın temas ilişkilerine açık bir sınırdır. İkinci sınır yaklaşık olarak bir metreden oluşur ki, belli bir toleransı gösterir; ancak tedbiri de elden bırakmaz. Üçüncü sınır ise büyük bir alanı temsil eder ki, bu insan da büyük bir rahatlama yaratır. Bu sınırların bireylerin birbirleri ile olan ilişkisini kurduğu gibi, çiftleşme alanı olarak belirlenen alanların da diğer komşularla olan mesafelerini belirlediğini söyleyebilirim.*

Doğasından uzaklaşmaya başlayan ve diğer türlere göre daha sosyal olan insan söz konusu olduğunda, bu içgüdüsel ihtiyaçların veya sosyal organizasyonun çok daha teferruatlı bir yapıyı oluşturduğunu rahatlıkla ileri sürebilirim. Yaşama savaşında insanın türlü ihtiyaçlar çerçevesinde küçük gruplar halinde yaşamak zorunda olduğunu biliyoruz. Hatta yerleşik düzene geçip ilk yerleşmeleri kurduğunda bu grubun birey sayısının hızla çoğaldığını da tahmin etmek güç değil. Burada üzerinde durmak istediğim şey gerçekte büyük gruplar halinde yaşayan insanların sınırlarıdır. Çünkü yerleşimlerdeki insanlar arasındaki sınırlar, insanlar arasındaki hukukun da inşa edilmesi anlamına geliyordu. Hiç şüphesiz ki daha küçük gruplar halinde ve mağaralarda yaşayan insanlar arasında da bir hukuk vardı. Ancak bu hukuk örneğin beş binden fazla insanın yaşadığı düşünülen Çatalhöyük'teki hukukla aynı şey değildi. İhtiyaçların değişmesi, yaşam koşullarındaki değişiklik ve en önemlisi kalabalık gruplar halindeki bir yaşam, hukukun boyutlarını da doğrudan etkilemekteydi. Kalabalık arttıkça ortaya konulan hukukun da daha komplike bir hale geldiği kesindir. Hukuk genel bakışla insanın özgürlüklerinin sınırlarını belirleyen bir düzenlemedir. Ya da buna yasakları getiren bir düzenleme de diyebiliriz. İnsanların birlikte yaşamaya başladığı ilk andan itibaren aralarında bir hukuk vardı. Yukarıda izah etmeye çalıştığım gibi en azından çiftleşme ve yavruları büyütme alanının belirlenmesi hukuksal bir çerçevede gerçekleşiyordu. Ayrıca eşlerin paylaşımı ve korunması, av alanlarının pay-

* Son yıllarda dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızla yükselen Evrimsel Psikoloji alanı bu konuda daha net ifadeler kullanmaktadır. Evrimsel Psikoloji uzmanları, insanın yüzbinlerce yıl büyük bir beyne sahip olduğunu ancak bunun son otuz bin yıla gelinceye kadar uygarlık yaratmak için kullanmadığını düşünmektedirler. Uygarlığın çıkış noktasını, nüfus artışı, kıtlık, besinlerin azalması gibi nedenlerde aranmasının doğru olmadığını düşünen Evrimsel Psikologlar, bütün gelişmelerin insanın kendi genlerini geleceğe aktarma olasılığını artırma peşinde koşmasının sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Bu konuda da erkeğin ön plana çıktığını çünkü seçilen rolünde olduğu için, hemcinsleri arasında öne çıkmak ve eşleşme olasılığını artırmak için beynini kullanma yoluna gidenlerin erkek olduklarına vurgu yaparak, köylerin ve kentlerin de bu minvalde ortaya çıktığını düşünmeye sevk etmektedirler. Bu konuda daha detaylı bilgi için, Miller 2010; Ridley 2010, 2011.

laşımı ve bitkisel kaynakların kullanımı gibi düzenlemeler de mutlaka oluşmuştu. Bu düzenlemelerin getirdiği yasaklamalar, doğa ile girilen iktidar mücadelesi ve doğa ve yaşamın algılanması/bilinmesi ihtiyacı bilinçdışını harekete geçirerek mitosları oluşturuyordu. Yerleşik düzene geçmek, yaşam biçiminin çok daha farklı ihtiyaçlara göre şekillenmesine neden oldu. Bu şekillenme beraberinde yeni kısıtlamaları da getirmekteydi. Bu aslında daha çok kişisel özgürlüklerin sınırlanması, dizginlenmesi ve ortak bir asgari müşterek bulma çabası idi. Konulan sınırlamalar, yasaklar ve sınırlar bilinçdışındaki karanlık yangın daha da büyümesine neden oluyordu. Kültürleşen insan doğasından da uzaklaşıyordu. Kültürlenme adına atılan her adım doğadan uzaklaşılmasına neden olan bir harekete dönüşüyordu. Bilinçli yaşam bilinçdışı mekanizmayı körükleyen bir ateşleme sistemi gibiydi. Toplumun getirdiği düzenlemeler toplumsal yasaklamalar ve sınırlamalar içerdiği için bilinçdışının zenginleşmesine neden oluyordu. Bilinçdışı ise mitosların çeşitlenmesini sağlıyordu. Özellikle kadın-erkek ilişkilerinin temel alındığı, cinsellik, mülkiyet ve ahlak gibi konular her defasında yeniden yeniden yorumlanıyor, yeni yasaklar ve sınırlamalar getiriliyordu. Bilincin yasaklarından ve getirdiği sınırlamalardan beslenen bilinçdışı her seferinde daha da besili bir hale geliyordu.

Daha büyük nüfus gruplarının, farklı mesleklerin, siyasi iktidarın, ticaretin ve ruhban sınıfının Yakındoğu'da oluşturduğu kentler, bilinçdışını yansıtmanın sanattan başka bir yolunu da bulmuştu; yazı. İ.Ö. dördüncü bine kadar, duvar resmi, heykel ve alet yapma yoluyla yansıtılan bilinçdışı ürünü mitoslar, bu kez yazılı olarak karşımıza çıkıyordu. 20-25 binyıldır kullanılan yöntemlerden farklı olan yazının da duvar resimlerinden bir farkının olmadığını hemen belirtmem gerekir. Zira aynı sembolik dile yazılı mitoslar da sahiptir. Onlar da en az duvar resimleri kadar çözümlenmeye ihtiyaç duyan ürünlerdir. Resmin yazılı anlatımıdırlar. Mitoslar, kendisini resim ve heykel yoluyla ifade eden toplumsal bilinçdışının yazılı hale gelmesidir. Mitosların geldiği/türediği kaynak aynı olunca onun yazılı ya da yazısız olması çok farklı değildir. Yazı insanın bilinçdışının detaylarını vermekle beraber, mitos için bir derin dondurucu anlamına da geliyordu. Bu ölüm de olabilirdi, ebediyet de. Mitosların yazılı hale gelmesi onun ölmesiyle eşdeğerdi. Çünkü mitoslar canlı organizmalar gibidir. Yaşadığı her topluma bir rahatlama ve huzur

* Uygarlığın çıkış noktasını, nüfus artışı, kıtlık, besinlerin azalması gibi nedenlerde aranmasının doğru olmadığını düşünen Evrimsel Psikologlar, bütün gelişmelerin insanın kendi genlerini geleceğe aktarma olasılığını artırma peşinde koşmasının sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Bu konuda da erkeğin ön plana çıktığını çünkü seçilen rolünde olduğu için, hemcinsleri arasında öne çıkmak ve eşleşme olasılığını artırmak için beynini kullanma yoluna gidenlerin erkek olduklarına vurgu yaparak, köylerin ve kentlerin de bu minvalde ortaya çıktığını düşünmeye sevk etmektedirler. Bu konuda daha detaylı bilgi için, Miller 2010; Ridley 2010, 2011.

vermenin yanı sıra her toplumdan da kültürel özellikler taşır. Dolayısıyla aynı mitosların, farklı kültürlerde nasıl değişip dönüşebildiklerinin çok sayıda örneği vardır. Örneğin İslam öncesi Türklerin mitosları, Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle daha İslami bir kimliğe dönüşmüşlerdir (Saydam 1997). Yazı, mitosun bu canlılığını almış daha statik öyküler haline getirmiştir.

Yazının insanın kültür tarihinde en önemli adımlardan birisi olduğu kuşkusuzdur. Sözün ve tanrının da yazılı hale gelmesi anlamını taşır. Bununla birlikte, yorumu azaltır bir kesinlik de getirir. Özellikle de hukuk söz konusu olunca, yasaların daha keskinleştiğini, yazılı hale gelmeye başlamasıyla kuralların daha da arttığını ve kesinleştiğini ileri sürebilirim. Yazı, yasa ve hukukun ve dolayısıyla, sınırlamaların, früstürasyonların ve yasaklamaların da keskinleşmesi, bürokratik hale gelmesi anlamını taşır. Yazılı din, günahın suçunu artırır. Günahlar arttıkça mitoslar da artar, tanrısal yasaklamalar da. İnsanın doğasında bulunan içgüdüsel bir itki kültürel yaratıcılığı motive etmiştir. Geri dönüş yoktur artık. Nüfus arttıkça, kişisel hakların korunması, insanlar arasındaki ilişkilerin her seferinde yeniden ama daha sert kurallarla ve yasaklarla sınırlanan bir düzenlemeyle yenilenmesi ihtiyacı, bilinçdışı yarığının her geçen gün biraz daha artmasına neden olmaktadır. Vahşi hayvanlarla birleştirilen ölüm korkusu ve yaşam kavgası, her seferinde daha karmaşık bir senaryo olarak hızla değişmeye ama aynı zamanda yaşamaya devam etmektedir.

Gılgamış Mitosu

Uruk kralı Enmekar, bir kız evladı olan ve yerine kral ilan edebileceği bir varisi olmayan bir kral imiş. Karısı ve kızı ile sarayında yaşar, Uruk kenti ve orada yaşayan halkın daha da mutlu olması için çaba harcarmış. Ancak, bir oğlu olmadığı için de gizliden üzülür, kahredermiş kendini. Günlerden bir gün, bir falcı saraya gelip kralın falına bakmak istediğini, onun ve Uruk kentinin geleceği için önemli şeyler hissettiğini söylemiş. Kral hemen falcıyı huzuruna kabul edip, önemli kehanetleri dinlemek için fal bakmasına izin vermiş. Ancak kâhinin söyledikleriyle de adeta kanı donmuş ve çok üzülmüş. Kâhine göre, kralın dünyalar güzeli kızı bir oğul doğuracak ve bu oğul büyüdüğünde dedesini öldürüp yerine kral olacakmış. Kral kızına üzülmekle beraber, *önce can* diyerek bu çocuğun doğmasına engel olmanın yollarını düşünmeye başlamış. Çözüm olarak da bula bula, kızını kapatmayı kimseyle görüştürmemeyi bulmuş. Ve bir kule inşa ettirerek kızını içine hapsetmiş ve onu kimseyle görüştürmemeye başlamış. Kızının dışarı çıkmasını ve dışarıdan birisinin girmesini engellemek amacıyla kapıya bir de nöbetçi koymuş. Ancak, bu kadar önleme rağmen, nasıl olmuşsa olmuş kız hamile kalmış. Dokuz ay sonra kız bir oğlan çocuğu doğurmuş. Kapıdaki bekçi kızın doğurduğunu gö-

rünce, kralın kendisini cezalandıracağını düşünmüş ve paniğe kapılmış; çünkü bu çocuğun olmasını önleyemediği için kralın kendisini sorumlu tutacağını biliyormuş ve hemen çocuğu kucakladığı gibi kulenin penceresinden aşağıya fırlatıvermiş. Ama kader bu ya, tam o sırada kulenin altından geçen bir kartal varmış ve bir bebeğin kuleden düşmekte olduğunu görünce onu hemen havada yakalamış ve çok uzaklara götürmüş. Uzun süre havada yol aldıktan sonra, uzakta gördüğü bir hurma bahçesine kadar gitmiş ve çocuğu bahçeye bırakmış. O sırada bahçede çalışmakta olan bahçıvan, kartalın bahçeye bir şey bıraktığını görünce, hemen o tarafa doğru koşarak çocuğu bulmuş. Olanlara pek bir anlam verememiş olan bahçıvan çocuğun güzelliğinden de etkilenmiş olacak ki, hemen evine ve karısına götürmüş bebeği. Çocukları olmayan çift, olanları tanrının bir lütfu kabul etmişler ve bebeği kendi çocuklarıymış gibi sevinçle büyütmeye başlamışlar. Kendi cahilliklerinin getirdiği bir özlemle olsa gerek ki, çocuğun ismini de *her şeyi bilen, gören* anlamına gelen Gılgamış olarak koymuşlar. Gel zaman git zaman, çocuk kısa sürede büyümüş; çok güçlü, kuvvetli yakışıklı ve bilgili bir delikanlı haline gelmiş. Gılgamış daha bilgili olabilmek amacıyla dünyayı tanımak gerekir diye düşünerek, anne ve baba olarak bildiği, bahçıvan ve karısının iznini de alarak yollara düşmüş. Uzun yıllar kent kent dolaşan Gılgamış, bilgi ve görgüsünü geliştirmiş, okuma yazma öğrenmiş, insanlara yol yordam öğretir olmuş. Gezginliği sırasında bir gün yolu Uruk kentine düşmüş. Kente girer girmez, Uruk halkı onun görünümünden çok etkilenmiş ve etrafında toplanmaya başlamışlar. Bu arada Uruk kentinin yaşlı bilgeleri, kısmetin ayaklarına geldiğini düşünmüş olacaklar ki, akıllarına kral sorununu çözecek bir fikir gelmiş. Çünkü o günlerde Uruk kentinin kralı yerine geçecek bir erkek evlat bırakmadan ölmüş. Kalabalık aklından bunları geçirirken, içlerinden bir ihtiyar, "kralımız Gılgamış olsun" diye yüksek sesle düşünüvermiş. Bu düşünce, o sırada orada bulunan herkes tarafından çok benimsenince, Gılgamış'a Uruk kentinin kralı olup olmayacağı sorulmuş. Gılgamış, ayağına kadar gelen bu talih kuşunu kaçırmamak için kral olmayı hemen kabul etmiş (Çığ 2000).

Gılgamış iyi bir kral olmuş Uruk kentine; kenti imar ettirmiş, büyük tapınaklar yaptırmış, surlarla çevirtmiş. Ama öyle de bir huyu varmış ki, halkı bezdirmiş. Gılgamış yeni evlenen bütün genç kızlarla ilk geceyi geçirmek istermiş. Uruk halkı korkudan buna karşı koyamazmış. Bu nedenle onu tanrılara şikâyet etmeye karar vermişler. Tanrılar, halkın durumuna üzülüp Gılgamış'a bir rakip yaratmaya karar vermişler. Enkidu adında bir azman yaratarak onu bir ormana koymuşlar. Enkidu, ormanda bir hayvan gibi hayvanlarla birlikte yaşamaya başlamış. Hayvanların dilinden de anlayabilen Enkidu, onlar gibi ağzıyla otları yer, suyu yine ağzını dayayarak içermiş. Kıllı ve güçlü bedeni görende korku uyandırırmış. Bir gün, avcı Sangasu (ölüm getiren) Enkidu'yu ormanda görmüş ve çok korkmuş. Hemen yaşlı bilge babasına giderek durumu anlatmış. Babası da ona bunun tanrıların bir lütfu ol-

duğunu, onun Gılgamış'a bir rakip olarak yaratıldığını söylemiş ve bunları Gılgamış'a anlatmasını istemiş. Çünkü Gılgamış bunları duyunca hemen onu görmek ve onunla dövüşmek isteyecekmiş. Bu durumda Sangasu Gılgamış'tan en güzel gözdelerinden birisini vermesini isteyecek ve ancak bu şekilde Enkidu'yu getirebileceğini söyleyecekmiş. Sangasu Gılgamış'ın huzuruna çıkıp olan biteni anlatmış. Beklendiği gibi Gılgamış hemen onu getirmesini istemiş ve cariyelerinden alımlı olan Shamhat'ı da vermeyi kabul etmiş. Fahişe Samhat'ı da yanına alan Sangasu, ormana doğru yola çıkmış. Sangasu, yolculuk sırasında da Shamhat'a Enkidu'yu nasıl yola getirebileceklerini anlatmış. Ormana gelince Sangasu ve fahişe, daha önce Enkidu'nun görüldüğü yer olan su kenarında beklemeye başlamışlar. Nihayet, Enkidu arkadaşları ile beraber su içmek üzere su kenarına geldiğinde Shamhat, Sungasu'nun kendisine öğrettiği gibi, vücudunun tüm güzelliğini gözler önüne sererek Enkidu'ya yaklaşmış. Hayatında, hiç cinsellik yaşamamış hatta hiç kadın görmemiş olan Enkidu Shamhat'ı bütün dişiliği ile karşısında görünce ne yapacağını şaşırmış ve onunla birlikte olmak istemiş. Ve tam altı gece yedi gün sevişmişler. Bu sürenin sonunda Enkidu arkadaşlarının yanına dönmek isteyince onların kendisini anlamadıklarını ve kabul etmediklerini görmüş ve ne yapacağını şaşırmış. Bunun üzerine fahişe, onu yıkamış, güzel elbiseler giydirmiş ve bir ziyafet sofrası hazırlamış; Enkidu'dan kendisiyle beraber şehre, diğer insanların yanına gelmesini istemiş ve onu ikna etmeyi başarmış. Uruk şehrine doğru düşmüşler yola. Tam şehre girerken bir kalabalık görmüşler; sorup öğrenmişler ki bir düğün varmış o gün. Gılgamış her zamanki gibi musallat olmuş düğün evine. Tam bu esnada Enkidu gelmiş ve Gılgamış'a engel olmuş. Tanrılar Gılgamış'a rüyasında kendisine bir dost geleceğini daha önceden müjdelemişler. İki dev adam kapışmışlar kentin meydanında, birbirlerine üstünlük sağlayamamışlar. Bir ara tam Enkidu Gılgamış'ı kündeye getirir gibi olmuş, işte o zaman Gılgamış rüyasında gördüklerini hatırlamış. Enkidu'ya karşı bir sevgi beslemeye başlamış. Bırakmışlar kavgayı ve Gılgamış hemen tuttuğu gibi kolundan annesi Ninsun'a götürmüş Enkidu'yu. Ninsun, tanrıların gönderdiği dostun Enkidu olduğunu onaylamış. İki arkadaş çok sevmişler birbirlerini ve ölene kadar dost olacaklarına dair söz vermişler birbirlerine. Bela birken iki olmuş Uruk halkı için. Gılgamış, Enkidu'nun dostluğunun verdiği bir havayla, büyük işler yapmak, insanların yapamadıklarını becermek isteği duymaya başlamış. Sonunda sedir ormanlarının korkunç bekçisi olan Humbaba'yı öldürmeye karar vermiş. Annesi ve Uruk halkı onu engellemeye çalışmışlarsa da Gılgamış kararlıymış Humbaba'yı öldürmeye. Sonunda arkadaşı Enkidu ile silahları kuşanıp düşmüşler yola. Uzun süren bir maceradan sonra Humbaba'yı öldürmeyi başarmış iki arkadaş ve ne olduysa da bundan sonra olmuş zaten. Humbaba ile savaşan Gılgamış o kadar kahraman görünüyormuş ki, gökyüzünden olayı izleyen Tanrıça İnanna ona aşık olmuş. Ve ondan kendisi ile evlenmesi ve kocası ol-

masını istemiş. Ancak Gılgamış, İnanna'nın kocalarına iyi davranmadığını bildiği için kabul etmek istememiş teklifini. Bir ölümlünün kendisini reddetmesinden dolayı gururu incinen İnanna, Gök Tanrı Anu'dan tanrıların savaşta kullandıkları Gökboğasını istemiş. Niyeti Gılgamış'a haddini bildirmekmiş. Gökboğası, ölüler ülkesinin kraliçesi ve kız kardeşi olan Ereşkigal'in kocası imiş. Gökboğasını salmış Gılgamış'ın üzerine; ancak Enkidu'nun da yardımıyla Gökboğasını da haklamayı başarmış Gılgamış. Bunun üzerine tanrıların da canı sıkılmış bu duruma ve sözden anlamayan bu iki kahramanın çaresine bakmak için bir toplantı düzenlemişler. Toplantıda Enkidu'nun ölmesine karar verilmiş. Toplantıyı ve tanrıların kendisi için ölüm kararı verdiğini rüyasında gören Enkidu kısa süre içinde ölmüş. Bunun üzerine morali bozulan Gılgamış'ın içine de bir ölüm korkusu düşmüş. Gılgamış çaresizlik içinde düşmüş yollara. Niyeti, o günlerde Sümer ülkesinde dilden düşmeyen tanrıların ölümsüzlükle ödüllendirdikleri Utnapiştim'i bulmak ve ondan ölümün çaresini öğrenmekmiş. Çok uzun bir yolculuk yapmış Gılgamış; öyle zorluymuş ki yolculuk Gılgamış'ın kral olduğuna onunla karşılaşan kimse inanmamış. Karanlıklar ülkesinden geçmiş; Akrepadamların koruduğu dağlardan geçerek Siduri adlı bir şarap yapımcısından Utnapiştim'in yerini öğrenmiş. Ölüm denizinin kıyısına gelecek Utnapiştim'in kayıkçısı olan Urşanabi'den kendisini götürmesini isteyecekmiş. Gılgamış Urşanabi'yi bulmuş ancak onu razı etmekte biraz güçlük çekmiş fakat sonunda Dilmun ülkesindeki Utnapiştim'in huzuruna varmayı da başarmış. Utnapiştim, tanrıların onu nasıl ölümsüz kıldığını anlatmış. Tanrılar insanlardan hoşnut olmadığı bir dönemde insanları yok etmek istemişler. Bunun için bir tufan yaratmaya karar vermişler. Ancak bu duruma içi elvermeyen bilge tanrı Enki, Utnapiştim'e bir gemi yapmasını söylemiş. Gerçekten de tanrılar öyle bir tufan vermişler ki dünyada hiçbir insan kalmamış Utnapiştim'den başka. Tufan bitince de tanrılar pişman olmuşlar yaptıklarına ve bir daha böyle bir tufan yapmayacaklarına dair de söz vermişler. Kurtulan tek insanı da ölümsüz yapıp cennete koymuşlar. Utnapiştim, bunları anlattıktan sonra tanrıların toplanması için Gılgamış'a yedi gün hiç uyumadan dayanması gerektiğini söylemiş. Gılgamış uyumam dese de daha sözü bitmeden uyumaya başlamış. Utnapiştim karısından Gılgamış'ın uyu-

Gılgamış başı. Garbini, G. (1966). The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, Ivories, Wall Paintings, Pottery. Landmarks of the World's Art. Hamlyn

duğu her gün için bir somun pişirmesini istemiş. Yedinci gün uyanan Gılgamış uyuduğuna inanmasa da Utnapiştim yapılan somunları ona gösterip ikna etmiş. Gılgamış'a ölümsüzlüğü veremese de sonsuz gençliği vermek istemiş Utnapiştim ve bunu sağlayacak dikenin denizin dibinde olduğunu söylemiş. Bir teselli armağanı olarak Gılgamış bu dikeni denize dalarak çıkarmış ve heybesine yerleştirerek Uruk kentine doğru düşmüş yola. Niyeti Uruk'a varmadan yememekmiş bu gençlik otunu. Derken bir kuyudan su içmek için çıkarıp heybesini kuyuya girince bir yılan heybedeki gençlik otunu alıp indirmiş midesine. Çaresiz kalan Gılgamış, ülkesine dönüp kentin duvarlarına yazdırmış yaşadıklarını ve günümüze kadar yaşamayı başarmış (Gezgin 2009; Çığ 2000; Sandars 1973; Niza 2001; Mason 2003; Jackson 2005).

Gılgamış, insanlık tarihinin kültürlenme sürecinin mitidir. Bir dönemden bir başka döneme geçişi ifade etmektedir. Yazısız dönemde başlayan ve yazılı dönemde yaşamaya devam eden bir mittir. Avcı-toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine oradan da kentsel yaşam biçimine geçişin özelliklerini taşır. Enkidu'nun hayvanlar gibi ormanda yaşaması ve otları hayvanlar gibi yiyip suyu hayvanlar gibi içmesi hayvanların ve bitkilerin dilinden anlıyor olması avcı-toplayıcı yaşam biçimini sembolize eder. Onun ormandan alınıp kente getirilmesi bir fahişe ile sevişmesinden sonra gerçekleşir. Bu sevişme, Enkidu'yu yaşam biçiminden eder. Buradaki mesaj cennetten kovulma mesajıdır. Cinsellik cennetten kovulmaya en büyük nedendir. Doğadan kültür dünyasına geçiştir. Enkidu, yıkanıp, giyinmiş, insan gibi sofrada yemek yemiş ve içki içmişti. Savanına geri dönemezdi. Cinsellik nüfus demektir. Nüfusu hızla artan insanı doğa beslememeye başlamıştı. Bu nedenle

Humbaba'nın Enkidu ve Gılgamış tarafından öldürülmesi. Garbini, G. (1966), The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, Ivories, Wall Paintings, Pottery. Landmarks of the World's Art. Hamlyn

toplayıcılıktan vazgeçmeli, diğer hayvanlar gibi doğada otlamamalıydı. O artık kendi ürettiği besinlerle sofrada, şölenlerde ve ziyafetlerde karnını doyurmalıydı. Daha doğrusu karın doyurma dönemi bitmiş damak zevki dönemi başlamıştı. Kıllı bedenden giysili bedene dönüş gerçekleşmişti. İnsan doğaya karşı verdiği mücadele de önemli bir başarı kazanmıştı.

Humbaba'nın başı. Garbini, G. (1966), The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, Ivories, Wall Paintings, Pottery. Landmarks of the World's Art. Hamlyn

Bu mitosta, yukarıda da söz ettiğimiz insanlığın tarih öncesi çağlarından kalma bazı sahneleri görmemiz mümkündür. Örneğin, Gılgamış ve Enkidu'nun Humbaba'yı öldürme sahnesi mağaraların duvarlarından fırlamış gibidir. Gılgamış mitosu Paleolitik Çağ'dan bu yana insanların dile getirmeye çalıştıkları ve mağaraların kuytu köşelerine resmettikleri bir mitosun yazılı metnidir. Humbaba, mitosta nefesi ölüm olan bir yaratık olarak tanımlanmaktadır. Sümer halkının bilinçdışının karanlığından çıkmış ölümlülerin görmeye bile dayanamayacakları kadar korkunç bir yaratıktır. Resimde görüldüğü gibi onu hayvansı özellikleri ağır basacak bir şekilde tasavvur etmişlerdir. Ancak Sümer ve daha sonra gelen kültürlerin arkeolojik eserlerinde Humbaba güçlü bir insan gibi tasvir edilmiştir. Diğer resimde, güçlü boynuzları olan insana benzeyen Humbaba'nın Enkidu ve Gılgamış'la mücadelesi görünmektedir. Paleolitik duvar resimlerinden tek farkı burada ölümün insana benziyor olmasıdır. İnsana ait olan ölüm insan biçimindedir. Humbaba'nın tanrılar tarafından görevlendirilmesi ölümün insanın kaderi olduğunun sembolik göstergesidir.

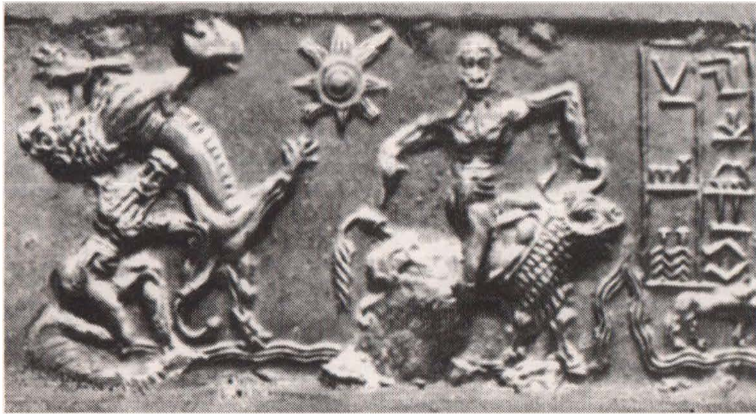
Gılgamış'ın duvar resimlerinden fırlamış bir başka sahnesi, Paleolitik ve Neolitik örnekleriyle daha büyük benzerlik göstermektedir. Bu sahne, İnanna'nın teklifini kabul etmeyen Gılgamış'ın üzerine gönderilen Gökboğası (Gugalnanna) ile girişilen mücadeledir. Mitosta detayları ile bu mücadele anlatılır:

'Arkadaşım arkamızda kalıcı bir ad bırakacağız diye böbürlendik
Şimdi bunu gösterelim.
Bunu nasıl yapacağımızı sana öğreteyim.
Sen ve ben ayrılalım, ben boğayı kuyruğundan yakalayayım
Kılıcın onun boğazıyla boynuzlarının arasına insin'
Enkidu Gökyüzü Boğasının kuyruğundan tutmak için kovalayıp
Sımsıkı kuyruğundan yakaladı.

Enkidu onu iki eliyle tuttu
Ve Gılgamış, usta bir kasap gibi
Kılıcını güçlü ve güvenli bir vuruşla onun boğazıyla
Boynuzlarının arasına indirdi

Ortada bir boğa, kuyruğunu ve kafasını kontrol etmeye çalışan iki kahraman. Mağaralardaki duvar resimlerinden tek farkı burada resmedilen insan sayısının sadece iki olmasıdır. Yandaki resimde bir mühür baskısında Gılgamış ve Enkidu bir boğa ve aslanı öldürürken gösterilmektedir. Bu sahnede en çok dikkat çeken şeylerden birisi Gılgamış'ın boynuzlu olarak tasvir edilmiş olmasıdır. Bu Gılgamış'ın annesinden dolayı üçte iki oranında tanrı olduğunu üçte bir oranında insan olduğunu gösteren bir özelliktir. Boynuz, yukarıda değişik zamanlarda değindiğim gibi tanrısal bir işarettir. En iyi örnekleri Büyük İskender'in bastırdığı paralarda görülebilir. Yakındoğu tanrılarının başlıklarında bulunan boynuzlar bunu doğrular.

Gılgamış'ın üzerine gönderilen Gökboğası Gugalnanna'nın ölüler ülkesinin kraliçesi olan Ereşkigal'in kocası olması bir başka önemli detaydır ve Gugalnanna'nın ölümü temsil ettiğinin bir göstergesidir. Kutsal Boğa, Ölüler Ülkesinin kraliçesi olan tanrıçanın kocasıdır. İnanna'nın Gılgamış'ın üzerine gönderdiği şey gerçekte ölümdür. Boğa (ya da diğer büyük baş hayvanlar) mağaraların duvarlarına tasvir edildiği günden bu yana aynı anlamı taşıyordu; yani ölümü. Gılgamış mitosu, binlerce yıl sembolik olarak resim diliyle sanatçılar tarafından anlatılan bir mitosun altyazısıdır. Bu mitos aynı zamanda insanlığın başındaki en büyük bela olarak gördüğü ölümün resimden yazıya evrimidir. Sümer halkı bu mitosla, duvar resimlerinin tercümesini yapmış oluyorlardı.

Silindir mühür üzerinde Enkidu ve Gılgamış'ın aslan ve boğayı öldürmeleri sahnesi.
Garbini, G. (1966). The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, Ivories, Wall Paintings, Pottery. Landmarks of the World's Art. Hamlyn

Kybele

Anadolu'nun en eski mitoslarından birisi de Phrygia ile özdeşleştirilen Kybele mitoslarıdır. Bu mitosları Paleolitik Dönemin Venüsleri ile benzetmek onların bir devamı gibi görmek de mümkündür. Hatta özellikle de Neolitik kültürlerde ele geçen ve *anatanrıça* olarak da anılan kadın figürlerinin de bir devamı olarak görülebilir. Ana Tanrıça kültü ile ilişkisi olmadığını ileri süren Roller ise Kybele'nin Prygia kültürü ile özdeşleştiğini iddia etmektedir. Tanrıçanın adının ilk olarak M.Ö. 7. yüzyılda ortaya çıktığına vurgu yapan Roller, tanrıçanın adının *kubileya* (dağın) anlamına gelen kelimeden türetildiğini söylemektedir. Ona göre, tanrıçaya verilen en eski isim *dağın tanrıçası* anlamındaki Matar Kybeleya idi. Sonradan bu isim Kybele olarak dönüşmüştü (Roller 2004:22).

Yunan tanrısı Zeus bir gece rüyasında orgazm olmuş ve bütün spermleri gökyüzünden yeryüzüne düşmüş. Bu spermlerin düştüğü topraktan da hem kadın hem de erkek organları taşıyan Agdistis adında bir tanrısal varlık doğmuş. Diğer tanrılar bu yeni yaratıktan pek hoşlanmamışlar ve onun erkeklik organını kesip atmışlar. Penisin toprağa düştüğü yerden badem ağacı meydana gelmiş. Nehir Tanrısı olan Sangarios'un (Sakarya Nehri) kızı bu ağaçtan bir badem kopararak göğsüne koyunca hamile kalmış. Bu hamilelikten de Attis adı verilen bir oğul doğurmuş. Çocuk o kadar yakışıklıymış ki, hemen herkesin dikkatini çekmiş. En çok da o günlerde tamamen kadın olarak dolaşan Agdistis'in dikkatini çekmiş. Agdistis Attis'i görür görmez âşık olmuş ve peşine düşmüş. Bu ilişkiden pek de hoşlanmayan Attis, Pessinus'a kaçmış. Orada bir kralın kızıyla evlenip Agdistis'ten kurtulmak istemiş. Büyük bir şölen düzenlenmiş ve dört bir yana haber salınarak herkes düğüne davet edilmiş. Ancak tam düğün sırasında Agdistis gelince olanlar olmuş. Attis çıldırarak penisini kesip atmış ve kendisini hadım etmiş. Buna üzülen Agdistis onun bedeninin bozulmamasını sağlamaya çalışmıştı (Grimal 1997).

Pothnia Teron, hayvanların ve doğanın efendisi Anatanrıça. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Bir başka mitosta ise mitosun kahramanları Kybele ve Attis ola-

rak geçmektedir. Phrygia içlerinde Agdos adlı bir yer varmış. Burada taş şeklindeki Kybele'ye tapınılırmış. Kybele'nin kendisine karşılık vermediğini gören Zeus bir plan yapmış ve spermlerini yakındaki bir kayanın üzerine boşaltmış. Bundan Agdistis adlı bir hermofradit (çiftcinsiyetli) doğmuş. Dionysos Agdistis'i sarhoş edince bunalıma giren Agdistis erkeklik organını kesip yere atmış. Bir süre sonra kanlarının düştüğü yerden bir *nar ağacı* çıkmış. Irmak Tanrı Sangarios'un kızı ağacı gürünce bir nar kopararak göğsüne koymuş ve hamile kalmış. Bu hamilelikten Attis doğmuştu. Başına bela getireceğini düşünen Nehir Tanrı Sangarios kızına hemen bu çocuğu terk etmesini söylemiş. Sokağa atılan Attis, yakışıklılığı sayesinde gelip geçenler tarafından beslenmişti. Bal ve teke sütü ile beslendiği için ona *teke sütü* anlamına gelen Attagus ya da güzel anlamına gelen Attis adı verilmişti. Çocuk büyüyüp genç bir delikanlı olunca hem Agdistis hem de Kybele çocuğa âşık olmuşlardı ve aralarında bir rekabet yaratmışlardı. Pessinus kralı Midas da Attis'i beğenmiş ve kızı ile evlendirmek istemişti. Bunun üzerine Agdistis Attis'i çıldırtmış ve bir çam ağacının altında erkeklik organını kesmesine neden olmuştu. Kybele büyük bir üzüntü içerisinde bir cenaze töreni düzenleyerek Attis'in organını toprağa gömmüştü. Attis'in akan kanlarından çamın etrafında menekşeler meydana gelmiş. Kralın kızı da olanlara dayanamamış ve kendisini öldürmüş. Kybele onu da bir törenle toprağa verince topraktan bir badem ağacı yükselmişti. Agdistis yaptıklarına pişman olarak Zeus'a yalvarınca, Zeus Attis'in vücudunun bozulmayacağını, saçlarının uzamaya devam edeceğini ve bir parmağını sürekli olarak oynatacağına dair söz vermişti. Bunun üzerine Agdistis, onun cesedini Pessinus'a götürmüş, orada bir törenle gömülmesini sağladıktan sonra bir de rahipler tarikatı kurarak onun adına bir bayram tahsis etmişti (Grimal 1997).

Kybele onuruna yapılan erginlenme törenlerinin çok kanlı olduğu araştırmacılar tarafından sıklıkla vurgulanır. Attis mitinde olduğu gibi bu törenler sırasında kanlı kastrasyon sahnelerine rastlanır. Bu törenler sırasında kendinden geçen müritlerin tanrıçaya daha fazla yaranabilmek amacıyla kendilerine zarar verdikleri bilinir. Erkeklerin cinsel organlarını keserek kendilerini hadım ettikleri, kadınların ise göğüsleri ve cinsel organlarını parçalayarak kan döktükleri bir seramoni yaşanır (Burkert 1999).

Bir mitos olmamakla beraber Kybele ile ilgili bir başka olay var ki, Kybele'nin niteliği ve saygınlığının derecesini gösterir. Kâhinlerin Roma üzerine yaptıkları kehanetler bir felaketi haber veriyordu. Buna göre, kısa bir süre sonra Roma'nın tepesinden taşlar yağacak, toprakları yabancılar tarafından işgal edilecekti. Roma İmparatoru ve yetkililer, tüm olanakları seferber etmişler ve çözüm arayışına başlamışlardı. Ancak gelen tüm haberler felaketi doğruluyordu. Bunun üzerine günlerce tartışıldıktan sonra, Roma'yı ancak göktaşları ile sembolize edilen Kybele'nin kurtarabileceği sonucuna varılmıştı. Kybele'nin merkezi kültü Phrygia'daki Pessinus'taydı ve burası o sı-

rada Pergamon Krallığının egemenliğindeydi. Hemen Pergamon Krallığına haber salınarak Pessinus'tan Roma'da bir Kybele tapımı kurma konusunda izin verilmesi talep edilir. Pergamon kralı Kybele rahiplerine danışır. Bu, hızla yükselen ve yakın gelecekte Anadolu üzerine de yürüyecek olan Roma ile iyi ilişkiler geliştirmek için bulunmaz bir fırsattır. Roma'da bir Kybele kültü kurulmasına izin verilir. Ancak çok güzel bir karşılama töreni yapılması koşuldur. Roma, özel bir karşılama komitesi kurarak hazırlıklar yapmış ve Pessinus'ta bulunan ve tanrıçayı temsil eden göktaşını görkemli bir şekilde karşılamıştı. Kybele ise Roma'yı bu felaketten kurtararak kendi ününü ve tapım coğrafyasını genişletmişti (Burkert 1999).

Kybele tasvirlerinde ve mitlerinde iki nokta dikkati çekiyor: Tasvirlerinde iki yanında yer alan ve genellikle büyük kedigillerden olan hayvanlar ve mitlerinde ki umutsuz aşk ve hadım olma temaları. Bu noktada kafamda bazı sembollerin ilişkilendirilmesi fikri belirmeye başladı. Mağaraların duvarlarına bakıldığında tasvirler arasında ne bir kadına ne de kedigillerden bir hayvana rastlanır (bazı belirsiz örnekleri varsa da istisna olduğu söylenebilir). Kadın heykelcikler ise genellikle bağımsız olarak tasvir edilmişlerdi. Neolitik çağa gelindiğinde, Anatanrıça olarak kabul edilen kadın heykellerinin çoğalması, üstelik de bunların mağaraların duvarlarına resmedilmeyen bir takım hayvanlarla birlikte betimlenmesi dikkat çekicidir. Kadın ve kedigillerden bir hayvanın özel bir mitosu, bir anlamı olsa gerek. Kybele, eski çağlardan gelen bu Anatanrıça mitosunun, inancının dile dökülmesi, yazıya dökülmesidir. O kadar eskiden gelmektedir ki aslında onun hakkında doğru dürüst bir mitos bile yoktur. Daha çok yukarı-

Kybele, Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Gods and Goddesses, Muzeum of Anatolian Civilisations 1992.

da da anlattığım gibi Attis mitoslarında ikincil bir roldedir. Ancak isminin geçtiği her mitosta hadım olmakla ilişkilendirilmiş, hatta bunun nedeni (suçlusu) olarak gösterilmiştir. Cinselliğe karşı çıkışın izleri vardır. Ona ait olan, tabi olan herkes de cinselliğinden vazgeçmek zorundadır. Bütün törenlerinde bu vazgeçişin muhteşem kanlı gösterileri sahnelenmektedir. Ama hiçbir tasvirinde Kybele cinsellikle ilişkili bir atıf taşımaz. Hep aynı şekilde hayvanları ile ve onlara egemen bir pozda gösterilir.

Bütün bu verileri dikkate aldığımızda, Kybele'nin bereket veren bir güç olmaktan çok onu kontrol eden bir güç olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle Neolitik dönemden itibaren toplumlarda daha fazla egemen olmaya ve tapınım görmeye başladığını kabul edersek, bu kontrol mekanizması tanımlaması daha da anlamlı hale gelecektir. Neolitik kültürün, insan nüfusunun patlama yapmasına neden olduğu pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir. Bu durum zaten Çatalhöyük gibi kalabalık yerleşimlerde kendisini göstermektedir. Nüfusun hızla artması, besin kaynaklarının yetersizliği, mekânsal düzenlemelerde yaşanan zorluklar, toplumsal yaşamın inşası sırasında karşılaşılan güçlükler gibi pek çok şeye neden olmaktaydı. Kybele'nin aslanları, panterleri veya benzer vahşi dünyayı kontrol etmesi tam da bu noktada anlam buluyordu. Bu, aynı zamanda kedigillerden yırtıcı hayvanların ve anatanrıçaların mağaraların duvar resimlerinde tercih edilmemesinin nedenini de ortaya koymaktadır. Nüfusun hızla artması ve beraberinde getirdiği sorunlar, hayvanlara egemen Anatanrıça'nın ortaya çıkmasına ve sevilen bir figür olmasına neden olmuştu. Burada büyük kediler, vahşi hayattan daha çok cinselliği sembolize etmektedir. Çoğalmak bu ana kadar hiç bu kadar büyük sorun olmamıştı. Bu nedenle de ne büyük kediler ne de anatanrıça mağaraların kuytularına resim olmamıştı. Bereketi veren eski tanrıça, bereketi kontrol eden tanrıçaya dönüşmüştü. Kybele'nin kedigillerden hayvanlarla tasvir edilmesinin bir başka sembolik anlamı da kadın ve bu familya arasındaki benzerliklerdir. Kedi ve familyasından gelen hayvanlarla kadın arasında bir benzerlik kurulması halen devam eden bir durumdur.

Gökten taş yağması erken yazılı eserlerin bazılarında örneklendirilmektedir. Örneğin Tevrat ve Kuran'da Lut peygamber ve kabilesinin başına gelenler anlatılırken. Sodom ve Gomorro kentlerinin üzerine ateş ve taş yağdırıldığı detaylı olarak betimlenmektedir. Bu kentlerde yaşayan insanların tanrıya karşı işlediği suçlar cinsel içeriklidir. Cinsel suçlar her zaman insanın tanrılar tarafından büyük cezalara çarptırılmalarına neden olmuştur. Tufan olarak bilinen mitolojik anlatıların nedenleri de cinsellik olmuştur. Kybele'nin sembollerinden birisinin de göktaşı olması ilginçtir. Roma'ya götürülen Kybele değil onu temsil eden göktaşıdır. Etimolojik olarak Kybele isminden gelen Kâbe'nin de bir göktaşından kutsallaşması bu nedenledir.

Yukarıda Kybele'nin Roma'ya gidişinden söz etmiştik. Roma'nın başına taş yağma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olması onun cinsel bir suç bata-

ğında olduğunun bir göstergesidir. Hızla refaha kavuşan Roma, cinselliği gündelik hayatın merkezine koymuş olmalı. Roma bu tarihten sonra da benzeri *suçları* (!) işlemiştir. Örneğin Vezüv yanardağının patlayarak Pompei gibi gösterişli kentlerin üzerine ateş ve külle doldurması yine Roma'nın cinsel zevklere dalarak tanrıları unutmalarının bir sonucu olarak yorumlanmıştı. Cinsel suçların içerisinde eşcinselliğin özel bir yer tuttuğunu söylememe gerekmez herhalde. Roma'nın üzerine taş yağma nedeni buna bağlanıyor olmalıdır. Bu mantıksal dizgenin bir an için doğru olduğunu kabul edersek Kybele'nin Roma'ya yeni bir ahlak hukukunu getirmek üzere davet edildiğini ileri sürebiliriz. Toplumun cinsel karmaşa yaşaması tehlikelidir; kaos yaratır. Birlikte yaşamak düzenli ve belirli kurallar içinde seks yapılmasını gerektirir. Bunun dışına çıkıldığında, kurulmak istenen kültürel, sosyal hayat çatırdamaya başlar. İşte o zaman tanrılar devreye girerler. Evlilik ve aile gibi sosyal kurumlar cinselliğin düzenlenmesinin enstrümanlarıdır.

Doğurganlığı temsil eden Kybele aynı zamanda bekâretin de koruyucusudur. Bütün Anatanrıçalar, bekâret ile ilişkilidirler. Bu tesadüf olamaz. Yunanlıların Artemis'i bunun en tipik örneğidir. En son örneği ise bakireyken doğum yapabilen Meryem Ana'dır hiç kuşku yok ki. Mitolojide sıkça karşılaştığımız kendini tanrılara adayan kız figürleri bu anlayışın temsilcileridir.

Yunan Mitolojisi

Batı merkezli bilim, mitoloji deyince akla Yunan mitolojisini getirmektedir. Burada gerçekte bir yüceltme eğilimi söz konusudur. Bu Batı'nın politik bir duruşudur. Antik Yunanlıları ve onların kurduğu kültürü kendi ataları ile ilişkilendiren Batı, bu düşüncesini dikte ettirmeye çalışmaktadır. Başlangıçta Yunan mucizesi diye adlandırılan mitoloji, diğer kültürlerin ve yazıların çözülmesiyle beraber, orijinalitesini hızla kaybederek Doğu'ya kaptırmıştır (Bernal 1998). Ancak, Batı sanatı ve kültürü onunla şekillenmiştir; mitoloji kelimesinin kökeni de Antik Yunandan gelmedir.

Görkemli Yunan tanrılarının başrolünü oynadığı Yunan mitolojisinin ilk aktarıcısı *Homeros*'un kör olması ironik bir durumdur. Görmeyen bir ozanın şiire verdiği görkem takdire şayandır doğrusu. Bu, inancın kaleme dökülmesi, görkemin hissedilmesidir. Bu konuda bilgi veren başka birçok yazılı kaynak bulmak mümkündür. Yine Anadolulu bir ozan olan *Hesiodos*, Yunan dininin kutsal kitabını yazmıştır. Tanrıların nasıl doğduğundan insanı nasıl yarattıklarına kadar her detayı *Theogonia* adlı eserinde vermiştir. Hem de tanrının sözlerini yansıttığını ileri sürerek, Musaların dilinden olayları aktarmıştır (Gezgin 2004). Doğu ile girdiği ticari ilişki sayesinde kısa süre içinde sanatını geliştiren Yunanlı sanatçılar, resim, heykel ve mimaride anlatılan mitosları başka bir dile, sanatın diline çevirmişlerdir. Hem sözel hem de görsel mal-

zeme Antik Yunan toplumunun bilinçdışında yarattığı mitos dünyasını yansıtmaktadır.

Tanrıların Ve Dünyanın Yaratılışı

Bir gün Hesiodos, bir ağacın altında uyuklarken, Zeus'un kızları ve her biri bir sanat dalını temsil eden ve ilham perileri olarak da bilinen, dokuz kardeşten oluşan Musalar gelip onu azarlamışlar. İnsanların, tanrıların yaptıkları işleri unuttuklarından onlara ihanet ettiklerinden şikâyet etmişler. Bunun üzerine Hesiodos, mahcup olarak onların ağzından tanrıların öykülerini anlatmaya başlamış. Buna göre, her şeyden önce *kaos* varmış. Bu kaostan yeryüzünü/toprağı temsil eden Gaia çıkmış. Gaia kendi kendine yaratma yeteneği olan bir tanrısal varlıkmış. Kendi kendine dağları, geceyi ve diğer bazı şeyleri yaratmış. Ancak giderek daha çok hissetmeye başladığı yalnızlıktan bir türlü kurtulamamış. Ve en sonunda kendisine eş bir tanrı yaratmaya karar vermiş. Kendisini baştanbaşa kapsayacak yalnızlığını giderecek olan Uranos'u yaratmış. Gökyüzü anlamına gelen Uranos hemen Gaia ile çiftleşmeye başlamış. Önce üç kardeş olan Hekatonheirlar oluşmuş; ancak Uranos yüz kollu ve elli başlı bu dev yaratıklardan korktuğu için doğmasına izin vermemiş ve onları Gaia'nın karnının derinliklerine ittirerek hapsetmiş. Daha sonra yine üç kardeş olan ve her birinin sadece bir tek göze sahip olduğu Kyklopları yaratmışlar; ancak onların da akıbeti farklı olmamış ve diğerlerin yanına boylamışlar. Son yaratılanlar ise 12 kardeşlermiş ve aslında diğerlerine göre oldukça normallermiş. Altısı kız altısı erkek olan bu sonuncuların adı Titanlarmış. Uranos'un korkusu onları da yeryüzünün derinliklerine göndermiş. Sürekli hamile kalıp doğuramayan Gaia zorundan inlemeye başlamış. Nihayet bu durumdan kurtulmak için bir tuzak kurmaya karar vermiş. Niyetini karnındaki çocuklarına açmış; ancak çocukların hiç biri güçlü Uranos'a karşı bir savaşa girmek istememişler; en son doğan Kronos hariç. Kronos annesine olan sevgisi nedeniyle babasına karşı elinden geleni yapacağını söylemiş. Bunun üzerine annesi Gaia ile bir plan yapmışlar; Gaia'nın yaptığı orağı eline alan Kronos, akşam olup babası içeri girince onun erkeklik organını kesecekmiş. Gerçekten de işler planlandığı gibi gitmiş ve Kronos babasının cinsel organını kesmeyi başarmış; fakat elindeki organdan iğrenerek onu fırlatıp atmış. Uranos'un erkeklik organı Kıbrıs açıklarında denize düşmüş ve köpüren denizden güzellik ve aşk tanrıçası Aphrodite doğmuştu. Toprağa düşen kanlardan ise kötü ve acımasız tanrıçalar (Erinysler-Öç Tanrıçaları) ve devler doğmuşlardı. Canı yanan Uranos, erkeklik organı ile birlikte tahtını da kaybetmiş ve gökyüzüne bugünkü yerine yükselmişti. Ancak gitmeden önce de, kendinden büyük işlere bulaşan oğlunu lanetlemeyi unutmamıştı. Lanete göre, bir gün Kronos'un da bir oğlu olacak ve onun babasına yaptığı gibi o da kendisini tahttan indirecekti. Bu

tanrısal bir kehanetti ve kaçış yoktu. Kardeşi Rheia ile birleşen Kronos babasının tahtına kurulmuştu; ancak içinin rahat olduğu da söylenemezdi. Çünkü doğacak çocuğunun kendisini tahtından etmemesinin yolunu bulmaya çalışıyordu. Kronos, karısı Rheia'nın doğurduğu bütün çocukları bu endişeyle yutuyordu. Böylece çocukları annelerinin karnında tutmak yerine kendi karnında hapsetmiş oluyordu. Son çocuğu Zeus'a hamile kalan Rheia ise bu durumdan sıkılmaya başlamıştı. Annesi Gaia'ya giderek bu duruma bir çözüm bulmasını istedi. Gaia, Rheia'ya çocuğunu gizlice doğurmasını ve bir taşı kundaklayarak Kronos'a vermesini öğütlemişti. Plan yapılmış, doğum günü gelip çatmıştı. Kronos'un dikkati başka taraflara çevrilerek son çocuk olan Zeus'un doğumu gerçekleştirilmiş. Zeus büyütülmek üzere peri kızlarına, Girit adasında bir mağaraya bırakılmış ve onun yerine kundağa bir taş sarılarak Kronos'a verilmiş. Kronos her şeyden habersiz taşı yutmuş ve tehlikeyi bertaraf etmenin verdiği keyifle tahtına kurulmuştu. Zeus'u büyütme görevini üstlenen tanrıçalar, çocuğun sesini babası duymasın diye tanrısal varlıklar olan Kuretlerden mağaranın önünde savaş dansı yapmalarını istemişlerdi. Zeus büyüdükten sonra diğer kardeşlerini kurtarmaya sıra gelince, plan yapılmış ve Kronos'a bir *pharmakon* (ilaç) yutturularak kusması sağlanmıştı. Artık Zeus yalnız değildi ve babasına karşı savaşı başlatabilirdi. Öyle de oldu ve Zeus kardeşlerini de yanına alarak büyük savaşı başlattı. Bir yanda tanrılar ve Zeus varken, karşı tarafta Kronos ve diğer titanlar bulunuyordu. Zeus, Kronos'un kurtarmadığı Hekatonheirler ve Kykloplarla da işbirliği yapınca iki tarafın gücü de doruklara çıkmıştı. Korkunç bir savaş gerçekleşmiş ve bu savaşı kazanan tanrılar ve Zeus olmuştu.

Zeus tahta oturduğunda korkunç yazgı da devam etmekteydi. O da babası ve büyük babası gibi bir gün doğan çocuklarından biri tarafından tahtından indirilecekti. Zeus tahta oturduğu andan itibaren bu kaygıyla davranmaya ve düşünmeye başlamıştı. Yeniden bir savaşın çıkmasından çekinen büyük annesi Gaia, sonunda Zeus'a korkunç yazgısını söylemeyi kabul etmişti. Zeus, Metis'ten olacak bir çocuğu tarafından tahtından indirilecekti. Ve Metis Zeus'tan hamileydi. Metis akıl demektir. Zeus, bir konuşmaları sırasında Metis'e kılık değiştirip değiştiremeyeceğini sormuştu. Metis hemen bir aslan kılığına girince Zeus, ondan bu kez bir damla suya dönüşmesini istemişti. Metis bir damla su olunca da fırsatı kaçırmayan Zeus onu yutuvermişti. Böylece, Metis'in doğurmasını engelleyen Zeus korkunç yazgının gücünden de kurtulmuştu. Ancak Metis'in hamileliği Zeus'a geçmişti. Bir gün baş ağrıları içinde uyanan Zeus oğlu Hephaistos'un da yardımı ile başından tanrıça Athena'yı doğurmuştu.

Artık bütün tehlikeler bertaraf edilmiş, dünyayı devlerden ve karanlık yaratıklardan kurtarmıştı tanrılar. Sırada insanın ve diğer canlıların yaratılması vardı. Bu iş için bir Titan oğlu olan Prometheus seçilmişti. Prometheus, kardeşi yarım akıllı Epimetheus ile birlikte tüm canlıları yarattı. İnsanı bir kil

parçasından yarattı; onu suyla yoğurdu ancak içine biraz da gözyaşı koydu ki, hüznü de tanıyan bir yaratık olabilsin. Dünyadaki tüm güzellikleri Epimetheus hayvanlara dağıtınca insana verecek bir şey bulamayan Prometheus, onlara tanrısal görüntü vermişti. Söz konusu insan sadece erkeklerden oluşuyordu, kadınlar yeni yaratılanlar arasında yoktu. Prometheus yapığı bu yeni canlıyı o kadar benimsedi ki her konuda, tanrılara karşı insanın yanında yer aldı. Onlar için tanrıları kandırmayı bile denedi. Bu yüzden işkencelere çarptırıldı. Bir keresinde gizlice tanrıların insanın elinden aldığı ateşi geri getirebilmek için Olympos'a kadar çıkarak ateşi çalmıştı.

Kendisine gerekli ihtimamı göstermeyen insanları ve Prometheus'u cezalandırmak isteyen Zeus, usta tanrı ve oğlu Hephaistos'u çağırarak kilden bir kadın yapmasını istemişti. Atölye kurulmuş bütün tanrılar Hephaistos'un becerikli ellerinden çıkacak yeni canlıyı beklemeye başlamışlardı. Hepsinin içinden türlü cinlikler geçiyor, planlarını uygulamaya koymak için sabırsızlanıyorlardı. Hephaistos işini bitirmiş, çamur yeni şekline kavuşmuştu. Aphrodite cazibe ve güzellikle yükledi Pandora adını verdikleri bu kadını; Athena ise akıl ve becerinin yanı sıra savaş sanatının inceliklerini öğretti ona. Hermes, kurnazlıkların her türlüsünü yükledi Pandora'nın kafasına. Sonra baktılar muhteşem olmuştu Pandora, hiçbir ölümlünün hayır diyemeyeceği kadar cazibeliydi. Sonra hediye olarak süslü bir sandık vermişlerdi kapağı kilitli; içerisine o güne kadar dünyada olmayan ne kadar kötü şey varsa doldurmuşlardı. Pandora kendisine açmaması tembihi ile verilen bu sandığın içinde tanrıların düğün hediyelerinin bulunduğu düşüncesiyle Epimetheus'un kapısını çalmıştı. Prometheus'un evden çıkarken tanrılara ve onların gönderecekleri her türlü şeye karşı sıkı sıkıya tembihlediği Epimetheus, açınca kapıyı Eros'un okunu da yemişti. Karşısına şimdiye kadar hiç görmediği bir güzellik çıkan Epimetheus, onca tembihi unutarak adeta çarpılmış ve Pandora'yı içeri buyur etmişti. Epimetheus, âşık olduğu Pandora'yı karısı yapmış, günler su gibi akıp geçmişti. Sandığı tanrıların tembihi üzere açamayan Pandora'nın içindeki merak da giderek büyümeye başlamış narin bedenine sığmakta güçlük çeker olmuştu. *Açmasam bile kenarından bakmamın ne zararı olabilir ki?* düşüncesiyle aralayınca sandığı, içinden büyük bir gürültüyle tanrıların koydukları bütün kötülükler fırlamıştı dışarıya. Pandora korkudan hızla kapatınca sandığın kapağını içindeki tek iyi şey dışarı çıkamadan kalmıştı; İnsanların yaşamdan beklentilerini harekete geçiren umut (Morford ve Lenardon 1985:48; Rose 2005:44).

Vahiy dinlerinin kutsal kitapları tanrının insanı kendi suretinde yarattığı noktasında hem fikirdir. Yunanlılar da birçok kültürde olduğu gibi, tanrılarının insana benzediklerini düşünmüşler, Prometheus'un insana tanrı suretini verdiğine inanmışlardı. Ancak Yunan mitolojisinin tanrıları semavi dinlerin yaratanı kadar becerikli değillerdi. Bir sözle yaratma becerisi onların aklına dahi gelmezdi. Bu nedenle de Yunan mitolojisinde yaratılışın her sahnesinde

tanrılar tıpkı insanlar gibi sevişirler. Başka türlü yaratılış gerçekleşmez. Başlangıçta kendi kendilerine yaratma yeteneğine sahip olan tanrılar yerlerini ilerleyen zamanda eşsiz olamayan tanrılara bırakmışlardı (Breitenberger 2007). Onlar yaşamın kaynağının kaos olduğunu düşünürler. Çünkü kaos akıl erdirilemez olandır. Büyük bir bilinmezliktir. Her şey bu bilinmezlik durumundan kaynaklanmıştı. Yunanlılar, bilinmezlikleri insana benzeterek somutlaştırmışlardı. Yazısız kültürlerin resim ve heykelle dile getirdikleri bilinçdışı ürünleri burada yazı ile de desteklenmekteydi.

Yunan yaratılış mitosu birçok farklı biçimlerde okunabilecek bir metin içermektedir. Bir insanın ya da insanlığın bilinç serüveni hakkında da ipuçları taşımaktadır. Kaos'tan yaşama ve insanlı dünyaya giden bu serüven, aynı zamanda doğadan kültüre yapılan yolculuğun da öyküsüdür. En eski insandan günümüze kadar yaşamın gelişimi olarak okunabilecek bu mit aynı zamanda anne karnından kültürel yaşama yolculuk yapan insanın serüveni olarak da yorumlanabilir. Yaşamın bilince geçirilmesi, bir bebeğin biyolojik bir canlıdan kültürel bir bireye dönüşmesi, yani bilinçlenmesi bilinçdışını da harekete geçirir. Devlerden ve diğer korkunç yaratıklardan temizlenmiş dünya bilincin dünyasıdır. Kültürü yaratan bilinç bilinçdışı yaratıklardan dünyayı temizleyerek kültür ortamını hazırlar. Ancak insanı kültüre yaklaştıran her hamle aynı zamanda insanı doğasından da uzaklaştıracaktır.

Bu mitos yazılı kültürün diğer bütün mitosları gibi eril iktidarın hâkimiyetini gösterir. Bu, erkeğin *mitojenik* yani mitos üreten olduğunu ortaya koymaktadır. Kısa bir süre öncesine kadar feminist literatür, yerleşik düzene geçilmesinden bir süre sonra erkek egemenliğinin başladığını ileri sürmekteydi (Ehrenberg 1989; Gimbutas 1995).* Avcı-toplayıcı ekonomide önemli bir yere sahip olan, hatta biraz da kutsal kabul edilen kadın *mitojenik*tir; yani mitosların bizzat yaratıcılarından biridir. Kültür sistemini kuran erkek,** kadını mitolojik hale getirip mitosların da yaratıcısı haline gelmişti. Yani erkek kültürü kurarak kadının rolünü çalarak bu yeni sistemde kadına düşen rolü de kendi isteğince belirlemekteydi. Kadın kendisine verilenle yetinmek durumundaydı. Bu nedenle de neredeyse bütün dünya dinlerinde kadın insanın (erkeklerin) başına bir bela olarak gönderilmiştir. Dünya mitoslarında buna vurgu yapılmaktadır (Gezgin 2004). Bütün kutsal kitaplarda ve yaratılış mitlerinde insan denilince erkek kastedilmektedir.*** Kadın ayrı bir familyadan gelmiş gibidir. Pek çok kültürün yaratılış mitlerinde önce erkek sonra kadın

* Arkeolojik olarak kadınların toplumsal yaşam içinde egemen olduklarını gösteren bir veri ele geçmemiştir. Ancak günümüzde feminist teori bu iddiasının çok ötesinde daha felsefi bir noktada durmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız, Keller 2005 ve Butler 2008.

** Evrimsel Psikoloji kaynakları, uygarlığı/kültürü yaratanların erkek olduklarını ileri sürmektedirler. Buna göre, kadını etkileyerek üreme başarısını artırma yolunda zekâsını geliştirme çabası içinde bulunan erkek, kültürü üretmiştir. Daha geniş bilgi için bakınız Miller 2010.

*** Bu konuda daha fazla örnek için bakınız Leaming 2010.

yaratılmıştır. Hesiodos Yunan mitolojisinde insanın beş kez yaratıldığından söz ederken kadından hiç söz etmez. Hatta bu beş kezin bazılarında kadın yaratılmamış gibi görünür.

Bütün dünya Pandora'nın *kutu*sunun ne anlama geldiğini biliyor. Tanrıların verdiği ve insanlığın başına bela açan çeyizle ne kastedildiği ortadadır. Kutsal kitaplardaki Havva'nın Âdem'e yedirdiği elmadır bu. Kutu argoda ve hemen bütün dillerde kadın cinsel organı anlamına gelmektedir. Gündelik hayatta bile *kutu* sözcüğünü kullanırken dikkat etmelisiniz. Erkek egemen toplum bu sözcüğe birazcık mahrem bir anlam yüklemiştir. Mitosun devamı zaten olayı açıklamaktadır: Pandora ve Epimetheus'un bu ilişkilerinden Pyrra (Pyrrha) adında bir kızları olmuştur. Yunanlıların *tufan mitosu*nda başrolü oynayacak kadındır Pyrra ve Pandora'nın "kutusu"ndan çıkmıştır; açılmaması gereken kutudan. Eril iktidarın en üst noktaya çıktığı dinler, yarattığı insana cinselliği yasaklamıştır. Bu yasağa uymayanları da cezalandırmaktan çekinmemiştir. En azından cennetinden kovmuştur. Bu arada Pyrra'nın Yunancada *ocaktaki sıcaklık* ve *ateş* gibi anlamlara gelmesi oldukça anlamlı görünür. İnsanlığın başına bir bela gibi gönderilen Pandora'nın kutusundan başka bir kadın, Pyrra çıkmıştır. Erkek egemen dünya böyle buyurmuştur.

Zeus'un Prometheus'la ihtilafından dolayı insanlardan ateşi alması da önemli bir semboldür. Ateşi kalmayan insanların ocakları tütmemeye başlamıştır. Dünyanın bütün kültürlerinde ocağın yanmaması, sönmesi veya kuruması hayatın sona ermesi anlamına gelmektedir. Ocaksızlık, doğumun ve cinselliğin olmaması ile özdeştir. *Ocağın sönsün* ilenci bunun için çok önemlidir. Yunanlılarda bu önemi vurgulayan şeylerden birisi ocakların sönmemesi sonsuza kadar yanması için bir tanrıçanın görevlendirilmesidir. Zeus en çok sevdiği kardeşlerinden birisi olan Hestia'ya kendi isteği üzerine bu görevi vermişti. Hestia birinci derecede tanrıların oturduğu Olympos Dağı'nda yanan ateşin korunması ile ilişkilidir.* Bu ateşin yanması çok önemlidir çünkü ateşin sönmesi Yunan toplumunun bitmesi, sonunun gelmesi anlamını taşımaktadır. Yunan kentlerinde de Prytaneion adı verilen resmi mekânlarda Hestia tapınımı vardır. Yani bu mekânlarda yine sönmeyen ocaklar bulunur. Bir kentten ayrılmak ve yeni kentler kurmak isteyenler bu ateşten bir kor alarak yanlarında götürmek zorundadırlar. Gittikleri yerde yakacakları ateşi bununla tutuştururlardı. Bu, ateşin ve yeni kurulan yerleşimin bereketli olmasını sağlardı. Yeni kurulan tapınaklarda da çoğu zaman aynı uygulama yapılırdı. Psikanalistler ocağın kadını sembolize ettiğini ileri sürerler. Bu durumda ateş, ocak ve kadın üçgenini yukarıda anlattığımız Pandora'nın kutusu ve bu kutudan çıkan kadın olan ve ateş anlamına gelen Pyrra'yla ilişkilendirmek mümkün olacaktır. Ocak ve ateş kültürlerde genellikle erkeğin ilişkilendirildiği olaylardır. Ateşi yak-

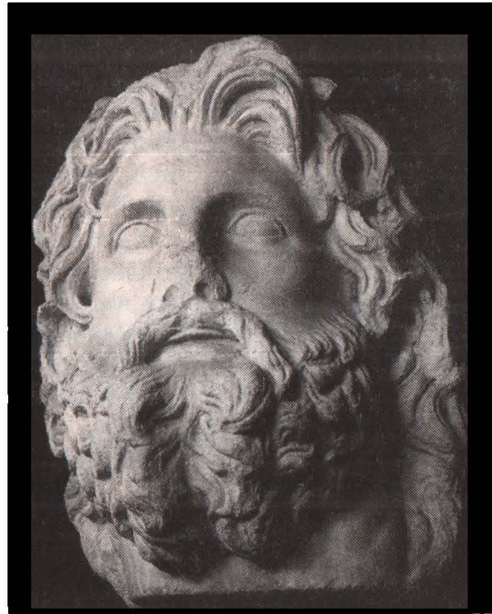
* Antik Roma kültüründe de Hestia'nın karşılığı olarak kabul edilebilecek Vesta adında bir tanrıça bulunmaktaydı (Staples 1998).

mayı seven erkek *maşasıyla* sürekli olarak alevlensin diye *ocağı* dürtükler. Ateşi kontrol etmeyi isteyen erkek günümüzde bile ateşle oynamayı sever. Çünkü bilir ki ateşi kontrol etmek *iktidara* sahip olmak demektir. Bütün yemekleri ve mutfak işlerini kadına bırakan erkek mangalı kendisi yakar, eti kendisi pişirir. Avcı toplayıcı gelenekten kalan ve erkeğin terk edemediği iktidar alanıdır mangal. Her erkek kendi mangalında iktidar sahibidir.

Eski Yunan kültüründe ocak ve ateşin kontrolü dişil bir kutsala Hestia'ya verilmiş gibi görünür. Ama Hestia kontrol edilmiş kadını temsil eder. Çoğalmanın temsilcisi *bakire tanrıça* modeli her şeyi anlatır. İnsanların çoğalmasını sağlamayı görev sayan Tanrıça bakire kalmaya and içmiştir. Suya sabuna dokunmayan, erillerden kaçan bir ocak tanrıçası, Yunan mitolojisinin bir ironisidir.

Zeus

Yunan dünyasının en büyük tanrısıdır, Zeus. Bir gök tanrı, baştanrıdır. Güç ve aklı birleştiren, iktidarı göğe yükselten kutsaldır. Yer ve gök arasındaki dengeyi gök lehine bozan, dünyanın egemenliğini bedenden kafaya taşıyan baştanrıdır. Onun doğumu bile aklın zaferini gösterir. Bir hilenin sonucudur. Doğanın gücüne karşı kültürün aklının kazandığı zaferi Zeus temsil eder. Yutma eylemi Zeus'un kaderidir. Babası Kronos tarafından yutulmaktan kurtulan Zeus, tanrısal kaderinden de karısı Metis'i yutarak kurtulabilmişti.

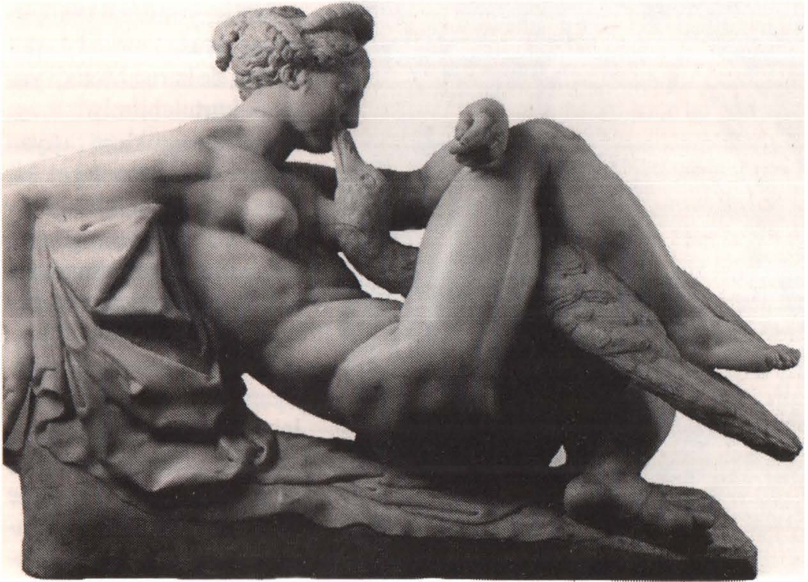

Zeus. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

İktidarı göklere taşıyan tanrı Zeus, karanlığın kitonyen güçlerini bilinçdışının derinliklerine gömen bir kültür kahramanıdır. Modern tanrı inancının Yunanlı prototipi olan Zeus, doğanın kültüre dönüşümünde en önemli rolü üstlenmişti. Kendisinden önceki tüm güçlerle savaşmış, dünyayı yaşanır bir hale getirmişti. Kendisine ve yaşama karşı duran bütün karanlık güçleri, Tartaros' un derinliklerine hapsetmişti.

Yeryüzünün korkunç çocuklarını dünyadan temizlemiş, yaşamın tüm koşullarını oluşturmuştu. Bugünkü insanın yaratıcısı Zeus'tu. İnsan-tanrı ilişkisi Zeus'la başlar. İnsan-tanrı kavgası da Zeus'la başlamıştır. O yaratan ve cezalandırandır. Prometheus'u insanı yaratmakla görevlendiren de, elinden ateşi alarak onu cezalandıran da yine odur. Erkeği cezalandırmak için Pandora'yı yaratan da Zeus'tur. Kısacası Zeus yaşamın bir dönüm noktasıdır; kültürel hayata geçişin başlangıcıdır. Hayvan olan insan ilk kez kültürel bir varlık olmaya onun sayesinde başlamıştır.

Yunan mitolojisinde hem antik hem de modern sanatta en çok sevilen sahneler **Zeus**'un çapkınlıklarıyla ilgili sahnelerdir. Bunların en ünlüsü de yukarıda anlattığımız Leda veya Nemesis'le ilişkili olan kuğu kılığına girdiği aşkıdır. Burada önemli bir nokta Zeus'un bu ilişkileri, insanlar arasında yaşanan aşk ilişkileri gibi algılanmamalıdır. Yunanlıların tanrılarını insanlar gibi düşündüklerini söylemiştim. Bu nedenle onların bir şeyleri yaratması için mutlaka ilişkiye girmeleri gerekmektedir. Bunların birer yaratılış öyküsü olduğunu unutmamak gerekir. Kimi mitoloji yazarlarının yanlış bir biçimde vurguladıkları gibi Zeus, *azgın* bir tanrı değildir. O bir *yaratan*dır. Bizim küçümseme ile yarı müstehzi bir yüz ifadesi takındığımız Zeua'un aşklarını betimleyen sahneler birer dini yaratılış öyküsü anlatan kutsal öykülerdir. Zeus'un Leda ile ilişkisi aşkın kadınla bütünleştirilmesi veya Doğu ile Batı

Leda ve Kuğu. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Zeus'un Europa'yı kaçırışı. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

arasındaki savaşın ortaya çıkması içindir. Persephone-Zeus ilişkisinde Zeus bir yılan kılığına girmiş ve Dionysos'un dünyaya getirilmesini sağlamıştı. Zeus dünyada yaşamın tüm elemanları ile oluşturulması için yaratıma devam etmek zorundaydı. Bu şekilde bakmak mitleri daha anlamlı hale getirecektir.

Zeus'un sanatçılar tarafından en fazla tasvir edilen mitlerinden birisi de Europe ile olan ilişkisidir. Agenor'un kızı olan Europe öyle bir serpilmişti ki hemen Zeus'un dikkatini çekti. Europe, Sidon kıyılarında arkadaşları ile oynarken, Zeus onunla birlikte olmak istemiş ancak Hera'nın kendisini takip edip kıza zarar verebileceği düşüncesi ile amacına uygun bir plan hazırlamak zorunda kalmıştı. Plana göre bir boğa kılığına girecek, böylece Hera onu tanıyamayacaktı. Boynuzları hilal biçimindeki aya benzeyen bir boğa kılığına girdi. Genç kızın yanına gelip ayaklarının dibine yattı. Önce boğanın görkeminden ve iriliğinden korkan Europe, kısa sürede ona alıştı ve okşayarak sırtına bindi. Tam o sırada boğa ayağa kalkarak hızla koşmaya başladı. Denize dalıp Girit'e kadar koştu ve orada bir çınar ağacının gölgesinde Hera'dan saklanarak kızla sevişmeyi başardı. Geçirdiği bu güzel günün anısına çınar ağacını ödüllendiren Zeus onun kışın bile yapraklarının üzerinde kalmasını sağladı. Bu, Asya ile Avrupa'nın ayrılığının miti olarak anılabilecek bir mittir. Mitoloji sözlüğünde bu iki kara parçası, ikinci tanrılar kuşağından Okeanus ve Thetys'in kızları olarak geçerler.

Apollon

Yunan panteonundaki en renkli karakterlerden birisi Apollon'dur. Aydınlığın, ışığın, bilgeliğin, düzenin, idealizmin, aristokrasinin tanrısıdır Apollon. Zeus, çok beğendiği Leto ile ilişkiye girerek onu hamile bırakmıştı. Öğrendiğinde bunu hazmedemeyen ve kıskançlık krizlerine giren Hera, yeryüzündeki her bir toprak parçasını Leto'yu kabul etmekten men etti aksi durumda acıma-

sızca cezalandıracağını söyleyince, Leto doğum yapacak yer aramaya bulamamıştı. Neredeyse bütün dünyayı dolaşmış ancak hiçbir yer ona doğum yapması için yer vermeyi kabul etmemişti. Eskiden Ortygia veya Asteria adıyla bilinen bir ada Leto'nun haline acıyarak ona kendi topraklarında doğurması için izin vermişti. Bu olaydan dolayı adanın ismi *parlak* anlamına gelen Delos Adası olarak anılmaya başlandı. Zeus, o zamana kadar sular üzerinde sürekli olarak gezen bu adayı sabitleştirerek onu ödüllendirdi. Ancak adada bir palmiyeden başka ağaç yoktu ve Leto bu ağacın altında dokuz gün boyunca doğurmayı bekledi. Çünkü Hera tanrıların doğumunda görev yapan doğum tanrıçası *Eileithyia*'yı doğuma göndermiyordu. Tanrıların çoğu Leto'nun yanında idi bununla birlikte doğum bir türlü gerçekleşemiyordu. Bunun üzerine tanrılar Eileithyia'yı doğuma bırakması için Hera'ya İris'i gönderme kararı aldılar. Hera'yı yumuşatmak için ona on karış uzunluğunda altın ve amberden yapılmış bir kolye armağan ettiler. Bunun üzerine yumuşayan Hera Eileithyia'yı doğuma gönderdi. Önce Artemis doğdu ve hemen doğar doğmaz kardeşi Apollon'un doğması için yardımcı oldu. Artemis bir doğum tanrıçasıydı. Tanrının doğumu sırasında kutsal kuğular adanın etrafında yedi kez tur attılar; çünkü ayın yedinci günüydü. Büyüdüğünde önce dünyanın öbür tarafına giden Apollon, bir yıl sonra Delphoi adasına döndü. Tanrılara özgü olan *Ambrosia* ve *Nektarı* (ölümsüzlerin yiyecek ve içeceği) yiyip içerek ölümsüzleşen Apollon, Hephaistos'un yaptığı ok ve yayı da kuşanarak *Python*'u kovalamaya başladı. Delphi adasında Toprak Ana'nın tapınağına sığınan Python'u takip eden Apollon onu kutsal yarıkta bularak öldürdü. Sonra Yunanistan'a gittiğinde keçi ayaklı Pan'ı bularak kendisine kehaneti öğretmesini istedi ve rahibelerinden Pythia' nın da öğrenmesini sağladı. Daha sonra kutsal alanını sağ-

Apollon Belvedere. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

lamlaştırmak için tekrar Delphi adasına döndü. Annesi Leto Apollon'un adaya döndüğünü haber alınca hemen adaya geldi. Yalnız kaldığı bir sırada Tityos adlı bir devin saldırısına uğradı. Leto'ya tecavüz etmek isteyen dev Leto'nun bağırmasıyla Apollon ve kardeşi Artemis tarafından okla öldürüldü. Cehennemde de tanrılar tarafından cezalandırılan Tityos bir kayaya el ve ayaklarından çivilenmişti. İki akbaba her gün gelerek Tityos'un karaciğerini yiyordu. Karaciğer, ertesi gün kendisini yeniliyordu; ancak akbabalar gelip onu tekrar yiyorlardı. Bu işkence sonsuza dek sürecekti (Graf 2009; Bolton 2002).

Ünlü düşünür Nietzsche, Apollon'u yüksek Yunan kültürünün yaratılmasına neden olan iki karakterinden birisi olarak gösterir (1956). Ona göre, Dionysos'la onun karşıtı olan Apollon arasındaki dengeli gerilim yüksek kültürün yaratımı için uygun koşulları açığa çıkarmıştı. Yukarıdaki mitosta da anlatıldığı gibi, Apollon Yunan dünyasının aydınlatıcısıdır; bilicisidir, bilgesidir. Kültürün doğaya olan üstünlüğünün bir sembolüdür Apollon. Güçlü, güzel, genç ve sağlıklıdır. İdeal estetiğin vücuda gelmesidir. Zeus'un kurduğu sistemin koruyucusudur. Aphrodite'nin bedeninde dişileşen estetiğin erilleşmesidir.

Paglia (2004), Apollon'un toplumsal düzeni temsil ettiğini ileri sürmüştür. Ancak, söz konusu toplumsal düzenin Zeus'un kurmaya çalıştığı, tanrılar ve aristokrasiyi koruma altına alan bir toplumsal düzen olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Yunanlıların gündelik hayatında, Apollon, daha çok devlet işleriyle ilgilenir görünmektedir. Apollon'un kehanet merkezi olan tapınaklara herhangi bir Yunan vatandaşının danışması diye bir şey söz konusu değildir. Koskoca Apollon bu kadar öznel bir başvuruyla uğraşamaz. O daha çok aristokrasinin devlet işlerine yanıt verir. Bu anlamda Apollon'un halkla ilişkisi kopuktur. Apollon, kendisinden önceki kutsal güçlerle her zaman bir çatışma içindedir. Zeus'un sona erdirdiği, doğal sistemin tanrısal güçlerinden birisi Python'dur. Python, Gaia'nın çocuklarından birisi olarak kabul edilmektedir; yani toprağın çocuğu olan yılan. Apollon'un Python'u öldürmesi insanın geleceğinin aydınlanmasıydı. Çünkü bir rivayete göre, Apollon biliciliği bu yaratığa borçluydu (Coleman 2007: Apollo).

İnsanın milyonlarca yıllık yaşam öyküsünde, yaşama biçimiyle birlikte tanrılarını da değiştirdiğini rahatlıkla söyleyebilirim. Yaşam koşullarına uygun olarak tanrılar sürekli değişmiştir. İnsanlar gibi farklı kültür ve zamanlarda onlar da doğmuşlar, insanlar üzerinde hüküm sürmüşler ve sonra yok olmuşlardı.* Yaşam koşullarının değişmesi onun düşüncesinin de değişme-

* Bu çalışmanın başlarında da anlattığım gibi, uzun yıllar önce insanın benimsediği Tanrılı yaşam hiç değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Tarihteki farklı zamanlarda ve coğrafyalarda yaşayan kültürlere şöyle kabaca bir bakış attığınızda bile göreceksinizi ki, tarih bir tanrı mezarlığıdır. Mısırlılara, Hititlere, Yunanlara pramitleri, tapınakları, heykelleri yaptıran tanrıların hiç biri günümüze kadar gelmemiştir. Ancak özde bir değişme olmamıştır; tanrılı

sinde önemli bir rol oynar. Aslında bu kitabın da ortaya koymaya çalıştığı şeylerden birini budur: Yeni yaşam biçimine geçiş, eski tanrıların da misyonlarının da tükenmesine neden olmaktaydı. Yeni yaşam biçiminin Zeus'la beraber insana sunduğu koşullar eski tanrılara yaşam alanı tanımıyordu. İnsan yaşadığı büyük zorlukların her birinin atlatılmasında benzeri bir canavarı öldürüyor; onun mitoloji sahnesinden çekilmesini sağlıyordu. Apollon'un doğumu karanlık toprak kültünün son temsilcilerinden olan Python'un yok olmasına neden olmuştu. Python'la birlikte karanlıklar da yok olmuştur.

Python'un Tartaros'ta (ölüler ülkesinde) cezalandırılma biçimi de dikkat çekicidir. Sonsuz bir ölüm acısına çarptırış, Zeus'un klasik cezalarından birisidir. Ancak daha da önemlisi sonsuz acı çekme kutsal kitapların *cehennem* tasvirlerini andırmaktadır. Bu sahne, Çatalhöyük'teki duvar resimlerinin dile gelmiş hali gibidir. Gerçekten de bu resimler bu şekilde de okunabilir. Yerde bir ceset ve onun etrafında onu didikleyen akbabalar. Aralarında bir tek fark var: Çatalhöyük'te insanın başına bela olan ölüm figürü iken, aynı akbaba bu kez kültürün yendiği doğanın başına tebelleş olmuş. Kültürün kaydettiği aşamadır bu fark. Çatalhöyük akbabasının beş bin yıl sonraki resmedilişini anlatır bu mitos.**

Apollon hakkındaki mitosların çoğu aşk öykülerini içermektedir. Bunların en ünlüsü hiç kuşku yok ki, *Daphne* ile ilgili olandır. Bir peri kızı olan Daphne, kendisini tanrılara adayarak sonsuza kadar bakire olarak kalacağına dair söz verir. Apollon genç kızı görünce güzelliğine dayanamayıp ona âşık olur. Ancak ne kadar dil döktüyse kızı kendisi ile ilişkiye girmeye ikna edemez va aralarında bir kovalamaca başlar. Apollon tam yakalayacakken, imdat çığlıklarını duyan tanrılar genç kızın haline acırlar ve onu bir defne ağacına dönüştürürler (Roman ve Roman 2010: Apollon).

Apollon'un aşklarını aktaran mitoslar arasında ikisi çok trajiktir. Bunlardan birincisi Sibylle ile ilgili olanıdır. Bir Nympha (peri kızı) olan Sibylle de tanrılara bakire kalacağına dair söz vermişti. Bu nedenle de Apollon'un aşkına karşılık vermek istemiyordu. Apollon Sibylle'ye kendisinden ne isterse gerçekleştireceğine dair söz verince kafası karışan Sibylle, tanrıdan ölümsüzlük istemişti. Ancak sürekli gençliği istemeyi unutunca da başına gelmedik kalmamıştı. Sonsuz yaşamı aldıktan sonra, zaman geçtikçe büzüşüp küçülen Sibylle, en sonunda bir ağustos böceğine dönüşmüştü. İbret-i âlem olması için Roma'da bir kafese konulan Sibylle'yi çocuklar kızdırıyor, ona ne istediğini

yaşam insanın değişmez sistemi olmaya devam etmektedir. Çünkü unutmamalı ki insan tanrının varlığına ihtiyaç duyar. Kendi varlığının manasını onun varoluşunda bulmuştur.

** Günümüzde bile ölülerini akbabaların yemesi için doğaya terk eden toplumlar bulunmaktadır. Özellikle Asya kültürlerinin bazıları bu binlerce yıllık geleneği halen yaşatmaktadırlar. Daha detaylı bilgi için bakınız Roux 1999.

soruyorlardı. Sibylle de "ölmek istiyorum" diye bağırıyordu.* İkinci mitos ise Kassandra ile ilgiliydi. Meşhur Troia kralı Priamos'un kızı olan (Paris ve Hektor'un kız kardeşi) Kassandra'ya âşık olan Apollon onunla birlikte olmak istemişti. Kendisini tanrılara adamış ve bakire kalmaya söz vermiş olan Kassandra teklifini kabul etmeyince Apollon ikna etmek için ona bilicilik yete-

* Ünlü kadın kâhin Sibylle ile ilgili pek çok köken miti bulunmakla beraber, en ünlüsünün Erythrai'lı olduğu söylenebilir. "*Hellen Sibyllelerin en ünlüsü Erythraili olanıdır. Bu Sibylle'in babasının adı Theodoros'tu, annesi de bir nymphaydı. Korykos Dağı'nda bir mağarada doğduğu söyleniyordu. Doğar doğmaz hızla büyümüş ve kehanetlerde bulunmaya başlamıştı. Henüz çok küçükken annesiyle babası onu, kendi arzusuna rağmen, Apollon tapınağına adadılar. Sibylle, tanrısının bir okuyla vurulup öleceğini önceden bilmişti. Rivayete göre bu Sibylle, her biri yüz onar yıllık dokuz insan hayatı yaşamıştır.*
Bir tradisyona göre, Bu Erythraılı Sibylle Roma efsanelerinde önemli bir rol oynayan Cumaeli (Campania'daki) Sibylle'den başkası değildir. Bu İtalyan Sibylle, bazen Amaltheia, bazen de Herophile adıyla anılıyordu. Kehanetlerini bir mağarada bildiriyordu. Apollon, ona bir daha asla Erythrai'a dönmemesi şartıyla, avuçlayabileceği kum tanelerinin sayısınca yıl kadar yaşama izin vermişti. Sibylle bu nedenle, Cumae'ye yerleşti. Ama Erythraılılar, basiretsizlik edip, ona ülkelerinin topraklarından yapılmış bir mühürle mühürlenmiş bir mektup gönderdiler. Sibylle, yurdunun bu parçasını görür görmez öldü. Ayrıca Sibylle'nin, kendisini seven ve ilk dileyeceği şeyi, her ne olursa olsun, yerine getireceğine dair ona söz vermiş olan Apollon'dan, uzun bir ömür isterken, aynı zamanda gençlik istemeyi ihmal ettiği de anlatılıyordu. Tanrı bunu, Sibylle'ye bekâreti karşılığında vermeyi teklif ettiyse de Sibylle bunu kabul etmedi. Bu yüzden yaşlandıkça ufalıyor ve kuruyordu. Öyle ki, sonunda Ağustos böceğine benzer bir hal aldı ve onu bir kuş gibi kafese koyup, Cumae'deki Apollon Tapınağı'na astılar. Çocuklar, ona 'Sibylle ne istiyorsun?' diye soruyorlar; o da yaşamaktan bıktığı için 'ölmek istiyorum' diye karşılık veriyordu.
Söylendiğine göre, Tarquinius Superbus'un hükümdarlık döneminde, Roma'ya gelen ve beraberinde dokuz kehanetler derlemesini de getiren Cumaeli Sibylle idi. Sibylle, bunları krala satmayı teklif etti. Ama, Tarquinius fiatı çok yüksek buldu. Teklifinin her geri çevrilişinde, Sibylle, üç derlemeyi yakıyordu. Sonunda Tarquinius son üç derlemeyi satın aldı ve bunları İupiter Capitolinus tapınağına koydu. Görevi tamamlanan Sibylle ortadan kayboldu. Cumhuriyet Döneminde ve Augustus zamanına kadar, bu "Sibylle Kitapları" Roma dini üzerinde çok etkili oldu. Bir felaket, bir mucize ya da olağandışı bir olay vukuunda bu kitaplara başvuruluyordu..." (Grimal 1997:731-733). Erythraılı Sibylle'nin kutsal kitabı, Roma ile Bergama Krallıkları arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine de neden olmuştu. MÖ 205 yılında Roma'da gökten göktaşları düşmeye başlaması nedeniyle, siyasi otorite Sibylle kitaplarına başvurmak ihtiyacını duymuştu. Kartacalılar ile yapılan savaşlar da bu başvuruda etken olmuştu. Bütün veriler işlerin yolunda gitmediğini gösteriyordu. Sibylla kitaplarına başvuran rahipler, Anadolu'daki Bergama Krallığına bağlı topraklarda bulunan Tanrıça Kybele'nin Roma'ya getirilmesi halinde yabancı bir düşmanın Roma'dan atılacağını ileri sürmüştü. Roma'nın, tanrıçayı temsil eden göktaşının Roma'ya getirilmesi için başvurması üzerine Bergama Kralı I. Attalos fırsatı kaçırmamış Roma ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayacak bu olayı gerçekleştirmek üzere harekete geçmişti (Roller 2004:256; Burkert 1999:68-69). Erythrai'lı Sibylle sonradan tüm Anadolu'nun kaderini etkileyecek Bergama ile Roma'nın dostluğunun inşasında önemli bir rol oynamıştı.

neğini vereceğini söylemişti. Böylelikle onu cezp etmek istemişti. Kassandra bu cazip teklif karşısında ne yapacağını şaşırmış, biraz yumuşayarak Tanrı'nın isteğini kabul etmeye karar vermişti. Apollon bilicilik yeteneğini verince, Kassandra tanrıyla birlikte olmak istememiş, kurnazlık yapmaya kalkışmıştı. Apollon ise aldatıldığını anlayınca Kassandra'nın ağzına tükürüvermişti. Kassandra gerçekten de her şeyi önceden görecek, bilecek ama sözleri inandırıcı olmayacaktı. İnsanlar onun verdiği bilgileri gerçekçi bulmayacaktı. Homeros'un İlliada'sı Apollon'un bu lanetinin gerçekleştiğini, Kassandra'nın Troia'nın yıkılacağını önceden bildiğini ancak kimseyi inandıramadığını ileri sürmektedir (Grimal 1997: Kassandra; Graves 2004).

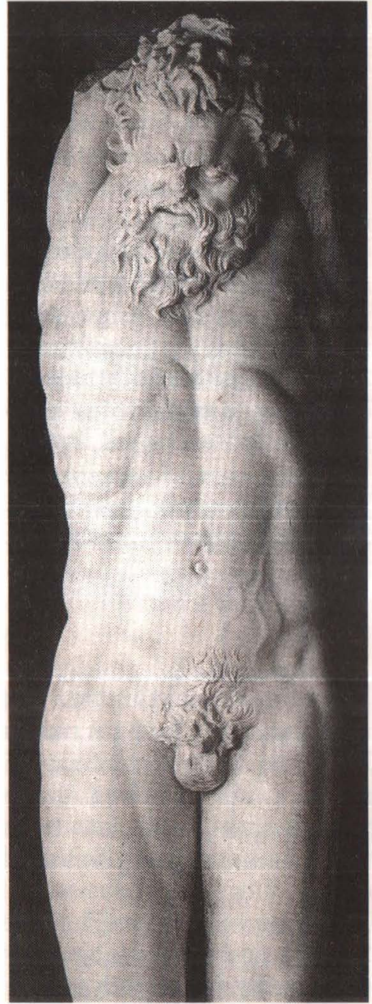
Apollon Yunanlılar için daha çok gelecek ve geleceğin bilgisi anlamına geliyordu. Gelecekle ilgili, her türlü önemli sorunu Apollon'a getirip onun görüşü doğrultusunda harekete geçiyorlardı. Kentlerin kurulması, savaşların açılması, ülkeleri ilgilendiren en önemli sorunlar onun vereceği bilgilere göre yönlendirilirdi. Lydia Kralı Kroisos Perslere karşı savaş açma isteğini Apollon'a danışmıştı.* Ephesos'un kurucusu Androklos, kenti nereye kuracağını Apollon'dan öğrenmişti.** Apollon insan aklının, doğa ve ölüm mücadelesinde ön plana çıkmasını temsil eder. Yani bilinç, bilinçdışına üstünlük sağlar. Bu doğasında arkaik korkular taşıyan insanın içini rahatlatır.

Apollon aynı zamanda güzel sanatlarla ilişkili bir tanrıdır. Sanatın insanın doğasından gelen kimi korkularının bir yansıması olarak çıktığını kabul edersek, bilincin temsilcisi Apollon'un sanatla ilişkisinin doğal olduğu ortaya çıkacaktır. Marsyas'la ilgili mitos bu konuda bilgi verir. Bir mitosa göre, flütü

* Merkezi Sardes olan Lydia'nın son kralı olan Kroisos halk arasında Karun olarak tanınmaktadır. Kroisos, Lydia devletinin en güçlü olduğu dönemin sağlayıcısıdır. Bütün Batı Anadolu'yu ele geçiren Kroisos, doğudan hızla yükselen Perslerle savaşa girip girmeme konusunda tereddüt etmektedir. Bu konuda Apollon kâhinlerine danışmak ister. Ancak hangi kâhinin daha doğruyu bileceğini test edebilmek amacıyla da önce küçük bir oyun oynar. Bütün Apollon tapınaklarına aynı anda elçiler gönderir ve şu soruyu sormalarını ister: "Kralımız şu anda ne yapıyor?" Kâhinlerin tahmin etmelerine de olanak vermemek için anlamsız bir iş yapmaya başlar. Bir kazanın içine kaplumbağa ve oğlak koyarak kaynatır. Delphoi kâhini doğru tahminde bulununca bu kez büyük hediyelerle elçileri Delphoi'a tekrar gönderir ve bu kez Perslerle savaşa girip girmeme konusunda tanrının düşüncesini öğrenmek ister. Apollon bilicileri, ona savaşa girerse bir krallığı yıkacağını söyler. Kroisos, yıkılacak krallığın kendi krallığı olduğunu hiç düşünmeden savaşa girer ve savaşı kaybeder (Herodotos).

** Efsanevi Atina Kralı'nın oğlu olan Androklos, yeni bir kent kurmak isteyince Apollon bilicilerine danışmıştı. Apollon kâhinleri ona bir balık ve bir domuzun yol göstereceğini söylediler. Androklos ve adamları uzun bir deniz yolculuğundan sonra Anadolu kıyılarında balık yeme molası verdiler. Balıkları pişirirken bir tanesi otların üzerine sıçrayınca otlar alev aldı. O esnada otların arkasına saklanmış olan bir domuz ateşten ürküp kaçmaya başladı. Androklos ve adamları da domuzu takip edip yakaladılar. Apollon'un söylediği yerin burası olduğuna kanaat getirdikleri için de kenti burada kurdular.

icat eden tanrıça olarak gösterilen Athena, onu tanrıların toplantısında çalmıştı. Bütün tanrılar bu müzik aletinden çıkan sesin güzelliğinden kendilerinden geçmesine rağmen Hera ve Aphrodite, Athena'nın haline alayla gülmüşlerdi. Bu duruma bozulan tanrıça, bir nehir kenarında flüt çalarken kendi sureti suya yansıyınca iki tanrıçanın gülmekte haklı olduklarına kanaat getirmişti; çünkü bu aleti çalarken yanakları o kadar şişiyormuş ki yüzü de haliyle çok çirkin oluyormuş. Athena bunu fark edince flütü fırlatıp atmış ve onu her kim bulur ve çalarsa lanetleneceğini söylemiş. Aradan günler geçmiş ve Silenos Marsyas ormanda flütü bulmuş; Her şeyden habersiz başlamış çalmaya. Bir süre sonra flüt çalmakta çok ustalaşmış; o kadar ileri gitmiş ki, Apollon'a bile meydan okumaya başlamış. Apollon, en sonunda bir müzik yarışması yapılmasını kabul etmiş; Apollon liri ile Marsyas ise flütü ile yarışmışlar. İş aleti tersten çalmaya gelince flütün tersinden güzel ses çıkaramayan Marsyas yarışı kaybetmiş. Apollon Marsyas'ı, bir ağaca bağlayarak derisini yüzdürmüş fakat sonradan pişmanlık duyarak onu bir ırmağa (Çine Çayı) çevirmiş (Grimal 1997).

Marsyas. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Apollon'un sahne sanatları ile ilgisini ortaya koyan arkeolojik veriler de bulunmaktadır. Tanrının bir tiyatro oyununda kadın kılığına girdiği bilinmektedir. Sanat Musalar (Zeus'un kızları) yoluyla Antik Yunan'da estetiğine kavuşmuştu. Doğadan alınan sesin doğaya karşı bir silah olarak kullanılması müzik aletleriyle mümkün olmaktadır. Toprak ve onun kültüyle ilişkisi olduğu bilinen Marsyas'ın önceki kuşak tanrılar ile ilişkisi de bulunmaktadır. Apollon'un müzikle onu yenmesi ve ölüme mahkûm etmesi eski tanrıların izini yok etmeye yönelik bir mücadelenin göstergesidir. Kuyruklu, keçi ayaklı

Marsyas ve onun gibi bilinçdışı canavarların dünyadan temizlenmesini aktarmaktadır bu mitos. Öte yandan bu mit Dionysos'un karşıtlığının da göstergesidir. Dionysos'un düzensiz, karanlık ve sarhoş gerçekliğine karşı savaşan Apollon, Dionsysos'un müridi olan Marsyas'ı cezalandırmakta tereddüt etmemişti. O aslında esrik Dionysos'un kültür üzerine bıraktığı korkuları ortadan kaldırmak istemişti.

İnsanın yaşam mücadelesi, aynı zamanda doğaya karşı verdiği kültür mücadelesidir. Bilinçlenmesi, bilinçdışı karanlığının oluşturduğu bilinmezlik dünyasının bilinir hale getirilmesidir. Bu mücadele doğa ve akıl mücadelesidir ki bu haliyle kadın ve erkek mücadelesi olarak da kabul edilebilir. İktidarın yerden göğe taşınmasının çabasıdır. Paglia'nın deyimi ile "*göbek büyüsünün baş büyüsüne*" yenilgisidir. Bu mücadelede terazinin kefesi giderek bilinç lehine ağmaktadır. Tüm dünya mitosları içerisinde bilinci, Apollon kadar iyi temsil eden bir başka figür daha bulamazsınız. Kültürün toplumsallaştıktan sonra akılcılaşmasının da tamamlandığının göstergesidir Apollon. Hiyerarşik sistemin, tanrı-insan ilişkisinin netleştiğinin bir göstergesidir. Doğanın düzensizliği Apollon'un düzenine baş eğer. Akıl ve bilgi karanlık içgüdüsel yaşam biçimine üstün gelmiştir.

Dionysos

Nietzsche, Yunan kültürünün yaratılmasında Apollon ile karşıtlık oluşturan diğer karakterin Dionysos olduğunu söyler (1999 ve 1993). Apollon'a karşı Dionysos; kültüre karşı doğa. Kültürün düzeni ve doğanın kültürel düzensizliği, bu kültürün dinamiğini oluşturur. Dionysos'un Doğu kültüründen yükselen bir tanrı olduğu tartışılan bir konudur. Ancak tartışılmayan bir şey var ki, o da aristokrasiyi temsil eden Apollon kültünü, halkı temsil eden Dionysos kültünün dengelemesidir. Dionysos'un kaderi doğuştan çizilmişti.

Dionysos, Zeus'un ölümlü Semele'den doğma oğludur. Hera, Zeus'un Semele adındaki kadınla bir ilişkisi olduğunu öğrenmiş, engel olabilmek için de bir plan yapmıştı. İhtiyar bir kadın kılığında gelerek, Semele'ye Zeus'un kendisini sevmediğini sevseydi tanrısal görüntüsü ile görüneceğini söyleyerek kadının aklını karıştırmıştı. Akşam olup Zeus gelince, Semele ondan kendisine bir tanrı gibi görünmesini istemişti. Zeus onu bu çılgın düşünceden vazgeçirmek istediyse de başaramamıştı. Çünkü ölümlü bir insan olan Semele onu bir tanrı olarak görmeye dayanamaz, yanarak, ölürdü. Ancak ısrarlara dayanamayan Zeus çaresiz, Semele'ye bir tanrı olarak görününce şimşek ve yıldırımların ateşinden Semele yanarak ölmüştü. Semele'nin hamile olduğunu hatırlayan Zeus, bebeği Semele'nin karnından çıkarmış ve Hera görmesin diye de kendi baldırına sokuvermişti. Dionysos doğum zamanı gelince Zeus'un baldırından doğmuştu (Seaford 2006).

Dionysos isminin anlamının *iki kez doğan* olduğu ileri sürülür. Gerçekten de tanrı mitolojide iki kez doğmuştur. İlkinde, Zeus, Demeter'in kendisinden doğurduğu kızı Persophone'ye âşık olmuştu. Ancak Persophone, *Yeraltı Dünyasının* tanrısı olan Hades'in karısı olunca onunla birlikte olmak da o kadar kolay değildi. Ancak Zeus vuslatın bir yolunu bularak yılan kılığına girmiş, Yeraltı Dünyasına inmiş ve Persophone'yle sevişmişti. Bu birleşmeden Persophone *Zagreus* adında bir tanrı (ilk Donysos) doğurmuştu. Ancak Zeus, Hera'nın hışmından kurtarabilmek amacıyla oğlunu Kuretlere emanet etmişti. Kuretler bebeği ormanda büyütmeye başlamışlardı. Bunu öğrenen Hera hemen Titanlara o çocuğu bulup öldürmelerini emretmişti. Zagreus, peşine düşen bu devlerden kurtulmak için kılıktan kılığa girip kaçmaya çalışsa da bunu başaramamış ve devler tarafından parçalanmaktan kurtulamamıştı. Kardeşini kurtarmak isteyen Athena ise onun sadece yüreğini kurtarabilmişti devlerin elinden ve onu Zeus'a getirmişti. Rivayete göre, Zeus bu yüreği Semele'ye yedirmiş ve Semele Dionysos'a hamile kalmıştı.

Zeus kendi bedeninden iki çocuk doğurmuştu; kızı *savaş tanrıçası* Athena ve oğlu Dionysos. Athena'yı başından Dionysos'u baldırından doğurmuştu. Bu nedenle de Athena akıl ve savaş tanrısı olarak kabul ve tapım görürken, Dionysos doğduğu yere paralellik göstererek ayak takımının tanrısı ve daha çok kadınların saygı gösterdiği bir tanrı olmuştu. Bu ironik bir durumdur. Gövdenin üst kısmı hiyerarşinin de göstergesi konumunda, üstelik en üst kısmı baş ve oradan doğan Athena, Olympos tanrısal birliğin en önemli tanrılarından birisidir. Dionysos ise, ayağa yakın bir yerden doğmanın verdiği statüye paralel olarak halkın alt kesiminin tanrısı idi. Ne tanrının tasviri ve içeriği ne de tapımı sırasında takip edilen ritüeller aristokrasinin yüceliğine yakışmıyordu. Fallik erkek müritleri (Satyros) ve dişi müritlerinden (Menadlar) oluşan alayı ile sürekli sarhoştur Dionysos. Onun peşinden giden alay ellerinde şarap kadehleri ve vahşi hayvanlar ile müzik ve dans eşliğinde erotik gösteriler yaparlardı.

Dionysos genelikle şarap tanrısı olarak bilinir. Şarabı bulan ve dünyaya yayan tanrıdır. Üzüm ve şarap yapımını öğretmek için bütün dünyayı dolaştığı bilinir. Bir mitosta ise Hera'nın hışmından koruyabilmek için babası Zeus tarafından kaçırıldığı ve bundan dolayı diyar diyar gezdiği de anlatılır. Orijinalde bir bereket tanrısıdır. Üzüm ve asma ile ilgilenen toplumun kaderini Dionysos ellerinde tutar. Bu nedenle de tüm Akdeniz kültürleriyle ilişkilidir. Özellikle asma ağacı ve meyve ağaçlarına onun can verdiğine inanılırdı.

Dionysos sahne sanatlarının ve eski Atina demokrasisinin ortaya çıkmasını sağlayan tanrıdır. Bu tanrı için kutlanılan törenlerde kimi canlandırmalar yapılırdı. Dionysos rahipleri Satyr ve Menat kılığına girip komiklikler yapardı. Müzik eşliğinde keçi türküleri söylenip dans edilirdi. Tamamen kendinden geçme durumu ortaya çıkınca da beraberlerinde getirdikleri keçi, oğlak gibi hayvanları parçalayarak etrafı kan gölüne çevirirlerdi. Bu tören-

lerde ortaya çıktığı söylenen sahne sanatlarından *Tragedia*'nın *keçi türküsü* anlamına gelmesi bir rastlantı değildir. Tyranların hâkim olduğu antik Yunan döneminde, halkın çok rağbet ettiği Dionysos törenleri kısa zaman içinde iktidarın ve tyranların hicvedildiği bir gösteriye dönüşmüştür. Ortada tavuk kılığına girmiş bir adamın tyranı taklit edip insanları gülmekten kırıp geçirdiği bir görsel şölen düşünün. Toplumsal bir muhalefet görevini üstlenen bu törenler sık sık iktidarlar tarafından yasaklanmıştır. Tyranlığın ilk dönemlerinde yasak olan Dionysos tapınımı Peisistratos döneminde yeniden serbest kalmıştı. Atina demokrasisinin tyranların halk tarafından kovulmalarıyla gündeme getirildiği ve bir halk hareketi olduğu aşikârdır. Bu gösteriler sırasında kılık değiştirip dans eden insan tiplemesinden "komedi" sanatının ortaya çıkması da gayet doğaldır.*

Doğayla birleştirilen bir tanrının sahne sanatlarının ortaya çıkmasına neden olması ironik bir durum olarak kabul edilmektedir (Paglia 2004). Çünkü sanat Apollon'la bağdaştırılır ve gerçekten de Apollonik bir duruştur. Ölüme karşı bir direniş biçimidir diyebiliriz. Ancak Dionysos dininde sanatın Apollon'un temsil ettiği aristokrasiye karşı ortaya çıkması da bir ironidir.

Dionysos, baharın gelişi ile de ilişkilendirilir. Çünkü onun isimlerinden birisi Dendrites (yeni tomurcuklanan ağaç) idi. Ancak Dionysos genellikle asma ağacı ile sembolize edilir ve kutsal ağaç takviminde asma eylül anlamına geldiğinden bağbozumuyla ilişkilendirilirdi. Şarap yapımının her bir evresi Dionysos şenliği olarak kutlanır ki yılda en az 4-5 kez tekrarlanırdı.

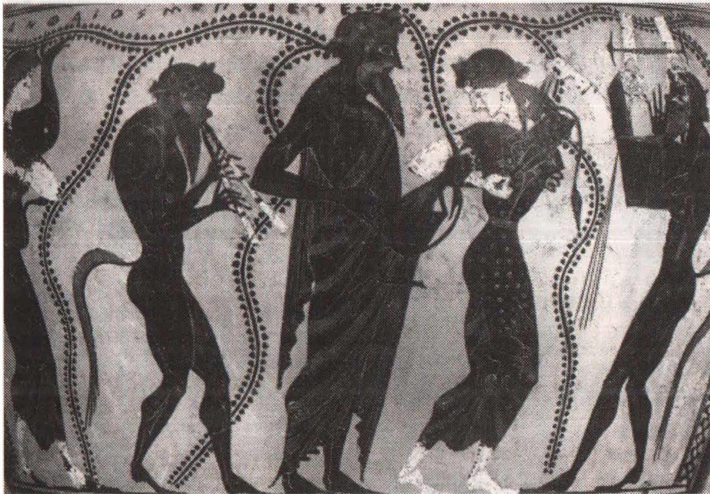
Dionysos, Naksos adasına gitmek üzere limanda bazı korsanlarla anlaşma yapmıştı. Korsanlar Dionysos'un kimliğinden haberdar değillerdi ve sağlıklı ve gürbüz görünen bu adamı alıp köle olarak satmayı planladılar; Naksos yerine Asya'ya doğru yelken açtılar. Geminin kaptanı Dionysos'un davranışlarından biraz şüphelenmişti ve arkadaşlarını bu düşünceden vaz geçirmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştı. Dionysos kendisini kaçırmaya çalıştıklarını anlayınca, korsanların tuttuğu kürekleri yılana dönüştürdü; geminin her yerinde sarmaşıklar çıkarttı ve ortalığa nereden geldiği belli olmayan bir flüt sesi gönderdi. Sarmaşıklar gemiyi o kadar sarmıştı ki çıldıran korsanlar kendilerini denize atmaya başlamıştı. Denize düşen korsanların her biri yunusbalığına dönüşmeye başladılar (yunus balıklarının pişman olmuş korsanlar olduklarına inanılır ve bu yüzeden insanla dost oldukları düşünülür). Dionysos, bu olaydan kısa süre sonra gemiyi Naksos adasına yanaştırmıştı. Bu sırada Minotauros'u öldüren Theseus, kralın kızı Ariadne'yi kendisine eş olarak seçmiş ve onu Yunanistan'a götürmek üzere yola çıkmıştı. Naksos Adasında biraz dinlenmeye karar verdikleri sırada Dionysos onları gördü ve Ariadne'ye âşık oldu. Theseus'tan da onu bırakarak gitmesini istedi.

*Dionysos şenliklerinin gizemli ayinler arasında sayılması ve çoğunlukla da sadece kadınların katılabildiği törenler olması sık sık yasaklanmalara neden olmuştur. Detaylı bilgi için bakınız Dürüşken 2000.

Bir içki kabının içinde Dionysos ve yunuslar. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Böylelikle Dionysos kendisine eş olarak Ariadne'yi seçmiş oldu (Stock vd 2009: Theseus).

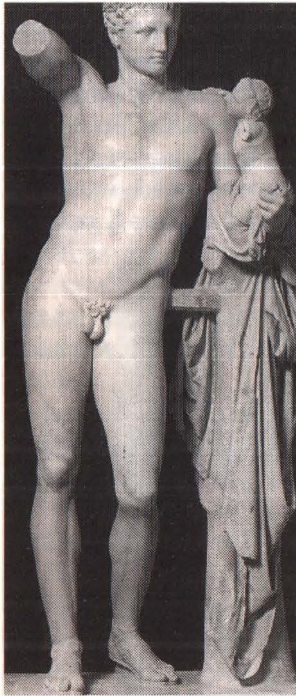
Dionysos'un diğer bir ismi Dithyrambos'tur. Di *iki* iken, thyra' nın *kapı* anlamına gelmesi ilginçtir. Birisi dişil (Semele) biri eril (Zeus) iki kapıdan geçerek dünyaya çıkan Dionysos'un vatanının Anadolu'da Nysa (Aydın-Sultanhisar) olduğu, ismindeki *nysos* sözcüğü nedeniyle iddia edilmektedir. Feminist kökenli araştırmacılar genellikle, Dionysos'u eril bir figür olmasına rağmen dişil ilkenin sembolü olarak kabul etme eğilimindedirler (Paglia 2004). Apollon'un erkeksi kültü karşısında dişil özellikler sergileyen Dionysos, kadınlar tarafından çok sevilmekteydi. Sakallı yüzüne bakmazsanız kadın gibi görünen Dionysos, özellikle giydiği elbiselerle Yunan sanatında daha çok bir travestiyi andırmaktadır. Doğayı ve bereketi sembolize etmesi bu tespiti güçlendirir. Apollon'un hijyenik kültürü karşısında Dionysos sinek üreten bir bataklık gibidir. Dionysos'un şarap ve kanla ilişkisi onun İsa'ya benzetilmesine de neden olmuştur.

Dionysos ve müritleri. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Dionysos ve Apollon'un oluşturduğu düalizmi Nietzsche Apolloncu ve Dionysosçu olarak isimlendirir. Apollon, ışık, bilgi, düzen, iktidar, kültür ve akılla birleştirilirken Dionysos, karanlık, içgüdü, doğa ve bedene daha yakın durmaktadır. Bu onun Hera ile arasındaki husumetini de açıklayan bir durumdur. Modem yaşam pratikleri içinde *Apolloncu* ve *Dionysosçu* kavramları bir tutum belirteci olarak kullanılmaktadır.

Aile ve düzeni sağlamakla görevli olan Tanrıça Hera, Dionysos'un peşini hiç bırakmamıştı. Hatta Dionysos'un bütün dünyayı dolaşmasının nedeni buydu. Hera birinci Dionysos'u Titanlara parçalatmıştı ve ikincisini de yok etmeye çalışıyordu. Zeus, baldırından çıkan Dionysos'u bakması ve büyütmesi için Hermes'e emanet etti. Hermes de bu tehlikeli görevi Orkhomenos kralı Athamas ve karısı İno'ya verdi. Hera'dan saklayabilmek için küçük Dionysos'a kız elbiseleri bile giydirildi; ancak Hera hiç birini yutmadı. Athamas ve İno'yu delirtti. Bu kez Dionysos Nysa nymphelerine verildi büyütülmesi için. Zeus, Hera'nın onu tanımaması için oğlağa dönüştürdü. Bu nedenle de oğlak Dionysos'un kutsal hayvanlarından birisidir. Biraz büyüdüğünde Dionysos üzümden şarap yapmasını öğrenmişti; ama Hera onu delirtince başladı dünyayı dolaşmaya. Asya kıyılarına geldiğinde Kybele'nin onu koruması altına aldığı bilinmektedir. Delilikten kurtulan Dionysos Trakya'ya gitmiş; fakat kral Lykurgos tarafından kötü karşılanmıştı. Dionysos kendisine zarar vermek isteyen Lykurgos'a öyle bir delilik vermiş ki, Lykurgos, asma kütüklerini kesiyorum diye kendi bacağını ve oğlunun elleri ve ayaklarını kesmişti. Daha sonra tanrı Hindistan'a gitmiş ve sonunda nihayet Yunanistan'a dönmüştü.

Mitolojide Zeus'un çocuğu olarak gösterilmesine rağmen genel inanış onun Yunan Panteonuna sonradan girdiği şeklindedir. Dikkati şaraba çevirmek sanırım Dionysos'un orijinine de ışık tutacaktır. Şarap tüm Ortadoğu ve Akdeniz havzasının en önemli ürünlerindendir. Hammaddesi olan üzümden şarap yapımının ilk kez ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirildiğini bilmek imkânsızdır. Ancak üzümün suyunun sıkılması, fermantasyona bırakılması, dinlendirilmesi ve depolanması işleminden sonra şaraba dö-

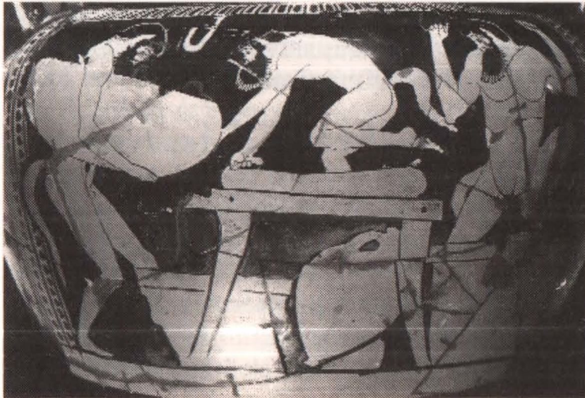

Hermes ve çocuk Dionysos. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988). Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

nüşüyor olması bize bazı ipuçları vermektedir. Öncelikle bu uzun bir süre gerektirmektedir. Yani bir yerleşik kültür olmak zorunludur. Şarap yapımı göçebe kültürün yaşam biçimine aykırı olarak görünmektedir.

Deukalion (Yunan Tufan mitosunun kahramanı, Prometheus'un oğlu) Oresteus'un köpeklerinden birisi bir gün bir kütük doğurmuştu. Oresteus bu kütüğü toprağa gömdürünce, iri üzümler veren bir asma kütüğü çıkmıştı topraktan. Bu nedenle de Oresteus oğlunun adını Pythios olarak koymuştu ("topraktan doğan bitki"). Yıllar sonra Pythios'un Oineus adında bir oğlu olmuştu. Babası öldükten sonra kral olan Oineus'un çobanlarından birisi keçileri otlatırken mucizevî bir şey gerçekleşmişti. Çoban sürüdeki tekelerden birisinin sık sık sürüden ayrılarak bir bitkiyi yediğini fark etmişti. Tekeyi takip eden çoban, bu bitkinin meyvelerinden toplayıp ezmiş ve ırmağın suyu ile karıştırmıştı. Ortaya çıkan güzel tadı fark edince de hemen kralı Oineus'a götürdü. Bu yeni ürüne Oineus, kendi isminden faydalanarak *oinos* (şarap) ismini koydu. Mitosun bir başka versiyonunda ise Dionysos Yunanlılara şarap üretimini öğreteceği zaman, ilk asma kütüğünü Oineus'a hediye etmişti (Grimal 1997:Oeneus).

Bu mitosun Yakındoğu versiyonunda anlatılanlar da buna benzerdir. Tufanla tüm halkını ve insanları kaybeden Nuh peygamber, karaya çıkmış yeni hayatına alışmaya çalışıyordu. Bu günlerde bir tekenin hareketleri dikkatini çekmeye başlamıştı. Onu takip ettiğinde ise, tekenin bir kütükten çıkan bir meyvenin suyunu sıkarak içmekte olduğunu gördü. Böylelikle tekenin neşeli olmasının sırrını çözen Nuh da bu meyvenin tadına bakmak istediğinde aynı neşeyi kendi bedeninde ve ruhunda hissetmişti. Yaşadığı kötü günlerin de etkisinden kurtulmak isteyen Nuh her gün bu meyvenin suyunu içip ortada hiçbir şey olmamış gibi mutlu mutlu dolaşmaya başlayınca şeytanın dikkatini çekmişti. Biraz da kıskançlıkla şeytan Nuh'u takip etmiş ve olayı öğrenince, asmanın üzerine işeyerek onu kurutmuştu. Olanları gören Nuh çok üzülmüştü; sızlanmaya başlayınca, şeytan insafa gelmiş ve bazı hayvanların kanını getirirse meyveyi yeniden canlandıracağını söylemişti. Kedi, köpek, aslan,

Antik Yunan vazosu üzerinde şarap yapan Satyrler.
Doğer,E. (2004)
Antik Çağ'da Bağ ve Şarap
İletişim Yayınları

papağan, horoz ve ayıdan aldığı kanları kütüğün dibine döken Nuh asmanın tekrar yeşerdiğini görünce çok mutlu olmuştu. Ancak o günden sonra, bu asmanın suyundan içenler bu hayvanların davranışlarını da sergilemeye başlamışlardı: bundan içenler köpek gibi kavgacı, kedi gibi yaygaracı, horoz gibi gürültücü, papağan gibi geveze, aslan gibi güçlü olurmuş ve ayı gibi de horlarmış (Doğer 2004:28).

Yapılan araştırmalar, Neolitik çağ olarak adlandırılan yeni taş çağından itibaren üzümün insanın hayatında yer kaplamaya başladığını göstermektedir. Tam olarak ne zaman şaraba dönüştüğüne ilişkin kesin bir kanıt elde edilememesine rağmen, yazılı metinlerin en eski örneklerinden birisi olan Gılgamış mitosunda yeralan şarapçı Siduri karakteri İ.Ö. 3. binyıldan bu yana şarap üretildiğinin göstergesidir. Ancak daha erken dönemlerde başlayan bir alışkanlık olduğunu söylemek doğru olur. Çeşme'de yapılan arkeolojik kazılarda günümüzden yaklaşık olarak 3800 yıl öncesine ait bir şarap atelyesinin bulunması bu konuda aydınlatıcıdır (Erkanal-Karaturgut 2003). Bu nedenle asmanın Asya kökenli olan yabani atalarının evcilleştirilmeye başlandığı tarihi (Neolitik Çağı) şarabın da erken tarihi olarak vermek gerekir (Doğer 2004). Dionysos mitoslarında da basit biçimde anlatıldığı gibi, tanrı keşfettiği şarabı diğer ülkelerde de üretilmesi için uzun yolculuklara çıkması bu tarihlerde anlatılan bir söylence olmalıydı. Yani Neolitik ya da hemen sonraki dönemlerde tanrının insanlara asma ve şarap kültürünü aktardığını, öğrettiğini ve üretiminin yoğunlaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bugün olduğu gibi Antikçağ'da da insanlar tarımsal kültürün bereketini tanrılara bağlamaktaydı. Günümüzde, uygarlığın "bereketli hilal" denilen Yakındoğu'da şekillendiği ve oradan batıya doğru yayıldığı neredeyse kesin bir bilgi olarak kabul edilir. Bu durumda şarap ve şarap kültürünün bu dönemle birlikte Yunanistan'a geçtiğini söylemek yanlış olmaz; tabi ki tanrısıyla birlikte. Bu nedenle de Dionysos'un sıklıkla Doğu'dan geldiği ileri sürülür.

Dionysos'un şarapla ilişkilendirilmesine karşın kültür içindeki yerine bakıldığında daha çok şarabın verdiği sarhoşluk haliyle ilişkili olduğu söylenebilir. Daha çok bir kendinden geçme, otokontrolün ortadan kalktığı bir sarhoşluk durumu Dionysos'un kültürel duruşunu simgeler. Apollon'un bilinçliliğine olan karşıtlığı buradan kaynaklanmaktadır.

Athena

Yunan mitolojisinin etken karakterlerinden birisi de Athena'dır. Dionysos nasıl eril bir karakterken daha çok dişil öğeyle özdeşleştiriliyorsa Athena da tersine dişil olmasına rağmen eril ilke ile birleştirilmektedir. Zeus'un başından doğması ve annesinin akıl tanrıçası olması nedeniyle doğrudan akılla ilişkilendirilir. Akıllı annenin rahmine düşen Athena akıllı babanın kafasından

doğmuştur. Athena bu duruşu ile Zeus'un aklıdır; onun kafasından çıkmıştır. Yeryüzüne hakim olan göksel kültürün zekasıdır; Yunan kültürünün fikridir Athena. Akıl, kültürel toplumlarda kesinlikle erkekle özdeştirilmiştir. Bu eşleştirme Yunan kültüründe en üst düzeyini yaşamıştır. Yunan felsefesi, Hıristiyanlık'tan önce kadınla cinsel ilişki yaşamanın iyi bir fikir olmadığını ilan etmiştir. Kadınlarla ilişki kuran erkeklerin bedensel hazları nedeniyle aklının kirlendiği inancı felsefenin en temel savlarından birisiydi. Kadın beden erkek ise akıldı (Lloyd 1996; Türcke 1995). Çocukluk bile yaşamayan Athena erkeğin kafasından çıkan mantıktır. Zeus'un kafasından bir savaşçı kılığında çıkan Athena savaşın başlangıcı ve habercisidir. Çocuğu tarafından tahtından indirilmek Zeus'a büyük babası Kronos'tan miras kalan bir yazgıdır. Bu yazgı, doğanın kitonik gücünden beslenmekteydi. Kadınsı bir güç olan bilinçdışı ile özdeşleştirilen bu yazgıya karşı duran Zeus'un Metis'i yutarak yok etmesi kadının aklının alınması ve erkeğe nakledilmesidir. Kadını kendi kitonik doğasından "kurtarmak" içindir bu hareket. Gizil ve büyüsel güçlere sahip kadın (Metis) yok edilmiş ve yeni doğan kadın (Athena) erkek aklıyla donatılmıştır. Bir arada ve kalabalık gruplar halinde yaşamaya başlayan insanların, kadınlara hükmetme mücadelesi ve başarısının bir mitosudur. Bu mitosu yaratan yani mitojenik olan erkektir, mitolojik olan ise kadındır. Paleolitik dönemin avcı-toplayıcı yaşam biçiminde ihtiyaçların büyük bir bölümünü toplayıcılıkla haneye kazandıran kadın, yerleşik ve tarımcı toplumlarda bypass edilmiştir. İkinci kuşak bir tanrıça olan Metis yerini en yeni tanrı kuşağının en kudretli üyesi olan Athena'ya bırakmıştır. Pek çok eserde Athena, Apollon'un dişi versiyonu olarak ele alınmıştır (Paglia 2004). Bu aslında kadının aklına yapılan bir operasyon değildir. Kadının cinsel organına yani kadınlığına yapılan bir operasyondur. Toplu yaşamanın yeni kuralları, cinselliğin kontrollü yaşanmasının sağlanmasıdır. Bunun en kolay yanı da kadının sosyal hayattan arındırılmasıdır. Bunun için köyler ve evler yapan uygarlık, duvarları kadın için icat etmiştir. Athena bu yeni sistemin kadınını temsil eder.

Athena, Partenon Tapınağının kült heykeli. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Athena. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Athena mitolojide aklî savaşı sembolize eden ilk tanrısal varlıktır. Daha öncesinde akıllı bir savaştan söz edilmez. Bu nedenle savaşın tanrısına da ihtiyaç duyulmaz. Savaşın ortaya çıkması, Athena'nın Zeus'un başından doğmasına yol açmıştır. Öteden beri feminist yaklaşım savaşın bir erkek icadı olduğunu ileri sürer (Meskell 1995). Erkek egemenliğinden önce uygar dünyaya hâkim olan kadınlar savaş nedir bilmiyorlardı (Gimbutas 1995). Arkeoloji feministleri doğrulamaz. Ancak, kadın ve erkek arasındaki ibrenin bir kırılma, erkeğe doğru dönme noktası vardır ki, bu noktada tam da Athena durur.

Athena'nın Zeus'un kafasından doğumunun başka bir anlamı daha vardır. Bu da doğurganlığın kadına ait olmaktan çıkarılmasıdır. Aslında bu hiçbir zaman olmamıştır. Doğurma hep kadına özgü olarak kalmıştır; ancak erkeğin kontrolünde olmak koşuluyla. İşte bu dönüm noktasının mitolojik kahramanlarından birisi tanrıça Athena'dır. Kadının bu özelliği erkeğin kadına yaklaşımının hep temkinli olmasına neden olmuştur. Kadın cinsel organından başlayarak, çocuk doğumuna kadar gerçekleşen bir dizi ve erkek tarafından algılanamayan olay, erkeğin kadın karşısında saygılı olmasını sağlamıştır. Doğum önemlidir. Bütün canlılar gibi insanlar da çoğalmaya ve soylarını devam ettirmeye programlanmıştır. Ancak doğal seleksiyonun eleğinden kurtulmaya başlayan insanın en önemli sorunlarından birisi de çok doğum yapmak olmuştur. Özellikle besin kaynaklarının sınırlı olduğu durumlarda, çok çocuk yapmak değil sağlıklı ve az çocuk yapmak daha önemli olmuştur. Bu da erkeğin diğer canlıların dişilerinde farklı olarak her zaman döllenmeye hazır olan kadın rahminin kontrol altına alınma isteğini ortaya çıkarmıştır. Toplumsal ve kültürel düzen anlamında da önem taşıyan bu hareket, egemen olan cinsiyetin diğerini yutmasını sağlamıştır. Yutarak onun doğurmasını engelleyen Zeus, kadın cinselliğinin de erkek aklı tarafından kontrol edilmesini sağlamıştır.

Athena, Medusa'nın öldürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Deniz Tanrısı Phorkis ve Keto'nun kızları Gorgon kardeşlerden birisi olan Medusa,

aynı zamanda bu kardeşler arasında tek ölümlü olandı. Bakışlarıyla insanları taşa çevirebilen, saçları yerine yılanlar, domuzunkinden daha büyük dişleri, tunçtan elleri ve uçmasını sağlayan kanatları olan bir yaratıktır. Medusa tanrılar arasında bile korku ve tiksinti uyandırırdı. Bir gün Athena tapınağında deniz tanrısı Poseidon ile birlikte olmuştu. Bu iğrenç yaratığın kendi tapınağını kirlettiğini gören Athena ondan nefret etmiş ve onu yok etmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Bu sırada, annesi Danae'yi kral Polydektes'in kötü emellerinden korumak için kendisine dünyada en zor işlerden birisi olan Medusa'nın başını kesip getireceğine dair Perseus söz verince, Athena hemen devreye girmiş ve Perseus'un sözünü yerine getirmesini sağlamak için Hermes'le birlikte ona yardım etmişti. Ona kalkanını veren Athena her aşamada Perseus'un yardımına koştu. Perseus, kendisini görünmez kılan başlık, Athena'nın verdiği kalkan, Hermes'in verdiği tırpanın yardımıyla ve insanüstü bir gayret ile Medusa'yla göz göze gelmeden onun kafasını kesmeyi başardı. Athena Medusa'nın kesik başını alarak zırhının ortasına koydu ve Medusa'nın kesik başı sayesinde düşmanlarına dehşet saldı (Anderson 2006).

Olympos tanrılarının hemen hepsinde birinci veya ikinci kuşak, yaşamın tesis edilebilmesi için tedavülden kaldırılması gereken tanrısal varlıklarla ilişkili mitoslar vardır. Tam da bu noktada Medusa ve Athena düşmanlığı anlam bulur. İki tanrısal varlık, ikisi de kadın ama birbirinden çok farklı. Alımlı, güzel, genç, bakire, akıllı tanrıça Athena ve çirkin, hatta ürkünç, ölüm kadar karanlık, yılan saçlı kitonik yaratık Medusa. Gorgolar, bu mitostan ortaya çıkarak toplumun bilinçdışına yansıyan kadın imajlarıdır. Eski, kontrolden uzak,

Perseus'un Medusa'yı öldürme sahnesi. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

gizemli güçleri olan ve erkek için tehlikeli bir kadın; yeni, güzel, toplumsal normlara uygun, kısırlaştırılmış bir kadın. Medusa, antik Yunan toplumunda erkeğin kafasındaki kadının evriminin ilk basamağını temsil eder. Ataerkil toplumların bilinçdışında kadın imajı aslında Medusa'ya çok benzemektedir. Farklı bir toplum olmasına rağmen bunun pek çok örneği vardır (Berktay 1996; Sabbah 1995). Çirkin, şişman ve doymayan kadın imajı erkeğin kadın fobisini oluşturur. Medusa, erkeğin doyurmak, tatmin etmek zorunda olduğu karanlık güçleri olan *evcilleştirilememiş* kadındır; bu nedenle de yok edilmelidir. Kültür toplumu bu kadın tipinden hiç hoşlanmaz. Onu kültürel hale getirmek için öldürür ve yeniden yaratır. Medusa'nın kafasının kesilmesiyle ölen kadın, Athena'nın bedeninde yenilenmiş haliyle yeniden beden bulur.

Bu bir yerde, Paleolitikten bu yana tapınılan, heykeli yapılan şişman, doğurgan ve besleyici kadının/tanrıçanın ölümü ve daha zayıf, doğurmayan ya da kontrollü doğuran, cinselliği kontrol altına alınmış kadının dünyaya gelmesidir. Çünkü Athena kültür ve savaşın tanrıçasıdır. Athena'nın Medusa'ya karşı verdiği savaş, aklın bedene karşı kazandığı bir zaferle sonuçlanmıştı.

Artemis

Yunan kültürünün Büyük Anası, Anadolu'nun Anatanrıçası, Zeus'un kızı, Apollon'un kardeşi Artemis'tir. Yunan dünyasında pek çok tanrı ve tanrıça bereketle özdeşleştirilmiştir. Ancak bu konuda hiç birisi Artemis kadar popüler olmamıştır. Bereket diyince Artemis ilk akla gelen tanrıçadır. Artemis dünyaya geldiği andan itibaren doğumla ilgilenmiştir. İkizinden önce doğan Artemis, doğar doğmaz he-men kardeşinin doğumuna yardımcı olmuştur. Artemis doğduktan sonra arkaik doğum tanrıçaları önemini yitirmiştir. Tanrısal doğumlar bundan böyle Artemis'in ilgi alanına girmiştir. Doğum ve bereket tanrıçası Artemis'in namus bekçisi bir bakire olması bir çelişki gibi görünür. Ancak Athena'yı anlatırken de söylediğimiz gibi bu durum insanlığın belli bir döneminden sonra cinselliği kontrol altına alma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Birlikte büyük gruplar halinde yaşam çabası veren insa-

Artemis Heykeli. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

nın çözümlemesi gereken en büyük sorunu cinsellikti. İnsanlar ancak hazlarından vazgeçerek bir arada yaşayabilirlerdi. Bunun için, tabular, yasaklar ve yasalara ihtiyaç vardı. Cinsellik ancak bu şekilde kontrol altına alınabilirdi.

Argos'lu bir kadın olan Niobe, çok çocuk doğurmakla övünmekteydi. Değişik rivayetlerde Niobe'nin doğurduğu çocuk sayısı onla yirmi arasında değişmektedir. Niobe, Zeus soyundan gelen eski İzmir'in kurucusu Tantalos'un kızı olarak kabul edilirdi. Kendi çok çocuk sahibi olan Niobe, özellikle de sadece bir oğlu olan Leto'ya (Artemis ve Apollon'un annesi) bu konuda dokundurmalarda bulunuyordu. Kendisinin ne kadar verimli, anaç olduğundan dem vururken Leto'yu aşağılamaktan kendisini alıkoyamıyordu. Kendisini aşağılanmış hisseden Leto, çocukları Artemis ve Apollon'a durumu aktararak, Niobe ve onun çocuklarından intikamını almalarını istemişti. Avcılık ve okçulukları ile ünlenmiş olan iki tanrı annelerinin intikamını çok feci almışlardı. Niobe'nin erkek çocuklarını Apollon, kız çocuklarını ise Artemis oklarıyla öldürmüşlerdi. Bu katliamdan sadece biri kız iki çocuğu kurtulan Niobe, babası Tantalos'un yanına Spylos Dağı'na (Manisa Sipil Dağı) gelmişti. Çocuklarının üzüntüsünden o kadar çok ağlamış ki, tanrılar haline acıyarak onu bir kayaya çevirmişlerdi.

Bu mitos açık bir şekilde tanrıların, kadınların doğumunu kontrol altına aldıklarını göstermektedir. Mitosun aktardığı manzara basit: Az doğum yapan, çok doğum yapan kadın tasviri. Çok doğum yapmanın eskisi kadar pirim yapmadığı, hatta tanrılar tarafından bile hoş karşılanmadığı mitosun aktardığı temel meseledir. Hatta çok doğum yapanların çocuklarının başına gelenler bir ibret olayı gibi tasvir edilmiştir. Bir tanrının gözdesi olan ve sadece iki çocuk doğuran Leto, kadınlar için örnek teşkil etmekteydi. Fazla çocuk, toplumsal yapı içinde olumsuz koşullar yaratabilirdi. Besin kaynaklarının azalması, yaşam biçiminin değişmeye başlaması, yerleşim sorunları insanın çok çocuğa tahammülünü kaldırmıştır. Antik Yunan sitesinde önemli olan çocuğun iyi bir eğitim almasıdır. Bırakın doğum yapmayı, yeni kuşak tanrıçaların ortaya koyduğu en muteber durum bakire olarak hayatı devam ettirmekti.*

* Yunan Mitolojisinde nüfusun çoğalmasından ortaya çıkan bu sıkıntıdan sıkça söz edilir. Bunlardan en önemlisi ama en az bilineni ise Troia Savaşı'nın çıkmasının mitolojik sebebidir. Buna göre, Zeus insanı yarattıktan uzun yıllar sonra insanlar bütün dünyayı doldurmuşlardı. Toprak Ana Gaia, sırtına binen bu ağırlıktan şikayet etmeye başlamış; çünkü onları taşımakta zorlanıyormuş. Sonunda dayanamamış ve bu duruma bir çözüm bulması için Zeus'a yalvarmış. Zeus insanları azaltabilmek amacıyla bir savaş çıkarmış. Thebai savaşı olarak anılan bu savaşta yeterince insan ölmemiş. Bunun üzerine Zeus yıldırımlarıyla tek tek insanları çarparak öldürmeye başlamış. Ancak bununla da başa çıkamamış. Bir ara bir tufan yaratmayı düşündüyse de daha önce yarattığı tufanın pişmanlığını içinden atamadığı için hemen vazgeçmiş bu fikirden. Ne yapacağını bilmez, çaresiz bir biçimde düşünürken, acı ve alayın tanrısı Momos onu görmüş haline acıyarak bir fikir vermiş. Bu fikre göre, deniz tanrıçası olan Thetis bir ölümlü ile evlendirilecekmiş. Bundan öyle güzel bir kız çocuğu doğacakmış ki, Doğu ve

Artemis ve avcı Aktaion. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Nyınphe Kyrene'nin Apollon'dan olma oğlu Aktaion avcılıkta iddialı bir kahramandı. Bir gün elli köpeği ile avdayken, su kenarında çırıl-çıplak yıkanan Artemis'i izlemekten kendisini alamamıştı. İzlendiğini fark eden Artemis'in ise intikamı korkunç olmuştu; avcı Aktaion'u bir geyiğe çeviren Artemis, kendi köpekleri tarafından parçalanmasını zevkle izlemişti. Sahiplerini parçaladıklarını bilmeyen köpekler daha sonra bütün ormanda Aktaion'u aramışlardı. Köpekler kokunun izini sürerek Aktaion'u büyüten *atadam* Kheiron'un yanına gelmişlerdi. Köpeklerin durumuna üzülen Kheiron, Aktaion'a benzeyen bir heykel yapıp sakinleşmelerini sağlamıştı.

Artemis'in çıplak görünmek konusunda bu kadar sinirli olmasının bir nedeni olsa gerek. Üstelik de kardeşi Apollon'un bir ölümlüden olma oğlu karşısındaki tutumu biraz şüpheli bir durum yaratmaktadır. Artemis, avcıların ve av hayvanlarının da tanrıçasıdır. Bu mitos aynı zamanda ahlak anlayışı, mahremiyet gibi kavramları da bünyesinde barındırdığını gösterir. İnsanın doğasında yalnızlık değil toplumsal yaşam vardır. Neolitik çağdan bu yana daha büyük topluluklar halinde yaşamaya başlamıştır. Birlikte yaşamak, mül-

Batı bu kıza sahip olabilmek amacıyla birbirlerini öldürecekmiş. Thetis'in bir ölümsüzle evlenmesini Zeus da istemiyormuş; çünkü kadere göre, Thetis bir ölümsüzle evlenirse onun bir oğlu olacak ve Zeus'u tahtından indirecekmiş. Bu fikir Zeus'un hoşuna gitmiş ve Thetis ölümlü Peleus'la evlendirilmiş ve ondan dünya güzeli Helene'yi doğurmuştu. Helene'ye sahip olabilmek amacıyla da halen devam eden Doğu ve Batı çatışmasını başlatan Troia Savaşı çıkmıştı. Böylelikle çok insan öldüğü için Toprak Ana biraz rahat edebilmişti.

kiyet kavramının yanı sıra, mahremiyet kavramının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birlikte yaşam, insanlar arasındaki ilişkileri mekânsal olarak düzene sokmanın yanı sıra bir hukuksal zemine de oturtmak zorundaydı. Ahlak dediğimiz düzenleme bu şekilde ortaya çıkmıştır. Senin olmayana bakmayacaksın. İnsanın bunu keşfetmesi çok eskiye dayanmaktadır.*

Toplumsal yaşam ve aile gibi kavramların altında hep insanın cinselliği yatmaktadır (Miller 2010; Ridley 2010). Evrim kadına istediği her an cinselliği yaşama özgürlüğü tanımıştır. Erkeğin en büyük korkusu budur. Doğanın kadına verdiği bu sınırsız olanağı erkek sınırlandırmaya çalışmaktadır. Ve erkeği eşine ve evine bağlayan şey de budur. Dişisini kendisinden başka kimsenin döllemesini istemeyen erkeğin korkuları ahlak anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlak, mahremiyet gibi kavramlarla kültürel ve toplumsal yaşam gerçekleşebilecektir (Diamond 1998; Ruffie 1999). Bu ve benzeri Artemis mitoslarının verdikleri mesaj hep aynıdır. Birçok durumda kendisini Artemis'e adayan, sonsuza kadar bakire kalma sözü veren genç kızların bu sözlerini yerine getirebilme çabalarını içeren çok sayıda mitos vardır. Ve hemen hepsinin içerdiği sembolik anlam aynıdır; bekaretinizi koruyun, yeni ahlak anlayışı bunu gerektirir. Erkeğin kurduğu kültürel toplu yaşamın en önemli kurallarından birisi budur.

Artemis'in bereket ve bekâret çelişkisi, Ephesos gibi Anadolu kentlerinde zirveye ulaşmıştır. Çünkü burada diğer yerli Anadolu bereket tanrıçaları ile bütünleşen Artemis'in sanatsal formatı da bir hayli değişmiştir. Ephesos kentinin koruyucusu olan tanrıça** Ephesos'u temsil eden surlardan oluşan bir

* Antik toplumlardaki ahlak anlayışını gösteren en eski örneklerden birisi hiç kuşku yok ki Herdotos'un Lydia krallığı hakkında anlattığıdır. Buna göre, Kandavles adlı Lydia Kralının öyle güzel bir karısı varmış ki, bunu anlatma ihtiyacı duyarmış. Bu ihtiyaç doruk noktasına çıktığında kral yaveri Gyges'i güvenilir bularak ona anlatmaya başlamış. Gyges, kralın kraliçe için anlattığı şeylerin ahlak dışı olduğunu düşünürmüş. Bir iki itiraz etse de ısrarla anlatan kralı dinlemek zorunda kalmış. Kral bir gün Gyges'in kendisine inanması için onu görmesi gerektiğini düşününce işler karışmış. Gyges bunu reddetmek için elinden geleni yaptıysa da kralın isteğini yerine getirmek zorunda kalmış. Plan yapılmış, Gyges herkesten önce yatak odasına girecek kraliçenin gelmesini bekledikten sonra onu izleyip hemen odadan kaçacaktı. Plan istendiği gibi uygulanmış; Gyges rahat bir nefes almıştı ki, sabah kraliçenin huzuruna çağrılmış. Kraliçe Gyges'e iki yol önermiş; birincisi, Gyges kralı öldürecek ve onun yerine geçerek kraliçeyle evlenecek; ikincisi ise kendisine ait olmayan şeyi gördüğü için kellesi uçacak. Gyges tabii ki birinci seçeneği tercih etmiş. Plan aynı şekilde yapılmış; ancak bu kez elinde bir hançer varmış. Kral yatak odasına gelince Gyges onu hançerleyerek öldürmüş. Lydia kralı olan Gyges kraliçe ile de evlenerek çok başarılı bir kral olmuş.

** Artemis ve Ephesos'un korunması iki kez kayıtlara geçmiştir. Birincisinde MÖ 6.yy'da Lydia Kralı Kroisos, Ephesos'u ele geçirmek üzere bir sefer düzenlediğinde, Ephesoslular kentlerini kent dışında kalan Artemis tapınağına halatlarla bağlamışlardı. Çünkü bu yolla Artemis kendine bağlı olan kenti koruması altına alacaktı. İkincisinde ise adını tarihe yazdırmak isteyen bir deli olarak gösterilen Herastratos adlı bir kişi, Artemis tapınağını yaktı-

Ephesos Artemis heykeli.
İsmail Gezgin'in kişisel arşivi.

başlık giymişti: "Ephesos'un yeri başımın üstünde". Bu taşıdığı sorumluluğun önemini vermektedir. Burada aslında bir gariplik de yoktur. Ancak Artemis heykeli baştan başlayarak gövdenin her bir noktası şaşırtıcı özellikler taşır. Artemis'in saçlarının yerinde bir sürü vahşi hatta mitolojik hayvan vardır. Sphinks olarak adlandırılabilecek olan kanatlı, aslan gövdeli kadın başlı yaratıklar, Artemis'in gizemli dünyanın sırlarını ve kontrolünü elinde bulundurduğunun bir göstergesidir. Özellikle de yeraltı dünyasının koruyucusu olan bu Sphinksler tanrıçanın gövdesinin değişik yerlerinde de vurgulanmıştır. Kollarının üzerinde yer alan aslanlarla birlikte bu tür vahşi hayvanlar tanrıçanın Neolitik Çağ'dan bu yana bilinen ve vahşi kedilerle tasvir edilen kadınla ilişkisi olduğunun göstergeleridir. Çatalhöyük ve diğer Neolitik merkezlerde çok sayıda bulunan ve genel olarak Ana Tanrıça diye adlandırılan bu heykelciklerin yanında yeralan vahşi hayvanları bu tasvirde görebilmekteyiz. Bu benzerlik veya etkileşim tanrıçanın doğa üzerindeki gücünün devam ettiğinin bir göstergesidir. Benzeri hayvan tasvirleri tanrıçanın elbisesinin ön kısmında üçerli gruplar halinde ve çok sayıda verilerek tanrıçanın gücü vurgulanmıştır.

Bu eser üzerinde vurgulanan bir di-ğer özellik ise hiç şüphesiz berekettir. Tanrıçanın boğazında bir kolye gibi resmedilen üzüm ve diğer bitkisel ürünler Artemis'in bereketle ilişkisini ortaya koymaya yeterlidir. Burada ilginç olan nokta göğüslerinin tasvir edilme biçimidir. Tanrılarını insan gibi resmeden Ephesoslular burada bir espri yapmışlardı. Tanrıçanın 31 adet küçük memesi vardı. Aslında bunlara meme demek ne kadar doğru olur bilinmez. Ucu olmayan, herhangi bir erotik veya kitonyen ifadesi bulunmayan, hatta daha çok bir hayvanın testisleri olarak bile görülebilen memeler dört sıra halinde tanrıçanın göbeğine kadar devam eder. Memelerin bu erkeksi hali ve 31 adet ol-

ğında Ephesoslular çok şaşırmışlardı. Bu kadar büyük bir tanrıça kendi tapınağını bir deliye karşı koruyamayacak mıydı? Ancak kısa süre sonra gerçek anlaşılmıştı; tanrıça tüm tanrıların doğumuna katılmak zorundaydı. Zaten o gitmeden doğumun gerçekleşmesi mümkün değildi. O gün bir tanrının doğumu gerçekleşiyordu ve Artemis bu tanrının doğumuna gittiği için tapınak korumasız kalmıştı; bu tanrı Büyük İskender idi.

ması bir şaka gibi tesadüf eder. Bu heykel daha çok kültürün kastre ettiği kadını temsil etmektedir. Avcı-toplayıcı ve Neolitik insanın şişman, besleyici, doğurgan ve güçlü kadın imajı bir hayli diyet uygulamışa benzemektedir. Her şeyden önce tanrıça heykelinin bir dişiye benzediğini bile ileri süremeyiz. Herhangi bir kadınsılık kalmamıştır. Kadın bedenine ait herhangi bir esneklik ve yuvarlaklık bulunmaz bu eserde.

Yine Ephesos'ta bulunmuş bir başka benzerinde Artemis'in yanında bulunan iki hayvan, tanrıçayı Anadolu'daki öncülleri ile açıkça ilişkilendirmektedir. Diğerinden farklı olarak bu heykelde tanrıçanın gerdanında yeralan burç simgeleri insanlığın kültür ve astronomi konusunda ne kadar ilerlemiş olduklarının göstergesidir. Doğanın temsilcisi kadın gökyüzünün özelliklerini tasvir etmeye başlamıştır. Öteden beri Kybele, Anatanrıça ve Artemis'in ay ile ilişkisi bilinmekteydi. Ancak bu ilişki tanrıçanın gizemli güçlerinin ve aya olan benzerliğinin de bir simgesiydi. Burada ise tanrıça, adeta Gök tanrı ile nişanlandığının bir göstergesi gibi astronomik figürlerle bezenmiştir. Yeryüzünün doğurgan, besleyici, şişman ve tanrısal dişisi yerini doğurganlığı olmayan, besleyici, gökyüzü ile ilişkilendirilmiş, zayıf ve süzgün bir tanrıçaya bırakmıştır. Dişil yeryüzü eril gökyüzüne teslim olmuştur.

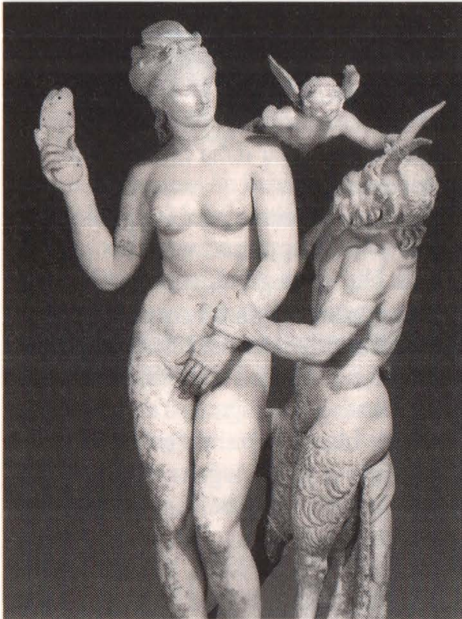
Yeni kültürel sistemde Anatanrıça imajı bile ihtiyaca uygun olarak dönüştürülmüştü. Bu, doğanın kültürel devinimi ile ilişkili olmalıdır. Ephcsos Artemis'i Tanrıçanın doğurgan gücüne olan ihtiyacın yerini besleyici güce bıraktığının sembolü olarak da okunabilir. Daha fazla nüfus istemeyen insan doğayı temsil eden tanrıçadan kendisini daha fazla beslemesini istiyor olmalıydı. Ancak Artemis'in bedenindeki yumrular, Ephesos'un sembolünün arı oluşu nedeniyle, peteklerde bal yapmaya çalışan arıların arkadan görünüşleri olarak yorumlanmasına yol açmışsa da bu yumrular daha ziyade erkek yumurtalarına her şeyden çok benzemektedirler.

Artemis, Meryem'in öncülüdür. Hıristiyanlık mitolojisinin zeminini oluşturur. Artemis'ten Meryem'e geçiş tanrıların doğurtulmasından tanrının doğurulmasına geçiştir. Artemis olmasaydı İsa'nın doğumu kabul edilemezdi. Hıristiyan dünyanın iffetli kadınını ortaya çıkaran zemini Artemis hazırlar. Meryem'in ömrünün son günlerini Ephesos'ta geçirmesi tesadüfi değildir. Artemis tapkısını bilen Ephesoslular Meryem'e yabancı değillerdi. İsa'nın doğumundan sonra Meryem'i reddeden Ortadoğu'ya rağmen Tanrı anası, Ephesos için tanıdık gelmiş olmalıydı. Ne de olsa her ikisi de bakire idi. Gaia ile başlayan ve Hera ile devam eden kendi kendine doğurma mitleri Meryem'in işini kolaylaştırmıştı. Tek tanrılı Museviliğe göre, Anadolu *tanrının anası* fikrine daha açıktı; daha kabul edilebilir buluyordu. Roma'nın efsanevi liderlerinden Sezar'ın Senato tarafından *tanrı* ilan edilmesi ve onun bir suikastle öldürülmesinden sonra yerine Roma tahtına oturan Augustus'un da *tanrının oğlu* ilan edilmesi tesadüf değildir.

Aphrodite

Yunan tanrıları arasında hiç kuşkusuz dünyanın en çok tanıdığı figürlerden birisi Aphrodite'dir. Güzellik ve aşk tanrıçası olarak kişileştirilen Aphrodite en eski Yunan tanrıçalarından birisidir. İlk kuşak tanrılarının mücadelesi sırasında dünyaya gelmiştir. Aphrodite, Kronos'un kestiği Uranos'un penisinden doğmuştur. Bu nedenle de birincil kuşak tanrıları arasında yeralır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, onların ortadan kaldırıldığı dönemlerde bile Yunan kültüründe Aphrodite önemini yitirmez. Hesiodos'un, Kıbrıs açıklarına düşen penisin suları köpürtmesinden doğduğunu söylediği Aphrodite'nin adı, Yunanca *köpük*ten (aphros) türemiştir. Bitkiler dünyasının oluşumunu ona borçluyuz. Aphrodite'nin karaya çıkarak yürümesiyle arkasından çimlerin ve çiçeklerin renklendiğini Hesiodos anlatmaktadır. Diğer yandan Aphrodite'nin ilk tanrı kuşağından getirdiği kitonik güçlerden arındırmak için Yunanlılar ona da yeni bir doğum mitosu bulmuşlardır. Buna göre, Aphrodite, güvercinin yuva yaptığı dişbudak ağacının tanrıçası olan Dione ve Zeus'un birleşmesinden doğmuştur. Dione'nin deniz tanrıçası olarak anılması da Aphrodite'nin denizle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Aphrodite giyinik ve muhafazakâr Yunan dünyasının erotik imgesi gibidir. Tanrıçalar arasında tek çıplak olandır. Mitoloji dünyası bütün tanrıların Aphrodite ile birlikte olmak istediklerini anlatan mitoslar sunar. Aşk ve güzellikle ilişkisinden olacak hep romantik olarak anılmaktadır. Oysa gerçekte, iktidar ve savaşla da yakından ilişkilidir. Çünkü o bir erkeklik organından dünyaya gelmiştir. Hatta bir intikam duygusu ve tanrısal bir kehanetle birlikte var olmuştur. Kanlarından *Öç Tanrıçalarının* yaratıldığı bir penisten çıkmıştır. Aslolan Botiçelli'nin Venüs'ü değildir. Aldatan eril Yunan kültürünün içinde, aldatan tek dişil figürdür Aphrodite. Yunan ahlak ve günah kavramlarının ötesinde algılanmalıdır. Çünkü insan biyolojisinde yaşama karşı savaş anlamına gelen aşkı sem-

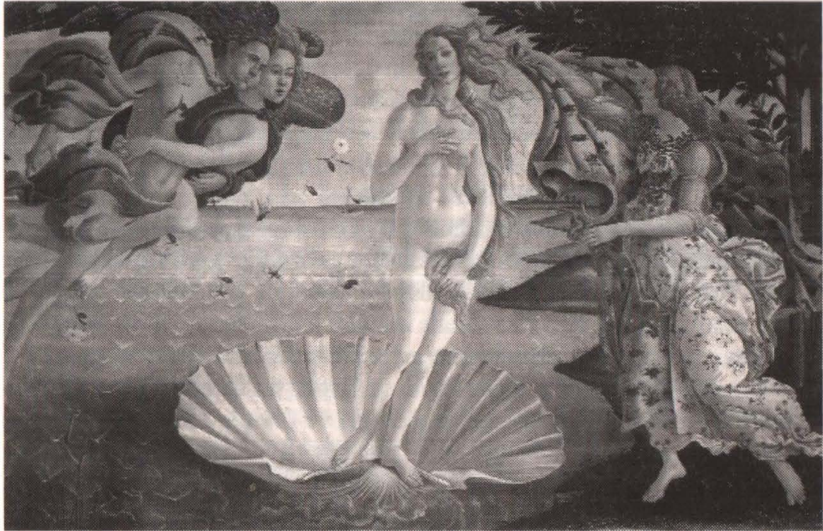

Aphrodite ve Pan. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

bolize etmektedir. İnsanların içerisindeki cinsel ihtiyaçları canlandıran, onları suça iten bir içgüdü gibidir. Kendisi de bu günahtan kaçamamıştır. Kader, kendisini tanrıların en çirkini ile birleştirince olanlar olmuştur.

Kıbrıs açıklarında köpüklerden doğan Aphrodite denizden çıkınca, *Zephyros*lar (rüzgar) tarafından önce Kythera'ya sonra da Kıbrıs kıyılarına götürüldü. Orada onu *Horalar* (Mevsimler) karşıladılar. Güzel giysiler giydirip süsleyerek tanrıların oturduğu Olympos'a götürdüler. Tanrılar, kıskançlıktan olsa gerek, onun Olympos'un en çirkin tanrısı olan Hephaistos ile evlenmesine karar verdiler. Ancak tüm tanrılar gibi Ares (kavga, savaş tanrısı) de Aphrodite ile birlikte olmak istiyordu. Kısa süre içinde de amacına ulaşmayı başarmıştı. Hephasitos'un olmadığı gecelerde Aphrodite'nin yatağına giren Ares, kapıya bir nöbetçi dikiyor ve kendisini gün doğmadan önce uyandırmasını istiyordu. Bir gece nöbetçi uyuyakalınca da yakalandılar. Güneş tanrı Apollon gördüklerini herkese anlatmıştı. Aphrodite'nin kendisini aldattığını öğrenen Hephaistos, bir ağla tuzak kurmuştu. Yine bir gece her şeyden habersiz sevişen Aphrodite ile Ares bu ağ sayesinde kıskıvrak yakalanmışlardı. Ve bütün tanrıların görmesi için de teşhir edilmişlerdi. Aphrodite, Ares'ten üç çocuk doğurmuştur; Deimos, Phobos (korku) ve Harmonia (uyum). Araya tanrılar girince Hephaistos her ikisini de serbest bırakmıştı (Lurker 2005:Aphrodite).

Aphrodite'nin çapkınlıkları bununla sınırlı değildir. Zeus, Hermes ve Dionysos'la da aşkını anlatan mitoslar bulunmaktadır. Bu ilişkilerden dünyaya getirdiği *Hermophraditos* ve *Priapos* dikkat çeken mitolojik varlıklardır.

Boticelli'nin "Venüs'ün doğuşu" tablosundan. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Hermaphrodite.
C.Jones (1989)
Sex or Symbol?
Erotic Images of
Greece and Rome.
The British
Museum Pres.

Aphrodite ile Hermes'in oğulları olan Hermophroditos, Nympheler (su perileri) tarafından İda ormanlarında büyütülmüştü. Çocuk onbeş yaşına geldiği zaman dünyayı dolaşmaya çıkmak istemişti. Halikarnassos yakınlarında bulunduğu bir gün bir göl kenarındayken Salmakis adlı göl nymphesi onu görüp aşık olmuştu. Nympha'nın bütün arzularını reddeden Hermaphroditos suyun berraklığının cazibesine kapılarak göle girdiği sırada, Salmakis de göle girmiş ve oğlana sıkıca sarılmıştı. Hermaphroditos kurtulmak için çırpınırken Salmakis tanrılara birbirlerinden ayırmamaları için yalvarmaya başlamış. Tanrılar bu yürekten yapılan çağrıya dayanamamışlar ve onları tek bedene mahkûm etmişlerdi. O günden sonra her iki cinsi de tek bedende taşımaya başlayan Hermaphroditos, bu suya giren her erkeğin erkekliğini yitirmesi için beddua etmişti (Grimal 1997:Hermaphrodite).

Genellikle Aphrodite ve Dionysos'un oğlu olarak kabul edilen Priapos bir mitosa göre, Aphrodite ile Zeus'un oğludur. Aphrodite'yi görür görmez ona aşık olan Zeus bir yolunu bularak onunla birlikte olmayı başarmış ve Aphrodite bu ilişkiden hamile kalmıştı. Aphrodite'nin güzelliğini kıskanan Hera onun Zeus'tan çocuk doğurmasını istemediği için, çocuk daha doğmadan güzel tanrıçanın karnına dokunarak büyü yapmıştı. Karnındaki çocuğu doğuran Aphrodite ise bir *hilkat garibesi* dünyaya getirdiğini görünce tiksinmiş ve onu bir dağa bırakmıştı. Hera'nın büyüsü nedeniyle kendisinden büyük bir penise sahip olan Priapos, kısa sürede insanlar tarafından sevilmiş ve bir kült etrafında bereket tanrısı olarak tapım görmüştür (Grimal 1997: Priapos).

Aşk, güzel bir kadın veya tanrıça olarak kişileştirilince romantik aşk gündeme geliyor. Ancak aşk aynı zamanda acı ve ölümle de ilişkilidir. İnsan ölüme karşı durabilmek için âşık olur. Hem dünyadaki yalnızlığını gidermek hem de kendi genlerini devam ettirecek sağlıklı çocuklar doğurmak için aşk, insan hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Dünyadaki bütün dramların içerisinde aşk vardır. Bu anlamda Aphrodite'nin arka yüzünün karanlık olduğunu söylemek mümkündür. Troia Savaşı'nda da Aphrodite'nin önemli bir

figür olduğu Homeros tarafından vurgulanmaktadır. Hatta Homeros, Troia Savaşı'nın sorumluluğunu biraz da Aphrodite'ye yıkmaktadır. Onca insanın ölümünün sorumlusu olarak Aphrodite'nin acımasız tutumunu göstermektedir. Aphrodite'nin güzelliğinin tescillenmesinin bedeli kan olmuştu. Hem de hiçbir zaman bitmeyecek bir savaşın neden olduğu bir kandı. Akalar ve Troialılar arasında başlayıp, İonialılar ve Persler arasında devam eden savaş, bugün medeniyetler savaşı olarak halen devam etmektedir.

Yıkanan Aphrodite. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Bağnaz Antik Yunan kültüründe bir tanrıçanın çıplak olarak tasvir edilmesi ilginçtir. Çıplak kadın bedeni erkeğin ruhunu yatıştıran bir büyüdür. Ancak bir tanrıça söz konusu olunca alışılmış değildir. Üstelik çıplak yapmakla kalmamış, Tanrıçayı bir de mahrem hallerde betimlemişlerdi. En erotik sahnelerden ve de en sevilen, sıklıkla tekrarlanan sahnelerden birisi "yıkanan Aphrodite"dir. Bir insanın en erotik ve mahrem anlarından birisinin yıkanırken olduğuna şüphe yoktur. Yukarıda değişik konuları anlatırken de vurguladığım gibi Yunan kültürü gibi bağnaz bir kültür buna nasıl izin vermiştir? Gerçekte Yunan kültürü, çıplaklığı şiddetle reddeden, ahlaki bulmayan bir kültürdür. Artemis'i çıplak gören Aktaion'un başına gelenleri yukarıda anlatmıştım. Athena'yı çıplak gören Teiresias* ve Aphrodite'yi çıplak gören Erymanthos'un** yazgıları da çok farklı olmamıştır. Toplum içinde de çıplak görünmenin hoş olmadığını şu olay özetlemektedir: Genç kızların birbiri ardına intihar etmeye başladıkları bir dönemde onları engelleyecek bir çözüm bu-

* Teiresias, ünlü Yunanlı kâhindir. Tesadüf eseri olarak tanrıça Athena'yı tapınağında çırıl çıplak gördüğü için, tanrıça tarafından cezalandırılmış ve kör edilmiştir. Ancak bir süre sonra yaptığının biraz ağır bir ceza olduğunu düşünen Athena, telafi etmek için onun gönül gözünü açmış ve ona kehanet yeteneği vermiştir (Grimal 1997).

** Erymanthos, Apollon'un oğlu olarak bilinir. Adonis'le seviştikten sonra vücudundaki sevişme izlerini yok etmek üzere yıkanan Aphrodite'yi gördüğü için cezalandırılmış ve kör edilmiştir. Apollon oğluna Aphrodite'nin verdiği bu cezaya içerlemiş ve intikam almak için Erymanthos'u domuza çevirmiştir. Erymanthos da intikam almak için tanrıçanın deli gibi âşık olduğu Adonis'i öldürmüştür (Grimal 1997).

lunamamıştı. Kentin ileri gelenleri, intihar eden kızların bedenlerinin çıplak olarak kent meydanında teşhir edileceğini ilan ettikleri anda intiharlar birden durmuştu (Duerr 1999). Ölülerinin çıplak görünecek olması kızların intihar etmelerine engel olmuştu.

Erkek bedeni söz konusu olduğunda da çıplaklığa bakış değişmezdi. Atletler çıplak yarıştığı için spor müsabakalarını kadınların izlemesine izin verilmiyordu. Ancak tanrı betimlemeleri söz konusu olduğunda, uygulamada farklılıklar görülebiliyordu. Apollon ve Herakles gibi tanrıları çıplak tasvir etmek neredeyse bir gelenek, bir dini inanç gereği idi. Aynı şekilde Aphrodite de tümüyle olmasa da kısmen çıplak tasvir edilmekteydi. Bunlar için kesin bir açıklama yapmak mümkün değilse de bazı yorumlar getirmek mümkündür. Apollon ve Aphrodite ideal erkek ve kadın bedeninin temsilcileridir. Onlar her zaman en güzel kadın ve erkek bedeniyle tasvir edilirlerdi. Hatta standartlaşmış pozlarının bile olduğunu ileri sürebiliriz. Sağlıklı, güzel ve estetik insan bedeninin temsilcileridirler. Her ne olursa olsun sanat modası ne yönde değişirse değişsin onların tasvirleri değişmezdi. Onlar her zaman yakışıklı ve güzeldiler. Aphrodite'nin cinsel organının görünmemesi için sanatçılar genellikle bir kumaş parçası kullanmışlardır. Kimi zaman da vaginanın dışarıdan görünmeyen bir organ olması işleri kolaylaştırmıştır. Apollon'da ise penis genellikle küçük bir çocuğunki gibi masum bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu özellikten yola çıkarak aslında Yunan sanatında kullanılan çıplaklığın en azından Aphrodite tasvirlerinde pornografik hatta erotik amaçlı olmadığını söyleyebiliriz. O erkeğin arzulayabileceği, ölüme karşı doğumun devam ettiğinin göstergesi olan sağlıklı, genç ve güzel kadın bedenini temsil eder (çıplak beden ve toplumsal yapı arasındaki ilişki için bakınız Sennett 2006).

İktidarın en önemli göstergesi olan eril penisten doğan Aphrodite, büyük penisin (Priapos'un), korkunun ve uyumun doğurucusu olmuştur. Bu nedenle Aphrodite'nin güzelliğinin arkasında yatan kitonik ve kanlı çirkinlik aşkın acısını temsil eder. İnsan aşk için acı çeker. Hatta tarih, çekilen acının aşkın büyüklüğü ile doğru orantılı olduğunu gösteren mitler ile doludur.

Hermes

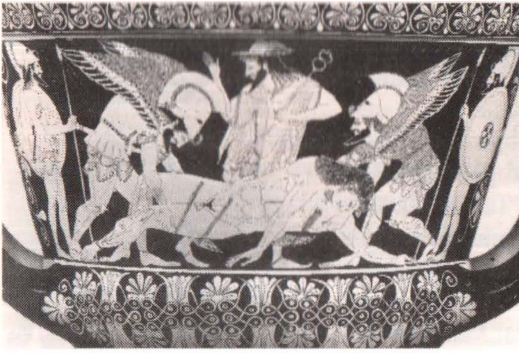
Yunan mitolojisinin kariyeri en parlak tanrılarından birisi de Hermes'tir. Antikçağ'ın, Cebrail'idir diyebiliriz; hatta onun Yunanlı örneği olduğunu bile söylemek mümkündür. Gök tanrı Zeus ile yağmur Nymphelerinden Maia'nın oğludur Hermes. *Hermeneutik* kelimesinin ondan kaynaklandığı da ifade edilir. Çünkü onun asli görevi Zeus'un emir ve buyruklarını yeryüzüne, insanlara iletmekti. Ancak, tanrıların buyruklarını anlamakta zorlanan insanlar için bazen onları yorumladığı da oluyordu. Bu nedenle felsefi bir terim olan Hermeneutik kavramının kökeni olarak Hermes gösterilir. İnsanlar ve tanrılar

arasındaki bütün ilişkilerin mimarı Hermes'tir. Onun yeryüzüne inişi bir tanrısal sözün insanlara ulaşması anlamına gelirdi. Kanatlı sandaletleri ile söz kadar hızlı hareket edebilirdi. Çoğu zaman tanrılar arasındaki ilişkileri de onun sağladığını görürüz. Özellikle yer altı dünyasının Tanrısı Hades' le ilişkili olaylarda onun arabuluculuk yaptığına tanığız. O aynı zamanda tüccarların ve hırsızların da tanrısıdır.

Hermes. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Zeus'un yağmur Nymphesi Maia ile birleşmesinden doğan Hermes, daha doğar doğmaz yürümeye ve konuşmaya başlamıştı. Hatta bir gece herkes uyurken, sessizce yatağından çıkarak Apollon'un hayvan sürülerini çalmıştı. Geceleri otlayan hayvan sürülerini çalarak bir mağaraya kapatan Hermes, aynı gece bulduğu bir kaplumbağa kabuğuna teller takarak lir denilebilecek bir müzik aleti yapmıştı. Hermes sabah olmadan da hiçbir şey olmamış gibi yatağına sessizce geri dönmüştü. Apollon güneş yükseldikten sonra sürülerini bulamayınca aramaya başlamıştı. Gece Hermes'i gören bir çoban, sürüleri Hermes'in çaldığını söyleyince Apollon çok şaşırmıştı. Hemen Hermes'in yatağına koşmuş ve ondan sürülerini geri istemişti. Hermes önceleri biraz inkâr etse de Zeus devreye girince çaresiz koyunların yerini göstermek zorunda kalmıştı. Sürülerini almaya giden Apollon Hermes'in yaptığı müzik aletini görünce çok hoşuna gitmiş ve ona sahip olmak istemişti. Onu Hermes'ten isteyen Apollon karşılığında sürülerinden bir kısmını vereceğini söyleyince Hermes dayanamamış, iyi bir alış-veriş olacağını düşünerek liri Apollon'a vermişti (Grimal 1997:Hermes).

Hermes, yola çıkanların ve yolcuların da tanrısıdır. Onu her yol ayrımında görebiliriz; çünkü o bir yol göstericidir. Hermes'in klavuzluğu olmadan yol bulunamaz. Antik çağda yollara mil taşları dikilirdi; gidenlere gittikleri yön hakkında bilgi vermek amacıyla. Bu taşlar temsili Hermes heykelcikleri biçimindeydi. *Herme* olarak isimlendirilen bu taşlar hangi yönde hangi kent-

Thanatos ve Hypnos. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

lerin ne kadar mesafede bulunduklarını gösterirdi: Kudretli bir baş, dikdörtgen bir blok şeklinde bir gövde, bereketin sembolü phallos. Hermes, canlılar dünyasına yaptığı bu hizmeti ölüler dünyasına da taşımıştır. Bedenlerini terk eden ruhların Ölüler Ülkesine gitmeleri için onlara rehberlik yapıyordu. Korkunç Azrail'in kültürel formatı, Apollonik dönüşümü Hermes'tir. Hermes'in Apollonik tasvirlerine bakarak hiç kimse onun ölülere, cehenneme giden yolda klavuzluk yaptığını tahmin edemez. Ama masum ve yakışıklı görüntüsünün ardında ölümün karanlık nefesini saklamaktadır.

Hermes, arkaik korkuları depreşen modern çağların en önemli hastalıklarından olan *Panik*'in babasıdır. Hayvani içgüdünün, kitonyen doğanın mutasyona uğramış mitolojik yaratığı olan Pan,* Hermes'in insanlığa bir hediyesidir. İnsanın kıllı, kitonik doğasını temsil eder. Cinsel aktiviteleri ile mitleşir. Hermes'in doğadan kültüre yaptığı yolculuğun bir ürünüdür Pan. İnsanın sıyrıldığı, hatta tiksindiği doğasıdır. İcat ettiği çoklu flütüyle (panflüt) Pan, doğanın kitonyen sesleriyle cinselliği çağrıştımaktadır.

* Hermes ve Dryops'un oğulları olan Pan, yarı insan yarı teke şeklinde tasvir edilir. Sakallı ve kurnaz çenesi, alnında yeralan iki boynuz, kıllı bir vücut, teke bacakları ile tam bir içgüdü sembolüdür. Pan doğduğu zaman, annesi böylesine bir ucubeyi dünyaya getirdiği için dehşete düşmüştü. Ancak bu sevimli yaratıktan hoşlanan Hermes hemen onu bir tavşan derisine sararak Olympos'a tanrıların huzuruna götürmüştü. Tanrılar bu sevimli yaratığı görünce çok neşelenmişlerdi. Bu nedenle de herkesi etrafında topladığı, bütünleştirdiği için ona bu anlama gelen Pan ismini vermişler. Çaldığı Pan flütünden çıkan namelere hiçbir dişinin karşı koyamadığı anlatılır. Ormanda su perileri ile aşk oyunları oynayarak vaktini geçirir ve aniden insanların karşısına çıkarak attığı çığlık meşhurdur. Bu nedenle de Psikiyatri'de Panik hastalığı ismini bu mitolojik kahramandan alır. Panik modern insanın arkaik doğasından gelen imdat çığlıklarıdır; doğayı reddeden psikiyatrinin bastırdığı kitonyen varlığın göstergesidir. Pan, sınırsız kokusu ve seks isteği ile kültürün düşmanıdır. Kültürün yok etmeye çalıştığı arkaik bedenin modern tezahürü ise paniktir. Arkaik ve modern kültür Pan'dan bu nedenle hoşlanmaz, çünkü ona karanlık ve kıllı doğasını hatırlatır. Pan ve modern ürünü panik hastalıklı olma hali gibi algılanır; reddedilmeye mahkûmdur. Cinsellik uyandıran kokusuyla geçmişe hapsedilmelidir; kültür bunu emreder. Çünkü o Ortaçağın şeytani keçisi modern zamanın hastalığıdır.

Hades

İnsanın en eski korkularının kaynağından fırlamış bir mitos olan Tartaros ve tanrısı *Hades* arkaik bir mitostur. İnsanın yarattığı İlk mitolojik öykünün *ölümden sonra gelecek olan yaşam* öyküsü olduğunu vurgulamıştık. Bu en azından Neanderthal türünden itibaren insanın bildiği veya yarattığı bir mitostur. Yaklaşık 50 bin yıldır bu mitosun var olduğunu biliyoruz. Ritüel yoluyla Neanderthal insanlarının aktardığı bu mitos, diğer tüm mitosların oluşmasını sağlayan korkunun kaynağında ikamet eder. İnsanı dünyaya geldiği andan itibaren korkutan bu kaynak ölümdür. İnsanda var olan en eski korkunun ölüm korkusu olduğu bilgisi sürpriz sayılmaz. Bu nedenle insan da diğer canlılar gibi yaşamaya kodlanmıştır. Yaşamak için varını-yoğunu seferber eder. Ancak ölüm korkusunu da her zaman içinde taşır. İnsan korkuyu kültürle yenmeye çalışmıştır. Ancak sadece onu geri itebilmiştir. Zihinsel yapısında ne kadar geri iterse ölüm korkusu o kadar artmıştı. Bilinciyle aydınlattığı dünyanın karanlık noktasında kalan bu korkuya insan *cehennem* adını vermiştir: Ölülerin ülkesi; kötülerin ebedi istirahatgahı.* Bu tüyler ürperten dünyanın var olduğu düşüncesi insanın sosyal yaşamına en fazla etki eden düşünce olmuştur. Sosyal hayatın kurallarının uygulanabilir olmasını ona borçluyuz. Yasanın olmadığı dönemlerde ve hatta çoğunlukla yasadan daha etkin olan bu karanlık ülke korkusu, insanı suçtan uzak tutan en önemli psikolojik baskı unsuru cehennem olmuştu. İnsanı toplumsal suçtan alıkoyan bu korku aynı zamanda korkuyu arttıran bilinçdışını da beslemektedir.

Bütün mitosların ortaya çıkmasına neden olan kaynağın ölüm korkusu olduğu ortadadır. İnsanın bilinçdışı haznesinin en önemli konuğudur. Ebedi düşman ölüm, insanda bilinç kavramının ortaya çıkmasını sağlar. Bilinç ise bilmeyi gerektirir. Bilmek, aşina olmak, kontrol altına almak anlamına gelir. Dünyayı anlamlı kılmak, insanın güven içinde yaşamasını sağlar. İşte bu bilme ihtiyacı diğer mitosları da tetikleyen motivasyon olmuştur. Çünkü insanın bilmek istediği her şeyi bilinci ile çözümlemesi imkânsızdır. Bilemediği kavrayamadığı konularda otomatik olarak bilinçdışı devreye girmektedir. Gerçeküstü anlatımlar olan mitoslar bu şekilde üretilmiş olurlar. İnsanın kafasını en fazla kurcalayan şey ölümdür. Yaşamdan kopup kaybolup giden karanlık bir yeni dünya inancı, bu soruya insanın bulduğu en belirgin cevaptır.

İnsanlar ve hatta tanrıların bile korkuyla baktıkları bu dünyanın varlığı toplumsal ve dinsel düzenin kurulmasında yardımcı olur. Tanrılar ve toplumsal kurallar bu dünyayı gerekçe göstererek yaşamın devamını sağlarlar. Buraya giden geri dönemez. Geri dönmesi için yerine mutlaka bir başka canlıyı

* Cehennem imgesinin tarihi farklı kültürlerdeki yansımaları için bakınız Turner 1995.

bırakmaları gerekir. Azrail'den kurtulmak isteyen Deli Dumrul* ailesinden yardım istemiştir. Sümer mitolojisinin en ünlü mitoslarından birisi İnanna'nın "Ölüler Ülkesine inişini"ni anlatmaktadır.** Odysseus ülkesine giden yolu bulabilmek için "Yeraltı Dünyasına" iner ve yerine bir hayvan bırakarak, zeki bir çözümle yaşama yeniden döner. Yunan dünyasında Ölüler Ülkesinin Tanrısı olan Hades, Zeus'un bile çekindiği bir tanrıdır ve zaman zaman ölüm dünyasının kapısını açmakla ve dünyayı zombilerle doldurmakla tehdit eder (Edmonds 2004).

Bereket Tanrıçası Demeter'in Zeus'tan olma kızı Persephone çok güzel bir genç kız olmuştu. Bir gün Hades ölümlü dünyadaki gidişatı gözlemek üzere kontrole çıktığında, arkadaşları ile oynayan Persephone'yi görmüş ve

* Dede Korkut mitoslarından olan Deli Dumrul, bir kuru çayın üzerine köprü yaptırmış, geçenden üç akçe geçmeyenden zorla kırk akçe alırmış. Bir gün köprünün yanına bir oba gelip konmuş. Obanın en yiğit kişilerinden biri ölünce insanlar ağlayarak yas tutmaya başlamış. Çıkardıkları gürültüden rahatsız olan Deli Dumrul sinirlenmiş ve ne olduğunu sormuş. Ona Azrail'in gelip en yiğit delikanlının canını aldığını söylemişler. Dumrul kendinden güçlü birinin varlığına dayanamadığı için tanrıya Azrail'i kendisine göstermesini istemiş; onunla savaşacak bir daha kimsenin canını almasına izin vermeyecekmiş. Söyledikleri tanrının gücüne gitmiş olmalı ki, Azrail'i Dumrul'un üzerine göndermiş. Dumrul, Azrail ile savaşmaya kalksa da başarılı olamamıştı. Bunun üzerine ölmek istemeyen Dumrul başlamış yalvarmaya. Tanrı kendisine acımış ve yerine birisini bulması koşulu ile Dumrul'un canını bağışlamasını istemiş Azrail'den. Deli Dumrul hemen babasına koşmuş ve kendi yerine canını vermesini istemiş. Ama babası kabul etmemiş. Annesine koşmuş ama annesi de canını vermeyi kabul etmemiş. Bunun üzerine biraz ümidini yitirmesine rağmen karısına gelip durumu anlatmış; karısı Dumrul'a canını seve seve verebileceğini söyleyince duygulanan Dumrul tanrıya dua etmiş ve ikisinin birden canını almasını veya ikisini birden bağışlamasını istemiş. Dumrul'un sözleri tanrının hoşuna gitmiş bu nedenle de ikisini de bağışlayarak onlara yüzkırk yıl ömür vermiş (Kudret 2002; Gökyay 2000).

** Sümer aşk ve savaş tanrıçası İnanna, Gılgamış'ın kendisini reddetmesi üzerine onu öldürmesi için üzerine Gökboğası'nı (Gugalnanna) göndermişti. Gılgamış, Yeraltı dünyasının tanrıçası olan (İnanna'nın kızkardeşi) Ereşkigal'in kocası olan Gökboğasını da öldürünce iki kız kardeşin araları daha çok bozulmuştu. Ölüler ülkesinin Kraliçesi olan Ereşkigal kızkardeşinden intikam alabilmek için bir plan yapmış ve ölen kocası için büyük bir cenaze töreni düzenlemişti. İnanna'da davetliler arasındaydı ve başına gelecekleri bile bile katılmak zorunda kaldı törene. Ancak veziri Mummu'ya kendisi geri dönmezse ne yapacağını da sıkıca anlattı. İnanna yeraltına indiğinde üzerine ölüm uykusu serpilince kendisinden geçmiş ve geri dönememişti. Bunun üzerine Mummu hemen harekete geçerek tanrılardan İnanna'nın geri getirilmesi için yardım istemeye başlamıştı. Ancak Enki'den başka hiç kimse yardım etmeye yanaşmamıştı. Enki'nin çabaları ile yeniden yaşama döndürülen İnanna'nın cehennemden çıkabilmesi için yerine birisini cehenneme bırakması gerekiyordu. İnanna yanında cehennem zebanileri olmak üzere dünyaya gelmiş ve kendisi yerine cehenneme gidebilecek birisini aramaya başlamıştı. Kendisine kayıtsız davranan kocası Dumuzi'nin yerine yeraltına inmesini istemiş ve böylelikle ölüler ülkesinden kurtulabilmişti (Gezgin 2007).

âşık olarak onu kaçırmıştı. Akşam kızının eve gelmediğini gören annesi Demeter, kızını aramak üzere kendisini yollara vurmuştu. Ancak ne kadar arasa da nafileydi. Kız yer yarılmış yerin dibine girmişti. Bu arama işlemi çok uzun sürmüş ve kızının acısından Demeter asli görevlerini ihmal etmişti. Tüm dünyanın bereketi kaçmış, kuşlar ötmez, çiçekler açmaz, hayvanlar kızışmaz olmuştu. Kurduğu sistemin bozulduğunu gören Zeus çareyi olaya el koymakta bulmuştu. Persephone'yi Hades'in kaçırdığını öğrenerek arabuluculuk yapmıştı. Kızı serbest bırakmak istemeyen Hades, Hermes'in elçiliğinde, Persephone'nin yılın yarısında yeryüzünde geri kalan yarısında ise yeraltında kalmasını kabul etmişti. Bu nedenle, dünya Persephone'nin yeryüzüne çıktığı günlerde baharı yaşamaya yeraltına indiği günlerde ise kışı yaşamaya başlamıştı. Persephone'nin yeryüzüne çıkışı bahar bayramı olarak bütün Akdeniz dünyasında kutlanıyordu (Grimal 1997; Gezgin 2004).

Hesiodos, dünyadan bırakılan bir örsün Tartaros'a varması için günlerce düştüğünü söyler. Genellikle bütün kültürler ve inançlar ölüler ülkesinin yeraltında bir yerlerde olduğuna inanırlar. Karanlık, onların ortak özellikleridir. Kapısında Kerberos adlı üç başlı bir köpek bulunan Cehennem ile dünya arasındaki bağlantıları Thanatos (ölüm) sağlıyordu. Gecenin çocuğu ve Hypnos'un (uykunun) kardeşi olan Thanatos, kutsal dinlerdeki Azrail rolündedir.

Hades, Zeus'un yanında Titanlarla girdiği savaşta, Kykloplar ona, giyeni görünmez yapan bir başlık verdiler. Onun adını bile telaffuz etmek hoş değildi. Bu nedenle ona *zengin* anlamına gelen Plouton denilirdi. Oysaki Hades, *görünmez* demektir. İnsanlar dünyasında görünmez olmak, tanrısal olmak ya da ölmek anlamına geliyordu. Bir insanın görünmez olması onun ölmesi ile mümkündü. Hades'e ulaşamayan bazı insanlar iki dünya arasında kalıyordu. Ölüler ülkesine gitmek için Styx nehrinden geçmek gerekiyordu. Bu nehir ise sadece kayıkçı Kharon'un* kayığı ile geçilebilirdi. Kharon götürmezse iki dünya arasında kalan insanlar ancak hortlak olabilirdi. Hortlaklar ve ölüler görünmezdirler. Modern dünya bu parlak korku mitinden çok esinlenmiştir. Drakulalar, zombiler, hortlaklar Hades menşeli mitlerdir. Bununla birlikte Hades'in mitoslarda çok rol almaması da dikkati çekmektedir.

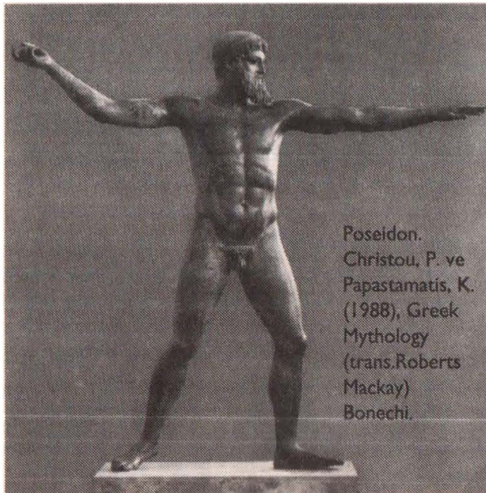
* Kharon, ruhları Akheron'un bataklık sularından geçirip, ölüler ırmağının (Styx) karşı kıyısına ulaştırma görevini üstlenmişti. Bu hizmeti karşılığında ise bir obolos ödüyordu ölüler. Bu nedenle, ölüler gömülmeden önce ağzına para koyma geleneği doğmuştu. Kharon, diken diken, gür, kırçıllı sakalı ile çok çirkin bir ihtiyar olarak tasvir edilirdi. Bir pelerin ve yuvarlak bir şapka takardı. Kayığı kendisi kullanmaz, ruhlar hareket ettirirlerdi. Herakles, ölüler ülkesine indiği zaman Kharon'dan kendisini karşı kıyıya geçirmesini istemişti. Kharon kabul etmeyince Herakles, onu bir güzel dövmüş ve zorla kendisini karşıya geçirmesini sağlamıştı (Grimal 1997:Kharon). Kharon'un Hatay St. Pier Kilisesi'nin bulunduğu tepede yer alan nekropol alanında bir kabartması bulunur.

Poseidon

Tanrılar ve Titanlar arasındaki büyük savaşın tanrılar lehine sona ermesinden sonra, üç büyük tanrı üç büyük görevi kendi aralarında pay etmişlerdi. Bunlardan Zeus Gök tanrı, Hades Yeraltı dünyası ve Poseidon ise denizler tanrısı olmuştu. Denizlerin altındaki altın sarayında yaşar ve denizdeki her şey ondan sorulurdu. Dalgalar, denizler ve fırtınalar onun hâkimiyetindeydi. Bilinçaltının sulak alanda yarattığı bu tanrının çocukları da genellikle kitonik bir görünümdedir. Tek gözü Odysseus tarafından kör edilen Polyphemos bir devdi. Ülkesine ulaşmaya çalışan Odysseus ve adamlarını yemek isteyen Polyphemos sarhoşken kör edilmişti. Poseidon oğluna bu kötülüğü yapanların ülkesine ulaşamaması için çok engel çıkarmıştı. Poseidon'un Medusa ile ilişkisinden de Pegasos (kanatlı at) ve Khrysaor dünyaya gelmişti. Denizlerdeki tüm mitik yaratıklar onun eseriydi.

Yeryüzü tanrıları için her zaman bir rakip olan Poseidon, mitoloji dünyasında özellikle de Athena'yla, Atina kentinin baştanrılığı konusunda çekişmiştir. Aklın ve bilincin tanrıçası ile bilinçdışı özellikler taşıyan denizlerin tanrısı, doğrusu ironik bir çift oluşturuyordu. Hatta Athena'nın bakire ve Poseidon'un birçok bilinçdışı yaratığın babası olduğu düşünülünce karşılaştırma daha da anlamlı olmaktadır. Anarahmini andıran bir sıvı kütlesinin içinde yaşayan Poseidon sıkça yeryüzüne çıkmak istediyse de diğer tanrılar buna izin vermediler. Atın ortaya çıkması ile de ilişkilendirilen Poseidon, Athena ile girdiği tüm mücadeleleri kaybetmiştir.

Atina kentine hükmetmek isteyen Poseidon, Akropolis'te üç dişli yabasının bir vuruşu ile deniz fışkırtarak onu sahiplenmişti. Çok geçmeden şehir üzerine hak iddia eden Athena'da onu izlemiş ve zeytin ağacı dikmişti. İki tanrı kenti paylaşamayınca Zeus, bir jüri oluşturmuş ve karar verme yetkisini ona devretmişti. Jüri Athena'yı seçince Poseidon, kızgınlıkla sularını serbest bırakarak kenti sular altında bırakmıştı (Grimal 1997:Athena).

Poseidon. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Poseidon ve Demeter aşkı ise en çok bilinen aşk hikâyelerinden birisidir. Poseidon'un Demeter'le yaşadığı aşktan bir kısrak doğmuştu. Demeter, Hades'in kaçırdığı kızını aramaktan bitap düşmüştü. En çok da

kendisi ile çiftleşmek isteyen azgın erkeklerden bıkmıştı. Kendisini bir kısrak haline sokan tanrıça, çoban Onkos'un at sürüsü içine karışarak rahat etmek istemişti. Ancak Poseidon, bu kurnazlığı sezerek hemen bir aygır kılığına girmiş ve tanrıça ile birleşmeyi başarmıştı. Bu birleşmeden Nympha Despoena ve bir vahşi at dünyaya gelmişti.

Poseidon, bilinçdışının en güçlü korkularından olan depremlerin de tanrısıdır. Yarattığı depremlerle insanın bilinçdışını harekete geçirmektedir. Onun öfkesi yeryüzünü sarsabilir, kentleri yerle bir edebilirdi. Onun öfkesinden yerlerin sarsılması, insanlığın ürettiği en büyük mit olan *öteki dünya*nın hatırlanmasını sağlayan güçlü titreşimlerdir. Bu titreşimlerle bilinçdışı dünyasının karanlıklarına mesaj gönderen tanrı Poseidon idi. Bu nedenle de büyük üç tanrıdan birisi olmuştu Yunanlılar için. Aldatılması nedeniyle Troia'ya karşı duyduğu öfke ürkütücü boyuttaydı.

Laomedon, Troia kentine kral olduğunda güçlü bir sur duvarı yaptırmak için Zeus'a başvurmuştu. Zeus, bu işle Poseidon ve Apollon'u görevlendirmiş ve inşaat başlamıştı. Laomedon'un tavrından şüphelenen tanrılar yanlarına bir insan da alarak inşaata devam etmeyi kararlaştırdılar. Çünkü tanrıların yaptığı surlar hiçbir ölümlü tarafından yıkılamazdı. Laomedon tanrılara karşı bir kusur işlerse surlar yıkılabilsin diye düşünmüşlerdi. Gerçekten de iş bittiğinde Laomedon söz verdiği parayı ödememiş ve bu yüzden de Troia kenti lanetlenmişti. Poseidon çok kızgın olmasına rağmen Troia savaşında mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çalışmıştı. Ancak çok kritik noktalarda savaşa müdahale ederek sonucu etkilemişti. Laokoon'un, tahta atın bir oyun olduğunu anladığında, denizden çıkan yılanlar tarafından çocuklarıyla birlikte feci şekilde öldürülmesi Poseidon'un işiydi (Grimal 1997:Laokoon).

Herakles

Yunan mitolojisi bilinçdışından bilince yapılan bir serüvendir. Üç temel tanrı kuşağı yer almaktadır. Her bir tanrı kuşağı kendisinden önce gelen kuşağın etkisinden kurtularak, kendi sistemlerini yaratmaya çalışmıştır. Ve her seferinde yeni kuşak önceki kitonyen güçlerden daha çok insani özellikler sergiler niteliktedir. Her yeni gelen eski kuşağın izlerini silmek onların etkisini yok etmek için bir savaş vermektedir. Toprak Ana'nın karanlık güçleriyle savaşan en ünlü kahraman hiç kuşku yok ki, **Herakles**'tir. Yunan dünyasının belki de en mitik üyesi olan Herakles'in tüm anlatıları bununla ilişkilidir. "Hera'nın şanı" anlamına gelen Herakles ismi, Apollon tarafından verilmiş bir isimdir. Zeus'un karısı Hera tarafından Herakles'e verilen işler nedeniyle bu ismi aldığı söylenir. Zira Zeus'un bir ölümlüden peydah ettiği bu çocuğu Hera hiçbir zaman sevmemişti.

Zeus Alkmenc ismindc cvli bir kadına âşık olmuştu. Alkınene Zeus'un bütün tekliflerini gcri çcvirince, Zeus Alkemene'nin kocası sefere gidene kadar beklemiş ve onun kılığına bürünerek, seferden dönme vaktinden bir gece önce Alkmene'yi ziyaret etmişti. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen kadın kocası seferden döndü zannederek onunla hasret gidermişti. Zeus yaşananlardan öylesine memnundu ki, o anın bitmesine bile izin vermemiş geceyi uzatmıştı. Herakles bu gece Alkınene'nin rahmine düşmüştü. Ertesi gün, kocası Amphitrite seferden dönünce Alkmene her şeyi anladı, ancak iş işten geçmişti. Alkmene'nin ondan da bir oğlu oldu. Bütün olanları kıskançlıkla izleyen Hera, Herakles'in doğumunu geciktirerek onun kral olmasına engel olmuştu. Çünkü bu sülaleden doğacak ilk çocuk kral olacaktı. Bu nedenle doğum tanrıçasını doğuma göndermeyen Hera, Herakles'in on ay anne karnında kalmasını sağlarken, kuzeni olan Eurystheus'un yedi aylık doğmasını sağlamış ve onun kral olmasında önemli bir rol oynamıştı.

Herakles daha çok küçükken onun ölümlü olmasına üzülen Zeus, çocuğun Hera tarafından emzirilerek ölümsüz kılınması için bir plan yapmıştı. Bir gece Hera uyurken Hermes Herakles'i alıp onun memesine koymuş ve çocuğun tanrıçanın sütünden emmesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak tam bu esnada uyanan Hera silkelenince Herakles de memeden kopmuş ve yutamadığı süt damlaları gökyüzüne savrularak Samanyolu'nu oluşturmuşlardı. Samanyolunun bugün İngilizce'de *milkyway* olarak isimlendirilmesi bu nedenledir.

Herakles büyüyüp Megara ile evlenmiş ve çocukları olmuştu; ancak Hera'nın öfkesi hala dinmemişti. Bir gün Herakles'in üzerine bir çılgınlık salan Hera, onun çocukları ve karısını öldürmesine neden olmuştu. Kendisine gelen Herakles, büyük bir pişmanlık duyarak Apollon kâhinine danışmaya gitmişti. Kâhin onun bu günahtan kurtulabilmesi için kuzeni kral Eurystheus'un emrinde oniki ay çalışması gerektiğini söylemişti. Apollon ve Athena, bu sürenin sonunda Herakles'e ölümsüzlük kazanacağını da söyleyince Herakles bu cezayı kabul etmişti. Aslında bu Hera'nın bir oyunuydu ve Herakles'e insanüstü görevler yükleyerek ölmesini sağlamaya çalışmaktaydı. Eurystheus bu süre içinde Herakles'ten on iki büyük görev yapmasını istemişti. Bunlar arasında, Toprak Ana'nın soyundan gelen Nemea Aslanı ve Lerne ejderhasını öldürmesi, Erymanthos domuzunu yakalaması gibi bir insanın yapamayacağı işler vardı. Ancak Herakles bunların hepsinin üstesinden gelmeyi başardı. Görevleri arasında bulunan şeylerden birisi Cehennemin kapısında bekleyen üç başlı korkunç

Herakles ve Hydra canavarı. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Herakles, Kerberos Köpekleri ve Kral Eurystheos. Mavromataki, M. (1997) Grek Mythology and Religion. Cosmogony, The Gods, Religious Custom, The Heroes. Haitali.

Kerberos köpeklerinin yakalanmasıydı. Herakles, yer altı dünyasına kadar gidip bu köpeği yakalayarak kralın huzuruna getirince, kral korkudan bir küpün içine saklanmıştı. Çünkü bir insanın görmeye dahi cesaret edemeyeceği bir hayvandır Kerberos.

Herakles, mitlerinde tamamen bilinçdışı öğelerle savaşırken anlatılır. Zeus'un Titanlarla yaptığı savaşın devamını Herakles yapmıştır. Eskiye ve eski tanrılara dair varsa hepsine savaş ilan etmiş ve insanlığı bu belalardan kurtarmıştır. Yunan mitolojisindeki bütün kahramanların kaderi budur. İnsanların başına bela olmuş, geçmişin karanlığından gelen mitolojik yaratıkların temizlenmesi onların görevleridir. Bütün kahramanlar bu türden yaratıklarla savaşmışlardır. Hatta bu yaratıkların kahraman yarattıkları söylenebilir. Bütün toplumların mitolojilerindeki buna benzer kahramanların benzer belalar karşısında başarı sağlayıp toplumu kurtardıkları sıklıkla görülebilir. Tanrılar devlerle savaşıp onları Tartaros'a hapsetmişlerdir. Tanrıların savaştığı aslında insanın doğasıdır; yeni kültür dünyasında doğaya ihtiyaç yoktur. Ama insan doğası kapatıldığı yerde durmaz, sık sık farklı canavarlar şeklinde insanî dünyada boy gösterirler. Bundan sonrası kahramanların görevidir; tanrılar üzerlerine düşeni yapmışlardır. Bu noktada Herakles gibi kahramanlar devreye girer ve yedi başlı da olsa insanlığa korku salan belaları defederler. Herakles, Theseus, Perseus ve diğerleri tanrıların dünyayı temizleme çalışmalarından arta kalan pislikleri temizlemekle sorumludurlar.

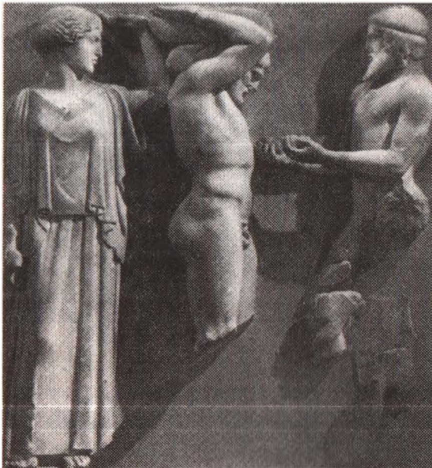
Dünyayı sırtında taşıyan Titan Atlas. Mavromataki, M. (1997) Grek Mythology and Religion. Cosmogony, The Gods, Religious Custom, The Heroes. Haitali.

İnsanlık sık sık başa çıkamayacağı kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İnsanın çözüm getiremeyeceği ölçüde büyük olan bu sorunlar, insan bilincinin de devre

dışı kalmasını sağlamaktaydı. İnsanın bilinciyle baş edemediği bu tehlikeyi, bu güçlüğü anlamlandırıp çözümlemek için bu tür durumlarda bilinçdışı otomatik olarak devreye girmektedir. Çünkü o bir acil durum jeneratörüdür. Bilinçte yaşanan kesintilerde otomatik olarak devreye girmektedir. Özellikle de ölüm gibi büyük korkular karşısında düşülen çaresizlikler ve kaygılar bilinçdışının çözüm üretmesine neden olur. Karanlık, korku ve anlamsızlık onun devreye girmesi için yeterli koşullardır. Yapılan çalışmalar özellikle ejderha mitoslarının daha çok insanın suyla girdiği mücadele sonucunda ortaya çıktıklarını göstermektedir (Gezgin 2008).

Kahramanların girdikleri mücadeleler eski dönemin kalıntısı olan mitik düzenle ilişkilidir. Çünkü burada sıklıkla tekrar ettiğim gibi, gerçek mücadele bilinç ve bilinçdışı mücadelesidir. Aslında bu kitabın en başından bu yana insanın bu ve benzeri mitolojik canlılarla savaşına tanık oluyoruz. Geçen süre içinde pek de değişen bir şey olmadığını söyleyebilirim. Paleolitik dönemin sonlarından bu yana insanların anlatmak istedikleri mitoslar hiç değişmeden yazılı kültüre kadar gelmişlerdir. Bu mitoslar insanın ölüme karşı savaşını anlatan mitoslardı. Toplumların bilinçdışının resme veya yazıya yansımaları idi. Tarif edilemeyen, anlaşılamayan ölüm bilincin kontrolünden çıkarak bilinçdışının karanlık ve sapkın doğasından bir yaratık olarak duvara yansıtılıyordu. Bu mekanizma gündelik hayatımızda bile hala devam etmektedir. Başa çıkamadığımız işlerde şeytanın parmağını aramak ya da uhrevi dünyanın erenlerinden çözüm istemek bunun bir parçasıdır. Herakles'in on iki işi arasında olan semboller (aslan, boğa, geyik, köpek, kuş, at vb) ve onunla mücadele sahneleri prehistorik duvar resimlerinden fırlamış gibi durmaktadır. Burada daha teferruatlı bir tanım dünyasının buna eşlik ettiğini söylememe bile gerek yok.

Herakles mitleri içinde en farklılardan birisi, Amazonlar kraliçesi Hippolyte'nin kemeri ile ilişkili olandır. Eurystheus'un kızının isteği üzerine, Herakles, kraliçenin kemerini ele geçirmek için Amazonların krallığına gitmişti. Kemer aslında Ares'e aitti ve Amazonlar kraliçesine armağan etmişti. Bu kemer Hippolyte'nin Amazon toplumu üzerine egemenliğinin sembolü idi. Herakles bu zorlu işe yalnız çıkmanın iyi bir fikir olmadığını düşünerek yanına, Theseus, Peleus ve Telamon gibi

Atlas ve Herakles. Mavromataki, M. (1997) Grek Mythology and Religion. Cosmogony, The Gods, Religious Custom, The Heroes. Haitali.

kahramanların yanı sıra çok sayıda yiğit almıştı. Uzun bir yolculuktan sonra Karadeniz kıyılarına, Amazon ülkesine ulaşmışlardı. Herakles'in kemeri almak üzere geldiğini öğrenen Hippolyte, kemeri vermeye gönüllü olarak razı olmuştu. Ancak bu işin bu kadar kolay olmasına katlanamayan Hera burada da devreye girmiş ve ortalığı karıştırmıştı. Bir Amazon kılığına giren Hera, kemerin Herakles'e hediye edilmesine karşı çıkmış, diğer Amazonları da galeyana getirmişti. Çıkan karmaşa kavgaya dönüşünce, kandırıldığını düşünen Herakles, uzun süren savaşta, Hyppolite'nin kız kardeşini kaçırmıştı. Mitosun başka bir versiyonunda Theseus'un Amazon Antiope'yi kaçırdığı anlatılır. Kardeşini kurtarmak için Hippolyte, kemeri vermeyi kabul edince Herakles bu görevi de başarıyla yerine getirmiş oldu (Grimal 1997:Herakles). Metaforik bir okuma yaptığımız zaman Herakles'in Amazonlar mitinden yukarıda okuduğumuz mitlere benzer bir yaklaşım sergilememiz gerekecek. Çünkü Amazon aşağıda daha detaylı bulacağınız üzere, eril dünyanın kontrol altına almaya çalıştığı kadını sembolize etmektedir. Kemer ise açık bir biçimde cinselliğe vurgu yapmaktadır. Türkçe'deki uçkur kelimesinin metaforu bu mitte kemer olarak geçmektedir. Mit tamamen, toplumsal düzeni sağlayabilmek için kadın cinselliğinin kontrol altına alınmasına atıfta bulunmaktadır.

Farklı Herakles mitlerinden birisi de Hesperislerin altın elmaları ile ilişkili olanıdır. Hera ile Zeus evlendikleri zaman, büyükanneleri Gaia onlara düğün hediyeleri olarak altın elmalar hediye etmişti. Hera bu değerli elmaları o kadar beğendi ki onları Atlas Dağı'nın yamacındaki bahçesine dikmişti. Atlasın kızları yağmalamasın diye de ağaçları koruması için başlarına Typhon ve Ekhidna'dan olma yüz kollu ölümsüz bir ejderhayı bekçi olarak tayin etmişti. Bahçeyi ise Hesperisler adıyla anılan üç Nympha'ya emanet etmişti. Herakles'in görevi işte bu yaratıklara rağmen elmaları almaktı. Ancak elmaların bulunduğu bahçenin nerede olduğu bile belli değildi. Deniz tanrısı Nereus'un yolu bildiğini öğrenen Herakles, tanrıyı bağlamış ve yolu gösterene kadar da çözmemişti. Daha sonra Afrika ve Mısır'ı geçtikten sonra Asya'ya vardı. Kafkas Dağına çıkarak burada zincirlenmiş ve karaciğeri bir kartala yem edilmiş olan Prometheus'u kurtardı. Zeus'un sonsuza kadar cezalandırdığı Prometheus Herakles'in bu iyiliğini karşılıksız bırakmadı ve elmaları kendisinin kopartmamasını onları Atlas'a koparttırmasını tembihledi. Atlas Prometheus'un kardeşi idi ve Tanrılar ve Titanlar arasında yapılan büyük savaşta Titanları desteklediği için Zeus tarafından dünyayı sırtında taşımakla cezalandırılmıştı. Herakles, Atlas'ı buldu ve ondan bahçeden üç elma koparmasını bu süre içinde dünyayı kendisinin sırtlanabileceğini önerdi, Atlas da kabul etti. Atlas elmaları koparınca, krala elmaları bizzat teslim etmek istediğini, bundan dolayı Herakles'in dünyayı bir süre daha taşıması gerektiğini söyledi. Herakles, Atlas'ın kendisini aldatma niyetini anladıysa da bunu ona belli etmedi ve teklifini kabul etmiş gibi göründü. Sadece o gelene kadar dünyayı rahat taşıyabilmek için omuzlarına bir minder koyması gerektiğini

bunun için geçici olarak dünyayı sırtından alıp tutmasını ondan rica etti. Onun sözlerinden hiç şüphelenmeyen Atlas dünyayı yeniden omuzladı. Herakles ise onun yere bıraktığı elmaları kapıp kaçtı.

Her iki mitos da mitolojik canavarlarla yapılan mücadeleden farklı bir görünüm arz ederler. Burada düşman ne bir boğa, ne de bir ejderhadır. Mitosların sembolik dili üst seviyededir. Kadınların toplum içindeki yerlerini gösteren, onlara bakışı sergileyen bilinçdışı yansımalardır. Aşağıda daha etraflıca ele alacağımız gibi Amazonların, eril hâkimiyeti altında bulunan toplumların bilinçdışındaki kadın imajının ortaya konduğu mitlerdir bunlar. Bütün maskulen toplumlarda benzer hikâyeler bulmak mümkündür. Gerçeklikten uzak, karanlık hayal güçleri tarafından oluşturulan bu mitoslar, toplumların düşüncelerinin arka planını yansıtmaktadır. Bu özellik, Freud'dan itibaren psikanalistlerin bu konulara ilgi duymalarını sağlamıştır. Bu aynı zamanda bugünkü, toplumsal psikolojinin de öykülerini mitolojiden bulabileceğimiz anlamını taşımaktadır. Bu ve benzeri öykülerin zaman üstü evrensel öyküler olduğunu söylemek doğru olur (Tura 2002). Freud bu nedenle bazı psikolojik rahatsızlıkların ismini mitolojiden almıştır. Kısa sürede yerleşen ve kentsel hayata geçen insanlığın yeniden düzenledikleri toplumsal yaşamın kurallarına dair bilgiler veren bu mitoslar, kadın ve cinsel yaşam üzerine sembolik atıflarda bulunmaktadır. Antik mitler modern insanların psikolojileridir.

Savaşçı kadın, elma bahçesi ve elma başka toplumlarda da sevilen ve sıkça mitoslarda geçen konulardır ve hemen hepsi de cinsellik ve cinsel yaşam ile ilişkilidirler. Başka bir çalışmamda, masallar ve mitosların kültürlerin aktarıldığı genler gibi olduklarını söylemiştim (Gezgin 2004; 2007; 2009). Gerçekten de mitosların bu şekilde toplumsal bir işlevleri olduğu çok açıktır. Özellikle, törensel ve ritik kutlamalarda anlatılan mitoslar, toplumların nasıl hareket etmeleri gerektiğini de ima ederler. Sembolik dil bu dolaylı mesaj iletiminde önemli bir araçtır. Anlatılan mitin alt anlamları veya sembolik anlamları bu sembolik dil yardımıyla insanların zihinlerinde yer eder. Toplumsal bilinçdışından kişisel bilinçdışına yapılan bu aktarım, cinsel yaşamı toplumun nasıl öngördüğünü dikte ettirir. Çoğunlukla bu aktarım her iki tarafın da iradesinin dışında gerçekleşir. Yani ne anlatan ne de dinleyen sembolik dilin bilincinde değildir. Zaten bu tür masal ve mitleri ilgiyle dinlerken insanlar neden ilgilendiklerini açıklayamazlar. Binlerce yıldır anlatılan masalları düşünürsek ne demek istediğim daha iyi anlaşılır. Anne, anlamsız gibi görünen bir masalı ilgiyle dinleyen hatta ona zorla anlattıran kızına bir masalı anlatırken, ne anlattığının farkında bile değildir. Örneğin "Kırmızı Başlıklı Kız" gibi ilk bakışta saçma sapan görünen bir masal o kadar sevilmektedir ki neredeyse yüzyıllardır devamlı anlatılagelmektedir. Regl olmaya başlayan ergen bir kıza toplumsal bazı roller ve sorumluluklar yükleyen annenin kültürel aktarımı bu ve benzer masallar kanalıyla gerçekleşmektedir (Eliade 1993; Fromm 1997; Estés 2003, Gezgin 2007). Bu kendiliğinden ve farkında olmaksızın gerçekleşen alış-veriş sembolik dil yoluyla mümkün olmaktadır.

Amazonlar

Yunan mitolojisinin en sevilen ve ilgi çeken konuları hiç kuşkusuz ki Amazonlardır. Savaş tanrısı Ares ve Nymphe Harmonia'dan türemiş kadınlar toplumuna verilen isimdir.

Amazonların ilk kez görüldükleri yer Yunanlıların Hespera (batı) olarak söz ettikleri Okeanos kıyıları idi. Tanrını bilmeyen bu kadın toplumu avcı-toplayıcı olarak yaşıyordu. Afrika üzerinde yeraldığı düşünülen bu ülkede, komşuları ile pek de geçinemiyor sık sık savaşıyorlardı. Libya üzerine akınlar düzenleyen Amazonlar bölgede terör estiriyorlardı. Bütün komşularını dize getirmişlerdi. Atlantis üzerine bir sefer düzenlemek istiyorlardı. Kraliçe Myrina, komutanları Kyme, Pitana, Riene ve kardeşi Mitylene ordunun başındaki komutanlardı. Atlantis'in üzerine yürümüş ve kısa sürede başarılar kazanmaya başlamışlardı. Atlantis adasındaki Kerne kentini ele geçiren Amazonlar buradaki yetişkin erkeklerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Kenti yakıp bir kül dağına dönüştürdüler. Bu şiddeti gören Atlantisliler topraklarının geri kalanlarını savaşmadan teslim etme kararı almışlardı. Hatta onlardan yardım bile istemeye karar vermişlerdi. Öteden beri Gorgonlar Atlantislilerin ülkelerini tehdit ediyordu. Amazonlar, bunun üzerine hemen Gorgonlar üzerine bir sefer düzenleme kararı aldılar. Savaşın ilk gününde Amazonlar büyük bir başarı kazandılar. Ormana kaçan Gorgonları tümüyle yok etmek isteyen Myrina, ormanın yakılmasını emretmişti. Ancak heryer ıslak olduğu için ormanı tutuşturmak mümkün olmamıştı. Bunun üzerine Myrina tekrar Atlantis'e geri dönmüştü. Tutsak olarak alınan Gorgon kadınları bağlanmaya gerek görülmeden hizmet etmeye zorlanmıştı. Ancak gece olup herkes uyuyakalınca, Gorgon kadınları onları kılıçtan geçirmeye başlamıştı. Yaralanıp kurtulanların çığlıklarını duyan Amazonlar yetişip bu Gorgon kadınlarını kılıçtan geçirmişlerdi. Myrina sinirinden hızını alamayıp Mısır önlerine kadar yürümüştü. Mısır Kralıçesi İsis, gelenleri karşılamak üzere akıllı davranıp tanrılara benzeyen oğlu Horus'u onlara göndermişti. Kendilerini karşılayan bu yakışıklı prensten etkilenen Amazonlar Mısır'a saldırmaktan vazgeçerek Arabistan üzerine yönelmişlerdi. Arabistan'ı yendikten sonra Suriye üzerine yürümüş, burayı da ele geçirdikten sonra Anadolu topraklarına girerek Kilikya üzerine yürümüşlerdi. Kilikyalılar gelenleri dostlukla karşılayınca Myrina da onlarla savaşmak istememişti. Phrygia'yı ele geçirerek Bakırçay'a

Amazon. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

(Kaikos) kadar ilerleyen Myrina deniz kenarında, kendisinin ve generallerinin adını taşıyan kentler kurmuştu; bunlar, Myrina, Kyme, Pitane ve Priene kentleri idi. Sonra Ege Adlarına saldırmış ve Lesbos'u (Midilli) ele geçirmişti. Burada da kardeşi Mityllene'nin adını taşıyan bir kent kurmuştu.

Uzun süre Anadolu kıyılarında yaşayan Amazonların çöküşü Mopus yüzünden olmuştu. Trakya kralı Lykourgos'un rakibi olan Mopus, Batı Anadolu kıyılarına sürülünce, burada Amazonların baskısından bunalmış halkın da desteği ile Myrina'ya savaş açmış ve onlara ilk yenilgilerini tattırmıştı. Mopus'a Sipylos'un yardım ettiği bilinmektedir. Yenilen Amazonlar Mısır önlerine kadar geri çekildiler ve Anadolu'yu terk ettiler. Bu sırada tahttan Titanlar tarafından indirilen Mısır kralı Ammon'un yeniden tahta geçmesi için söz veren Dionysos, asker toplamakla meşguldü. Amazonları da bu savaşa dâhil etti. Amazonlar başarılı bir savaş yapmalarına rağmen kazanılan tüm başarıyı kendisine mal eden Dionysos Amazonları küstürmüştü. Amazonlar bir fırsatını bulup Dionysos'a karşı ayaklanınca olanlar oldu. Dionysos, Amazonları Batı Anadolu'ya kadar kovaladı. Kaçanlar Efes Artemis Tapınağı'na sığınmıştı. Bunların kurtulduğu ve Smyrna ve Ephesos kentini kurdukları bilinmektedir. Ancak Samos adasına sığınanlar Dionysos'un kanlı gösterisinde telef olmuşlardı.

Bu sırada Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Amazon mitleri anlatılmaktadır. Bunlardan birisi İskit prensleri Scolopotus ve Hylinos'la ilişkilidir. Bu iki prens ülkelerinde huzuru bulamayıp taht kavgasında sürülünce, Kafkasya eteklerinde bir yurt kurmuşlardı. Bölgedeki komşularıyla sürekli savaşmış ve hepsini boyunduruk altına almışlardı. Ancak ele geçirdikleri halklar intikam alabilmek için örgütlenip ayaklanmışlar ve tüm İskitlileri yok etmişlerdi. Katliamdan sadece kadınlar kurtulup, ormanlık araziye saklanmış ve üzerlerine gönderilen küçük bir orduyu da yenmişlerdi. Bir zamanlar kendi köleleri olan halklara teslim olmak istemeyen kadınlar, Azak Denizi (Meotis Gölü) yakınlarında bir ülke kurmuşlardı. İki kraliçe seçerek, bir ordu kurmuş olan Amazonlar, kızlarına savaşmayı da öğretmişlerdi. Soyları tükenmesin diye yılın belli dönemlerinde erkeklerle birlikte olan Amazonlar kız çocuklarını kendileri alırken erkek çocukları babalarına bırakmışlardı.

Başlangıçta Don (Amazon) Nehri kıyısında yaşayan Amazonların kraliçesi olan Lysippe'nin Tanais adında bir oğlu vardı. Annesinin de etkisiyle sürekli savaşmak isteyen Tanais evlilik hakkında da ileri geri konuşmalar yapıyordu. Bu duruma sinirlenen Aphrodite onu anne-

Herakles Amazon mücadelesi. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

sine âşık ederek cezalandırdı. Ancak, Tanais annesi ile ensest bir ilişki yaşamaktansa ölmeyi tercih etmiş ve kendisini bu nehire atarak boğulmuştu. Bu duruma öfkelenen Lysippe ordularını toplayarak Anadolu içlerine doğru bir sefere girişmişti. Kappadokya'yı ele geçiren Lysippe Karadeniz kıyılarına kadar gelerek buraya yerleşmişti. Thermedon Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada başkentlerini kurmuş, Sinop'u da kurduktan sonra doğuya doğru seferlere başlamışlardı. Yalnızca savaşta adam öldürenler çiftleşme ve çocuk doğurma haklarına sahiptiler. Bunun için savaşta başarılı olanlar bekâret kemerlerini çıkararak Gargarya ülkesine gidip burada erkeklerle birlikte olup dönerlerdi. Kraliçeleri Marpesia ve Hippo'nun yönetimindeyken, Phrygia üzerine akınlar düzenlemişler, Batı Anadolu'yu ele geçirerek Ephesos'u kurmuşlardı. Amazonlar, çevreye akınlar yapmaya başlayınca başına geleceklerden ürken Lykia kralı Iobates, ülkesini bu kadın savaşçılardan koruyabilmek amacıyla Bellerophon'dan yardım istedi. Bellorophontes, kral Glaukos ile Eurimede'nin oğluydu. Önce Bellerus adlı bir adamı öldürmüş ve sonra kardeşi Deliades'in kaza sonucu ölümüne neden olunca ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştı. Tryns kralı Proetus hikâyesini öğrenince onu himayesine almayı kabul etmişti. Ancak kraliçe Antia gence âşık olmuştu. Bütün ısrarlarına rağmen Bellerophon onun aşk tekliflerini geri çevirince onuru kırılan kraliçe, ona iftira atmış, kendisine saldırmakla suçlamıştı. Kral kendisine sığınan bu adamı öldürmenin onurlu bir davranış olmadığını bildiği için onu bir mektupla Iobates'e göndermişti. Mektupta Bellerophon'un öldürülmesi rica ediliyordu. Bunun üzerine Iobates, onu ülkesine dehşet saçan Khimaira'nın üzerine göndermeye karar verdi. Bir aslanın kafasına, bir keçinin bedenine ve bir yılan kuyruğuna sahip olan bu canavar ateş saçıyordu. Bellerophon bunun üzerine hemen bir kâhine danışmış ve kâhin de bu görevin üstesinden gelmek istiyorsa Medusa'nın yere dökülen kanlarından dünyaya gelmiş olan kanatlı at Pegasos'u ele geçirmesini salık vermişti. Athena'nın hediye ettiği sihirli eğerle vahşi atı evcilleştiren Bellerophon, Khimaera'yı öldürüp Olympos (Çıralı) tepesine hapsetmişti. Iobates, kahramanlığından etkilendiği Bellerophon'a yeni bir görev vermişti. Bu görev bölge halkına sürekli saldıran Solymianlıların yok edilmesiydi. Oklarıyla uçan atının üzerinden bütün düşmanları öldüren Bellerophon'u yeni bir görev bekliyordu; bölgeyi tehdit etmeye başlayan Amazonların yok edilmesi. İşte böylece Bellerophon Pegasos'un üzerinde oklarıyla bölgedeki tüm Amazonlara ölüm saçmıştı. Bellerophon o kadar yüksekten ok atıyordu ki Amazonların oklarının o yüksekliğe yetişmesi imkânsızdı (Sobol 1999).

Amazonların mitleri bununla sınırlı değildir elbette; ancak belleklerdeki bilgilerin tamamlanması amacıyla bu toparlamayı yapmak gerekiyordu. Amazon denilince akla ilk gelen sembollerden birisi memesi olmayan kadın savaşçıdır. Çünkü rivayete göre, bu kadın savaşçılar daha iyi ve ileri ok atmaya engel olduğu için sağ memelerini kesmişlerdi. Meme, kadın ve kültür ilişkisi

sanatın tarihi kadar eski bir konudur (Yalom 2003). Kadın bedeninin en önemli sembolik göstergesi memedir. Özellikle de memesinin birisi olmayan, erkeksi, vahşi, acımasız ve saldırgan kadın imajı, mitosta verilmek istenen kadın tipidir. Gerçekten de insanda hiç hoş duygular yaratmıyordu. Bu eril Yunan toplumunun kafasının karanlıklarından gelen ve kontrol edilemeyen kadın imgelemidir. Kimi feminist gruplar kadınların böyle bir geçmişe sahip olmalarını gurur verici bir şey olarak kabul etmektedirler. Oysa Feminist teorinin ortaya koyduğu *kadınegemen* toplum mitinden bir hayli uzak bir görüntü sunar Amazonlar. Çünkü feminist literatür, dünyanın kadın egemen dönemlerinde savaşın olmadığını, erkeklerin egemenliği devralmasıyla savaşın başladığını ileri sürer. Öte yandan Amazonların mitoslara yansıdığı kadarıyla, kurdukları toplumsal yapıya baktığımızda, erkeklerin kurduğu erkek egemen toplumlardan bir farkı olmadığını da görebiliriz. Ortak payda da iktidar, hiyerarşi, sınıflı toplum, karşı cinsi aşağılama gibi kimin egemen olduğu önemli olmaksızın toplumsal sistemin vazgeçilmez unsurlarını görebiliriz.

Kültür, üretim ve kontrol demektir; özellikle de cinselliğin dizgilenmesi, kimi kurallara bağlanması demektir. Özellikle de kadının kontrolü olduğunu söylemek abartı olmaz. Uygarlık dünyasında erkek egemen yapı diğer türlerden farklı olarak sürekli birleşmeye uygun olan kadın cinselliğinin kontrol edilmesi gerektiğini düşünür. İcraatları hep bu yöndedir. Mülkiyet, mahremiyet ve aile gibi kavramlar bu kontrolün sonucunda ortaya çıkarlar. Semavi dinler gibi, antik kültürler ve dinler de bu tehlikeli alışverişi kontrol altına almak istemiştir. İncil'in *yasaklama ölçüsünde* gördüğü ve hiç sıcak bakmadığı cinselliği İslamiyet kadının eve ve kumaşa kapanmasıyla kontrol altına almaya çalışmıştır. Kadını cinsellikten uzaklaştırmaya yönelik davranışlar da olmuştur; bugün bile bazı toplumlarda genç kızların cinsel zevk almasını istemeyen gelenekler onların klitorisinin sünnet edilerek yok edilmesiyle kökten bir çözüm arayışına girmişlerdir. Orta Çağ Avrupasında bile sıklıkla rastlanan bu yöntem, cinselliği ortadan kaldırarak günahtan uzak durma yöntemi olarak benimsenmişti. İbrahim ve Musa'ya indirilen tanrısal sözler, cinselliğin insanın başına açtığı belayı ibret olsun diye sıklıkla vurgulamakta ve uzak durma mesajları vermektedir. İnsanı sahip olabileceği en önemli şeyden, cennetten mahrum kılan cinselliğin, cennette ödül olarak sunulması ise bir ironidir. İnsanın Havva yüzünden kaybettiği cennet ancak kadın cinselliğinin kontrol altına alınmasıyla girilebilecek bir ödüle dönüşmüştü. Sığınak olarak mağaraları kullanan insanın evler ve köyler oluşturmaya başlamasıyla eski geleneksel yapının yeni yaşama ayak uyduramadığı ortaya çıktı. Yeni bir düzenleme gerekmekteydi. Bu düzenlemenin en önemli maddesi cinsellikti. İnsanların barış içinde bir arada yaşamalarının en önemli zorunluluğu bu idi. Avcı-toplayıcı kadın zaten sığınağa yakın durmakta ve toplama işiyle meşgul olmaktaydı. Yeni tarımcı yaşam biçiminde erkek kadının işinin önemli bir bölümü olan bitki işini de elinden alınca kadının ortalıkta görünmemesi en

hayırlısı olarak düşünülmeye başlandı. Erkek gönül rahatlığıyla tarlaya gitmek veya ava çıkmak istiyordu. Bunun için de kadının sınırlarının kalın çizgilerle belirlenmesi gerekiyordu. Bu zorunluluk aslında Sanayi Devrimine kadar devam etti.

İktidar sahibi erkek, kontrol altına alamadığı kadını aforoz etme eğilimindedir. Kendi koyduğu kuralların dışında kalan kadın kültürü tehdit eder. Freud'un *penis fobisi* burada erkeğin vajina fobisine dönüşür. İtaat etmeyen kadın, erkeğin *ilk gece başarısızlığı* korkusunu ortaya çıkarır. Çokeşliliğe sıcak bakan erkek, kadının çok kocalı olmasından ürker. Bu erkek için bir kâbustur. İktidar sahibi, güç sahibi burnundan kıl aldırmayan erkek, burada başarısız olma ihtimalini tekrar tekrar yaşar. Yapılan araştırmalar, maskulen toplumların hepsinin bilinçdışında doyurulamayan, kontrol edilemeyen vamp kadınların yattığını ortaya koymaktadır (Sabbah 1992; Berktay 1996). Erkek güçlü olmak zorundadır; kadın ise bu stresten oldukça uzaktır (Paglia 1996). Erkekteki bu stres kadın cinselliğini kontrol etmeyi gerektirir. Kontrol edilemeyen kadın ise aforoz edilir. Kilisenin giyotine yolladığı cadıların bir bölümü işte bu tip kadınlardan oluşmuştur. Amazonlar, Yunanlılar için kontrol altına alınamayan *güçlü kadın fobisi*ni yansıtmaktadır. Geleneksel kadın-erkek ilişkilerinde kadının erkeğe ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Erkeğe ihtiyaç duymayan kendi ayakları üzerinde durabilen, üstelik de savaşçı bir kadın tipi Yunan erkeğinin kâbusu olmalıdır.

Buradaki bir diğer önemli sembolik öğe ise kültürel yaşamın başladığı andan itibaren kadınlığın sunumundaki değişimlerdir. Bu çalışmanın bile başından sonuna kadar resimlerde kadınlığın sunum şeklinin nasıl değiştiğini görmek mümkündür. Şekilsel gibi görünen bu değişiklik gerçekte anlamsal bir değişikliktir ve kültürün kadını sunumunu temsil eder. Erkeğin yarattığı ve elindeki en büyük güç olan kültürün, bilinç ve bilinçdışındaki kadın imgesini değiştirmesidir. Eco'nun öncülük ettiği bir çalışmada bu değişim sinema kareleri gibi yan yana yansıtılmış ve çarpıcı biçimde vurgulanmıştır (Eco 2006). Ayrıca Morris kadın bedenindeki değişimi biyolojik olarak ele almıştır (Morris 2006). Kadın tarihin her döneminde ancak kültürün müsaade ettiği veya öngördüğü biçimde var olabilmiştir. Doğanın besleyiciliğine ihtiyacı olan elinden başka hiçbir şey gelmeyen erkeğin, toplumsal kadın kimliği, doğurgan, besleyici ve şişman Büyük Ana idi. Nüfus sorunu olmayan hatta tam tersi doğuma ihtiyaç duyan insan, kadının doğurgan ve şişman olmasını tercih ediyordu. Hatta şişman ve besleyici koca memelere sahip olan kadın imgesi, insanın kadını kutsallaştırmasına bile neden oluyordu. Yerleşik düzen ve kentleşme gibi gelişmeler, kültürün kadının şişmanlığından özellikle de büyük memelerinden rahatsız olduğunu ortaya koymaktadır. Ephesos Artemis heykellerinde görüldüğü gibi şişman memeler yerini küçük ama çok sayıda memeye bırakmıştır. Ama Amazon mitleri de göstermektedir ki, toplumların bilinçdışında memesi olmayan kadın imgesi daha da etkili olmuştur.

Bir memesi kesik Amazon mitinin birden çok anlamı olmalıdır. Burada her şeyden önce, erkeklerin yaptığı bir işte, savaşta başarılı olabilmek için Amazon kadını bir göğsünden vazgeçmek zorunda idi. En azından erkeklerin bilinçdışında bu böyleydi. Kadın erkeğin işinde başarılı olabilmek için erkekten ayıran en temel özellik olan memelerinden birisini kesmek ve daha erkeksi bir görünüm kazanmak zorundaydı. Kültür böyle düşünüyordu. Kadın memesinin kitonyen gücünden fobik korkular geliştiren erkek, onu kastre ederek erkeğe benzetmeye çalışmıştı. Kültürün içinde statüsünü yükseltmek için kadın erkeğin izin verdiği formatta olmalıydı. Diğer yandan tek memeli kadın sembolü daha da korkunç olabilirdi. Doğuştan tek meme, bu kadar etkili olamazdı; oysaki biri kesilmiş meme ve kesme işleminin geride bıraktığı yara erkeğin vajinal kompleksini daha da alevlendiriyor olmalıydı. Bu görüntü kadının kontrol edilmesini hatırlatan bir korku üretiyor olmalıydı.

Amazon mitlerinde insanlığın karşısına çıkan büyük engellerde rol alan kahramanların izi de vardır. Yukarıda da sıkça vurguladık; bu kahramanlar insanlığın başının dara düştüğü, hayati sorun yaşadıkları dönemlerin kahramanlarıdır. Bu kahramanların ortaya çıkmaları insanların dara düşmeleri anlamını taşıyabilir. Bu demektir ki, Amazonlar insanlığın başında aşılması zorunlu olan bir bela, bir engeli temsil ediyorlardı. İşin içinde cinselliğin olduğunu ve kontrol edilemeyen kadınların başrolü oynadığı gibi verileri önümüze koyunca, sorunun ne olduğu da yaklaşık olarak tahmin edilebilir bir hale geliyor. Kadınlardan oluşan toplumun mitos içerisinde sürekli olarak yer değiştirdiği ve gittikleri yerlerde fazla kalmadığını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu durumda toparlamak gerekirse, Amazon mitosunun da bir dönem miti olduğunu söyleyebilirim. İnsanlığın en büyük geçişinin yaşandığı, yaşam biçimini kökten değiştiren, cinselliği baştan aşağıya yeniden kurgulayan, kadınların yaşamını eve bağlayan bu dönem olsa olsa Neolitik Dönem'dir. Erkek egemenliğinin doruk noktasına ulaştığı ve kadınların yaşamlarını sınırlayan bu dönem bu mitosta, kurallara uymayan kadın imgelemini yansıtıyor olmalıdır. Mitosun en başında zaten bu kadın toplumunun henüz tarımı keşfetmedikleri, avcı-toplayıcı olarak yaşadıkları anlatılıyor. Hatta ilk savaşı da kültürün en eski ve en yüksek olduğu mitik Atlantis'le yapmaları çok manidardır. Avcı-toplayıcı topluluk ile kültürün karşılaşması vurgulanıyor olmalıdır. Bu savaş hareketli ve yerleşik yaşam biçimlerinin savaşıdır. Sıkça vurguladığımız gibi avcı-toplayıcı küçük topluluklarda kadının statüsünün de yüksek olduğunu unutmayalım. Bu durum, kadınların *egemen* olduğu Amazon toplumunu tanımlamak için oldukça elverişlidir.

Göçebe Amazonlar ile yerleşik ve kültür merkezi konumundaki Atlantis arasında savaşın olması aslında önemli bir ipucu vermektedir. Bu mitos her şeyden önce Amazon adı verilen topluma yerleşik düzenden bakıldığında görülen manzarayı tasvir etmektedir. Yerleşik kültürün göçebe kültüre bakışı her zaman benzer biçimde olmuştur. Onlar (göçebeler) biraz daha Dionysiak

görünürler. Çünkü göçebelerde yerleşik kültürde gelişen mahremiyet duygusu daha zayıftır. Çok ihtiyaç hissedilmez. Bu nedenle de yerleşik kültür tarafından daha ahlaksız ve daha yaban bir duruş olarak görülürler. Tarihte her zaman bu böyledir. Çünkü yerleşik olmak daha organize olmayı gerektirir. Mülkiyet, mahremiyet kavramlarının oluşmasını zorunlu kılar. Bu kavramlar, birlikte yaşamın en önemli yazısız, toplumsal koşulları olan ahlak anlayışının inşası demektir. Toplumsal tanımlamaların dışında kalan her şey ise yaban ve vahşi gibi kavramlarla anılmaya başlar. Bugün bile bazı toplumların ilkel olarak aşağılanmalarının nedeni budur.

Amazon toplumunun Bellerophon tarafından yok edilmesi de oldukça anlamlıdır; kanatlı at Pegasos'un kullanılması bu anlamı daha da güçlendirmek-tedir. Bölgeyi tehdit eden bir kadın toplumu üzerine gökten ok yağdırılması, kadın ve erkek kültürlerinin savaşından çıkarak, yer kültü ve gök kültü arasındaki savaşa dönüştüğünü gösterir. Akıl ve gökyüzü eril kültürün en önemli sembolleridir. Atın da aklı sembolize ettiğini söylememe izin verin. Aklın bedene karşı giriştiği savaşı kazanması, erkeğin kadına, göğün yere, aklın bedene karşı zafer kazanması anlamına gelir.

Sonuç olarak neresinden bakarsanız bakın, Amazon mitosları erkek akla ait bilinçdışının kadın imajıdır. Erkeğin kafasındaki vahşi kadın arketipidir; kitonik korkularıdır.

Troia Savaşı

Yunan mitolojisinde Anadolu'yu da yakından ilgilendiren, en ünlü mitos hiç kuşku yok ki, Homeros'un İlliada adlı eserinde anlatılan Troia Savaşı mitidir. Doğu ve Batı arasında başlayan mücadelenin ilk savaşı olarak anılmaktadır. Herodotos Perslerle Yunanlılar arasındaki savaşı konu alan Historia adlı eserinde, "*savaşın niçin başladığı bilinmez; bir kız kaçırma yüzünden başladığı söylenir*" demektedir. Herodotos'un kastettiği kız kaçırma olayının gerçekleştiği mitolojik söylem İlliada'da anlam bulmaktadır. Savaşın başlangıcına ilişkin birçok mitos vardır. Ancak en ilginci önceki sayfalarda da anlattığım bir mitostur. İnsan nüfusunun hızla çoğalmasıyla zor durumda kalan Yeryüzünün (Tanrıça Gaia) bu duruma bir çare bulması için Zeus'a başvurması mitosudur. Bir kez daha tufan yaratmak istemeyen Zeus'un çıkardığı savaş da işe yaramayınca, acı ve alayın tanrısı *Momos*'un verdiği akıl uyarınca Helene'nin doğmasıyla sonuçlanacak evliliğin yapılması sağlanmıştı. Peleus ve Thetis evlenmişler ve Thetis *Helene* adlı dünya güzeli bir kız doğurmuştu. Doğu ve Batı bu güzel kıza sahip olabilmek için sonsuza kadar savaşacaklardı. Bu kehanetin gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu tarihten bu yana denizin öte yakası ile bu yakası arasında sürekli bir savaş durumu vardır.

Zeus'un soyundan gelen *Dardanos*, ülkesi olan Samothrake Adası'ndan (Semadirek) Zeus'un dünyaya gönderdiği tufandan kurtularak bir sal üzerinde Asya kıyılarına çıkmıştı. Burada önce bugünkü Troia tepesinde bir kent kurmak istediyse de tanrılar o tepenin* lanetlendiğini söyleyince Dardania/os kentini kurmuştu. Dardanos'un üç tane oğlu vardı; Erikhtonios, İdaios ve *İlios*. İdaios'un da bir oğlu oldu ve adını Troas koydu.

Troia Savaşı'nın hilesi, Tahta At. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Mitosa göre, *İlios* Phrygia'da yapılan bir oyuna katılmış ve kazanmıştı. Kendisine ödül olarak elli kadın ve elli erkek olmak üzere yüz köle verilmişti. Ayrıca, kral ona bir *benekli inek* vermiş ve inek nerede durursa orada kent kurmasını öğütlemişti. İlios aldığı ineğin peşinden kuracağı kentin hayaliyle yola düşmüştü. Yolculuk günler sürmüş ve en sonunda inek lanetli *Ate Tepe*sine varınca çökmüş. İlios da, *İlion* adını verdiği kenti bu tepede kurmuş. Ancak bir taraftan da lanetin bitip bitmediğini bilmediği için Zeus'tan kendisine bir işaret göndermesini istemiş. Bir sabah uyandığında tanrıça Athena'ya ait olan bir *Palladion*'un Ate tepesine indirildiğini görünce içi rahatlamıştı. Apollon, İlios'a bu heykele sahip çıkmasını, onu koruduğu sürece Athena'nın kenti koruyacağını söyleyince, buraya hemen bir tapınak yaptırmıştı. Sonraki yıllarda Troia kentinde çıkan bir yangında Apollon'un sözleri aklına gelen İlios heykelin yangında zarar görmemesi için alevlerin arasına dalmış ve heykeli kucaklayarak kurtarmıştı. Bu yangın sırasında gözlerini kaybeden İlios'a görme yeteneği Athena tarafından, gösterdiği bu sadakat nedeniyle, tekrar verilmişti.

İlios'un da bir oğlu olmuştu ve kendisinden sonra tahta geçmişti. *Laomedon* ismindeki yeni kral kentin lanetlenmesindeki en büyük paya sahipti. Laomedon, tahta geçtikten sonra şehre güçlü surlar yaptırmak istiyordu. Bunun için Zeus'a başvurdu ve kendisine yardım etmesini istedi. Zeus kısa süre önce kendisine başkaldıran *Poseidon* ve *Apollon*'dan bu surları yapmasını isteyince iki tanrı da çaresiz kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ancak bu işin karşılığında Laomedon da onlara ödemede bulunacaktı. Laomedon'un yapacağı bir sahtekârlığa karşı tanrılar surların inşasında insanın da çalışmasını sağla-

* Troia'nın kurulduğu tepe Ate'nin yeryüzüne düştüğü tepe olduğu için lanetlenmişti. Ate, Herakles'in kral olmasını engellemek isteyen Hera'ya Herakles'in doğumunu geciktirmesi aklını vermişti. Bu duruma sinirlenen Zeus da onu Olympos'tan aşağı atıvermişti. Ate, bugün Troia kentinin bulunduğu tepeye düşmüştü.

mışlardı. Böylelikle kent surlarının inşasına insan da karıştığı için yıkılabilir surlar olacaktı. Nitekim Laomedon işin bitmesinden sonra söz verdiği ödemeyi yapmaya yanaşmadığı için kent lanetlenmişti.

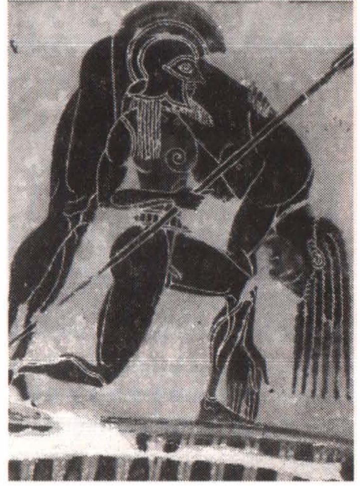
Troia Savaşı'nın kahramanları Aias ile Achilleus dama oynuyor. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Laomedon'un tanrılar karşısındaki tek mahcubiyeti bu değildi. Herakles'i de kandırmıştı. Parası ödenmeyen Poseidon sinirlenerek Laomedon'un kızını kaçırmıştı ve bunun üzerine kızına düşkün olan Laomedon Herakles'ten yardım istedi; kızını kurtarırsa tanrısal kısrakları ona vereceğine söz verdi. Ancak kızını kurtaran Herakles'e verdiği sözü de tutmamıştı. Bunun üzerine Herakles'in öfkesi korkunç olmuş, kenti kuşatıp yağmalamış ve Laomedon'u öldürdükten sonra da kenti ve krallığı Laomedon'un oğlu olan *Priamos*'a teslim etmişti. Yeni kral Priamos, Hekabe ile evliliğinden çok sayıda çocuğa sahip oldu. Ancak en son çocuğu hem kendisinin hem de kentin sonunu getirdi. Priamos'un karısı *Hekabe* bir gece rüyasında içinde yılanların çöreklendiği bir çalıyı dünyaya getirdiğini görmüş ve uyandıktan hemen sonra da Troia ve İda Dağı'ndaki* ormanların yandığını haykırmıştı. Bu olayı duyan Priamos kâhin olan oğlu Aisakos'u çağırtarak bu rüyanın ne anlama geldiğini yorumlamasını istemişti. Aisakos,** annesinin doğuracağı çocuğun Troia'nın yerle bir olmasına neden olacağını söylemiş ve onu hemen öldürmesini tavsiye etmişti hatta daha da ileri giderek o gün kraliyet ailesinde doğacak tüm çocukların anneleriyle birlikte öldürülmesinin yerinde olacağını söylemişti. Bu nedenle Priamos, gizli bir ilişkisi olan ve bir erkek çocuk dünyaya getirecek olan kız kardeşini bile öldürmüştü. Hekabe çocuğunu gece yarısından önce dünyaya getirdiği için Priamos tarafından bağışlanmıştı. Kâhinler felaketten kurtulmak için Hekabe'nin en azından doğan çocuğunu öldürmesi konusunda ısrar ettilerse de Hekabe buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine Priamos, çocuğun çoban Agelaos

* İda Dağı ismini Priamos'un oğlundan alır. Mitosa göre, Khryse ile evlenen Primaos'un İdaios adında bir oğlu olur ve kendi ismiyle anılan bu dağın eteğine yerleşir. Hatta bu bölgeye "tanrıların anası" olarak da anılan Kybele tapınımını getiren de İdaios olmuştur (Grimal 1997).

** Priamos'un Arisbe'den olan oğlu, Kassandra'nın kardeşi olan Aisakos'un geleceği görebilme yeteneği vardı. Kâhin olarak krala danışmanlık yapmaktaydı. Doğacak çocuğun Troia'yı mahvedeceğini söyledikten sonra, Aisakos'un karısı bir yılan tarafından sokularak öldürüldü. Karısının ölümüne katlanamayan Aisakos da bir uçurumdan kendisini denize atarak ölmek istedi. Ancak tanrılar onun haline acıdılar ve onu bir dalgıçkuşuna çevirdiler.

tarafından öldürmesine karar kıldı. Çoban çocuğu ölmesi için götürüp dağa bırakmıştı. Ancak beş gün sonra gittiğinde onun ölmediğini *ayı*lar tarafından emzirildiğini görünce onun tanrısal bir kişilik olduğunu anladı ve onu bir para kesesine saklayarak evine getirdi; yeni doğan çocuğuyla birlikte büyümesini istedi. Ona *para kesesi* anlamına gelen Paris ismini verdi. Öldüğünü kanıtlamak üzere de Priamos'a kanlı bir köpek dili gösterdi. Öldüğü sanılan Paris, İda Dağı eteklerinde büyümeye başladı.

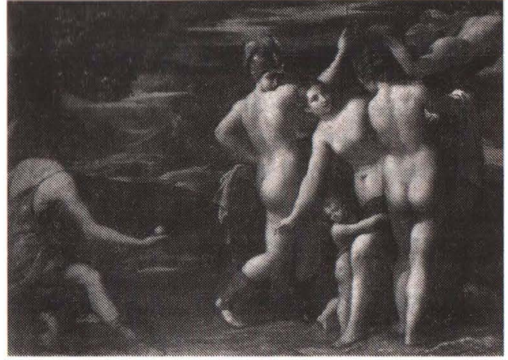
Achilleus öldürdüğü Hektor'u çadırına taşıyor. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Öte yandan tanrıların o günlerdeki en önemli sorunu Troia'nın yaşadıklarına benzerdi. Tanrıça Thetis'in* evlendirilmesi tanrıları meşgul eden sorunların bitmesi anlamına geliyordu. Ölümlü Peleus'la evlenmeye razı edilen Thetis'in aklını çelmesin ve ortamı bulandırmasın diye bu düğüne Eris** çağrılmamıştı. Buna içerleyen Eris, tanrılar tam düğün ziyafetinde eğlenirken, altın elmayı üzerine "en güzeline" yazarak şölen masasının ortasına atmıştı. Gökten üzerinde "en güzeline" yazan bir altın elma düştüğünü gören tanrıçalar elmanın kendileri için gönderildiğini düşünerek tartışmaya giriştiler. Athena, Hera ve Aphrodite'nin her biri elmanın kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Elma paylaşılamayınca gözler hakemlik yapması için Zeus'a dönmüştü. Ne de olsa adaletten sorumlu olan tanrıydı. Ancak bu sorumluluk Zeus'u korkuttu. Bir yandan karısı Hera, bir yanda kızı Athena ve diğer tarafta ise dünyalar güzeli Aphrodite olunca karar vermekten kaçındı ve bu görevi, İda Dağında çobanlık yapan Paris'in vermesini istedi. Üç tanrıça ve elmayı karar vermesi için Hermes'le Paris'e gön-

* Thetis, Okeanos ile Thetys'in kızlarıydı. Hera Thetys tarafından büyütülmüştü; bu nedenle de Hera Thetis'in büyütülmesi ile borcunu ödemişti. Tanrıça Themis bir kehanette bulunarak Thetis'ten doğacak erkek çocuğun babasından daha güçlü olacağını söylemişti. Bu nedenle de Thetis'i çok beğenen ve onunla birlikte olmak isteyen Zeus bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Hatta doğacak çocuğun korkusuna Thetis'in bir tanrıyla evlenmesine de izin vermemişti. En sonunda onun bir ölümlüyle evlenmesine karar kılındı. Çünkü o zaman doğacak çocuk bir tehlike olmaktan çıkacaktı. Sonunda tanrıların isteğine boyun eğdi ve kendisini alt etmeyi başaran Peleus'la evlenmeyi kabul etti. Troia savaşının çıkmasına neden olan bu evlilik, bu savaşın sonunu getirmeye muktedir olan Achilleus'un da doğmasını sağlayacaktı.

** Eris, nifak tanrıçasıdır ve Ares'in kardeşi olarak kabul edilir. Kimi kaynaklarda, Gece'nin (Nyks) kızı olarak da geçer. Kıskançlık ve fesatlık bulaştıran kanatlı bir dişi cin biçimindedir.

derdi. Paris olanların Zeus'un emri olduğunu öğrenince çaresiz kabul etmek zorunda kalmıştı. Önce elmayı üçe bölmeye kalktıysa da kurallara aykırı bu davranışı Hermes engelledi. Bunun üzerine daha iyi karar verebilmek amacıyla tanrıçaların soyunmalarını istedi. Tanrıçalar kendisini seçmesi için Paris'e rüşvet de teklif ediyorlardı. Hera kendisini seçmesi durumunda Paris'i Asya'nın hükümdarı ve dünyanın en zengin kişisi yapacağını söylemişti. Athena ise Paris'i bütün savaşları kazanan bir komutan, bilge ve yakışıklı bir adam yapacağını söylemiş ve kendisini seçmesini istemişti. Son olarak Aphrodite kendisini seçmesi koşuluya dünyanın en güzel kadını olan Helene* ile aşk yaşamasını garanti ediyordu. Bu garanti üzerine Paris zaten en güzeli olduğunu düşündüğü tanrıçaya elmayı vermekte tereddüt etmemiş

Paris ve Üç güzeller, Scarsellino (1550-1620). Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

*Yunan mitolojisindeki en farklı versiyonlara sahip mitoslar Helene'ye ait olanlardır. Homeros Helene'yi Leda ve Zeus'un kızı olarak göstermektedir. Ancak bazı yazarlar onun Nemesis ve Zeus'un kızı olduğunu anlatırlar. Zeus'un arzusundan kaçan Nemesis bütün dünyayı kılıktan kılığa gezmeye başlamıştı. Ancak Zeus peşini bırakmamıştı. Nemesis'in tanınmamak için kaza dönüştüğü bir anda Zeus da kuğu kılığına girip Nemesis'le birleşmişti. Bu birleşme sonunda Nemesis bir yumurta yumurtlamış ve ormana bırakmıştı. Ormanda dolaşan bir çoban yumurtayı bulmuş ve Leda'ya götürmüştü. Leda yumurtayı bir sepete koymuş üzerini de samanla kapatmıştı. Aradan geçen bir süreden sonra ısısını kaybetmeyen yumurtadan Helene doğmuştu. Leda bu güzel bebeği kendi çocuğu gibi benimsemiş ve büyütmüştü. Aynı öykü Leda için de anlatılır. Zeus kuğu kılığına girip Leda ile sevişmeyi başarmıştı. Leda aynı zamanda hiçbir şeyden haberi olmayan kocası ile de sevişince her ikisinden de hamile kalmıştı. Bu olayın ardından iki yumurta yumurtlamıştı. Bu yumurtalardan birisinden Helene ve Klytaimnestra çıkarken diğerlerinden Kastor ve Polydeukes çıkmışlardı. Mitoslarda, hangi çocukların Zeus'a ait oldukları biraz çelişkili olarak verilir. Kısa sürede büyüyüp serpilen Helene çok güzel bir kız olmuştu. Güzelliği tüm dünyaya yayılmaya başlayınca henüz daha çocukluktan kurtulmadan hayranları tarafından kaçırılmıştı. Ancak erkek kardeşleri onu kurtarıp geri getirmeyi başarmışlardı. Leda ve Tyndareos ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Bu kız büyüyünce başa bela olacaktı. Karı-koca düşünüp başına bir iş gelmeden Helene'yi evlendirme kararı aldılar. Dört bir yana haber salındı ve talipler geldiler. O kadar çok talip vardı ki karar vermek neredeyse olanaksızdı. İşte bu sırada Odysseus devreye girerek seçimi Helene'nin yapmasını o kimi seçerse diğerlerinin ona saygı göstermelerini hatta başlarına bir şey gelirse, herkesin onların yanında olacağına dair söz vermelerini önerince herkes makul olan bu öneriyi kabul etmişti. Helene adaylar arasından Menelaos'u kendisine koca olarak seçmişti. Kral Menelaos'la evlenen Helene onun sarayında yaşamaya başlamıştı.

ve hemen ardından dünyanın en güzel kadınını bulmak üzere yola koyulmuştu. Paris önce Troia'ya uğrayarak Kralın oğlunun ölümü üzerine düzenlediği oyunlarda tüm madalyaları kazandı. Onun bu başarısını hazmedemeyen Priamos'un diğer oğulları onun kardeşleri olduğu gerçeğinden uzak onu öldürmek istediler. İşte bu sırada Agelaos, Paris'in ölmesine göz yummayıp olan biten her şeyi Priamos'a anlattılar. Priamos bütün kâhinlerin uyarılarına rağmen oğlunun yaşadığına sevinmişti. Paris böylece gerçek ailesi ile tanışmış ve saraya taşınmıştı.

Paris Helene'ye kavuşmak için sabırsızlanırken, kardeşi bilici Kassandra* başta olmak üzere herkes onu bu belalı işten vazgeçirmeye çalışıyordu. Ancak hiçbir şey Paris'i aşkından vazgeçiremedi ve Helene'yi bulmak üzere yola çıktı. Paris ve yanındakiler Menelaos'un Yunanistan'daki sarayına gittiler. Menelaos Anadolu'dan gelen prensi oldukça dostça karşılamıştı. Ancak büyükbabası Katreus'un davetine gitmek üzere Girit'e hareket edince Helene de Paris'le Troia'ya kaçmıştı. Uzun bir deniz yolculuğundan sonra tam kıyıya çıkacakları sırada Hera'nın çıkardığı bir rüzgâr onları Kıbrıs üzerinden Sidon kıyılarına kadar atmıştı. Türlü maceralardan sonra âşıklar Troia'ya gelmeyi başarmışlardı.

Menelaos daha önceden anlaştıkları gibi, olayı öğrenir öğrenmez kendilerine destek olacaklarına söz veren Helene'nin taliplerinden yardım istemişti. Ve bütün prens ve krallar Menelaos'un abisi olan Agamemnon komutasında toplanmayı kabul etmişlerdi. Odysseus başlangıçta biraz sorun çıkarmıştı. Çünkü kâhin ona *eğer savaşa katılırsan yirmi sene sonra fakir ve her şeyini kaybetmiş bir adam olarak ülkene dönebileceksin* demişti. Bunun üzerine savaşa katılmak istemeyen Odysseus, deli numarası yapmaya başlamıştı. Ancak sonunda numara yaptığı ortaya çıkınca mecbur kalmıştı savaşa katılmaya. Kâhin Khalkas'ın kehanetine göre, bu prenslerden biri olmamasına rağmen Achilleus** katılmadan Troia Savaşı'nın Yunanlılar tarafından

* Kassandra, Primaos ile Hekabe'nin kızı. Bir gün kralın yeni çocuklarının doğumu şerefine Troia surları dışında bulunan Apollon Thymbra tapınağında bir şölen vermişti. Şölen bitip eve döndüklerinde çocukları orada unutmuşlardı. Ertesi sabah çocukları almaya geldiklerinde onları uyur halde buldular. İki yılan da onları arındırmak için dillerini çocukların dillerine değdirmiş duruyorlardı. Kalabalığı gören yılanlar ürkerek kaçtılar ve o günden sonra Kassandra kehanet yeteneğine sahip oldu. Bir başka mitosta ise, Kassandra kendisine aşık olan Apollon'un aşkına karşılık vermiyordu. Apollon birlikte olabilmek için genç kıza bilicilik yeteneğini vermeyi teklif edince Kassandra onunla birlikte olmayı kabul etmişti. Ancak Apollon'dan kehanet için gerekli yeteneği alan Kassandra sözünde durmamış, tanrıyla birilikte olmaktan vaz geçmişti. Apollon ona çok kızdı ve ağzına tükürerek lanetledi; artık Kassandra'nın geleceği görme yeteneği vardı ama inandırma yeteneği yok olmuştu. Gerçekten de Troia Savaşı süresinde birçok felaketi önceden gören Kassandra inandırıcı olamadığı için bunların gerçekleşmesine engel olamamıştı.

** Achilleus, Troia Savaşının çıkmasına neden olan düğünde evlenen Peleus'la Thetis'in yedinci çocuklarıydı. Ölümsüz olan Thetis Peleus'tan olan altı çocuğunu da ölümsüz kalmak

kazanılması imkânsızdı. Ancak, Achilleus'u savaşa ikna etmek oldukça zordu. Annesi ve babası onu bu savaştan uzak tutmaya çalışıyorlardı; engel olamayınca da ona Hephaistos'un düğün hediyesi olarak verdiği kutsal zırhı ve Poseidon'un armağanı atları vererek onu savaşa uğurlamışlardı. Sefer başlamış ve Yunan donanması Anadolu kıyılarına gelmişti. İlk önce büyük bir yanlışlıkla Troia zannettikleri bir yere saldırmışlardı. Burada Herakles'in oğlu Telephos, Achilleus tarafından yaralanmıştı. Achilleus'un silahından yaralanan ancak onun tarafından iyileştirilebilirdi. Bu nedenle Telephos da onlara katılmış ve yol göstericilik yapmıştı.

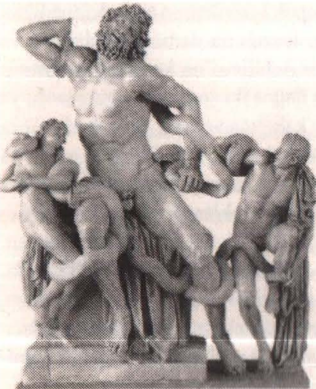
Yunan filosu Aulis'te tekrar toplanınca, uzun bir süre, uygun rüzgâr çıkmamış ve limanda mahsur kalmışlardı. Biliciler, bunun Artemis'in işi olduğunu ve ancak Agamemnon'un kızı İphigeneia'yı kurban ederlerse tanrıçayı yatıştırabileceklerini söylemişlerdi. Agamemnon çaresiz kabul etmiş ve kızını, Achilleus'la nişanlayacağını söyleyerek kurban etmek üzere götürmüştü. Bundan haberi olmayan Achilleus kızı kurtarmaya çalıştıysa da bu mümkün olmamış ve Agamemnon'la araları açılmıştı; bunun üzerine Achilleus savaşa katılmak istememişti. Ancak yanında bulunan ve çok sevdiği Patraklos savaşa katılıp ölünce Achilleus intikam almak için savaşa katılmak zorunda kalmıştı. Savaşta, Patraklos'u öldüren Hektor'u ve Amazonlar kraliçesi Penthesileia'yı öldüren Achilleus, Apollon'un (bir başka versiyonda ise Paris'in) attığı okla topuğundan vurularak ölmüştür.

isterken ateşte yakıp ölümlerine neden olmuştu. Yedincisi olan Achilleus doğunca Thetis onu da öldürmesin diye Peleus karısını takip etmeye başlamıştı. Gerçekten de bir gün çocuğu ateşe tuttuğunu görünce Peleus hemen onun elinden kurtarmıştı. Ancak bu sırada Achilleus'un aşık kemiği yanmıştı. Peleus, Achilleus'un yanmış olan kemiğinin yerine yenisinin takılması için atadam Kheiron'a başvurdu. Kheiron, hızlı koşmasıyla ünlü bir dev olan Damysos'un aşık kemiğini mezardan çıkararak Achilleus'a takmıştı. Achilleus bu nedenle çok hızlı hareket edebiliyordu. Bir başka mitos ise Thetis'in çocuğu topuğundan tutarak ölümsüzlük veren Styks nehrine daldırdığını ve Achilleus'un suya değen bütün bedeninin ölümsüzleştiği ancak Thetis'in elinde kalan topuk kısımlarının suya değmediğini anlatır. Bu nedenle de Achilleus'u ancak topuklarından alacağı bir darbe öldürebilirdi. Ve savaşta da böyle bir darbeyle ölmüştü. Bir başka mitos Achilleus'un kaderini kendisinin belirlediğine ilişkindir. Kader tanrıçaların Achilleus'un önüne iki seçenek sunmuşlardı; ya savaşa katılacak ve ölecek; ancak adı sonsuza kadar bir kahraman olarak yaşayacaktı veya savaşa katılmayarak evlenecek ve mutlu, uzun bir ömür sürecek ama öldükten sonra da unutulup gidecekti. Achilleus bu yol ayrımında tabi ki, savaşa katılmayı kabul etmişti. Başka mitoslar Thetis'in Achilleus'un savaşa katılmaması için çabaladıklarını anlatır. Peleus, Achilleus'u bir kız kılığına sokarak tanıdığı Skyros kralı Lykomedes'in sarayına saklamıştı. Ancak Odysseus, cin fikri ile onu bulmayı ve savaşa katılmaya ikna etmeyi başarmıştı. Lykomedes'in sarayına, cariyelere hediyeler getirdiğini ileri sürerek girmeyi başarmıştı. Kızların önünde açtığı iki bohçanın birinde kadınları cezp edecek hediyeler vardı ve bütün kadınlar bu bohçanın başına toplanmışlardı. Diğer bohçada ise silahlar vardı ve kız kılığındaki Achilleus ister istemez bu bohçayla ilgilenince yakayı ele vermişti.

Savaş tüm şiddeti ile sürüyor ve Yunanlıların inancı giderek azalıyordu. Savaş başlayalı on yıl olmuştu ve hala güzellik yarışmasında kaybeden Athena'nın öfkesi azalmamıştı. Athena Hermes'in oğlu Prylis'in aklına "tahta at" fikrini düşürmüş, daha sonra bu fikri Odysseus kendine mal etmişti. Bunun üzerine hemen bir tahta at yapımına başlanmıştı. Tahta atın inşa edilmesi işini üstlenen Epeios, köknar tahtalarından içi boş devasa bir tahta at inşa etmişti. Odysseus da tahta atın içine girecek olan yiğitleri ikna etmişti. Atın üzerine büyük harflerle Athena'ya ithafen *sağ salim evlerimize dönmemize yardım edeceği için Yunanlı askerler olarak tanrıçaya sunduğumuz hediyedir* yazmışlardı. Bütün hazırlıklar tamamlanınca atı bırakarak Yunanlılar gemilerine binmiş ve gidiyormuş gibi yapmışlardı. Troialılar sabah olup attan başka bir şey kalmadığını görünce savaşı kazandıklarını ve mademki bu hediye tanrıçaya bırakılmış o zaman onu kente alıp tapınağa bırakalım diye düşünmüşlerdi.

Başta Kassandra olmak üzere kâhinler bunun bir hile olduğunu söyledilerse de Troialıları ikna edememişlerdi. Bu sırada özellikle Laokoon'un öyküsü trajiktir. Laokoon da tahta atın kente alınmasına karşı çıkanlar arasındaydı; ancak o da lanetliydi. Apollon'un rahiplerinden olan Laokoon, karısı Antiope ile tanrıyı temsil eden heykelin önünde seviştiği için tanrı tarafından lanetlenmişti. Ayrıca bir başka olay nedeniyle Poseidon da Troialılardan intikam almak istiyordu. Troialılar, Yunanlıların saldırmasını önleyemediği gerekçesiyle Poseidon rahibini öldürmüşlerdi. Troialılar, Laokoon'u Poseidon'a bir kurban adamak üzere görevlendirmişlerdi. Laokoon çocuklarıyla beraber deniz kenarında kurban kesmeye gittiğinde, Poseidon'un denizden gönderdiği iki yılan Laokoon ve iki oğlunu feci şekilde öldürmüştü. Yılanlar daha sonra tahta atın önüne giderek çöreklenince, Troialılar bu mucizeyi, Laokoon'un tahta atın şehre alınmasına karşı çıkmış olması nedeniyle yaşandığını düşünürek tüm şüphelerinden sıyrılmışlardı.

Böylece Troialıların tek sorunu kalmıştı; o da şehrin kapılarından geçemeyecek kadar büyük olan tahta atı nasıl içeri sokacaklarıydı. Önce atı parçalayarak içeri sokma fikri ortaya atıldıysa da tanrıçanın buna sinirlenebileceği düşüncesi ile surların bir kısmının yıkılmasına karar verilmişti. Tahta at içeri alınırken, Kassandra onun içinde Yunanlı askerlerin olduğunu bile bilmişti; ancak ona hiç kimse inanmamıştı. Tahta at içeri alındıktan sonra, Helene'nin atın içinde kocası da dâhil olmak üzere Yunanlı askerlerin olduğunu bildiğini ileri sürerler (Graves 2004). Tahta at içeri

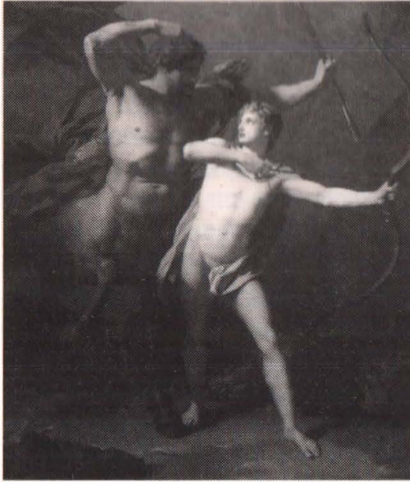
Lakoon. Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

alındıktan sonra Troialılar büyük bir şölen düzenlemişlerdi. Bütün Troialılar eğlencenin ve şarabın etkisiyle ortalıktan çekilince tahta atın gizli kapıları açılıp Yunanlı askerler dışarı çıkmışlardı. Şehrin kapılarını açan askerler dışarıda bekleyen diğer Yunanlı askerlerin de içeri girmesiyle büyük bir katliam yapmaya başlamışlardı. Kısa sürede Troia düşmüş, Kral Priamos da Neoptolemos tarafından öldürülmüş ve kentte taş üstünde taş kalmamıştı (Graves 2004; Grimal 1997).

Arkeolojik olarak gerçekleşip gerçekleşmediği kesin olarak bilinmeyen bu savaşın mitolojide bir külliyat oluşturduğunu söylemem gerekir. Kör ozan Homeros tarafından kaleme alındığına inanılan İlliada, Yunan inancı hakkında en fazla bilgi veren kaynaklardan birisidir. Savaşın en önemli özelliği bir hile ile sonlanmış olmasıdır. Athena ve akıl savaşta kazanan tarafta olmuştu. Kaybedenin aşk olduğunu söylememe gerek bile yok. Tahtadan bile olsa aklı temsil eden atın ineğe karşı olan üstünlüğüyle sona eren bir savaştır Troia Savaşı.

Dünyanın en çok bilinen mitosu *tahta at* mitosudur. Bu dünyanın bilinen en eski Doğu-Batı savaşı olmasının yanı sıra medeniyet savaşıdır da. Bu atın ineğe karşı savaşıdır. Antik Yunan kültürünün Doğu'dan gelenler tarafından kurulduğu ileri sürülür (Bernal 1998). At ve inek de Doğudan yükselmiştir. Bereketli Hilalde evcilleştirilen inekle binlerce yıl sonra Asya steplerinde evcilleştirilmiş ve Batıya geçmiş atın savaşıdır bu. Bu anlamda tam da bir medeniyet savaşıdır. At aklı temsil eder. Poseidon'un Yunan kültürüne armağan ettiği at Doğudan gelmiştir. Doğudan gelenin doğuya karşı verdiği bir savaştır Troia. Yunanistan yeterince tarım alanına sahip değildir. Hitit Anadolu'nun tüm zenginliğine sahip bir kültürdür ve Toria Hitit kültürünün boğazıdır. Troia boğazların kontrolü demektir. Karadeniz'den gelen tahılın kontrolü Troia'dan geçmektedir. Bu nedenle at kültürünün inek kültürüne ihtiyacı vardır. Troia'ya saldırmak siyasal ve askeri olarak Hitit kültürünün boğazına saldırmaktır. Nitekim bu olaydan sonra Hitit de fazla dayanamaz ve yıkılır.

Diğer yandan bu savaş zenginliğin, yüksek makamların mütevazı aşka karşı savaşıdır. Bu anlamda da Athena ve Hera'nın temsil ettiği güçlerin Aphrodite'nin aşkına karşı savaşıdır. Gücü seçenlerin aşkı seçenlere karşı savaşıdır. Aile ve ahlakın aşka savaşıdır. İnsanın aşkı savaşılası bir şey olarak gördüğünün işaretidir. Tanrıların kurmaya çalıştıkları aile düzenini bozan, yuva yıkan aşka karşı savaştır. Menelaos'un kültür düzenini ahlaksız aşkla bozan, yıkan Helene'nin yenildiği savaştır. O halde bu, kadına karşı yapılan bir savaştır aynı zamanda. Kadın yüzünden, dişil ilke prensibi olan aşktan kaynaklanan bir savaştır. Kadın temsillerinin eril güçler, krallıklar ve kahramanlıklarla yıkılmasının mücadelesidir. Dünyada bu kadar savaş olmuşken bu savaşın unutulmaz olmasının nedeni budur. Bu savaş kültürün aşka karşı savaşıdır ve aşkın yenilgisinin hazin öyküsüdür. İnsanlığın belki de en büyük kültür savaşıdır bu ve halen devam etmektedir.

Achilleus ve Atadam (Kentauros) Kheiron. J. B. Regnault (1782). Christou, P. ve Papastamatis, K. (1988), Greek Mythology (trans.Roberts Mackay) Bonechi.

Antik Yunan kültürünün en önemli temsilcilerinden birisi olan Herodotos'un bile anlayamayacağı kadar sembolik bir savaştır Troia Savaşı. Bir kadın yüzünden büyük kültürlerin savaşını o kültürün bir parçası olan Herodotos bile anlamamıştır (Gezgin 2004b). Bu savaşın devamı halen devam etmekte ve açıkça medeniyetler savaşı olarak da isimlendirilmektedir. Şunu söylemeliyim ki bu savaş Doğu'nun doğurduğu Batı kültürünün kendisini doğurana duyduğu kompleksten kaynaklanır. Doğanın doğurana karşı verdiği bir savaştır ki Momos mitosunun da vurguladığı gibi sonsuza kadar devam edecek bir savaştır. Bir "kadın" yüzünden insanlar birbirlerini öldürmeye devam edeceklerdir. Eril Batı kültürünün dişil olana, Doğu'ya duyduğu kin bitecek gibi görünmüyor; kan dökülmeye devam edilecek.

Homeros'un ayrıntılarıyla tasvir ettiği, bu savaşın bazı bölümleri var ki sembolizmi ön plana çıkarır. Bunların en önemlisi Achilleus ile Amazonlar Kraliçesi Penthesileia arasındaki savaştır. Yukarıda Amazonlar için söylediklerimi hatırlarsanız ne demek istediğim de gayet net olarak anlaşılacaktır. Yunanlıların büyük tanrısal kahramanı Achilleus ve karşısında Yunan kültürünün kontrol edemediği dişil kitonyen güçler. Penthesileia kültür düşmanı bir karanlık bilinçdışı kahramanıdır. Tanrısal bilincin kahramanı Achilleus, doğanın, bedenin ve kadının korkunç karanlık bilinçdışı yarığına karşı savaşmaktadır. Bu tam da sonradan anlaşıldığı biçimiyle kültürün doğaya karşı verdiği ölüm savaşıdır. Penthesileia'nın ölümü doğanın kültür silahları karşısında aldığı kesin bir mağlubiyeti temsil eder. Apollon'un Python'a karşı verdiği mücadelenin bir devamı gibidir. Ama ne yazık ki, Apollon da bu savaşı kazanabilmek için kurban vermek zorundadır. Şanı, savaşçılığı, unutulmazlığı seçen Achilleus aşkı seçen Paris'in attığı okla ölür. Kurban verilmiş, savaşı kazanmanın önünde bir engel kalmamıştır artık. Apollonik, ışıklı, aydınlık, akıllı Batı'nın karanlık, dişil ve bedensel Doğu'ya karşı ilk zaferidir ama son da olmayacaktır.

3. BÖLÜM:

KUTSALIN MİTOLOJİSİ VE SANATI

Kutsal Kitaplar, Mitos ve Sanat

Bütün toplumlar hem mitolojik, hem de mitojeniktirler. Ancak genellikle mitos veya mitoloji diyince akla ilk gelen Yunan mitolojisi olmaktadır. İnsanların kafasında mitos, yanlış biçimde, geçmişte yaşamış halklar tarafından uydurulmuş gerçeküstü hikâyeler olarak anlam bulur. Hemen hiç kimse kendisinin mitolojik bir yaşam içinde olduğunun farkında bile değildir. Çünkü mitosun dinsel öyküler olduğu fark edilmez. Her dinin öyküleri vardır; bunlar genellikle yaratılışla ilişkilidirler. Bu durumda Tevrat, İncil ve Kuran'ın çok sayıda mitos içerdiğini söylememiz doğru olur. Zihnimizde, kendi dinimizle ilişkili olunca kutsallık kazanan öyküler/mitler geçmişe ait olunca kutsallığını yitirmektedir. Oysaki en az geçmişte yaşayan toplumlar kadar mitolojik dünyanın içinde yaşamaktayız. Bu mitlerden örnekler vermem gerekirse, Noel, Kurban Bayramı, Cumartesi, Cuma ve Pazar'ın kutsiyetleri, Ramazan Bayramı, Kadir Gecesi, Hıdrellez ve Paskalya'nın bunlardan bazıları olduğunu ve yaşamımıza etkin biçimde yön verdiklerini söyleyebiliriz. Gündelik yaşamımız dahi bu mitik öykülerin kutsal takvimi tarafından belirlenmektedir. Toplumsal düzen, kültürün devamlılığı, inanç gibi konular onun egemenliğindedir. Günah ve ahlak gibi temel kavramların sınırları da onun tarafından belirlenir. İnsanın dünya ve yaşamla bağı bu minvalde gerçekleşir. Bu dinsel mitik öykülere duyduğumuz inanç yaşamla kurduğumuz ilişkiyle doğru orantılıdır.

Yaratılış ve İlk Günah

Kutsal kitaplarda insanın dünyadaki konumu ve yaşamla kurduğu ilişki ve varoluş sorununu konumlandırdığı referans yaratılış mitleridir. Kutsal kitaplar diğer kültürlerin yaratılış mitlerinden farklı olarak özet bir yaratılış miti sunmaktadır. Yaratılışı tanrıya bağlayan kutsal kitaplar bunun insanlar tarafından doğrudan bu şekilde kabul edilmesini ve tartışılmamasını ister. Hatta İslam, bu konunun insanın kapasitesini aşacağı iddiasındadır. Yani Yunan ve Sümer dinleri gibi uzun uzun anlatılan bir yaratılış öyküsü yoktur. Teferruatlı bir yaratılış miti için mutlaka apokrif metinlere başvurmak gerekir (Graves ve Patai 2009).

Başlangıçta Tanrı yeri ve göğü yarattı; yer, ıssız, boş ve karanlıktı. Tanrının ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Sonra Tanrı *ışığı* yarattı ve onu karanlıklardan ayırdı. Işığa *gündüz* karanlığa *gece* adını verdi (1. gün). Tanrı suların ortasında bir kubbe olsun istedi ve suları ayırdı; kubbeye *gök* dedi (2. gün). Yeryüzündeki sular bir yere biriksin ve toprak ortaya çıksın dedi Tanrı

ve kuru olan toprağa *yer* sulara ise *deniz* ismini verdi. Sonra Tanrı toprakta *bitkiler* ve *ağaçları* yarattı (3. gün). Tanrı, gündüz ve gece için gökyüzünde ışıkları yarattı; gündüz olan büyük ışığa *güneş* adını verdi. Gece ise *ay* ve *yıldızların* mekânı oldu (4. gün). Tanrı sularda balıkları ve gökyüzünde kuşları yarattı (5. gün). Tanrı yeryüzündeki bütün hayvanları yarattıktan sonra kendisine benzeyen insanı yarattı. Bütün yarattıklarını çift olarak yaratmıştı. Yarattığı her şeyi insanın emrine verdi. Hepsinden yararlanmalarını istedi (6. gün). Tanrı bütün yaptıklarını gözden geçirdikten sonra hoşnut bir biçimde yedinci günü dinlenerek geçirdi (Tekvin Bab 1) .

Tevrat genel itibariyle *yaratılışı* bu şekilde özetledikten sonra insanın yaratılışında biraz daha detaya girer. Yoktan gerçekleştirilen bu varoluş öyküsü, dünyadaki her şeyi içine dâhil etmekteydi. Sorgusuz sualsiz her şeyi tanrıya atfeden bir anlayışın ürünü olan *yaratılış miti* Musevilerin yanı sıra Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından da kabul görmüştür. Bu mit bugün dünyanın büyük bir kısmının gerçeküstü olmasına aldırış bile etmeksizin inandığı bir yaratılış öyküsüdür. Her şeyden önce tanrı vardı ve her şeyden sonra da tanrı olmaya devam edecek. Temel felsefe, tanrının varlığı, birliği ve yaratıcılığıdır.

Mitostan, her şeyden önce yalnızca tanrının ruhunun varolduğu ve karanlıkta dolaştığı anlaşılıyor. Yunanlıların kaosu, yerini burada yaratıcı tanrıya, *söze* bırakıyor. Tanrının sözü yaratım işini gerçekleştiriyor. Yani her şeyden önce logos (söz) vardı. Kutsal kitaplarda anlatılan yaratılış mitleri kültürün başlangıcını aktarır. Biyolojik olarak hayvanların, otların ve insanların yaratılışı değildir burada anlatılan. Biraz sonra da göreceğimiz gibi yaratılan şey kültürel insanın dünyasının yaratılmasıdır. Kutsal kitaplar öncesi ile pek ilgilenmezler; hatta yok sayarlar. Çünkü onların amacı, kültüre geçen insanın dünyasını ve yaşamını düzenlemektir. Kültürel yaşam insanın biricikliğini vurgular. Tanrı her şeyi insan için yaratmıştır. Bütün kutsal kitaplar bunu sık sık vurgularlar. Üretim ve tüketim dengesinin oluşturulmaya çalışılmasının mitidir yaratılış. Tüketim dünyasının doğumudur.

Kutsal kitaplar, üretim öncesini tarihi yaratılış ile özetler; pek detaya da girmez. Çünkü onların asıl konusu kültürel sürece giren insanın öyküsüdür. Yaşamın yaratılışını bir sayfada özetleyerek, öncesini unutmamızı isterler. Bu nedenledir ki *her şeyden önce tanrının ruhu vardı ve her şey tanrının bir*

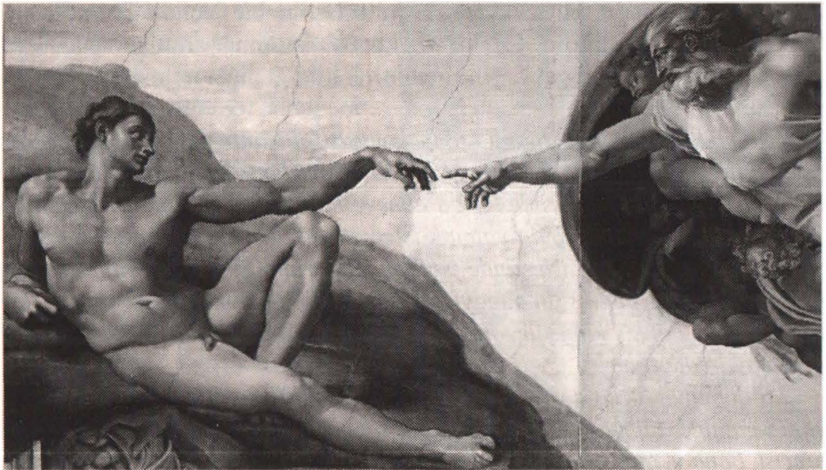

Tanrı, Adem'i ve Adem'den de Havva'yı yaratıyor.
Adem hayvanlara isim veriyor.
Sümela Manastırı, Trabzon.

sözüyle başladı; kün. Dünyayı ve yaşamı yoktan var eden tanrı sanata da eril bir figür olarak yansımıştır. Hıristiyan ikonografisinde yaşlı ama güçlü, aksakallı ve uzun saçlı olarak tasvir edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz Sümela Manastırı fresklerinden Michaelangelo'nun resimlerine kadar bu değişmeden devam etmiştir. Bu eril ve tek tanrı imgesinin başlamasını temsil etmektedir. Kültür dünyasına geçiş yapan insanın *dişil* geçmişinin inkân gerçekleşiyordu. Bu yeni tanrı modeli kültürü dünyaya egemen kılan eril iktidarın kafasındaki dünya imgesini temsil ediyordu. Bütün dünyaya, bütün yaratılanlara egemen olacak insan figürü bu yaratılış öyküsünün öngörüsüdür. Her şey insan için yaratılmıştı; bu nedenle de her şeyi dilediği gibi tüketebilirdi insan. Bu düşünce dünyadaki kirlenme ve dejenerasyonun temelini oluşturmaktaydı

Kutsal Kitap'ta insanın yaratılışı bir hayli tartışmalıdır. "*Ve Rab insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı*" (Tekvin 1.27). Bu ayette altıncı gün tanrının insanı erkek ve dişi olarak çift yarattığı ileri sürülmektedir. Oysaki, hemen arkasından gelen cümlelerden tanrının önce Âdem'i yarattığı ve o yalnız kalmasın diye daha sonra Havva'yı yarattığı anlatılmaktadır. Kutsal Kitaplarda yer almayan Hıristiyan ve Musevi mitosları da bu anlatılanların çelişkili ve özet olduğunu ortaya koymaktadır.

"*Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu; ve bir kır otu henüz bitmemişti; çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı; ve toprağı işlemek için adam yoktu; ve yerden buğu yükseldi ve bütün toprağın yüzünü suladı. Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı, ve onun burnuna hayat nefesini üfledi; ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti; ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi*

Tanrı'nın Adem'i yaratması. Sistine Chapel. Michaelangelo (1475-1565).

olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve dört kola bölündü. Birinin adı Pişon'dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır... Ve ikinci ırmağın adı Gihon'dur; bütün Kuş ilini kuşatan odur. Ve Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir; Asur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin, çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün. Ve Rab Allah dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yapacağım. Ve Rab Allah her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi; ve adam her birinin adını koydu... fakat adam için kendisine uygun yardımcı bulunamadı. Ve Rab Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi, ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapladı; ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu adama getirdi; Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik, etlerimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır ve bir beden olacaklardır; Ve adam ve karısı, ikisi de çıplaktılar ve utançları yoktu". (Tekvin 2.1-25).

Kutsal kitabın ilk metninde çift olarak yaratıldıkları söylenen insanın burada ayrı ayrı, önce erkek ve sonra da kadın şeklinde yaratıldığını görebiliyoruz. Hatta erkek yaratıldıktan sonra ona yardımcı aranmış ve diğer yaratılanlar arasında uygun bir yardımcı bulunamadığı için sanki mecburen kadın yaratılmış gibi görünmektedir. Öte yandan bütün mahlûkatların topraktan yaratılmasına rağmen kadının, adamın kaburga kemiğinden yaratıldığı da vurgulanmaktadır. Musevi yaratılış mitoslarının bir özetidir Tevrat'ta anlatılan bu yaratılış mitosu. Çünkü söz konusu kadının yaratılan üçüncü ve son kadın olduğu ve neredeyse mecburen yaratıldığı diğer mitoslar bilinmeksizin anlaşılmaz.

"*Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: 'İnsanın yalnız olması iyi bir şey değil'. Ve ona topraktan bir eş yarattı –ona benzeyen– adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar: Kadın erkeğe şöyle seslendi: 'ben senin altında yatmak istemiyorum'. Ve erkek karşılık verdi: 'Ben senin altında değil üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altta olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum'. Kadın karşılık verdi: 'İkimiz de eşitiz; çünkü ikimiz de topraktan yaratıldık'. Ve her ikisi de birbirlerini anlamayı reddettiler.*

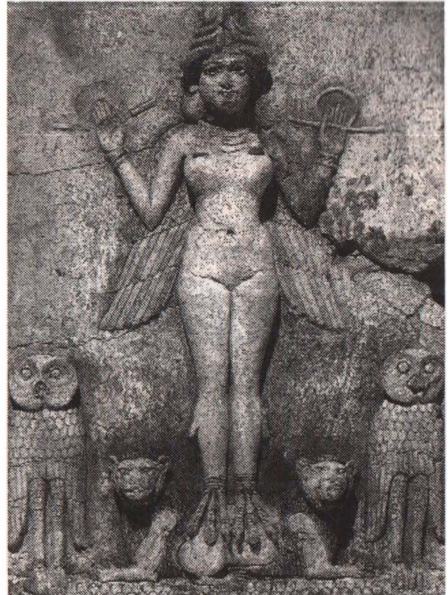
Lilith bunun farkına vardığında Tanrının o özel ismini telaffuz etti ve dünyanın göğüne doğru yükseldi. Âdem yaratıcısına şöyle seslendi: 'Dünyanın tanrısı, bana verdiğin kadın benden kaçtı'. Bunun üzerine her şeye kadir olan Tanrı, Lilith'in peşinden üç tane melek gönderdi ve onu geri getirmelerini em-

retti. Her şeye kadir olan şöyle konuştu: 'Geri dönmek istediği takdirde, tamam; ama şayet istemezse her gün yüz oğlunun ölümüne şahit olmayı göze almalıdır'. Melekler kadını takip ettiler ve ileride bir gün Mısırlıların boğulacağı büyük suların altında onu yakaladılar. Tanrının sözlerini kadına ilettiler. Ama o geri dönmek istemedi. Ona şöyle dediler: 'Seni denizde boğacağız' Kadın ise şöyle karşılık verdi: 'Beni yalnız bırakın; çünkü ben çocukları zayıf düşürmekten başka bir işe yaramam; erkek çocukları doğumlarından yirminci günlerine kadar gözetlemem emredildi'. Melekler kadının söylediklerini duyduklarında onu yakalamak için daha çok ısrar ettiler, 'yaşayan ve var olan Tanrının adına yemin ediyorum ki sizin isimlerinizi veya suretlerinizi gördüğüm takdirde o çocuğun üzerinde hak iddia etmeyeceğim'. Ve böylece kadın günbegün şeytanlarından yüz tanesinin ölmesini göze aldı. Bu sebeptendir ki, biz onların (meleklerin) isimlerini küçük çocukların Camea'larına yazarız. Kadın bunu gördüğünde verdiği sözü hatırlar ve çocuk iyileşir.

...

Âdem'e uygun bir eş yaratmadığı için Tanrı umutsuzluğa kapılmadı. Yeni bir denemede bulundu ve Âdem seyrederken bir kadının anatomisini şekillendirdi; bu amaçla Tanrı kemik, bağ dokusu, kas, kan ve bağırsaklar kullandı; bütün bunları deriyle kaplayarak çeşitli yerlerine kıl ve saçlar ekledi. Bu görüntü Âdem'i o kadar tiksindirdi ki, bu ilk kadın, ilk Chawah bütün güzelliği ile karşısında durduğunda dahi onu itici buldu. Tanrı yine yanlış yaptığını anladı ve ilk Chawah'ı uzaklaştırdı. Onun nerede olduğunu bugüne kadar kimse bilmemektedir.

Tanrı üçüncü kez denedi ve bu sefer daha dikkatli davrandı. Âdem uyurken onun yan tarafından aldığı bir kaburga kemiği ile bir kadın yarattı; daha sonra onu uyandırmadan saçlarını ördü ve kızı bir gelin gibi yirmidört mücevherle süsledi. Âdem hayran olmuştu" (Zingsem 2006; 36-38).

Lilith, British Museum, Londra.

Bir başka mitosta ise Havva'nın kaburgadan yaratılış öyküsü şöyle özetlenmektedir. "*Tanrı Âdem'in karısı Havva'yı kaburga kemiğinden yaratmıştır. Bunu yaparken O şöyle konuştu: 'Onu erkeğin başından yaratma-*

yacağım, çünkü o zaman başını kendini beğenmiş bir gururla taşıyabilir; gözlerinden yaratmayacağım, çünkü şehvetli bakışlara sahip olabilir; kulaktan da yaratılmayacak, bu da onu ukala yapabilir; ve ağzından da yaratmayacağım, yoksa geveze olur; kalp de olmayacak bu da kıskançlık yaratır; onun elinden de yaratmayacağım, öyle yaparsam başkalarının işlerine karışabilir; ayak ise hiç olmaz, sağda solda sürtebilir'. Elbiselerinin altında ve insanın bakışlarından uzakta olan kaburgadan yarattı Tanrı kadını. Çünkü kadının süsü, sessiz çekingenliğinde ve ev ortamının mahremiyetinde yerine getirdiği görevlerinin ona verdiği mutluluktadır" (Zingsem 2006; 61-2).

Buradaki bütün mitleri bir araya getirdiğimiz zaman bir bütünlük sağlandığı açıkça görülmektedir. Kutsal kitaplarda anlatılan *kadının yaratılışı* mitinin, yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu mitlerin devamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kutsal kitaplarda anlatılan yaratılış öyküsünün insana uygun en son yaratılan kadının öyküsü olduğu ortadadır.*

Ve Rab Allah'ın yarattığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılandı. Ve kadına dedi: "Tanrı bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz dedi mi?" Ve kadın yılana dedi: "Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz; fakat bahçenin ortasında olan ağacın meyvesi hakkında Tanrı, 'ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki ölmeyesiniz' dedi. Ve yılan kadına dedi: "katiyen ölmezsiniz; çünkü Tanrı bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız" Ve kadın gördü ki, ağaç yemek için iyi ve göze hoş geliyordu ve anlayışlı olmak için arzu olunur bir ağaçtı. Ve onun meyvesinden aldı ve yedi; kendisiyle beraber kocasına da verdi ve o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı ve kendilerinin çıplak olduklarını bildiler; ve incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Ve günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler; ve adamla karısı Rab Allah'tan bahçenin ağaçları arasına gizlendiler.

Rab Allah adama seslenip ona dedi: "Neredesin?" Ve o dedi: "Senin sesini bahçede işittim ve korktum; çünkü ben çıplaktım ve bahçede gizlendim" Ve dedi: "Çıplak olduğunu sana kim bildirdi? Ondan yeme diye sana emrettiğim ağaçtan yedin mi?" Ve adam dedi: "Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi ve yedim" Ve Rab Allah kadına dedi: "Bu yaptığın nedir?" Ve kadın dedi: "Yılan beni aldattı ve yedim" Ve Rab Allah yılana dedi: "Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin. Ve seninle kadın arasına ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım; o senin başına saldıracak ve sen onun topuğuna saldıracaksın". Ve kadına dedi: "Zahmetini ve gebeliğini ziyadesi ile çoğaltacağım, ağrı ile evlat doğuracaksın. Ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır".

* Bu konuda yapılmış en iyi çalışma kuşkusuz ki Robert Graves'in İbrani Mitleri'dir. Bütün Yaratılış sürecini detaylı biçimde apokrif metinlerle açıklamaktadır (Graves ve Patai 2009).

İlk Günah, Tanrı, Adem ve Havva. Sümela Manastırı, Trabzon.

Ve Âdem'e dedi: "Karının sözünü dinlediğin ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu: ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin. Ve sana diken ve çalı bitirecek ve kır otu yiyeceksin; toprağa dönünceye kadar, alnının teriyle ekmek yiyeceksin. Çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa döneceksin" Ve adam karısının adını Havva (hayatı olan) koydu. Bütün yaşayanların anası oldu. Ve Rab Allah Âdem ve karısı için deriden kaftan yaptı ve onlara giydirdi.

Ve Rab Allah dedi: "İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye". Böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için Aden bahçesinin şarkına Kerubileri ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu (Tekvin 3.1-24).

İşte böylece sahne tamamlanıyor ve metin bir bütünlük arz etmeye başlıyor. İnsan ilk günahının bedelini cennetten kovularak ödemişti. Bu mitle çizilen yazgı tarih boyunca tüm insanlığın kaderi haline gelecekti. Kutsal kitaplarda anlatılan yaratılış mitosu, insanlık tarihinin bir dönemini hem de bir geçiş dönemini anlatıyordu. Dünyanın, yaşama biçiminin, kadın-erkek ilişkilerinin, hayvan-insan ilişkilerinin ve insan-toprak ilişkisinin yeniden şekillendirildiği bir dönemin miti olduğu açıktır. Tanrının kurallarına uymayan insan kolay bir yaşamdan zahmetli bir yaşama geçmek durumunda kalmıştı.

Cennetten kovulan Adem ve Havva tarıma başlamışlar. Sümela Manastırı, Trabzon. Havuş, M. (2004) The Frescoes of Sumela. Ankara.

İlk kadın Lilith'in erkeğe çıkardığı problem bu noktadaki en önemli ipuçlarından birisidir. Çünkü tanrı bundan sonra yaratacağı kadınların sorun çıkarmasını istememiş ve erkeğin istediği, onun kontrol edebileceği bir kadın yaratmaya çalışmıştı. En son yarattığı kadın olan Havva ile Âdem'in sorun yaşamaması için, kadını erkeğin bedeninden yaratmakla kalmamış, yine bir cinsellik sorunu yaşamasınlar diye cinselliği de yasaklamıştı. Burada yasak olan meyve, cinselliği temsil etmekteydi. Cennette ölümsüz, sonsuz bir yaşam sunulan insan, cinselliği ve ölümlülüğü tercih etmişti. Bunun sonucunda da cezalandırılmıştı. Yaratmak sadece tanrıya mahsustu. Erkeğin kadınla yaratacağı bir bebek insanın yaratıcı olmaya soyunması anlamına gelirdi. Ayrıca doğum olan bir dünyada ölümün de olması kaçınılmazdı. Buradaki en önemli sembolik öge ise, cennetten kovulan insanın tarıma mahkûm edilmesidir. İnsanın çalışmaya ve üretmeye mahkûm edilmesi; üstelik de buna işlediği cinsellik suçu sonucunda çarptırılması oldukça anlamlıdır. Hatta bazı apokrif kaynaklarda yasak olan meyvenin buğday olduğuna dair mitler bulunmaktadır ki, bu durumda manzara daha da netleşmektedir. Yasak buğdayı yediği için cennetten kovulan insan, buğday tarımına mahkûm edilmişti.

En başından alırsak şu şekilde özetleyebiliriz buradaki sembolik dizgeyi: Lilith, insanların kadın ve erkek olarak eşitlikçi anlayışta yaşadıkları bir dönemi işaret etmektedir. Özellikle cinsellik konusunda kadın da erkek kadar söz sahibi idi. Bu sırada insanın cennette ve bolluk ve bereket içinde yaşamalarını göz ardı etmeyelim. Ancak bu eşitlik huzursuzluğa neden olmuş ve toplumda kadının konumunu yeniden şekillendirmek zorunluluk olmuştu. Kadının yeni konumu, erkeğin kontrolü altına girmesi anlamını taşıyordu. Ayrıca cinsellik de tanrının istemediği bir aktivite haline gelmişti. En azından insanın cezalandırılmasını sağlayacak bir konumda hassasiyet taşıdığını söylememiz mümkün. İşlenen günahın cezasının tarım olması ve kadının da daha zorlu bir kadınlık yaşamaya çarptırılması olayın sonucu olarak görünmektedir.

Bu mitolojik anlatım, insanlık tarihinin bir dönemini temsil ediyor demiştim. Bu açıklamalardan sonra, buna en uygun dönemin tarıma geçiş dönemi olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinin bir dönüm noktası olan ve Neolitik Dönem olarak da adlandırılan bu dönemin tüm özellikleri bu mitosla uyum göstermektedir. Öncesinde, avcı-toplayıcı olarak yaşayan insanlar, iklim koşullarının değişmesi ve nüfus artışı gibi nedenlerden dolayı doğanın verdikleriyle beslenemez hale gelince, yeni besin kaynakları aramak durumunda kaldılar.* Doğaya uyum sağlamış kabileler halinde yaşamak yerine, doğaya hükmetmek, onu kontrol etmek zorunda kalmıştı insan. Çünkü hızlı yaşanan

* Evrimsel psikoloji, insan yaşamındaki uygarlık olarak isimlendirilebilecek tüm gelişmelerin altında cinselliğin yattığını ileri sürmektedir. Buna göre, genlerini başka bedenlere taşıma iddiasındaki erkek ve kadının eş bulma çabaları bu gelişmelerin yaşanmasında neden olur. Kendisini beğendirme ve en uygun eşi seçme kaygısı taşıyan erkek hemcinsleri içinde sivrilmek ve potansiyel eş konumundaki kadınları etkileyebilmek için kimi yeteneklerini ve

nüfus artışı doğal besin kaynaklarıyla desteklenmekten uzaktı. Tanrının verdiği ceza gibi doğa onları toprağa ve onu işlemeye itmişti. İnsanla ilişkideki *doğa*nın kaderi *kadın*la aynıdır. Kadının kontrol altına alınmaya çalışıldığı dönemde doğa da kontrol altına girmeye başlamıştı. Sembolik olarak kadının kontrolü doğanın kontrolü anlamına da gelmektedir (Paglia 2004).

Kadının toplumdaki yerini yeniden belirlemenin, hatta daha sert bir biçimde, kontrol etmenin gerekliliği iki temel sorunsalda gerçekleşir. Bunlardan birisi, kadının ekonomik getirisinin azalmasıdır. Avcı-toplayıcı toplumda kadın gündelik besin ihtiyacının çoğunu toplayan, devşiren ve eve getiren bir kimliktedir. Erkeğin avcılığı kadının toplayıcılığı kadar işlevsel değildir; ancak daha karizmatik olduğuna hiç kuşku yoktur. Tarıma geçilince kadının getirisi de azalmış; ekonomi neredeyse tamamen erkeğin eline geçmişti. Kadın itibar kaybına uğramıştı (Ehrenberg 1989). İkincisi ise, cinselliğin yeni toplum düzeninde yeniden tanımlanması ve hatta kontrol altında yaşanması zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. Burada iki nokta önemlidir. Birinci nokta çok doğum ve dolayısı ile nüfusun hızla artışının insanları besin kaynakları açısından tehdit eden bir sorun olmasıdır. İkinci nokta ise, kadının diğer hayvanların dişilerinden farklı olarak, her an cinsel ilişkiye girmeye uygun bir evrim geçirmiş olmasıdır. Ahlak, mahremiyet, mülkiyet gibi kavramlar, cinsel ilişkilerin kontrol altında ve belirli bir düzende yaşanması gerekliliğini ortaya koyuyordu. Aksi takdirde yeni toplumsal düzende barış ve istikrar gibi durumlara ulaşmak mümkün olmayacaktı. Kadının daha domestik bir pozisyon alması eril zihninin yeni ve binlerce yıl sürecek bir icadı idi. İnsan doğanın ve kadının bereket sırlarına haiz olmuş, kontrolü eline almıştı. Kadın ve doğanın en önemli sırları ve sırdan kaynaklı güçleri erkeğin eline geçmişti. Gök kültü yer kültünü bir kez daha alt etmişti.

Yılanın durumu da irdelenmeye değerdir bu mitosta. Yılan Musevi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinde ve mitlerinde genellikle şeytanla özdeşleştirilir. Hatta yılan kılığına giren şeytanın, tanrının gözünde insanın ne kadar güvenilmez olduğunu ispatlamaya çalıştığı bile iddia edilir. İslam inancına göre, cennetten kovulmaya neden olan İblis'ti. İblis tanrının yarattığı meleklerinden birisiydi. Tanrı Âdem'i yarattıktan sonra meleklerinden ona secde etmelerini istemişti. Ancak iblis *Tanrıdan başka Rab tanımadığı* gerekçesiyle tanrının bu isteğini yerine getirmemişti. Hem Âdem topraktan yaratılırken, bir melek olan İblis daha değerli bir hammadde olan ateşten yaratılmıştı. Tanrı İblis'in bu tutumunu cezalandırmak istemiş ve onu cennetinden kovmuştu. İblis, kendisine bir şans vermesi için tanrıya yalvarmaya başlayınca, tanrı kabul etmiş ve ona

yaratıcılıklarını kullanmaktaydı. Bu onun eşleşme ve üreme olasılığını artıran bir davranış oluyordu. Evrimsel psikoloji çalışmalarında, tüm ilerlemelerin ve zekâ diye tanımlayabileceğimiz zihinsel faaliyetlerin kaynağının erkek olduğuna ısrarla vurgu yapılmaktadır. Kadın ise erkeğin zekâsını fark edebilmek amacıyla kendi zekâsını geliştirmişti (Miller 2010).

"kıyamet günü"ne kadar izin vermişti. İblis bu güne kadar kendi tanrı sevgisinin insanın tanrıya duyduğu sevgiden yüce olduğunu ispatlamaya çalışacaktı. Hemen işe girişen İblis önce Âdem ve Havva'yı kandırarak cennetten kovulmalarına neden olmuştu. Gılgamış'ın elinden sonsuz gençlik ilacını çalan yılan Âdem ve Havva'dan *ölümsüz yaşamı*-cenneti çalmıştır.

Psikanalistlerin penisle özdeşleştirdikleri yılan insana tarımı ve bereketi veren bir sembolik ögedir aynı zamanda. Cennetten kovulmasına neden olurken, insanın tarımı keşfetmesini de sağlamıştır. İkili bir sembol olan yılan, ölüm ve yaşamı birlikte temsil eder. Bu yılanın kış uykusuna yatması gibidir. Kışın ölen yılan yazın yeniden yaşama döner. Toprağın çocuğu olan yılan toprağa mahkum edilen insanın en fazla ilişkide olduğu hayvanlardan birisi olarak sıkça metaforik kullanımlara uğrar.

Hıristiyan ikonografisinde bu mitosun diğer dinlerden daha büyük bir anlamı ve önemi vardır. Tanrı'nın oğlu İsa'nın çarmıha gerilmesiyle doğrudan ilişkili olan bu mit, neredeyse dinin temelini teşkil eder. Hıristiyan felsefesi, ilk insanlar olan Âdem ve Havva tarafından işlenen bu günah nedeniyle, tüm insanlığın günahkar doğduklarını ve bu nedenle İsa'ya kadar peygamberler dâhil tüm insanların cehenneme gittiklerini kabul eder. İsa'nın Mesih (kurtarıcı) olarak anılmasının nedeni de budur.* İsa gelecek ve insanlığı en başından beri içine düştüğü günahtan kurtaracaktır. İsa, babası Tanrıya bu yönde yalvarır; ondan insanları affetmesini diler ve gerekirse kendisini kurban edebileceğini söyler. Ve öyle de olur; İsa insanlık için kendisini feda eder ve tüm insanları kurtarır. İsa, çarmıha gerildikten sonra üç gün öteki dünyada dolaşır ve *cehenneme* de gider.

Anastasis, İsa, Adem, Havva ve diğerlerini Cehennem'den çıkarıyor. Karanlık Kilise, Göreme, Nevşehir.

Niyeti oradan, kendisinden önceki atalarını kurtarmaktır. Ancak cehennemin kapısında bekçilik yapan şeytan (zebani) kapıyı açmak istemez. İsa'nın ısrarına rağmen kapı açılmayınca İsa, cehennemin kapısını kırar ve şeytan da kapının altında kalarak ezilir. Elini cehennemden içeri sokan İsa'nın kurtardığı kişinin, ilk insan Âdem olduğunu Hıristiyan ikonografisi sıkça vurgulamıştır. Hatta bu

* Kurtarıcının gelip insanları (Musevileri) kurtaracağı Tevrat'ta Mezmurlar kitabında müjdelenmiştir. Öyleki, kendilerini köleleştiren Asur Krallığının egemenliğinde Musevilerin, kurtarıcı beklentileri artmıştı. Tam o sırada Pers Kralı Kyros, Asur Krallığını yenmiş ve ortadan kaldırmıştı. Museviler, kendilerini Asur'lardan kurtaran bu krala *kurtarıcı* muamelesi yapmışlarsa da kısa süre sonra bunun başka bir esaretin başlangıcı olduğu anlaşılmıştı. Kısacası Mesih kavramı Museviler için de büyük önem taşımaktaydı.

sahneyi neredeyse Anadolu'daki tüm kiliselerde bulmak mümkündür. Resimde de görüldüğü gibi ortada İsa, altta kırık kapı ve kapının altında şeytan, İsa sağ eli ile Âdem'i sol eli ile Havva'yı kurtarırken, Âdem'in arkasında kral peygamberler ve vaftizci John kurtarılmayı beklemektedirler. Havva'nın arkasında genç yaşta kardeşi tarafından katledilen Habil ve daha çok yönetici oldukları anlaşılan bir grup *doğru* insan yine kurtarılmayı beklemektedirler. İsa'nın bir ışık huzmesi gibi beyazlar içinde tasvir edilmesi de anlamlıdır.

Suçun ve Suçlunun Sanatı

Mezopotamya mitolojisinde klasikleşmiş konulardan birisi de kültürümüze Habil ve Kâbil olarak geçmiş olan mitostur. Tevrat'ta Habil ile Kain, Sümer mitolojisinde Enten ve Emeş ya da Dumuzi ile Enkimdu olarak geçmektedir.

"Ve Âdem karısı Havva'yı bildi; ve gebe kalıp Kaini doğurdu; ve Rabbin yardımı ile bir adam kazandım dedi. Ve yine kardeşi Habil'i doğurdu. Ve Habil koyun çobanı oldu, fakat Kain çiftçi oldu. Ve Kâin, günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil'e ve onun takdimesine baktı; fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkelendi ve çehresini astı. Ve Rab Kain'e dedi: "Niçin öfkelendin? ve niçin çehreni astın? Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır; ve onun istediği sensin; fakat sen ona üstün ol. Ve Kain, kardeşi Habil'e söyledi. Ve vaki oldu ki, kırda oldukları zaman, Kain, kardeşi Habil'e karşı kalktı ve onu öldürdü. Ve Rab Kain'e dedi: "Kardeşin Habil nerede?" ve dedi: Bilmiyorum; kardeşimin bekçisi miyim ben? Ve dedi: Ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağırıyor. Ve şimdi sen toprak tarafından lanet edildin, o toprak ki kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı; toprağı işlediğin zaman, artık sana kuvvetini vermeyecektir; yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın. Ve Kain, Rabbe dedi: Cezam taşınamayacak kadar büyüktür. İşte bugün toprağın yüzü üzerinden beni kovdun; ve senin yüzünden gizli kalacağım; ve yeryüzünde kaçak ve serseri olacağım; ve vaki olacak ki, her kim beni bulursa beni öldürecektir. Ve Rab ona dedi: Bunun için Kain'i her kim öldürürse, ondan yedi kere öç alınacaktır. Ve Rab her kim onu bulursa kendisini vurmasın diye, Kain üzerine bir nişane koydu" (Tevrat, Tekvin).

İslam mitolojisinde bu mitos biraz daha faklı anlatılır: İslam mitolojisinde Âdem Cennetten kovulduktan sonra Hindistan'a indirilmişken Havva Mekke'ye indirilmişti. Tanrı Âdem'e Mekke'ye gitmesini emretmiş ve yardımcı olsun diye de yanına bir melek vermişti. Mekke'ye gelen Âdem Tanrı'nın emri ile Kâbe'yi inşa ettikten sonra Havva'yı bulmak üzere Arafat Dağı'na gelmiş ve onunla buluşmuştu. Cennetten kovulduktan sonra Âdem, Hav-

va'dan yaklaşık olarak yüz yıl ayrı kalmış, cinsellik yaşamamıştı. Yüz yıl sonra Havva'ya yaklaşan Âdem'in ikizleri doğmaya başlamıştı; ilk olarak *Kabil* ve ikiz kız kardeşi *Lubud*, ikinci olarak da *Habil* ve ikiz kız kardeşi *Iklima* doğmuştu. Kaynaklar toplam kırk çocuklarının dünyaya geldiklerini aktarırlar. Tanrının emriyle herkes kendi batınında doğan ikizi dışında istediği kızla evlenmekte serbest bırakılmıştı. Âdem, Habil ve Kabil'in birbirlerinin ikizleriyle evlenmelerini uygun görmüş ve her ikisine de bu dileğini iletmişti. Habil babasının isteğini kabul ederken Kabil kendi ikizinin daha güzel olduğu gerekçesi ile bu isteği reddetmişti. İki kardeş arasında tartışma yaşanmaya başlamıştı. Bu işe bir çözüm bulmaya çalışan Adem ise her ikisinden de tanrıya sunuda bulunmasını ve tanrı hangisinin sunusunu kabul ederse onun isteğinin gerçekleşmesini önermişti. Her iki kardeş de sunularını tanrıya iletmişlerdi. Habil çiftçi olduğu için ürünlerinin pek de iyi olmayanlarını tanrıya sunarken, çoban ve hayvancı olan Kabil sürülerinin en güzellerinden bir sunu hazırlayarak tanrıya sunmuştu. Gökten bir ateş inip tanrıya boyun eğen itaatkâr Habil'in sunusunu yaktı ve onun sunusu kabul olundu. Kabil'in sunusu kabul olmamıştı. Buna rağmen Habil'in kızkardeşini çirkin bulan Kabil, hem kendisi evlenmeye ve hem de kızkardeşi ile Habil'in evlenmesine yanaşmadı. Kabil kardeşini öldürmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Bir gün akşam Habil uyuyakalmıştı; Kabil yavaşça ona yaklaşmış ve yerden aldığı bir taşla başını ezerek kardeşini öldürmüştü. Ölümün nasıl bir şey olduğunu bilmeyen Kabil sabah olunca, Habil'in ölüsünün ne yaptığına bakmak istemişti. Habil'in ölüsünün öylece yattığını görünce ne yapacağını şaşırmıştı. Tanrı bu sırada iki karga göndermişti. Kargalar birbirleriyle kavga etmeye başlamış ve biri diğerini öldürmüştü. Sonra hayatta kalan karga gagası ve ayağı ile yeri eşelemiş ve ölen kargayı açtığı çukura gömmüştü. Kabil bir karga kadar olamadığı ve kardeşinin ölüsünü gömemediği için kendi kendini suçlamıştı. Olanları öğrenen Âdem, Kabil'i lanetleyerek kovmuştu. Kabil'in kendi oğlu olan bir kör tarafından öldürüldüğü hikâyenin geri kalan kısmında anlatılmaktadır (Köksal 2005).

Benzer bir mitos da Sümer kültüründe yeralmaktadır: *Dumuzi* ve *Enkimdu*. Mitosa göre, İnanna (İştar) kendisine bir koca seçmek istemekteydi. Önünde iki koca adayı vardı; Çoban Tanrı Dumuzi ile çiftçi tanrı Enkimdu. nanna'nın erkek kardeşi Güneş Tanrı Utu, Dumuzi'yi destekliyordu, ancak İnanna kendisi için en iyi koca adayının Enkimdu olduğu kanısındaydı. Dumuzi, nanna'nın koca olarak kendisini seçmesi durumunda, Enkimdu'nun verebileceği her şeyin yanı sıra daha da fazlasını sunabileceğini söylemişti. Enkimdu ise rakibi Dumuzi'yi bu yarıştan çekilmeye ikna etmek üzere ona hediyeler vermeyi teklif emiş ve ona şöyle seslenmişti:

"Sen ey çoban, niye kavga çıkarıyorsun?
Ey çoban Dumuzi niye kavga çıkarıyorsun?

Benimle seni, ey çoban, benle seni niçin karşılaştırıyorsun?
Koyunların yerin otlarını yesin,
Benim otlaklarımda senin koyunların otlasın
Zabalam tarlalarında ot yesinler
Tüm koyun sürülerin ırmağım Unun'un suyunu içsin"

Bunun üzerine Dumuzi ona şöyle cevap verir:
"Ben çoban (diyorum ki) evliliğime ey çiftçi
Dostum olarak burnunu sokma
Ey çiftçi Enkimdu, dostum olarak, ey çiftçi evliliğimi çiğneme."

Enkimdu, İnanna'ya dönerek şunları söyler:
"Sana buğday getireceğim, fasulye getireceğim sana
...fasulyesi getireceğim sana
Genç kız İnanna sen neden hoşlanırsan o şeyi
Genç kız İnanna,... getireceğim sana." (Hooke 1991)

Mitosun nasıl sona erdiği konusunda bilgimiz olmamakla beraber başka mitoslardan İnanna'nın Dumuzi'yi koca olarak seçtiğini biliyoruz. Çiftçi tanrı Enkimdu'nun verdiği vaadler pek de işe yaramamış görünüyor.

Bu konuyu içeren bir diğer Mezopotamya mitosu ise Emeş ve Enten mitosudur: Hava Tanrı Enlil istediği dünyayı yaratabilmesi için kafasında tasarladığı her şeyi gerçekleştirmeye başlamıştı. Dünyanın bolluk ve bereketli bir görünüme kavuşması için de ağaçları, bitkileri yaratmak istiyordu. Bu amaçla yarattığı Emeş ve Enten kardeşlere bazı sorumluluklar yüklemişti. Emeş hayvanlardan sorumlu tutulmuştu; koyunları, keçileri ve inekleri doğurtmak ve onlardan elde edilebilecek her türlü ürünü üretme görevi onundu. Aynı zamanda, kuşların yuva kurarak çoğalması, balıkların yumurtlaması gibi diğer bazı görevleri de vardı. Bununla birlikte Enten daha çok tarım ve bitkilerden sorumlu tutulmuştu, tanrı Enlil tarafından. Ağaçları ve tarlaları var eden Enten, dünya üzerindeki ürünleri çoğalttı ve ambarları ürünlerle doldurdu. Ancak, her şey her zaman bu kadar yolunda gitmemişti. İki kardeş bir gün bütün görevlerini bir yana bırakarak kavgaya tutuşmuşlardı. Günlerce süren kavga ve çözüm arayışlarından bir sonuç alamayan iki kardeş sonunda Enlil'in huzuruna gitmeye karar vermişler. Enlil'in huzuruna çıkınca Enten şu şekilde yakındı:

Ey Enlil baba, bana bilgi verdin, bol su getirdim,
Çiftlik üstüne çiftlik koydum, ambarları tepeleme doldurdum,
İyi huylu bakire Aşnan gibi, gürbüzleşmelerini sağladım;
Şimdi, ... küstah, tarlalardan bihaber olan Emeş,
Benim baş kudretime, baş kuvvetime el uzatıyor;
Kralın sarayında..."

Emeş'in metinden tam olarak okunamayan yakınmasını da dinledikten sonra Enlil, sorunu çözümlemek ve kimin haklı olduğunu ortaya koymak için şu şekilde cevap verir:

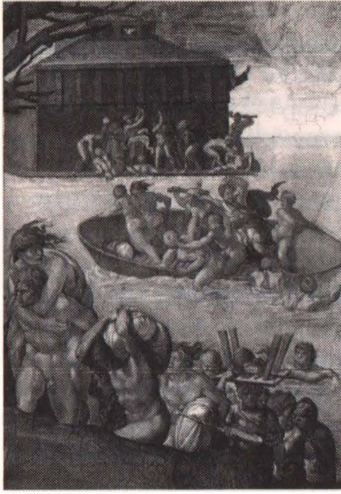
"Bütün ülkelere yaşam veren sular, Enten'den sorulur,
Tanrıların çiftçisi olarak, her şeyi o üretir,
Emeş, oğlum, kendini kardeşin Enten ile nasıl bir tutarsın?"

Bu mitosları başka kültürlerden örneklerle daha da çoğaltmak mümkündür. Ortadoğu coğrafyası üzerinde yaşayan tüm halkların benzer mitosları olduğunu söylememiz yeterlidir. Bu mitosların ortak noktaları içeriklerinin ne olduğunun anlaşılması için yeterli olacaktır. Hemen hepsinde ilk vurgulanan nokta kavga eden tarafların iki kardeş olmaları ve bunların farklı geçim kaynaklarına sahip olmalarıdır. Bir taraf çiftçi iken diğer taraf hayvancıdır. Farklı mesleğe sahip olan iki insan arasında çıkan tartışmada hakem tanrı oluyordu. Kimi kültürlerde çiftçiden yana oy kullanırken kimisinde hayvancı olan kardeşin tarafını tutuyor. İki kutsal kitabın Sümer mitlerinden en önemli farkı ise iki kardeş arasındaki ölümcül rekabettir. İki meslek grubu arasındaki mücadele belki de kutsal kitaplarda savaşın da işaretini vermektedir. Dünyanın insanlık tarihi açısından en önemli dönüm noktası üretimciliğe/tarımcılığa geçiştir. Dünyanın farklı tarihlerde birçok farklı noktasında yaşanan bu geçiş döneminin ilkinin, Bereketli Hilal olarak isimlendirilen İran, Irak ve Anadolu üçgeninde gerçekleştiği konusunda tüm arkeologlar hem fikirdir. Dolayısı ile bu topraklarda yaşayan insanların mitlerine bu geçişin izlerinin yansımaması mümkün değildi. Son buzul çağının sonlarına doğru başlayan bu yeni yaşam biçimine geçiş süreci binlerce yıl devam etmiştir. Bereketli Hilal'de başlayan bitkisel evcilleştirme ve yeniden üretme hareketi hayvanların da evcilleştirilmeye başlanmasıyla insanların yaşam biçimlerini derinden etkileyen bir hale gelmişti. "İlk Günah ve Cennetten Kovulma" mitinde de vurgulandığı gibi, cinsellikle sembolize edilen nüfus artışıyla zor duruma düşen insan yeni besin kaynakları yaratarak çözüm üretiyordu. Ancak bu geçişin kitaplarda yazdığı kadar kolay olmadığını mitlerin sembolik dillerinden anlaşılmaktadır. Bütün kültürlerin mitlerinde mutlaka "Habil-Kabil" versiyonu bir mit karşımıza çıkıyor. Bu kültürlerin uygarlık sürecine dâhil olanlar olduğunu sanırım vurgulamama gerek yok. Çünkü bu sürecin dışında kalanlar, zaten üretimciliğe geçmedikleri için onların inançlarında ve kültürlerinde bu mitin izlerinin bulunmaması doğal karşılanmalıdır. Bu da bütün dünyada bu geçişin sancılı olduğu, büyük mücadeleler sonucunda gerçekleştirdiğinin göstergesidir.

Bugün arkeologların verdiği bilgiler ve modern hayatın rehaveti içinde geçmişe baktığımızda hemen her şeyi farklı algıladığımızı ileri sürebilirim. Tam olarak geçmişte neler yaşandığı hakkında bilgi sahibi olamayız, bu

mümkün değil. Modern kent yaşamı içinde bizden binlerce yıl önceki yaşam koşullarını bütünüyle kavramak kolay değil. Dolayısı ile buradan baktığımızda, yaşamak için yemek zorunda olan göçebe bir toplumun, nüfusu hızla arttığı ve besin kaynakları azaldığı için tarımsal kaynakları keşfederek hayata geçirmeye başladığını söylüyoruz. Basit bir meslek değişimi gibi geliyor bize. Ya da kitaplarda bu şekilde aktarılıyor. Oysaki mitler bunun bu kadar da kolay bir geçiş olmadığını özellikle vurguluyorlar. Özellikle de din ve tanrı boyutlarını göz ardı ettiğimizi düşünüyorum. Seküler bir yaşamın içinden tüm dünyası inanç çemberi ile çevrilmiş bir dünyanın algılanması bu noktada güçtür. Tanrı veya tanrıların, kendileri için verdikleri bir *yazgı* gibi gören insanın yaşam biçimini değiştirmesi demek dinsel yapının da değişmesi anlamına gelmektedir. İnsanın tanrıyla olan ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi; hatta tam anlamıyla insanın tanrı nezdindeki konumunun yeniden belirlenmesi anlamlarına da gelmektedir. *İlk Günah* ve *Cennetten Kovulma* mitlerinin bu tespite örnek oluşturdukları çok açıktır. Bu durumda göçebe-hayvancı kültürden tarıma geçişin de benzer bir anlam taşıdığını söylemem gerekiyor. Habil-Kabil mitlerinin içerikleri bunun en önemli kanıtıdır. Tarımsal kültüre geçen insanlarla eski alıştıkları geleneksel yaşamlarını bırakmayan hayvancı insanlar arasında bir mücadele olması gayet beklenir bir durumdur. Burada tarımcıların da hayvancılık yaptıkları dikkatten kaçmamalıdır. Diğerine göre daha yerleşik bir yaşam biçimini gerektiren tarım kültürünün "devrimci" bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Bu çatışma, halen dünyanın her yerinde göçebe olan kültürlerle yerleşik kültürler arasında yaşanmaktadır. Her iki kültürün farklı dinamiklere sahip olması aradaki çatışmayı doğuran durumu yaratır. Yerleşik kültür ahlak demek; mülkiyet demek; hatta mahremiyet demektir. İnsanları daha büyük gruplar halinde bir arada yaşamaya iten kültür, onların birbirleriyle, toprakla ve tanrıyla ilişkilerinde de farklılıklar oluşturmaktadır. Aslında bırakın göçebe ve yerleşik farklılığını bugün küçük yerleşimlerle metropoller arasındaki farklılıklar bile bu değişimi kanıtlamaktadırlar.

Kutsal kitaplarda Yaratılış'tan başlayarak anlatılan ilk mitoslar da göstermektedir ki, tarıma geçen insanlar bir günahın sonucunda buna mahkûm olmuşlardı. En azından tarımcı kültürün insanlarının geçmişe yükledikleri anlam buydu. Yeni yaşam biçimi tanrının bir cezasıydı. Dolayısı ile bu geçişe yüklenen anlamın sadece ekonomik olmadığı ortadadır. Aynı zamanda bir de tanrısal boyutu vardır. Muhtemelen yaşamlarında bu değişimi gerçekleştiren toplumlar muhafazakâr toplumlardan tepki almış olmalılar. Bu değişimin dinsel boyutu çatışmanın en önemli nedenlerinden birisi olmalıdır. Habil ve Kabil mitiyle sembolleştirilen bu mitin tüm kültürlerde olmasının nedeni de budur. Değişimler her zaman zahmetli ve problemlidir; bu mitler insanın yaşam biçiminde yaptığı bu değişimlerin ne kadar sancılı olduğunun göstergeleridir.

Tufan. Sistine Chapel. Michaelangelo (1475-1565)

Tufan Mitosu

Mitoloji veya dinler tarihi ile ilgilenen insanları en fazla meşgul eden soruların belki de başında neredeyse bütün toplumlarda birbirilerine benzeyen mitosların olmasıdır. Yakın kültürlerin etkileşimleri bu sonucu yaratabilir; ancak çok uzak toplumların mitleri arasındaki benzerlik açıklaması kolay olmayan bir durumdur. Benzer süreçler yaşayan toplumların ortak sembolik dil nedeniyle benzer mitoslar ürettiklerini söylemek sanının bu duruma biraz olsun açılım getirecektir. Bu mitlerin başında tufan mitosları gelmektedir. İnsanlığın ürettiği ortak mitler arasında özel bir yere sahip olan *tufan mitlerinin* ikinci bir *yaratılış* öyküsü olduğu da kabul edilmektedir.

Her kültürün bir tufan mitosu vardır; ancak hiç birisi kutsal kitaplarda anlatılanlar kadar ilgi görmemiştir. 19. yüzyıl başlarından bu yana Hıristiyan dünyanın üzerinde en çok araştırma yaptığı konunun *tufan mitosu* olduğunu söylemek abartılı olmaz. *Tevrat Arkeolojisi* olarak anılan bir arkeoloji akımının en önemli araştırma nesnelerinden birisini tufan miti oluşturur. Tevrat'ta anlatılanların doğru olabileceği fikri üzerinden hareket eden Hıristiyan dünya, ispatı en kolay olması beklenen tufan mitosu üzerine odaklanmıştı. Bunda, 19. yüzyıl başlarında Mezopotamya'da bulunan bazı tabletlerde büyük su baskının anlatılması da önemli bir rol oynamıştır. Tevrat'ın içeriğinin doğrulanması heyecanına kapılan Hıristiyan dünya, özellikle Mezopotamya ve Orta Doğu'da tufanın kalıntılarını aramaya girişmişti (Ceram 1994; Gezgin 2007). Ancak bütün araştırmalar boşa çıkmıştı; çünkü pek çok büyük su taşkınının varlığını gösteren kanıtlara karşın, dünyayı tümüyle kaplamış bir tufanın izini yansıtan bir arkeolojik veri elde etmek mümkün olmamıştı. Ünlü Alman defineci Schliemann'ın Avrupa'nın uzun zamandır tanıdığı Homeros'un İlliada'sında anlatılanlardan yola çıkarak Troia kentini bulması (?),* bu çalışmaları

* Troia'nın Schliemann tarafından bulunduğu Alman kültür emperyalizminin bir yalanından öte bir durum değildir. Troia'nın hiçbir zaman kaybolmadığı, kentte yaşayanların kenti terk etmesinden sonra bile bu kentin sürekli ziyaretçi ağırladığı bilinmektedir. Öyle ki, Fatih Sultan Mehmed'in bile (1461'de yani Schliemann'dan çok evvel) Toria'yı ziyaret ettiği belgelerle sabitlenmiştir. Öte yandan Schliemann'ın Troia kentinde yaptığı kazı, definecilik ve tahribatın ötesine geçmemiştir. Priamos'un hazinelerini arayan Schliemann, höyüğü boydan boya yararak büyük tahribat vermiştir.

Tevrat konusunda ümitlendirse de sonuç almak mümkün olmamıştır. Hatta bu araştırmaların son yıllarda Karadeniz'e kaydığı ancak buradan da bir sonuç çıkmadığı söylenebilir (Ryan ve Pitmann 2003).

Sümer Tufan Mitosu:

Arno Poebel 1914 yılında Üniversite Müzesi'nde korunan ve Nippur'dan bulunmuş olan tabletler üzerinde yaptığı çalışmada, Tufan mitosunu anlatan tableti çözümlemeyi başarmıştır. Tümü korunmamış olan tabletten anlaşıldığı üzere, insanlardan memnun olmayan tanrılar bir toplantı yapmışlar ve uzun tartışmalar sonunda insanın yok edilmesine karar vermişlerdi. Tufan mitosunun Nuh'u burada *Ziusudra/Utnapiştim* olarak karşımıza çıkıyor. Ziusudra, değişik yollarla tanrılardan sürekli olarak vahiyler alan bir kral rolündeydi. Tanrıların toplantısını, rüyasında bir duvarın ardından dinleyen Ziusudra, onların kendilerini yok edeceğinden haberdar olmuştu. Tanrılara karşı her zaman saygısını gösteren iyi bir insan olan Ziusudra, bunun karşılığını almakta gecikmemişti. Tanrıların kararını Ziusudra'ya ileten bir tanrı (muhtemelen Ea/Enki) ona bir gemi yapmasını ve kendisini korumasını tavsiye etmişti. Daha sonra tabletten yedi gün yedi gece devam eden bir sel felaketinin başladığını öğreniyoruz. Tüm dünyayı kaplayan bu felaket tüm canlıların yok olmasına neden olmuştu. Yedi gün sonra, Güneş Tanrı Utu ışınlarıyla tufanın bittiğini haber veriyordu:

Yedi gün yedi gece boyunca
Tufan memleketi kapladıktan,
Dev gemi fırtına ile büyük sulara çarptıktan sonra,
Güneş tanrısı göğe ve yere ışınlar saçarak çıktı ortaya,
Ziusudra dev gemiden bir pencere açtı
Ziusudra, kral,
Kendini güneş tanrısı önüne attı,
Kral bir öküz kesti, bir koyun kesti.
...
An ve Enlil "göğün soluğunu" ve "yerin soluğunu" söylediler,
Onların gücü... yayıldı etrafa,
Bitkiler yerden fışkırarak büyüdüler,
Ziusudra, kral,
An ve Enlil'in önüne attı kendini.
An ve Enlil sevdiler, Ziusudra'yı sevdiler
Bir tanrı gibi yaşamı verdiler ona,
Bir tanrı gibi ebedi soluğu onun için getirdiler aşağı.
Sonra Ziusudra, Kralı
Bitkilerin adını ve insanlığın tohumunu koruyanı (Ziusudra'yı)
Geçit yeri memleketine, güneşin doğduğu
Dilmun memleketine yerleştirdiler (Kramer 1990;131-132).

İran/Elam Tufan Mitosu:

İlk insan *Yima*, Tanrı *Ahuramazda* tarafından insan yaşamını başlatmakla görevlendirilmişti. Ahuramazda'nın yarattığı insanlar o kadar hızla çoğalmaya başlamıştı ki, Ahuramazda dünyayı üç kez genişletse de yetmedi. İnsanların yaşadığı bu dünya cennet benzeri, ölümün, hastalığın olmadığı her şeyin normal ve sonsuz olduğu bir dünyaydı. Ahuramazda sonunda insanları yok etmeye karar verdi ve Yima'dan bir sığınak yapmasını istedi. Çünkü çok soğuk ve öldürücü bir kış gelecek ve tüm insanları yok edecekti. Yima, tanrının buyruğu üzerine, büyük bir sığınak yapacak ve içine en iyi erkek, kadın, hayvan ve bitki tohumlarını koyacaktı. Yima kare şeklinde bir sığınak yaptı ve buraya her tür canlının en iyisinden birer çifti ve bitki tohumlarını yerleştirdi. Kare şeklindeki sığınağı kapısı, penceresi, balkonu olan ve kendiliğinden aydınlanan bir mekân şeklinde yapmıştı Yima. Büyük bir felaket şeklinde geçen öldürücü kışın ardından dünyada sığınaktakilerden başka canlı kalmamıştı. Soğuklar sona erince sığınaktakiler çıktılar ve yeniden çoğalarak yeryüzünü doldurdular. Kendisine gösterdiği sadakat nedeniyle Ahuramazda Yima'ya sonsuz bir yaşam vermek istese de Yima bunu kabul etmedi (Caymaz 1996). Bir başka tufan versiyonunda tufan mitosunun kahramanı Cemşid olarak görülmektedir.

Çingene Tufan Mitosu:

Çingene halkının inançlarına göre, Altın Çağ olarak kabul edilen Birinci Dünya'da yaşayan insanlar hastalık ve ölüm bilmezlermiş. Ölümsüz ve sorunsuz bir hayat yaşarlarken bir gün yaşlı bir adam, bir karı-kocanın kapısını çalmış ve misafir olmuş. Çift bu tanrı misafirine ellerinde ne varsa ikram etmişler ve hizmette kusur etmeyerek mükemmel bir biçimde ağırlamaya çalışmışlar. Sabah olup yaşlı adam yola çıkmak istediğinde elinde bulunan balığı çifte vermek istemiş. Ancak bir koşulu varmış yaşlı adamın; ne olursa olsun dokuz gün sonra kendisi geri gelene kadar balığı muhafaza edeceklermiş. Yaşlı adam gidince evin hanımı bir balığa bakmış, bir yaşlı adama verdiği sözü düşünmüş, ama ağır basan herhalde açlık olmuş ki, balığı kızartıp yemeye karar vermiş. Ancak tam balığı kızartacakken gökyüzünden gelen ilahi bir yıldırım kadının üzerine düşüp onun ölümüne neden olmuş. Altın Çağ'da ölen ilk insan da bu kadın olmuş. Ancak bununla da kalmamış, gökyüzünü kapatan bulutlar afet gibi yağmur yağdırmaya başlamış. Balığı veren yaşlı adam geri döndüğünde, karısını yitiren adamdan yeniden evlenmesini, bir gemi yapmasını ve yanına bitki tohumları ve hayvanları da alarak gemiye binmesini söylemiş. Adam söyleneni yaparak gemiye bindiğinde yağmurlar bir yıl boyunca durmaksızın devam etmiş ve yeryüzündeki bütün canlıların ölmesine neden olmuş. Bir yıl sonra yağmur durup, sular çekilince gemidekiler karaya çıkmış ve dünyada yeni yaşamı başlatmışlardı. Ancak ölümsüz insanlar bu olaydan sonra ölümlü hale gelmişler (Berger 2000).

Hint Tufan Mitosu:

Çok iyi bir insan olan *Manu* bu iyiliklerinden birinde karşılığını fazlasıyla almıştı. Vaktiyle iyilik yaptığı bir balık (Tanrı Vişnu), kendisine gelerek başta yıkıcı tanrı Siva olmak üzere tanrıların bir tufan yaratacağını ve yaşamak istiyorsa mutlaka bir gemi yapması gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine Manu büyük bir gemi yapmış; balığı da geminin burnuna bağlamıştı. Balık gemiyi tufanın erişemeyeceği bir noktaya götürerek suların tehlikesinden korumuştu. Tufan bittikten sonra tek sağ kalan insan olarak Manu, tanrılara şükretmek üzere, sulara süt ve yağdan oluşan hediyeler sundu. Bu olayın üzerinden geçen bir yıl sonra, sular Manu'ya bir kız çocuğu verdiler. Böylelikle insanlar çoğalarak yeniden yeryüzünü doldurdular.

Hint Tufan Mitosunun bir başka versiyonunda ise, Sanskritçe *insan* anlamına gelen *Manu* ilk insandı. Hint inançlarına göre, Brahma'nın oğlu olan Manu insanların da atasıydı. Tanrıların insanları yok etme kararı üzerine bir balık kılığına girerek yeryüzüne inen bilge tanrı Vişnu, Manu'yu uyarmış ve onu sırtına alarak yüksek bir tepeye götürmüş ve onun yok olmasına engel olmuştu; ancak Manu tek başına kurtulduğu için bir eşe ihtiyaç duyulmuştu. Yeniden çoğalabilmek için eksikliği duyulan kadın, Manu'nun tepede yaktığı kurtuluş ateşinden dünyaya gelmişti (Hançerlioğlu 1993).

Bir başka versiyona göre, *Şiva-Rudra* (Vişnu) yok edişi, güneşin ışınları arasına girerek ısıyı artırmış ve yeryüzündeki suların buharlaşmasını sağlayarak başlatmıştı. Yüz yıl süren bu korkunç sıcaklar yeryüzü, gökyüzü ve yeraltında kıtlıklara ve kuraklığa neden olmuş ve dünyadaki tüm canlıları öldürmüştü. Sıcağın kavurduğu yeryüzünü fırtına bulutları kaplayarak büyük tufanı başlatmıştı. Büyük tufanda Vişnu dışındaki diğer tanrıların da ölmesi oldukça ilginçtir. Tufan tüm yaşamı yok etmeye başladığında büyük bir altın yumurta ortaya çıkmıştı. Bu yumurta, tufan öncesi yaşamın bütün biçimlerinin tohumlarını taşıyarak suyun üzerinde salınmaya başlamıştı. Vişnu fırtına bulutlarını dağıtan bir rüzgâr çıkardıktan sonra uykuya dalmıştı. Vişnu uyandığında göbeğinden bir lotus çiçeği çıkmış ve *Brahma* yeniden yaşamın yaratıcısı olarak bu çiçekten doğmuştu. Dünyadaki tüm yaşamın yok olduğunu gören Brahma yumurtayı kırarak yaratma sürecini yeniden başlatmıştı. Öncelikle, su, ateş, hava, rüzgâr, dağlar ve ağaçlarla birlikte dünyayı yeniden yaratmıştı. Brahma zamanı da yarattıktan sonra, bacaklarından kötü ruhları ve vücudundan sıyrılarak gece karanlığını yarattı. Sonra Brahma ikinci bir beden olarak, yüzünden tanrıları yaratmış ve sonra bedenini terk ederek gün ışığını var etmişti. Daha sonra farklı bedenlerde insanları, yılanları ve kuşları yaratmıştır. Daha sonra ağzından keçileri, göğsünden kuzuları, midesinden inekleri vs yaratmış ve yaşamı yeniden başlatmıştı (Rosenberg 1996; Campbell 2000).

Filipin Tufan Mitosu:
Büyük yaratıcı tanrı *Wigon* insanları uzun zaman önce yaratmıştı. Ancak insanlar kısa sürede o kadar çoğalmışlardı ki Wigon'un onları tümden yok etmekten başka çaresi yoktu. Bir tufan senaryosu hazırladı tanrı Wigon; ne var ki iki akıllı insan önceden haberini aldıkları bu felaketten bir sal yaparak kurtulmayı başarmışlardı. Bugün bütün insanlık yaşamlarını bu iki insana borçluydular.

Kuzey Asya Tufan Mitosu:
Tufan mitoslarının içerisinde belki de en ilginç olanı Kuzey Asya kültürlerinde anlatılan mitostur. Çünkü bu mitostan, değişik etnikler ve insanların farklı dilleri konuşmasının nedenleri anlaşılmaktadır. Buna göre, insanların çoğalmasından rahatsız olmaya başlayan tanrılar onları bir tufanla yok etme kararı almışlardı. Yedi gün ve yedi gece süren tufandan birçok insan ve hayvan kurtulmayı başarmıştı. Suyun üzerindeki çalı ve ağaçlara tutunmayı başaran bu insanlar, dalgaların etkisiyle dünyanın değişik yerlerine savrulmuşlar ve farklı diller konuşmaya başlamışlardı. Bu nedenle dünyada bu kadar farklı etnik ve dil bulunmaktadır.

Türk Tufan Mitosu:
Altay Türklerinin inancına göre, çok eskiden yeryüzünün hükümdarı *Tengiz (Deniz) Han*'mış. Ve ülkede *Nama* adında meşhur bir adam yaşarmış. Tanrı, Ülgen Nama'ya bir tufan yaratacağını ve insanları ve hayvanları kurtarmak üzere (sandal ağacından) bir gemi yapması gerektiğini söylemiş. Nama, üç oğluyla birlikte (Soozunuul, Saruul ve Balıksa) bir tepenin üzerinde gemiyi yapmış. Ülgen'in söylediği biçimde yapılan gemiye insanları ve hayvanları bindirmişler. Nama'nın gözleri çok iyi görmediği için gemidekilere bir şey görüp görmediklerini sormuş ve "yeryüzünü sis basmış, karanlıktan bir şey görünmüyor" yanıtını almış. O anda yeryüzüne yağan müthiş bir yağmurla birlikte yerin altından, ırmaklardan ve denizden yeryüzüne sular fışkırmış. Hızla yükselen su nedeniyle kısa süre içinde gemi yüzmeye başlamış. Yeryüzünde sudan başka bir şey görünmez olmuş. Uzun süre bu şekilde geçtikten sonra nihayet sular çekilmeye ve dağların tepeleri seçilmeye başlamıştı. Gemi, Çomdgoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturmuştu. Suyun seviyesini öğrenebilmek amacıyla Nama, önce *kuzgun*u gemiden göndermiş; ancak kuzgun geri gelmemiş. Bunun üzerine Nama *karga*yı göndermiş; fakat karga da gelmemiş. Daha sonra *Saksağan*ı göndermiş saksağan da gelmeyince son olarak *güvercin*i göndermiş. Güvercin bir süre sonra ağzında bir dal parçası ile gelmiş. Nama, güvercinden, kuzgun, karga ve saksağanı görüp görmediğini sormuş. Güvercin de gördüğünü ve onların buldukları leşleri yemekle meşgul olduklarını söylemiş. Bunun üzerine Nama onları lanetlemiş: "Onlar kıyamete kadar leş ile geçinsinler, sen benim sadık hizmetçim oldun; sonsuza

kadar insanla birlikte yaşa!" Tufandan sonra tanrılar Nama'yı da yanlarına almışlar ve sonraki insanlar Yayaçı (Yaratıcı) ve Yayık (tufan) Han isimleriyle Nama'ya kurban kesmeye başlamışlar (İnan 1995).

Yunan Tufan Mitosu:

Yunan tufan mitoslarının en ünlüleri *Philemon* ile *Baukis* ve *Deukalion* ile *Pyrra* mitoslarıdır. Ovidius'un anlattığı mitosa göre, Zeus bir gün tebdili kıyafet halkın arasına karışıp dolaşmaya başlamıştı. Bir ihtiyar kılığında gezen Zeus'u, kimse evine alıp yemek vermek istememişti. Ancak Zeus, Philemon ve Baukis adlı ihtiyar çiftin kapısını çaldığında onu hemen eve davet etmişler ve yemek vererek ağırlamışlardı. Bu yoksul halleriyle kendisine yaptıkları hizmeti görerek duygulanan Zeus onlara güzel bir ödül vermek istedi. Diğer insanlara karşı yok etme duyguları açığa çıkan Zeus bu iki ihtiyarı oluşturduğu tufandan kurtararak ödüllendirmişti.

Diğer mitosa göre, insanların çoğalmasından şikâyetçi olan Zeus onları tufan yoluyla yok etmeye karar vermişti. Tanrılar kendi aralarında bu kararı aldıkları zaman insanları yaratan Prometheus, kendi oğlu Deukalion ve kardeşi Epimetheus'un (Pandora'dan) kızı Pyrra'ya bir gemi yapmalarını söyleyerek onları kurtarmak istemişti. Zeus, diğer tanrıların da yardımıyla yeryüzünü dokuz gün dokuz gece devam eden bir tufanla yok etmişti. Teknede bulunan Deukalion ve Pyrra bu felaketten kurtulan insanlar olmuşlar ve Parnassos Dağı'nda karaya çıkmışlardı. Deukalion'un oğlu olan Helen, insanların yeni atası olmuştu.

Bir başka versiyona göre ise, tufandan sağ salim kurtulan ve sessiz kalan dünyada canları sıkılan Deukalion ve Pyrra, Zeus'a başka insanlar yaratması için yalvarmışlar. Zeus da onlara annelerinin kemiklerini arkalarına atmalarını, bunu yaparlarsa dünyaya yeni insanlar geleceğini söylemiş. Annelerinin toprak, kemiklerinin ise taşlar olduğunu kavrayan Deukalion ve Pyrra hemen söyleneni yapmışlar ve Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, Pyrra'nın attığı taşlardan ise kadınlar dünyaya gelmiş. Böylece insanlar tekrar yeryüzünü doldurmaya başlamışlar.

Tevrat'ta Tufan Mitosu:

Tevrat tufan mitosunu bütün açıklığı ile anlatmaktadır. Buna göre, insanların çoğalmasından ve onların kadınlara ilgi duymasından memnun olan Tanrı, bir gün insanlar kadınlara ilgi duymamaya başlayınca, hatta ilgileri kendi cinslerine yönelip içlerini kötülük doldurunca, onlardan hoşnut olmamaya başladı ve onları yok etme kararı aldı. Bu kararını kendisine her zaman itaat etmiş olan *Nuh*'a da iletti ve ondan bir gemi yapmasını istedi. 300x50x30 arşın ölçülerinde üç katlı olan gemiye kendi ailesiyle birlikte bütün hayvanlardan birer çift almasını istedi. Nuh, Tanrının buyruklarını onun istediği gibi gerçekleştirdi. Karısı, çocukları *Ham*, *Sam* ve *Yafes* ve onların karılarıyla, tüm

hayvanlardan birer çifti gemiye bindirdi. Sonra tufan başladı; yeryüzüne kırk gün kırk gece şiddetli yağmur yağdı ve tüm yeryüzü sular altında kaldı. Gemidekilerin dışında bütün canlılar yok oldu. Tufan 150 gün sürdü ve sonra sular çekilmeye başladı. Her şeyden haberdar olabilmek için Nuh, önce kuzgunu sonra da güvercini dışarıya saldı ve en sonunda güvercin konacak yer bulup gelmeyince anladı ki, yeryüzünde sular çekilmiş ve yeniden yaşama elverişli hale gelmiş. Bunun üzerine gemiden inerek tanrıya kendisini ve ailesini bağışladığı için şükranlarını sunmak üzere kurbanlar kesti. Oğulları Ham, Sam ve Yafet'i takdis ederek onların yeniden çoğalmasını ve dünyayı doldurmalarını istedi. Tanrı, yarattığı tufandan pişmanlık duyarak insanlara bir daha böyle tümden yok edecek felaketler vermeyeceğine söz vermiş ve bu sözün işareti olarak da gökkuşağını göstermiştir. Gökyüzünde yağmurdan sonra çıkan gökkuşağı tanrının insanı yok etmek için tufan vermeyeceğinin bir garantisidir (Tekvin 6-9).

Kuran-ı Kerim'de Tufan

Diğer bütün kültürlerin mitoslarında olduğu gibi, İslam toplumlarında da Tufan mitosunun benzer bir biçimde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Kuran-ı Kerim'in Kamer, Araf, Furkan, Şuara, İsra, Yunus, Hud, Saffat, Nuh, Enbiya, Müminun, Hakka ve Ankebut surelerinde tufan mitosuna ilişkin atıflarda bulunulmaktadır. Buna göre, Allah tarafından elçi seçilen Nuh tanrının varlığını, birliğini halkına duyurarak ona ibadet etmelerini istemişti. Ancak, bu dine daveti aşağılanmayla karşılık bulmuştu. Çaresiz kalan Nuh Allah'dan yardım dilenmişti. İnsanların tutum ve davranışlarından hoşnut olmayan Allah, onları tufanla yok etmeye karar verdi ve bunu Nuh'a iletti. Ondan bir gemi yapmasını ve vakti gelince bu gemiye ailesini ve her canlıdan birer çifti bindirmesini emretti. Nuh kendisinden istenileni yerine getirince, göklerin kapısı açıldı ve tufan başladı; yeryüzü tamamen sularla kaplanmıştı. Nuh ve gemidekiler uzun süre sular üzerinde sürüklendiler. Tüm canlılar yok olmuştu. Nuh'un gemisi *Cudi Dağı* üzerine geldiğinde Allah suların kapaklarını kapattı ve tufan bitti. Gemidekiler Allah'ın izniyle dışarı çıktılar ve yeniden çoğalmaya başlayarak dünyayı doldurdular.

Yukarıdaki örnekler tüm kültürlerin tufan mitoslarının birbirine ne kadar benzediklerini ortaya koyuyor. Bu sanki tüm toplumların başına aynı felaket gelmiş izlenimi yaratıyor. Ancak yapılan arkeolojik araştırmalar tüm dünyayı sular altında bırakan bir tufan felaketinin olduğunu gösteren bir kanıt ortaya koymamıştır. Bu nedenle bu mitosların başka bir şey anlattıklarını söylemek şaşırtıcı olmaz. Mitosların sembolik dili bu gizemi ortaya çıkaracak niteliktedir.

Tufan mitoslarının en temel sembolizmi olan sudan başlamakta yarar görüyorum: Su insan için hemen her kültürde yaşam anlamına gelir. Mezopo-

tamya yaratılış mitoslarının arketipik elementleri sudur. Her şeyden önce su vardır. Bu kısmen tek tanrılı dinlere de yansımıştır. Türk mitolojisinde bile ilksel varlık sudur ve her şey sudan çıkmıştır. Basit anlamıyla su yaşam kaynağı olarak gösterilebilirken, suya yüklenecek başka manalar mitoslarda da anlam yönünde ciddi değişiklikler yaratabilecektir. Başlangıçta var olan su, gerçekte karanlık bilinçdışını temsil eder ki, bunu anlamlandırmak veya açıklamak bilincin sınırlarını aşmaktadır. Bu ilksel bilinçdışından, öncelikle bilincin kendisi yavaş yavaş varolmaya başlar. Su yaşamın varolmasını sağlayan en önemli ve ilksel dişil ilkedir. Bunu ana rahminin karanlık, ıslak ve doğurgan yapısına benzetmek mümkündür. Burada yaşam tam bir bilinçdışı hukukiyle oluşur ve sürer. Bilinç bilinçdışından çıkar. Bilinçdışının yaratıcı potansiyeli suyun yaratıcılığıyla özdeşleştirilmiştir. Su ana rahmidir. İnsan için bu rahim, bir zamanlar kovulduğu ve her zaman oraya dönmekte acele ettiği cennet kavramıyla aynı şeydir. Suyun yaşam verici olduğu kadar yaşam alıcı/öldürücü olduğunu da söylememiz gerekmektedir. Çünkü su annenin en kötü özelliklerini de taşır. Su iki kutuplu bir kavramdır. Hem yaratılış hem de tufandır. Hint mitolojisinde suya verilen isim *matritamah*tır (annelerin en güzeli). Yunan felsefesi suyla başlar. Yunan kültürünün ilk filozofu olarak kabul edilen *Thales* yaşamın en temel kaynağının su olduğunu ve her şeyin ondan türediğini söyler. Dünyadaki biyolojik yaşamı açıklama yoluna giden bilim de aynı şekilde suyun önemini vurgular. Biyolojik yaşam tek hücreli bir canlı olarak sulak veya bataklık bir alanda ortaya çıkmış ve evrilerek hem çeşitlenmiş hem de daha sofistike bir hal almıştır. Mars'ta veya uzayın derinliklerinde bu yüzden suyun varlığı aranmaktadır.

Susuzluk öldürücüdür; ancak çok su da ölüm demektir. Dünyanın yaşam dengesi de suyun üzerinde yükselmektedir. Belli periyotlarla girilen ve çıkılan buzul dönemler, hem yaşamı hem de kültürü yenileyen bir devinim sağlarlar.

Her kültürde iyicil su tanrıçalarının yanı sıra, kötücül veya suyun karanlık yüzünü temsil eden birçok kutsal yer almaktadır. Yunan klasiklerinden Homeros'un Odysseia'sında bunun çok sayıda örneğini görebiliriz. Sirenler, su perileri, deniz canavarları, ahtapotlar vs sıklıkla bilinçdışı anlatılarında karşımıza çıkmaktadır.

Su, aynı zamanda ruhsal enerjiyi de temsil eder; bu enerjinin kontrol altında aktığı, yani sakin akan sular, tasarlanana uygun, "yatağında seyreden", olumsuz sürprizlere yer vermeden süregiden yaşamın sembolüdür. Taşkın/coşkun, "seller gibi" akan, "deli" sular her zaman tehlikeleri, karada yaşayanları tehdit eden "su baskınlarını" akla getirir. Suya dalma -eğer yeniden dışarı çıkılabilirse- bilinci/bireyi üretken kılar, yaşam gücünü artırır; zira suyla temas yaşamın kaynağı ile ilişkiye geçmektir. Kendisi de şekilsiz olan su eski "biçim"i eritici, yeni "biçimi" doğurucudur (Saydam 1997;117).

Su vermek can vermektir; ancak suyun ölçüsüzce bol verilmesi çürümeye neden olur. Dünyanın üçte ikisinin suyla dolu olmasının en önemli nedeni

budur. Başka gezegenlerde yaşam arayan uzayötesi araştırmaları ve araştırmacıların bilmek istedikleri ilk şey suyun olup olmadığıdır. Çünkü bu o kadar kabul edilmiş bir bilgidir ki, suyun olduğu yerde yaşam da vardır.

Yeniden tufan mitoslarına dönecek olursak, burada anlatının iki yönü olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Ancak öncelikle şu tespiti bir kez daha yinelemenin doğru olduğunu düşünüyorum: Tufan mitoslarının insan yaşamının geçirdiği bir tehlike/tehditle ilişkisi olduğu çok açıktır. Öyleyse insanı tehdit eden bu tehlike iki yönlü olmalıdır; birincisi, insanın biyolojik yaşamını tehdit eden bir su taşkını; ikincisi ise insanın ruhsal yapısını tehdit eden bir başka tehlike. Bu anlatılarda her ikisi de mevcuttur. İnsan öyle bir dönemden geçiyor olmalı ki, hem biyolojik yaşamı hem de ruhsal yaşamı tehlike içinde olsun. Tarihte bu döneme uygun veri sağlayan dönemler bulunmaktadır.

Tufan mitoslarında başka ipuçları bulmak da mümkündür. Örneğin hepsinde, insanların çoğalması ve bu kalabalığın tanrıların hoşuna gitmemesi ısrarla vurgulanmaktadır. Bu durumda, insanlık öyle bir koşulla karşı karşıya kalmalı ki, hem bir "geçiş" döneminde olsun hem de "kalabalıklaşması" tehlike yaratsın; bu iki önemli veri bizim bir adım daha atmamızı sağlamaktadır. Bu veriler, yukarıda da tartıştığımız üretime ve yerleşik düzene geçişe bizi biraz daha yaklaştırmaktadır. Bu anlatılarda bir nokta daha vardır ki, diğerlerinden daha önemli bir ipucu sağlar. Bu nokta, tufan bittikten sonra, gemiye binerek hayatta kalmayı başaran insanların dünyanın değişik yerlerine dağılarak yeni kültürler, diller ve insanların üretilmesini sağlamalarıdır. İşte bu veri bize son buzul çağının buzlarını eriterek kutuplara çekilmeye başlaması ve ortaya çıkan meraların insanlar için yeni beslenme imkânlarının sağlamasını işaret etmektedir. Mesolitik dönem adını verdiğimiz bu dönem, insanlar için yeni bir yaratılış, yeniden yaşama dönmek anlamlarına gelmektedir. Gerçekten de bu dönemle birlikte, yeni beslenme kaynakları ortaya çıkmış ve insanlara yeni yurtlara göç etme ve orada yaşama fırsatları tanımıştır. Bunun hemen ardından da Childe'ın *Neolitik Devrim* adını verdiği insanlık tarihinin en önemli ilk adımı atılmış ve üretime geçilerek yerleşik hayat tercih edilmeye, hayvanlar evcilleştirilmeye ve köyler inşa edilerek birlikte ve sabit yaşama geçilmeye başlanmıştır. Bu noktada, Nuh'un ve türevlerinin gemiye bindirilerek onlara yaşam sağlanması da anlam kazanmaktadır. Doğada ve birbirinden bağımsız veya klanlar halinde başlayan yaşam, bir noktadan sonra mümkün olduğunca bütün canlıların aynı gemide yolculuk etmesine, hedeflerin ortak olmasına doğru dönüşmüştür. Bu noktadan itibaren kültür gemisine, doğanın vahşi içgüdülerini de alarak, birlikte ortak menfaatler içinde devinen bir symbiosis (ortak yaşam) modeli ortaya konmuştur. Burada, gemi motifi de ilginçtir. Geminin metafor olarak kadına dair olduğunu ifade edelim. Biçimiyle, suyun üzerinde durması nedeniyle tam bir vajina olduğu çok açıktır. Ancak burada, gemiyi, inşa edilen, üretilen anlamında evle birleştirmeliyiz. İnsanların sığınaktan barınağa geçişiyle ilişkili bir metafordur. Do-

ğadaki (mağaralar, kaya oyukları ve ağaç kovukları gibi) sığınakların terk edilmeye başlandığı, göçün sonlandırılarak doğaya daha fazla hâkim olunduğu ve bu nedenle de sabit mekânlara ihtiyaç duyulmaya başlandığı dönemin metaforu olarak sonraki insanlar gemiyi seçmişlerdir. Yaşam suyunun üzerinde boğulmakla, yaşam arasında gidip gelenlerin içine bindiği, bir arada yaşam yolculuğu yaptıkları araçtır gemi. Birkaç katlı olması, birkaç klanın bir arada yaşamaya mahkûm olmasından ileri gelmektedir. Hepimiz aynı geminin yolcusuyuz. İnsanlar, bu yeni yaşam biçiminde diğer canlılarla da mümkün olduğunca birlikte hareket etmek zorundaydı. Menfaatleri insanınkiyle ortak olanlar gemiye ilk binenlerdi. Köpek ve koyun gibi hayvanlar hiç tereddüt etmeden bu yolculuğu insanla yapmak üzere gemiye binmişlerdi. İlk evcilleştirilmiş olan hayvanlar, köpek, keçi, koyun ve inek gibi bu ortak yaşama uyum sağlayan hayvanlardır.

Burada şu soruyu da sormamız gerekmektedir: Peki ya geride kalanlar, gemiye binmeyenler, onlara ne oldu? Mitos bu soruya açıkça cevap vermektedir: Yaşam denizinin azgın sularında boğularak öldüler. Çünkü onlar, yeni yaşam koşullarına uyum sağlayamadılar. Birlikte doğaya karşı mücadele vermek yerine bireysel mücadeleye devam etmek isteyenlerin bu koşullara ayak uydurmaları mümkün değildir. Nüfus kalabalıklaşmış, besin kaynakları tükenmeye yüz tutmuş; binlerce yıl besin veren bitkisel kaynaklar kendini yenileyemez olmuştu. Protein ihtiyacını karşılayan av hayvanları, buzulların arkasında bıraktığı yeni meralara göç etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla insanların önünde iki seçenek oluşuyordu; ya av hayvanlarının peşinden gidip yeni göçler yapacaklar ya da doğanın verdikleriyle yetinmeyip üretime geçeceklerdi. Gemiye binenler üretime geçerek yerleşik sistemi kabul edenler olmuşlardır. Diğerleri doğa içinde yaşamlarını çoğalmadan sürdürmek zorundaydılar. Bunlar günümüz avcı-toplayıcı yarı göçebe kabilelerin atalarıdır.

Bütün bunlara rağmen tufan mitoslarının bu kadar ortak olmalarını sağlayan en önemli veri sudur. Buzulların erimesi, tüm dünyayı özellikle de Asya ve Avrupa gibi kara parçalarını sık sık sel tehdidi altında bırakmakta ve büyük tehliklere neden olmaktaydı. Su baskınlarıyla gelen bu ani yaşam koşulları değişikliği insanlığın en önemli virajlarından birini oluşturmaktaydı. Bu nedenle bütün kültürlerin mitoslarında su baskınları bu kadar önemli bir rol oynamaktadır.

Göçebelik, ağırlıklı olarak toplayıcılığın ve avcılığın baskın olduğu bir yaşama biçimidir. Bu sistemde doğa, insana kendisini kontrol etme olanağı tanımaz. Zaten bu insanların da öyle bir iddiaları yoktur. Yerleşik tarımsal kültürler göçebelikten daha farklı dinamiklere sahiptir. Göçebe yaşayan insanlar kendilerini doğaya ve onun mevsimsel ve bölgesel farklılıklarına uydurmak zorundadırlar. Oysaki yerleşik tarımsal kültür, topraklarını hiç terk etmeden, doğa koşullarını kendi yaşam biçimine uyarlamaya ve doğayı kullanmaya çalışır (Arsebük 1995). Göçebe yaşamda, doğa ne sunarsa insan onu

kabul eder. Doğanın verecekleri azalınca veya tükenince yeni besin kaynakları aramak için göç edilmek zorundadır. Bununla birlikte yerleşik kültürler, doğayı işleyerek onu daha elverişli kılacak bir teknoloji ve kalıcı kültür oluşturma şansına sahiptirler. Bu, doğanın belli ölçülerde insan bilincinin kontrolü altına girmesi anlamına gelmektedir. Yerleşik yaşam biçiminin getirdiği başka değişimler de vardır. Bunlar erilin dişil üzerine hâkimiyetini de içerirler. Yerleşik sistem beraberinde, hukuk, mahremiyet, mülkiyet gibi kavramları da getirir ki, bu yeni bir yapılanma anlamına gelir. Yerleşik düzen mutlaka kültür üretmek, gemiyi inşa etmek ve içine canlıları almak zorunluluğunu taşır. Kültür üretimi zorunludur ve aynı gemide olmayı gerektirir.

Göçebe sistemi yerleşikler kadar kültür üretmek zorunda değildir. Onlar ihtiyaç duydukları her şeyi doğadan elde ederler. Doğaya uyum sağlamak zorunluluğu onların ihtiyacını azaltan bir süreci de beraberinde getirir. Onlar, Doğa Ana'ya tapınmak için onun sanatsal yansımalarını üretmek durumunda değildir. Yerleşik, doğadan görece daha kopuk yaşamaya başlaması nedeniyle, ihtiyaç duyduğu Büyük Doğa Ana'nın sembolik sanatsal yansımalarını yaparak evlerine veya tapınaklarına koyma ihtiyaçları, göçebelerde Büyük Ana'nın izlerini her yerde bulabilme şansından olsa gerek, bir ihtiyaç halini almaz. Onlar zaten doğanın ezici gücünü her an üzerlerinde hissedebilmektedirler. Göçebenin bağlanma, sahip olma, mülkiyet edinme gibi duygular geliştirmesi yaşamına ters gelir. Onlar her şeyi ve her yeri rahatlıkla terk edebilirler (Saydam 1997). Onlar yaşadıkları çevreye terk etmek için bağlanırlar. Ancak bu kimi riskleri de beraberinde getirir. Kıtlık ve kuraklık en fazla göçebeleri vurur. Çünkü onların artı ürünleri, depolarda kötü günler için saklanmış samanları yoktur.

Bütün bu verilerin ışığında, tufan mitoslarının insanlığın belli bir döneminin ifade biçimi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Mitlerin özelliği gereği, bu mitler, geçişi yaşayan insanların değil, insanlığın nereden geldiğini anlamlandırmaya çalışan sonraki dönem insanlarının bilinçdışı yansımalarının ürünleri olduğunu ifade etmek gerekiyor.

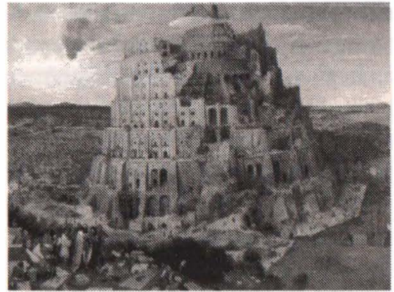
Tekrar mitoslarımıza geri dönersek, büyük su tufanının verdiği felaketin insanların yaşam biçimini değiştirmeye zorlayan doğa koşulları olduğunu söylememiz gerekir (Ryan ve Pitman 2003). Çünkü su biçimsizdir ve biçim sevmez. Biçimli nesneleri kendi içinde başka bir biçime dönüştürür. Suyun dönüştürdüğü biçim genellikle yuvarlaktır. Yuvarlak olmayan hiçbir nesne suyun içerisinde uzun süre biçimini koruyamaz. Su mutlaka onu yuvarlatacaktır. Bu nedenle su kenarındaki taşlar yuvarlaklaşmıştır. Tufan mitoslarında yuvarlanan şey ise insanların yaşamı ve dolayısıyla, doğayı algılama biçimleridir. Nüfusunu hızla artırarak doğanın yuvarlak devinimini bozan insan, kendisi yuvarlanmak ve doğanın yuvarlak devinimi dışında var olmak zorundadır. Su, insana ihtiyaç duyduğu yuvarlanabilme yeteneğini sağlayan bir zorunluluktur. Suların bolluğu insanın toprağa bağlanmasına neden olmuştur. İnsan

doğanın verdiğini beklemek yerine, toprağı işlemek ve tohumla onu döllemek, hasat mevsimi gelene kadar ona bakmak ve sonra da yemek durumunda kalmıştır. Bunu her yıl yapacaktır. Bu devinim insanlığın sonuna kadar bu şekilde sürecek kaderini belirlemektedir. Çünkü avcı-toplayıcı insan doğanın kendi devinimine ayak uyduracak bir adaptasyon sistemine sahip değildir. Bu özelliğini yukarıda da söz ettiğimiz gibi yılana kaptırmıştır (Gezgin 2007).

Geminin karaya oturmasından sonra suların çekilip çekilmediğini anlamak için gönderilen hayvanlardan karga, saksağan ve kuzgunun da neden lanetlendiği ortadadır. Bu kanatlılar, yeni kültürel ve tarımsal ortama uyum sağlayamayarak gemiyi terk etmiş olanlardır. Menfaatleri insanınkiyle çatışmaktadır. Bugün bile Orta Anadolu'ya doğru tarlalarda sıkça görebileceğimiz korkuluklar bu tür zararlı kanatlıları ürkütmek için yapılmışlardır. Tufan sırasında bu hayvanlarla çıkan anlaşmazlık halen devam etmektedir. Bu tarımsal kültürle karganın bitmeyecek savaşıdır. Bu savaş bile Tufan mitinin tarımsal kültüre geçiş dönemini sembolize ettiğinin bir göstergesidir. İnsanın bu hayvanlarla ilişkisinin bozulması tarımsal kültüre geçiş nedeniyle gerçekleşmiştir. Çünkü bunlar tarım zararlısıdır. Yeni yaşam biçiminde insanla aynı gemide olamazlar. Çünkü menfaatleri insanla ortak değildir.

Yaratana İsyan

Bugün bütün dünyadaki insanların etniklerin ve dillerin neden bu kadar farklı olduklarını ifade eden mitos Babil Kulesi mitosudur.

Babil Kulesi (Pieter Brueghel).

Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, Şinar diyarında bir ova buldular; ve orada oturdular. Ve birbirlerine dediler: Gelin kerpiç yapalım ve onları iyice pişirelim. Ve onların taş yerine kerpiçleri ve harç yerine ziftleri vardı. Ve dediler: Bütün yeryüzüne dağılmayalım diye, gelin kendimize bir şehir ve başı göklere erişecek bir kule bina edelim, ve kendimize bir nam yapalım. Ve Adem oğullarının yapmakta oldukları şehri ve kuleyi görmek için Rab indi. Ve Rab dedi: İşte bir kavimdirler ve onların hepsinin bir dili var; ve yapmaya başladıkları şey budur; ve şimdi yapmaya niyet ettiklerinden hiçbir şey onlara men edilmeyecektir. Gelin inelim ve birbirlerinin dilini anlamasınlar diye, onların dilini orada karıştıralım ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı; ve şehri bina etmeği bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil denildi;

çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı; ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı (Tekvin 11.1-10).

Pagan mitoslarında her şeyi çiftleşerek doğuran tanrıların yerini kutsal kitaplarda cezalandırarak yaratan tanrı figürü almıştır. Tanrının cezalandırarak yok ettiği insanlar yeniden çoğalmayı başarmış ve kendilerine insanüstü bir şan getirecek yaratım işine girişmişlerdi. Başı göklerde yaşayan tanrının yanına ulaşacak bir kule yapma arzusu tanrıyı kızdıran bir davranış olmuştu. Tanrı tüm insanların aynı dili konuşmalarını istememişti. Bu insanlarla tanrının arasını bozacak bir davranıştı.

Burada kulenin fallik bir figür olduğunu hatırlatmama izin verin. İnsanın tanrı karşısındaki iktidarının simgesi olan bu figürün göklere karşı gelen insanın isyanını temsil ediyordu. Yükseklere çıkmak, yukarda olmak iktidar olmakla eşdeğer sembollerdir. Dolayısı ile bu mitin tanrı ile insan arasında ve tanrının kazanımıyla sonlanan bir iktidar mücadelesini vurguladığını söyleyebilirim.

Dille ilgili tarih boyunca değişik çalışmalar gerçekleşmiştir. Özellikle merak edilen nokta, Babil Kulesi mitiyle farklılaşan dilin orijini olmuştur. Yani insanların tümünün aynı dili konuştuğu dönemde konuşulan dil hangisiydi. Antik çağlardan bu yana bu orijinal dili tespit etme amaçlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki ilk örnek Mısırlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Herodotos'un aktardığına göre, Mısırlılar öteden beri kendilerinin dünyanın en eski halkı olduğunu ve dolayısıyla da en eski dilin kendi dilleri olduğunu ileri sürerlermiş. Mısır Kralı Psammetikos bunu ispatlamak için bir deney yapmaya karar vermiş; bütün dünyaya en eski dilin Mısırca olduğunu gösterecekmiş. Teorisi şuymuş; eğer yeni doğmuş bir çocuğun yanında kimse konuşmaz ve çocuk kimseden konuşmayı öğrenmezse en eski dili konuşurmuş. Bu şekilde büyütülen çocuğun konuştuğu dil en eski dili gösterirmiş. Bunu ispatlamak amacıyla da bir çobana yeni doğan iki çocuk teslim etmiş. Çoban bunları kapalı bir yerde tutacak, yanlarında kimsenin konuşmasına izin vermeyecek, onları sadece besleyecekmiş. Gerçekten de çoban kralın kendisinden istediği şeyleri yapmış ve çocuklar büyümeye başlamış. Bir gün çoban çocukların yemeğini vermek üzere yanlarına girince, ikisi birden ellerini açıp çobana doğru uzatmışlar ve *bekos* demişler. Uzun araştırmalar sonucunda Mısırca *bekos*un bir anlamı olmadığı ancak Frigce *ekmek* anlamına geldiği ortaya çıkmış. O zaman Mısırlılar, en eski dilin ve halkın Frig dili ve halkı olduğuna inanmaya başlamışlar.

Benzer bir çalışma da Avrupa'da gerçekleştirilmiş. 17. yüzyılda II Friedrich hiç kimseyle konuşmadan ergenliğe ulaşan çocukların hangi dili konuştuklarını öğrenmek istedi. Bu nedenle de dadılar ve sütannelerden çocuklarla konuşmalarını yasakladı. Niyeti çocukların İbranice, Yunanca, Latince ya da Arapça'yı mı konuşacaklarını öğrenmekti. Ancak amacına ulaşamamış; çünkü çocukların hiç biri yaşamayı başaramamış hepsi de ölmüşlerdi (Eco

1995). Bu mit hiç kuşku yok ki, dünya dillerinin oluşumunu, dillerin birbirlerinden farklılaşmasını açıklamaktadır. Ancak bununla birlikte, kerpiç, zift ve kule gibi kültürel ürünlerin de keşfedilişi bu mitin yan ürünlerindendir. Bu son ürünler kültürün de önemli parçaları olup aslında kültürün de ortaya çıkışı ile ilişkilendirilebilirler.

Kurban

Kutsal kitapların ortak noktalarından birisini oluşturan *İbrahim* peygamber ve kurban miti de insanlığın yaşam biçimini etkilemiş, şekillendirmiştir. Tevrat'a göre, İbrahim'in karısı *Sara* yaşlanmıştı ve kocasına bir evlat verememişti. Bu nedenle de İbrahim'in soyunun tükenmemesi için onun *Hacer* adındaki kölesi ile yatmasını istemişti. Hacer İbrahim'den hamile kalınca tanrı Sara'nın da çocuğunun olacağını müjdelemişti. Sara çok ihtiyar olduğu için bunun gerçekleşeceğine şüpheyle yaklaşılmasına rağmen bir erkek evlat doğurmuştu. Sara, *İshak*'ı doğurunca, Hacer ve onun doğurduğu *İsmail*'i kovması için İbrahim'e baskı yapmış ve nihayetinde de amacını gerçekleştirmişti. *"Ve bu şeylerden sonra, vaki oldu ki, Allah İbrahim'i deneyip ona dedi: Ey İbrahim! Ve o: işte ben! dedi. Ve dedi: Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı al ve Moriye diyarına git, ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et. Ve İbrahim sabah erkenden kalktı ve eşeğine palan vurdu ve kendisi ile birlikte uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı; ve yakılan kurban odunlarını yardı. Ve kalkıp Allah'ın kendisine söylemiş olduğu yere gitti. İbrahim üçüncü günde gözlerini kaldırıp uzaktan o yeri gördü. Ve İbrahim uşaklarına dedi: Siz burada eşekle beraber kalın ve ben çocukla beraber oraya gideceğim; ve secde edip yanınıza döneriz. Ve İbrahim yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükletti; ve ateşi ve bıçağı kendi elinde taşıdı ve onların ikisi birlikte gittiler. Ve İshak babası İbrahim'e dedi: Ey baba! Ve o dedi: işte ben oğlum. Ve dedi: İşte ateş ve odun; fakat yakılan kurban için kuzu nerede? Ve İbrahim dedi: Oğlum yakılan kurban için kuzuyu Allah kendisi tedarik eder. Ve onların ikisi birlikte gittiler.*

Ve Allah'ın kendisine dediği yere vardılar; ve İbrahim orada bir mezbah yaptı. Ve odunları dizdi, ve oğlu İshak'ı bağlayıp onu mezbah üzerine, odunların üstüne koydu. Ve İbrahim elini uzattı ve oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı. Ve Rabbin meleği göklerden ona seslenip dedi: İbrahim, İbrahim. Ve o işte ben dedi. Ve dedi: elini çocuğa uzatma ve ona bir şey yapma; çünkü şimdi bildim ki, sen Allah'tan korkuyorsun ve kendi biricik oğlunu benden esirgemedin. Ve İbrahim gözlerini kaldırıp gördü; ve işte arkasında bir koç çalılıkta boynuzlarından tutulmuştu; ve İbrahim gidip koçu aldı, ve oğlunun yerine onu yakılan kurban olarak takdim etti" Tanrı bu itaatkar tutumu nedeniyle İbrahim'in soyunu çoğaltacağına ve onu bir çok halkın atası yapacağına söz

verdi. İslam mitolojisinde de mitos benzer biçimdedir; iki mitos arasındaki tek farklılık İslam mitosunda İshak yerine İsmail'in olmasıdır.

İbrahim'in oğlunu kurban etmesi sahnesi. Laurent de La Hire, 1650. Saint-Denis Müzesi, Reim.

Yunan mitolojisinde de buna benzer bir mitos bulunmaktadır. *Athamas* adındaki kralın *Nephele* ile olan ilk evliliğinden *Helle* ve *Phriksos* adında iki çocuğu vardı. Ancak ikinci kez evlenen Athamas'ın yeni karısı *İno*'dan da iki çocuğu olmuştu. İno, iktidar hırsı ve kıskançlık yüzünden üvey çocuklarının varlığını çekemiyordu. Onlardan kurtulmak için kurnaz bir plan yaptı. Ülkenin kadınlarına ekilecek buğday tanelerini kavurmalarını ve bunu kimseye söylememelerini öğütledi. Ekim zamanı gelince erkekler buğday tanelerini toprağa ektiler. Ancak onca zaman geçmesine karşın topraktan hiç ekin çıkmadı. Toprağın kısır kalması kral Athamas'ı endişelendirdi ve bunun sebebini öğrenmek için bir kahine danıştı. Ancak İno kahine giden haberciyi ayarttı. Bunun üzerine haberci kısırlığın ancak Athamas'ın ilk çocukları olan Helle ve Phriksos'u *tanrılara kurban etmesi*yle sonlanacağını söyledi. Ülkenin kıtlığa sürüklenmesinden korkan Athamas tanrıları kızdırmaması gerektiğini düşündü ve istemeye istemeye kızı Helle ve oğlu Phriksos'u kurban etmek üzere sunağa götürdü. Ancak tam onları kurban edeceği sırada anneleri Nephele'nin gönderdiği altın postlu bir koç gökyüzünden inerek iki kardeşi sırtına aldı ve oradan hızla kaçırdı. Bu koçu Nephele'ye Hermes vermişti. İki kardeş altın postlu koçun sırtında uçarlarken Helle tutunamayıp bugün Marmara denizi olarak bilinen yerde denize düştü. Bu sebeple bu denize Helle denizi ve düştüğü boğaza da *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) adı verildi. Phriksos ise kurtularak Kolkhis'e kadar ulaştı. Burada altın postlu koçu Zeus'a kurban etti. Postunu ise Kolkhis kralı Aietes'e sundu. Aietes postu kabul ederek onu Ares'e adamak için kutsal ormandaki bir meşe ağacına astı. Ardından da Phriksos'u kızı Khalkiope ile evlendirdi (Gezgin 2007).

Kurban mitosu Musevi ve İslam inancına sahip olanların, tanrının kendilerine verdikleri yaşamın diyeti olarak kurban kesmelerine neden olurken, Hıristiyanların en büyük kurbanın -günaha batmış tüm insanlık için kendisini kurban eden- İsa olduğu inancı nedeniyle bu eyleme pek itibar etmedikleri söylenebilir. Ancak, yaratılış mitosunda olduğu gibi, insanların hayvanlara karşı tutumlarını da oluşturan bir mitos olduğu düünülebilir. İnsanın doğadaki

"biricikliğini ve her şeyin onun için yaratıldığı" fikrini desteklediği ortadadır.

Yunan ve Semavi dinlerinin kurban mitoslarının benzerliği dikkat çekmektedir. Her ikisinde de üvey anne ve kurban edilen veya uzaklaştırılması gereken bir çocuk motifi oluşu ilginçtir. Yunan mitolojisi açıkça kıtlıktan dolayı kurban olayının gerçekleştiğini ifade ediyor. Tarlaların ürün vermemesi ve bundan sorumlu tutulan iki çocuğun kurban edilmesi en önemli ipuçlarındandır. Her şeyden önce çok eski bir mitos ile karşı karşıya kaldığımızı ve bu mitosun değişik dönemlerdeki değişik yansımaları ile yüz yüze olduğumuzu söylemem gerekir. Bu mitos İslam inancı içinde yoğrulup yeniden üretilince bağlamından da uzaklaşmış gibi görünüyor. Ancak yine de zora düşmüş insanların yardımına bir koçla (ya da benzeri bir hayvanla) koşan tanrı figürü buradaki temel noktadadır. Özellikle de topraktan istediği verimi alamayan insan söz konusu olunca olayın biraz daha açık olduğu söylenebilir. Tarımsal faaliyetlere geçmiş veya geçme aşamasındaki insanların, mitoslarda kurban edilmesi söylenen hayvanların evcilleştirilmesi, bu mitosların bize anlatmak istediği en temel şey olmalıdır.

Buradaki diğer bir nokta, insan yaşamının kurtarıcısı olarak koçun tanrı tarafından sunulmasıdır. Bütün mitoslar, kurban edilmek istenen insanın yaşamının bir koç yaşamı ile kurtarılmasını vurgularlar. Kurban edilmek istenen çocuğun ve o kurban edilmesin diye gökten indirilen hayvanın her ikisinin de erkek olması da anlamlı bulunan bir sembol olabilir. Bu mitos tanrının kurban edilmesi için hediye ettiği koçun bir erkeğin hayatını kurtardığı üzerinedir. Bu durumda, erkeğin cinsiyet rolleri açısından avcılıkla uğraşması ve genellikle avlamak için benzer türde hayvanların peşinde koşması zorunluluğunun ortadan kaldırılmasının anlatıldığını da ileri sürmek mümkündür. Tanrı tarafından hediye edilen koç,erkeği, hayatı pahasına yaptığı avcılığa mahkûm olmaktan kurtardığı söylenebilir. Bu da bizi yine, koyungillerin evcilleştirmesine götürmektedir ki, bu Yakındoğu'da Neolitik dönemi işaret etmektedir. İlk günah ve cennetten kovulma mitiyle insanı tarımla tanıştıran tanrı bu kez insana evcil hayvanı sunmaktadır.

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken kohu en eski çağlardan itibaren insanın hayvanlarla ilişkisi olmuştur. Mağaraların duvarlarına yansıyan resimlerin başkahramanı olan hayvanlar, burada bir koçla temsil edilen kurbanlara dönüşmüşlerdir. Fransa'da Trois Frére Mağarasındaki erkek geyik postu giymiş *şaman* burada kurban kesen mümine dönüşmüştür. İnsan ve hayvan ilişkisi üzerinde her türlü bakış açısıyla durulması gereken konudur. İnsanın geçmişinin ve yaşamla ilişkisinin anahtarı bu ilişkide yatmaktadır. Şaman, ancak bir hayvan kurban ederek, tanrılar dünyasına yükselebilmekte ve oradan insanlara haberler getirmekteydiler. Hayvanlar insanların *öteki dünya*ları ile bağlantı saplayan aracılarıdır. Onlar olmaksızın insan öteki dünyaya ulaşamaz. İslam inancı, kıldan ince kılıçtan keskin Sırat Köprüsü'nden karşıya geçişin ancak kurban edilen hayvanlar sayesinde olabileceğini vurgulamaktadır. Pre-

historik mağaralardan günümüz Kurban Bayramlarına kadar, ritüellerde başrolü oynayan tüm hayvanlar aynı manayı taşırlar. İnsan kendisini *ölümsüzler yurduna* götürecek yegâne aracın hayvanlar olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle insanın en temel mitlerinden birisinin kurban olduğu çok açıktır.

Balığın Kutsiyeti

Uygarlık ve alet teknolojisinin gelişmesine paralel olarak, insanın hayatında 35 bin yıldır varolan balık, dinsel olarak da önemli bir figür haline gelmiştir. Yazılı kültürün ilk siyasal organizasyonlarından olan Sümerler için balık, Dicle ve Fırat nehirlerinin verdiği ilhamdan kaynaklansa gerek ki, akıl tanrısı Enki ile özdeşleştirilmiştir. Balığın, Sümerleri kötü güçlerden koruduğuna inanılmıştır. Burada kafasının üzerinde bir balık başı bulunan, bedenine balık giyinmiş; yüzgeçleri ve derisi olan sakallı insan heykelciklerini, hastalıklardan koruduğu ve hastaları iyileştirdiği düşüncesi ile hastalanan insanların başucuna koyarlardı. Bu balıkadam, aynı zamanda yeni inşa edilen evlerin ve binaların temellerine de bırakılmaktaydı. İnsan, balığın nimetlerini bu tarihten itibaren keşfetmiş, onu hayatının büyük bir bölümünü oluşturan dinsel yaşamlarının içine taşımıştı. Yunan dininde de balık önemli bir figür olarak karşımıza çıkar. Yunan dininin önemli tanrılarından olan Apollon'un en sevdiği hayvanlardan birisi yunus balıklarıydı. Ancak daha da ilginç olan şey, bu balıkların Apollon'un karşıtı olarak kabul edilen Dionysos tarafından dünyaya getirilmesiydi. Dionysos'u zengin bir tüccar zannederek kaçıran korsan denizciler, denizin ortasına gelindiğinde geminin direğinden çıkan asma dalının tüm gemiyi sardığını görünce, bir tanrıyla karşı karşıya olduklarını nihayet anlamışlardı. Korsanlar can havliyle denize atlamaya başlamışlardı. Denize atlayan her korsan bir yunus balığına dönüşmüştü. Antik Yunan dininde denizlerin ve balıkların önemi o kadar büyüktü ki, onları kontrol edecek, oradaki düzeni sağlayacak bir tanrıları bile vardı. Olympos'un en güçlü tanrılarından birisi olan Poseidon, denizlerin ve denizlerdeki tüm yaşamın egemenliğini temsil etmekteydi. Çingene mitolojisine göre, tanrı insanı balıkla imtihan etmiş ve tufanı bu yüzden çıkarmıştır. Buna göre, eskiden insanlar, hastalık, acı ve ölüm nedir bilmeden yaşarlarmış. Bir gün bir çiftin evine yaşlı bir adam konuk olmuş ve onlara dokuz gün sonra almak üzere emaneten bir balık bırakmış. Olan bitenden haberi olmayan evin hanımı balığı kızartınca şimşeklerle çarpılmış ve ölmüş. Bu, ilk kez bir insanın ölümüymüş. Dokuz gün sonra dönüp olayları öğrenen yaşlı adam, ölen kadının kocasına yeniden evlenmesini ve bir gemi yaparak ailesiyle beraber içine girmelerini tembihlemiş. Yanlarına her hayvandan ve bitkilerin tohumlarından da alacaklarmış. Gerçekten de büyük bir tufan çıkmış ve bir yıl süren tufanın sonunda insan artık ölümsüzlüğünü kaybetmiş. Hint inançlarında da balık, tufan mitinin kahramanla-

rından birisidir. Tanrılar kendilerine nankörlük eden insanları yok etmeye karar vermişlerdi. Bu yüzden büyük bir tufan yaratıp tüm yeryüzünü suyla kaplamışlardı. Ancak gördüğü manzara karşısında dayanamayan tanrı Vişnu, bir balık kılığına girerek yeryüzüne inmiş ve insanlar arasından sevdiği Manu'yu sırtına alarak kurtarmıştı. Onu kuru bir kara parçası üzerine getirmiş ve burada bir ateş yakmıştı. Tanrı Vişnu'nun yaktığı ateşten bir kadın türemiş ve Manu bu kadınla evlenerek insanlığı yeniden çoğaltmıştı.

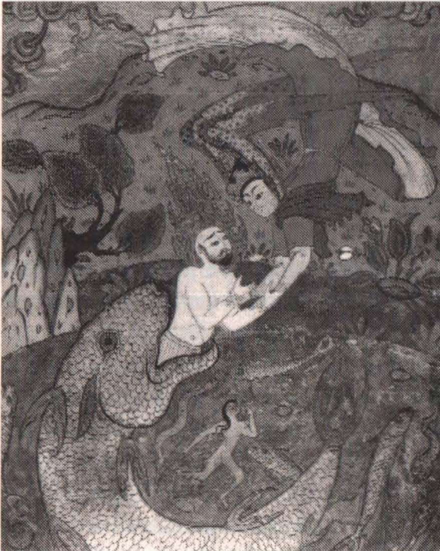
Semavi dinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte balık da farklı anlamlar yüklenmiştir. Semavi dinlerin bilinen en eski ortak mitlerinden birisi, herkesin çok iyi bildiği Yunus peygamber mitidir. Tevrat ve Kuran'da da benzer şekilde anlatılan Yunus Peygamber mitosu psikanalistlerin de sevdiği bir anlatı olmuştur.

"Ve Amittay'ın oğlu Yunus'a Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineve'ye o büyük şehre git, ve ona karşı çağır; çünkü onların kötülüğü benim önüme kadar çıktı. Fakat Yunus Rabbin önünden Tarşiş'e kaçmaya kalktı; ve Yafa'ya indi ve Tarşiş'e giden bir gemi buldu; navlununu verdi ve Rabbin önünden uzağa, Tarşiş'e onlarla beraber gitmek için gemiye bindi. Ve Rab denizin üzerine büyük bir yel gönderdi, denizde büyük fırtına oldu ve gemi kırılacak gibi idi. Gemiciler korktular; her biri kendi ilahına feryat etti; ve kendilerine hafiflik olsun diye gemide olan şeyleri denize attılar. Yunus ise, geminin dip ambarına inmişti; ve yatıp derin uykuya dalmıştı. Ve gemi reisi yaklaşıp ona dedi: Ey sen uyuyan adam nen var? Kalk kendi Allah'ını çağır, belki Allah bizi anar da helak olmayız. Ve herkes birbirine dedi: Gelin de kura çekelim ve bilelim kimin yüzünden bu bela başımıza geldi. Ve kura çektiler; kura da Yunus'a çıktı. O vakit ona dediler: Rica ederiz, bize bildir, üzerimizdeki bu bela kimin yüzünden? Senin işin nedir? Nereden geliyorsun? Memleketin neresidir? Ve hangi kavimdensin? Ve onlara dedi: Ben İbraniyim; denizi ve karayı yaratan göklerin Allah'ı Rabden korkuyorum. Ve o adamlar çok korkarak ona dediler: bu ettiğin nedir? Çünkü Rabbin önünden kaçmakta olduğunu o adamlar biliyorlardı; çünkü onlara anlatmıştı. Ve ona dediler: Deniz bize karşı yatışsın diye sana ne edelim? Çünkü deniz git gide daha fırtınalı oluyordu. Ve onlara dedi: Beni kaldırıp denize atın; deniz de size karşı yatışır; çünkü benim yüzümden bu büyük fırtınanın üzerinize geldiğini biliyorum. Fakat o adamlar karaya dönmek için sıkı kürek çektiler; fakat yapamadılar; çünkü deniz git gide daha fırtınalı oluyordu. Ve Rabbi çağırarak dediler: Ah ya Rab, yalvarıyoruz, bu adamın canından ötürü helak olmayalım, suçsuz kanı üzerimize yükleme; çünkü sen ya Rab, sana nasıl hoş göründü ise öyle yaptın. Ve Yunus'u kaldırıp denize attılar; ve denizin kudurması yatıştı. O zaman bu adamlar Rabden çok korktular ve Rabbe kurban kestiler ve adaklar adadılar.

Yunus balığın karnında Allah'ı Rabbe dua etti ve dedi: Sıkıntım içinden Rabbi çağırdım, ve bana cevap verdi: Ölüler diyarının bağrından imdada çağırdım, ve sen benim sesimi işittin. Çünkü beni engine, denizlerin yüreğine attın, ve beni seller sardı; hep dalgaların ve mevcelerin üzerimden geçti. Ve ben

dedim: Senin gözlerinin önünden kovuldum; fakat yine senin mukaddes mabedine bakacağım. Beni sular kuşattı ta cana kadar. Çevremi engin aldı; başıma yosunlar sarıldı. Dağların köklerine kadar indim; arkamdan dünya ebediyen sürgülendi. Fakat hayatımı çukurdan sen çıkardın, ey Allahım Rab. İçimde canım bayılınca Rabbimi andım; ve duam sana mukaddes mabedinin içine vardı. Yalancı putlara saygısı olanlar, kendi nimetlerini bırakırlar. Fakat ben sana şükran sesi ile kurban keseceğim; adamış olduğumu ödeyeceğim. Kurtarış Rabbindir. Ve Rab balığa söyledi ve Yunus'u karaya kustu" (Yunus 1-2).

İslam mitolojisinde de neredeyse mitos aynen aktarılmıştır: Allah tarafından Nineve halkını imana davet etmekle görevlendirilen Yunus görevini yerine getirmiş ancak halk iman etmeyi reddetmişti. Allah Yunus'u tekrar gönderdi ve kırk gün kırk gece imana davet etmesini emretti. Yunus kendisinden istenileni yine yaptı; ancak Nineve halkı yine iman etmeyi reddetti. Yunus da onlara kızarak yeniden Nineve'yi terk etti. Nineve halkı birkaç gün içinde Yunus'un haklı olduğunu anlayınca iman etmeye ve Allah'tan kendilerini affetmelerini istemeye başladılar. Yunus bunun üzerine Allah'ın onları affettiğini öğrenince sinirlenerek yeniden Nineve'ye gitme emrini reddetti. Yunus bir gemiye binerek kaçmaya çalıştı. Ama gemi hareket etmedi. Bunun üzerine gemidekilere suçun kendisinde olduğunu ve yolculuğa devam edebilmek için onu denize atmaları gerektiğini söyledi. Ancak bu kadar açık konuşunca, bu kez denizciler onu denize atmaya cesaret edemediler. Yunus bu kez kura çekilmesini ve kurada çıkan kişinin denize atılmasını teklif etti. Denizciler bu teklifi kabul ederek kura çektiler ve Yunus çıktı. Kura üç kez yenilendi ve her seferinde Yunus çıktı. Denizciler mecbur kaldılar ve Yunus'u denize attılar. Allah balığa Yunus'u yutma görevini verdi; ama onu incitmeyecekti. Balık kendisinden istenileni yaptı. Yunus balığın karnındayken, tanrıya isyan ettiğine pişman oldu ve balık da tanrının emriyle onu sahile kustu. Ancak balığın karnında kalmaktan hasta olmuştu ve tanrı onun üzerine bir *kabak* bitkisi çıkardı; yapraklarıyla Yunus'un üzerini örterek güneşten korumasını sağladı. Sonra bir *keçi*yi her gün Yunus'un ağzına meme vererek onu beslenmekle görevlendirdi.

Yunus Peygamber. And, M (2007), Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası. YKY.

Yunus mitosu, mitoslardaki sembolik dilin en güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Mitos da geçen gemiye binmek, en dibe geçip uyumak, balık tarafından yutulmak, tanrıdan kaçmak gibi ögeler mitin sembolik dizgelerini oluştururlar. *"Sözü edilen sembollerin her biri genelde kendi içine kapanma ve toplumdan soyutlanmayı sembolize eder. Böyle bir durumu, anne karnındaki cenin sembolüyle de açıklayabiliriz. Geminin, derin uykunun, denizin ve balığın anne karnından farklı oldukları doğrudur. Ama hepsinde de güvenlik ve korunma duyguları egemendir. Bu yüzden anılan semboller içerik açısından aynıdır"* (Fromm 1997;44). Sağduyu ve aklın sesi olarak adlandırılabilecek olan Tanrıdan ve toplumdan kaçan Yunus'un zihinsel bir süreç yaşadığı ortadadır. Yunus'un yaşadığı sürecin en iyi ifadesi belki de *halvet*tir. Yunus'un kendisiyle hesaplaştığı inziva anlarını temsil eder.

Dalgalı tehlikeli suların, işlerin planlandığı gibi gitmediğine işaret ettiğini Tufan mitoslarını incelerken de söylemiştik (Saydam 1997). Bu tespit tam da bu mitosa uyan bir tespittir. Toplumların bilinçdışı ürünleri olan mitoslarda bu tür sembolik ögeler, genellikle insanlığın içine düştüğü buhranların temsilcileridir. Yunus mitinin bir toplumu temsil eden bir mit olduğunu söylemek yanlış olmaz; Yunus'un özellikle bir toplumu ıslah etmesi için görevlendirilmiş bir peygamber olduğu dikkate alınırsa daha doğru bir saptama bile olduğu söylenebilir. Gemi motifinin kadının cinsel organı veya rahmi olduğu çok açıktır ve bu şekilde de kabul görür. Geminin içine girip derinlerine inip uyumak motifi bu durumda daha da anlamlı bir hale gelir. Ölüm kadar yalnızlık ve çıkmaz içerisinde bulunan insanın balık yardımıyla hayata dönmesi bu mitosun özünü oluşturur. Balığın akılla ilişkilendirildiğini pek çok yerde okuyabilirsiniz. Kaosa düşen (anarahmi) insanın aklını kullanarak hayata tutunması Yunus mitosunda sembolleştirilmiştir. Hıristiyan dininin yakından ilişkili olduğu balık figürüne ilerleyen sayfalarda detaylı olarak değineceğim.

Tanrının Anası: Meryem

Hıristiyan yönelimli sanatın en önemli karakterlerinden ve en çok tartışılanlarından birisi hiç kuşku yok ki Meryem'dir. Hıristiyan dünyanın Ortodoks ve Katolik olarak ayrılmasının nedenlerinden birisidir Meryem. Ancak Hıristiyan sanatçının en sevdiği figürlerden birisinin de Meryem olduğunu söylememiz gerekmektedir. Nasıra'da doğan Meryem *Hunna* ve *İmran*'ın kızı, İsa'nın annesi ve Yusuf'un karısıdır. Doğumundan başlayarak tüm yaşamı mucizelerle dolu olan Meryem'in, kimi inananlar tarafından insanlığın içine düştüğü günahın sorumlusu olan Havva'nın kaderini temizlediğine inanılır ve sanki bir yeniden doğuş yaşanıyor gibi, günahkâr olmayan insanlığın anası olarak ikinci Havva diye de nitelendirilir.

Süleyman peygamberin soyundan gelen İmran ve karısı Hunna'nın çocukları olmamıştı ve olamayacak kadar da ihtiyarlamışlardı. Umutlarının tamamen kesildiği bir sırada bir kuşun yavrusunu ağzıyla beslediğini gören Hunna, duygulanarak tanrıya yalvardı ve kendisine bir erkek çocuğu vermesi durumunda onu tanrıya, onun tapınağına adayacağını söyledi. İlk erkek çocuklar genellikle tanrının tapınağına adanırlar ve büyüyene kadar tanrının hizmetinde kalırlardı. Büyüdükten sonra ise tapınakta kalıp kalmama kararı kendilerine ait olurdu. Ancak kız çocuklar bu uygulamadan muaf tutulurdu. Bir gün melek Gabriel, Hunna'ya müjdeyi verdi. Hunna'nın bir bebeği olacaktı. Hunna henüz hamileyken ve karnındaki çocuğun cinsiyetini bilmiyor iken, karnındaki çocuğu tapınağa adayacağına söz verince kocası ile arasında tartışma çıkmıştı. Çünkü artık bir kızları da olsa tapınağa vermek zorunda kalacaklardı. Hunna Meryem'i doğurduktan sonra söz verdiği gibi doğru tapınağa götürerek onu tanrıya ve onun hizmetine adadı. Bu sırada tapınakta rahip olarak görev yapan Zekeriya ve diğer görevliler Meryem'in tapınağa gelişine çok sevindiler. Tapınakta bulunduğu süre içinde bir meleğin Meryem'e yiyecek getirerek onu beslediği de anlatılır. Meryem büyüyüp bir genç kız olunca, evlendirilmesi gündeme geldi. Her tarafa haber salındı ve taliplilerin başvurması istendi. Oniki İsrail kabilesinden 12 aday çıktı Meryem'le evlenmek için ve bunlardan birisi de Yusuf'tu. Her bir adaydan bir asa istendi ve getirilen tüm asaları Meryem'in önüne koydular. Zekeriya tanrıya dua etmeye başladı. Dua bittiğinde asaların arasından sadece Yusuf'un asasının kuru bir ağaçtan olmasına rağmen yeşerdiği ve yaprak açtığı görülünce beklenen işaretin bu olduğuna karar verildi ve Meryem Yusuf'la nişanlandı. *"Altıncı ay melek Gabriel, Tanrı tarafından Galile'de Nasıra kentine Davut soyundan Yusuf adlı biriyle nişanlı erden bir kıza gönderildi. Erden kızın adı Meryem'di. Melek ona geldi; "Selam ey kayra (inayet) bulan", dedi, "Rab seninledir" Bu söz üzerine Meryem şaşırdı, böyle bir selamın ne anlama gelebileceğini düşündü. Melek "korkma" dedi; çünkü "Tanrının kayrasına kavuştun. İşte gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İsa koyacaksın. O ulu olacak ve kendisine Yüce olanın oğlu denilecek. Rab tanrı ona atası Davut'un tahtını verecek. Yakup'un evi üzerinde sonsuza kadar hükümran olacak. Hükümranlı-*

Meryem Ana ve İsa ikonu. Yılmaz, N. (1997) Icons in Turkey. A Turizm Yayınları

ğının sonu hiç gelmeyecek". Meryem meleğe sordu: "Bu nasıl olabilir ki? Çünkü hiçbir erkekle ilişkim olmadı" Melek, "Kutsal Ruh üzerine gelecek; Yüce olanın gücü sana gölge salacak" diye yanıtladı. "Bu nedenle Elizabet, o da yaşlıyken bir oğula gebe kaldı. Kısır diye bilinenin altıncı ayıdır bu. Çünkü tanrı katında olanaksız diye bir şey yoktur". Meryem, "ben Rabbin hizmetçisiyim" dedi, "benim için dediğin gibi olsun". Bunun üzerine melek onun yanından ayrıldı" (Luka 26-38).

Meryem mitoslarında İsa'nın doğumunun hazırlıkları hemen hissedilmektedir. Olağanüstü birinin doğumunu olağanüstü bir kadın yapabilirdi. Annesi Hunna'nın başına gelen biraz farklı bir biçimde Meryem'in başına gelmişti. Meryem figürü pagan geleneğin içinden fırlamış gibidir. Benzer figürleri Yunan mitolojisinde çok sayıda bulabiliriz. Tapınağa adanmış ve bakire kalmak konusunda tanrılara söz vermiş, çok sayıda mit kahramanı vardır. Bekâret Yunan mitolojisi ile ön plana çıkmıştır. Çünkü yukarıda da sıkça vurguladığımız gibi bekâretine düşkün tanrıçaların varlığı bunu gerektirmiştir. Özellikle Artemis, bu konuda saplantılı olarak tasvir edilmiştir. Artemis'in etrafındaki kızlar ve periler kendisine bakire kalmak üzere söz vermişlerdir. Meryem'in Ephesos kentiyle ilişkisi de bu nedenle anlamlıdır. Ömrünün son yıllarını geçirmek üzere Meryem Ephesos'u tercih etmiştir; çünkü kendisini en iyi anlayacak halk Ephesos halkıdır. Ancak Ephesoslular Artemis'in özellikleri nedeniyle Meryem'i anlayıp tanrı anası olarak kabul edebilirdi. Yunan mitolojisinin ünlü kahramanı Apollon'un güzelliğine hayran olduğu bütün kadınlar ve nympheler bakire kalma sözü vermişlerdi ve tanrıyla birlikte olmak istemediler (Kassandra, Sibylla, Daphne vb); bu konuda çok sayıda mitos bulunmaktadır. Meryem, Yunan mitolojisindeki Gaia'dır. Kendi kendine hiçbir erkeğin yardımı olmaksızın Tanrıyı doğurmuştur; Gaia'nın Uranos'u (gökyüzünü) doğurduğu gibi. Zeus Athena'yı başından doğurmuştur. Bu mitolojik yaratımın doruk noktasıdır; bir erkek ve baştan yapılan doğum. Hera'nın da bir denemesi olmuştu kendi kendine doğum yapma konusunda. Zeus başından Athena'yı doğurunca, bunu kıskanan Hera'da kendi kendine Hephaistos'u doğurmuştu (Grimal 1997). Pagan mitolojisi tanrı yardımıyla bebek doğuran kadın mitosları ile doludur. Özellikle Zeus'un kadınlarla ilişkisi her seferinde farklı bir kılığa bürünerek gerçekleşebiliyordu. Bir keresinde yılan oluyor, bir başka seferde kuğu kılığına giriyor, kimi zaman bir damla yağmur oluyor kimi zaman ise boğaya dönüşüyordu. Ama hiç güvercin olmamıştı.

Tanrının annesi Meryem, günahkâr doğan kadınların sona erdiğinin habercisiydi. Birçok yazar, onunla birlikte Havva'dan kaynaklanan günahın, kadın üzerinden arındırıldığını ileri sürer. Havva'nın şeytandan aldığı vamp ifadesi,* Meryem'in Gabriel'den aldığı temiz, saf ve masum bir anne ifade-

Graves ve Patai yaptıkları çalışmada, Havva'nın şeytanla ilişkiye girdiği ve ilk çocuğu olan Kabil'i ondan doğurduğunu ifade eden apokrif metinler bulunduğunu ileri sürerler (2009).

sine dönüşmüştür (Duby 1992; Yılmaz 1997). Kucağındaki bebek, onu tüm kadınların günahlarından arındırılmasını sağlayacak kadar masumlaştırır. Gerçekte bu Hıristiyanlığın kadınlığa yüklediği bir anlamdır (Duby 1992; Eco 2006). Cinsellikten zevk almayı yasaklayan Hıristiyanlık, böylece insanları Havva'nın onların omzuna yüklediği günahtan kurtarmayı planlamıştı. Meryem zaten bir tanrı anası olarak masum ve ilahi olmalıydı. Bütün dünyanın günahını sırtlanmış bir tanrının anası ancak bu şekilde olabilirdi. Bu aslında mitoloji dünyasında kadının geldiği son noktayı temsil ediyordu. Kültür ilerledikçe, insan doğadan uzaklaştıkça kadın imajındaki değişmeler'de ahlaki tarafa meylediyordu. Paleolitik dönemin şişman, çıplak ve büyük memeli kadınları yerini, kapalı, masum ifadesi olan ve hiçbir cinsiyet göstergesi taşımayan kadınlara bırakmıştı. Öyle ya kadınla girilen cinsel ilişkiden haz alınması günahsa kadının kadınsı özelliklerinin olmaması, tahrik etmemesi, o hazzı uyandıracak görünüme sahip olmaması gerekiyordu. Evlilik çerçevesinde izin verilen cinsellik, sadece çocuk yapmak için gerçekleştirilmeliydi. Karanlık Orta Çağ'da Hıristiyan dünya, kadının sadece şeklini değil fiziksel yapısını da değiştirmiş ve zevk almalarını önlemek amacıyla klitorislerini bile dağlamıştı (Duby 1992).

Meryem Ana ve İsa. Sümela Manastırı, Trabzon.

İncil, Meryem'i sadece tanrının anası olarak masum bir biçimde anmak istediği için İsa'nın doğumundan sonra ona pek de yer vermemiştir. Bu nedenle Meryem'in İsa'dan sonraki yaşamı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ephesos'taki Meryem Ana Evi, bu konudaki teorilerden birisidir. İsa çarmıha gerilmeden önce, havari St. Jean ve Meryem'i birbirine emanet etmişti. St Jean Ephesos'a geldiğinde, yanında Meryem de vardı ve Meryem hayatının sonuna kadar burada yaşamıştı. İkonlara yansıyan Meryem portresi aslında Hıristiyan dünyanın eril bilinçdışındaki kadın imgesi idi. İktidar sahibi, yasa koyucular erkeği kadından bu şekilde koruyordu. Aksi davranan kadının başına gelebilecek en muhtemel şey ise hepinizin bildiği giyotindi.

Tanrı-İnsan veya İnsan-Tanrı

O günlerde Kayser Augustus'tan, tüm Roma dünyasının sayımını amaçlayan yazılı bir buyruk çıktı. Bu ilk sayım Kirinius'un Suriye valiliği döneminde oluyordu. Herkes sayıma katılmak üzere kendi kentine gitti. Yusuf da Galile'nin Nasıra kentinden, Yahudiye'de Davut'un kentine, Beytlehem diye bilinen yere

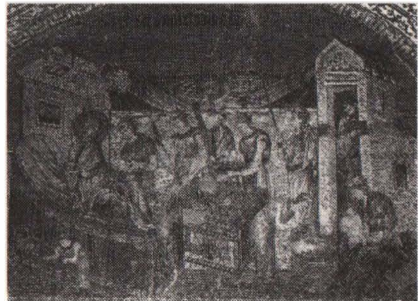
gitti. Çünkü Davut'un soyundan ve ailesindendi. Amacı çocuk bekleyen nişanlısı Meryem'le birlikte sayıma katılmaktı. Onlar oradayken Meryem'in doğurma vakti geldi; oğlunu dünyaya getirdi. O'nu kundağa sarıp hayvan yemliğine yatırdı. Çünkü handa yer bulamamışlardı.

Bu bölgede gece kırda nöbetleşerek sürülerini gözleyen çobanlar vardı. Rabbin meleği onlara göründü ve Rabbin görkemi çevrelerinde parladı. Büyük bir korkuyla sarsıldılar. Melek onlara "korkmayın" dedi, "işte size tüm insanlığı ilgilendiren çok sevindirici haberi müjdeliyorum. Çünkü bugün size Davut'un kentinde bir kurtarıcı doğdu. O Rab olan Mesih'tir. İşte size belirtisi: Hayvan yemliğinde yatan kundağa sarılı bir bebek bulacaksınız". O anda tanrıyı öven göksel bir topluluk, meleğin yanında belirip şöyle dedi: "En yücelerdeki Tanrı'ya yücelik, yeryüzünde O'nu hoşnut eden insanlara esenlik olsun"

Melekler yanlarından ayrılıp göğe çekilince, çobanlar birbirlerine, "haydi gelin" dediler; Beytlehem'e varalım, Rabbin bize açıkladığı bu olayı görelim" Koşarak geldiler. Meryem'i, Yusuf'u ve yemlikte yatan bebeği buldular. Olayı görünce çocuğa ilişkin kendilerine açıklanan haberi yaydılar. Duyanların hepsi çobanların anlattıklarına şaşıp kaldı. Öte yandan Meryem bütün bunları yüreğinde saklıyor, derin derin düşünüyordu. Çobanlar kendilerine açıklandığı gibi, duydukları gördükleri her şey için tanrıyı yüceltip överek geri döndüler. Çocuğun sünneti için gerekli sekiz gün dolunca, anne karnına düşmeden önce melek aracılığıyla bildirildiği gibi, O'na İsa adı verildi (Luka 2.1-21).

Matta İncilinde şu şekilde anlatılır: *"İsa Kral Herodes'in zamanında Yahudiye'nin Beytlehem kasabasında doğduğu sırada doğudan Yarusalem'e gökbilimciler geldi. "Yahudilerin yeni doğan kralı nerede?" diye soruşturuyor- lardı. "Çünkü onun yıldızını doğudan gördük ve kendisine tapınmaya geldik" Gelgelelim Herodes bunu duyunca sarsıldı. Onunla birlikte tüm Yarusalem de sarsıldı. Herodes halkın tüm başrahiplerini, dinsel yorumcularını topladı ve onlara Mesih'in nerede doğacağını sordu. "Yahudiye Beytlehem'inde" diye yanıtladılar, "çünkü peygamber aracılığıyla şöyle yazılmıştır: "Ey Yahudiye bölgesindeki Beytlehem! Yahuda yöneticileri arasında hiçbir bakımdan önemsiz değilsin. Çünkü senden halkım İsrail'i güdecek olan bir yönetici çıkacak"*

Bunun üzerine Herodes gizlice gökbilimcileri yanına çağırdı, yıldızın ne zaman göründüğünü onlardan tam olarak öğrendi ve onları şu sözlerle Beytlehem'e gönderdi: "Gidin çocuğa ilişkin, her şeyi inceden inceye araştırın. O'nu bulunca da bana haber iletin ki, ardınızdan ben de varıp O'na tapınayım". Adamlar kralın sözünü dinleyerek yola koyul-

Meryem'in doğumu. Karanlık Kilise, Göreme.

dular. Doğuda gördükleri yıldız önlerinden gidiyordu. Çocuğun bulunduğu yerin üzerine varınca orada durdu. Yıldızı görünce büyük sevinç duydular. Eve girdiler, annesi Meryem'le çocuğu gördüler, yere kapanarak O'na tapındılar. Değerli şeylerle dolu olan sandığı açıp O'na armağanlar –altın, günlük ve mür sundular. Gördükleri bir düşte Herodes'e dönmemeleri için uyarılınca başka bir yoldan ülkelerine döndüler.

Gökbilimciler gittikten sonra, Rabbin bir meleği Yusuf'a düşünde görünerek, "kalk, çocukla annesini al, Mısır ülkesine sığın" dedi; "ben sana bildirinceye kadar orada kal. Çünkü Herodes yok etmek için çocuğu arayacak" Yusuf kalktı, geceleyin çocukla annesini aldı, Mısır'a doğru yola koyuldu. Herodes'in ölümüne dek orada kaldı. Rabbin peygamber aracılığıyla söylediği şu sözler yerine gelsin diye oldu bu: "Ben oğlumu Mısır'dan çağırdım"

Herodes gökbilimciler tarafından aldatıldığını anlayınca çok kızdı. Gökbilimcilerden tam olarak öğrendiği doğum vaktini göz önüne alarak çıkardığı özel bir buyrukla Beytlehem ve çevresindeki iki yaşından küçük tüm erkek çocuklarını öldürttü...

Herodes ölünce, Rabbin bir meleği Mısır'da Yusuf'a düş yoluyla görünerek şöyle dedi: "kalk, çocukla annesini al, İsrail ülkesine git; çünkü çocuğun canına kıymak isteyenler öldü" Yusuf kalktı çocukla annesini alıp İsrail ülkesine vardı.

İsa'nın geleceği önceden biliniyordu Musevi dünyasında; hatta bekleniyordu. İncil'e göre bu beklenti onun çabuk kabul edilmesine neden olmuştur. Burada en ilginç noktalardan birisi İsa'nın doğum mitosunda yeralan *masumların katli* sahnesidir. Bu öncelikle Roma'yı temsil eden Herodes'in tehdit algıladığı bir doğum hikâyesi gibi gösterilmektedir. Bu haliyle İsa'nın doğumu ve Hıristiyanlığın ortaya çıkışı Roma'ya karşı bir başkaldırı hazırlığı olarak

Pantakrator İsa, Ayasofya Kilisesi.

görülebilir. İsa'nın kurtarıcı olarak geleceği önceden biliniyordu. Ve Herodes'in bu doğumu istememesi ve tedbir olarak bütün çocukları öldürtmesi "kurtarıcı"nın Roma'ya karşı geleceğini ima eder gibidir. Oysa İsa'nın daha çok günahlardan arındıracak olması bakımından "kurtarıcı" olarak algılandığı Hıristiyanlar tarafından ön plana çıkarılmaktadır. Bu haliyle sanki bir "vatan kahramanı" ya da bir "devrimci"nin doğuşu betimlenir gibidir. Birçok araştırmacı İsa'nın bir din adamı olmasından ziyade bir vatan kahramanı, Roma'ya baş kaldıran bir devrimci olduğunda hemfikirdir. İsa'nın içine doğduğu siyasal ortam tam olarak İncillerde ifade edilmediği için İsa'nın "kurtarıcı" olması da pek anlaşılamaz olmuştur. Oysaki, Roma'nın bölgedeki hâkimiyetini biraz kurcaladığınız zaman, İsa'nın ölümünden sonra 68 yılında Yahudilerin Roma'ya isyan ettikleri ve bağımsızlık için büyük bir mücadele verdikleri görülecektir. Yahudilerin Roma yanlısı olanlar dışında ezildikleri ortadaydı. Ve hepsinin İsa'ya ihtiyaçları vardı. Herodes'in korkusu ve tedbirinin nedeni buydu. Bu durumda İsa'nın vatansever, devrimci bir Yahudi olduğunu söylemek mümkündür (Haris 1994 ve 1995).

İ.S. 37 yılında Yasef ben Mathias adıyla yukarı sınıftan bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Josephus'un yazdığı "Yahudilerin Savaşı" ve "Yahudilerin İlk Çağları" adlı kitaplar bu konuda birinci elden bilgi veren kaynaklardır. M. Harris Josephus'un verdiği bilgiler ışığında olayı şu şekilde açıklamaktadır:

"*Büyük Herodes önce Romalı patronların dikkatini çekti; çünkü Kuzey Galile'de bütün bir bölgeyi denetimi altına alan bir eşkıya şefine karşı yeğin bir kampanyaya girişmişti. Josephus'a göre, Herodes, adı Hezekiah olan bu eşkıya şefini tuzağa düşürdü ve onu hemen orada öldürdü. Ama biz Hezekiah'ın sıradan bir hırsız değil de bir gerilla önderi olduğunu çünkü Kudüs'te haydutan yana olanların Herodes'i cinayetten yargılayacak kadar güçlü olduklarını biliyoruz. Burada Julius Caesar'ın bir yeğeni araya girdi; Herodes'in bırakılmasını sağladı ve onun salık vermesi, İ.Ö. 39 yılında Herodes'in Yahudilerin kralı olarak atanmasına yol açtı.*

Herodes Filistin üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak için yeni haydutlarla çatışmak zorunda kaldı. Josephus'un açıkladığına göre, "haydutlar ülkenin büyük bir parçasını istila ettiler; böylece halkın bir savaşın yapabileceği kadar acı çekmesine neden oldular" Bu yüzden Herodes "mağaralardaki haydutlara karşı sefere çıktı". İçeride tuzağa düşünce sonunda haydutlar aileleriyle bir araya geldiler ve teslim olmayı reddettiler. Yaşlı bir haydut erişilmez bir mağaranın ağzında durdu ve Herodes'in gözleri önünde karısı ve yedi çocuğunun her birini öldürdü. "Ve Herodes'e alaylı bir tavırla baktı" sonra da kendisini ölüme attı. Kendisini "mağaraların ve mağara sakinlerinin efendisi" sayan Herodes Samara'ya yöneldi. Ama onun ayrılması ile "Galile'deki bilinen bozguncular" üzerindeki tüm baskılar kalkınca onlar derhal Ptolemaios adındaki Romalı bir generali öldürdüler ve "ülkeyi sistemli bir

biçimde harap ettiler, bataklıklarda ve öteki erişilmez yerlerde kendilerine barınaklar yaptılar" (Harris 1995; 143-4).

İ.Ö. 4 yılında Herodes'in ölümü üzerine ülkenin uzak bölümlerinde ayaklanmalar oldu. Hezekiah'ın oğlu Galileli Yahuda, krallığın bir silah deposunu ele geçirdi. Aynı sırada Ürdün içlerinde Peraea'da Simon adlı bir köle "Eriha'daki sarayı ve birçok görkemli sayfiye evini yaktı". Üçüncü bir asi, Athrongaeus adlı eski bir çoban, "krallığını ilan etti". Belki de bu "o yandaşları tarafından Mesih olarak kabul edildi" demenin Josephus'a özgü bir yoluydu. Romalılar Athrongaeus'u ve dört erkek kardeşini birer birer öldürmelerine değin bu haydutlar, "bütün Yahuda'yı haydutluklarıyla bezdirmeyi" başardılar. Suriye'nin Romalı valisi Varus düzeni sağladı. O, 2000 "elebaşı"yı ele geçirdi ve hepsini çarmıha gerdirdi. Bu olay İsa'nın doğduğu yıl içinde meydana geldi (Harris 1995; 143-4).

Harris'in tasvir ettiği bu sahne, *masumların katli* sahnesini andırmaktaydı. Elbette İsa'nın tarihsel gerçekliği üzerine tartışacak değilim ve bunu haddim olarak da görmüyorum; ancak bazı sahnelerin ve özellikle Mesih olma özelliğinin daha iyi anlaşılması için sanırım bu güzel bir açıklama oldu.

İsa'nın doğumunun en ilginç yanı belki de Herodes tarafından öldürülmek istenmesidir. Bu mitoloji dünyasında oldukça tanıdık bir sembolik dizgedir. İbrahim ve Musa peygamberler için de anlatılan bu mitolojik dizge Yunan mitolojisinde de sıklıkla görülmektedir. Troia Kralı Priamos'un oğlu Paris, Thebai kralının oğlu Oidipus ünlü örneklerdir. Kahramanların doğumuna ilahi bir kudret katmanın bir yolu olarak seçilen bu mitolojik ifade biçimi önemli insanların doğumuna yakıştırılmıştır. Mitolojide bu türden bir doğum öyküsüne sahip sıradan bir insan bulamazsınız. İktidarı tehdit eden bir kahramanın doğacağının önceden haber alınması, bütün çocukların veya o günlerde doğan çocukların öldürülerek tedbir alınması, (ancak kaderin cilvesi) bu kahramanın doğaüstü bir biçimde yaşamaya devam ederek kehanetin gerçekleşmesi mitolojide sıkça kullanılmıştır. İbrahim peygamber Nemrut tarafından, Musa Firavun tarafından öldürülmek istenmişti. Paris Troia kentinin başına bela olacağı, Odipus ise babasını öldüreceği ve tahta geçeceği gerekçesiyle öldürülmek istenmişti.

İsa'nın doğumunun bir başka ilginçliği de onun doğduğu dönemin özellikleridir. Bu İsa'yı da *kurtarıcı* veya önemli kılan bir durumdur. Yukarıda anlattığımız gibi, Roma bölgedeki baskılarını giderek artırmaktaydı. Özellikle M.Ö. 50-MS 150 yılları arasında bu baskılar en üst düzeye çıkmıştı. Bu durum uzun zamandır beklenen Mesih'e duyulan ihtiyacın daha da artmasını sağlamıştı. Güneş sistemindeki salınım da bir dönemin kapanıp bir başka dönemin başlayacağını işaret eden bir geçiş dönemindeydi. *Eksen kayması* veya *Ekinoks* gibi kavramlarla ifade edilen bu durum, güneş sistemi içindeki belirli noktaların konumunun, arka plandaki yıldızlara göre değişmesine neden olmaktadır. Bu değişim her yıl bahar gündönümünün daha erken meydana gelmesine yol açmaktadır. Bunun nedeni de gündönümünün burçlar kuşağındaki bir konaktan diğerine geçişinin yaklaşık olarak 2100 yılda gerçekleşmesidir. İsa'nın da doğ-

duğu İ.Ö. 50-İS 150 yılları arası büyük eksen kayması gerçekleşiyor ve bahar gündönümü Koç Burcundan *Balık Burcu*na kayıyordu. Kısacası bu tarih Koç Burcunun kapanıp Balık Burcu'nun başladığı bir geçiş noktasını temsil ediyordu (Bernal 1998). Gökbilimi ile ilgilenenler ve kâhinler bu dönümün dünyadaki düzeni de etkileyeceğini ve Roma'nın zulmüne son veren adaletli bir tanrısal düzen getirecek Mesih'in de doğmasına neden olacağına inanıyorlardı. Mesih'in gelmesiyle yeni bir dönem başlayacak ve her şey daha güzel ve tanrının istediği gibi olacaktı. Bu beklenti İsa'nın doğduğu dönemin gözden kaçırılmaması gereken özelliğidir. Bu göksel hareket ve beraberinde gelen tahminler ve beklentiler, yukarıda anlattığımız "Üç Gökbilimcinin" İsa'nın doğacağını yıldızların konumundan öğrenmeleri mitosuna da açıklık getirmektedir.

Bu astronomik olay İsa'nın balık figürü ile özdeşleştirilmesine de neden olacaktı. Hıristiyanların kutsal sembollerinden birinin balık olduğunu söylemek yanlış olmaz. Balık kelimesinin Yunancası olan *İhtus* kelimesinin açılımının *İsa, Mesih, Tanrının Oğlu, Kurtarıcı* (Yunanca Iesus, Hıristus, Tou, Üpsos, Soter) sözcüklerinin baş harflerinden oluşuyor olması onun gizli bir şifre olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ören yerlerinde bu şifreye sıklıkla rastlanabilir. Özellikle Ephesos gibi Hıristiyanlığın erken merkezlerinde mermerler üzerinde görmek mümkündür. İsa mitoslarında da balık figürünün sıklıkla yeralması bu tespitin doğru olduğunu göstermektedir. Hatta Hıristiyanlıkta bir dönem "put kırıcılık" olarak da anılan resim yasağının* olduğu dönemde İsa balık figürü ile çoğu zaman da balık burcunun simgesi olan iki balıkla sembolize edilmiştir. Kapadokya'daki kiliselerde buna benzer tasvirleri görebilirsiniz.

Toparlarsak diyebiliriz ki, Roma karşısında acze hatta hıyanet içine düşmüş Musevi toplumunun ezilmesi ve gökyüzünde burçlar arasındaki astral değişiklik bir anda (ve geleceği önceden Tevrat'ta müjdelenen) kurtarıcıya duyulan ihtiyacı artırmış ve tam bu sırada da İsa doğmuştu. Hıristiyanlığın bize öğrettiği, Âdem'le Havva'nın insanlığı sürüklediği günahtan kurtarmanın yanı sıra İsa'nın insanlığı Pagan Roma'nın zulmünden kurtarması özelliği onu Mesih yapmıştır.

Pantakrator

Hıristiyan ikonografisinin en önemli figürlerinden birisi Pantakrator İsa kompozisyonudur. Yunanca Pantokratoras kelimesinden türeyen Pantokrator *her*

* İkonoklazm olarak anılan bu yasaklama Bizans Döneminde gerçekleşmiştir. Hıristiyanlığın Roma tarafından kabul edilebilir bir din olarak ilan edilmesi Doğu Roma İmparatorluğunda dinin hızla yayılmasına neden olmuştu. Kilisenin güçlendiği bu dönemde (MS 300-600) Meryem ve İsa'ya ait ikonlar kutsal sayılmış ve halk ikonlara tapınmaya başlamıştı. Paganizmin etkisinden kurtulmaya çalışan Hıristiyanlar bunu tehlikeli bulmaya başlamışlardı. Doğu Roma İmparatoru III. Leon da (717-741) bu eğilimi sakıncalı bulanlar arasındaydı ve 730 yılında bir ferman yayınlayarak figürlü tasvirleri yasaklamıştı. 842 yılında başlayan III. Mikhail dönemine kadar devam eden bu yasaklama sürecinde pek çok ikon imha edilmiş ve ikonlara tapanlar cezalandırılmıştı.

şeye gücü yeten, kadir-i mutlak anlamına gelmektedir. Kutsal Kitaptan duvarlara yansıyan bu resim, İsa'nın tanrılaştırılmasının tasviridir. Veya tanrının İsalaştırılmasıdır. İsa, yüzündeki mağrur ifadesi ve elindeki kitapla yaşamın kaynağı olarak gösterilmektedir. Eski dönemi kapatıp yeni bir dönem açacak olan Mesih burada bir kurtarıcıdan öte bir yaratıcı kıvamındadır. *"Ben dünyanın ışığıyım; ardımsıra gelenler yaşam ışığına kavuşacak, hiçbir zaman karanlıkta dolaşmayacak"* (Yuhanna 8:12). Bu sözler yeterince aydınlatıcıdır

Eski Mısırlılar ölen krallarının tanrılaştığına ve tanrıların arasında yeni bir yaşama başladığına inanırlardı. Bu Yunan ve Roma dünyasını da etkilemişti. Batı'nın kendisini ilk tanrı ilan eden insanı Büyük İskender'dir. Tanrı kadar güçlü olduğuna inandırılan Büyük İskender kendi bastırdığı sikkelerinde yer alan portrelerinin boynuzlu yapılmasını istemişti. Boynuz onun tanrısallığının bir göstergesiydi. İskender ve Ephesoslular arasında geçen bir diyalog her şeyi özetlemektedir. Pers ordusunu yenerek Anadolu'da ilerleyen Büyük İskender Ephesos'a geldiğinde kentliler, onu bir *tanrı*, bir *kurtarıcı* gibi karşılamışlardı. Kente giren İskender, dünyanın yedi harikasından birisi sayılan Artemis Tapınağının yandıktan* sonra yeniden yapılmadığını ve atıl durumda olduğunu görünce, kendisi bir tapınak yaptırmayı teklif etmişti. Ancak uyanık Ephesoslular, "bir tanrının başka bir tanrıya tapınak yaptırdığı dünyanın neresinde görülmüştür?" diyerek buna izin vermemişlerdi.

İskender'den birkaç yüzyıl sonra bütün dünya üzerinde egemenlik kuran Romalılarda da benzer uygulamalar görülmüştür. Augustus ve daha sonra gelen İmparatorlar İmparatorluk kültü adı altında kendilerini tanrısallaştırmışlar ve adlarına tapınaklar inşa edilmesini teşvik etmişlerdi. Hatta Hadrianus biraz da ileri giderek genç erkek sevgilisi Antinoos'u ölümünden sonra tanrısallaştırmaya çalışmış ve adına bir tapınak bile yaptırmıştır. Roma dönemini temsil eden Anadolu'daki bütün antik kentlerde İmparatorlar adına yaptırılmış tapınaklar görebilmekteyiz.

İsa'nın, Roma Senatosunun Tanrı ilan ettiği Sezar'ın evlatlığı olan ve yine Senato tarafından *tanrının oğlu* ilan edilen Augustus döneminde doğmuş olması bir ironi gibidir. Roma'nın, tüm tanrıları inkar eden bu yeni *tanrı oğlu*na sıcak bakmamasının nedenini de bu olmalıdır. Ancak kaynağını bir fani olan Sezar'dan alan Augustus tarihe Roma İmparatorluğunun kurucusu olarak geçmişken, kaynağını uhrevi dünyadan alan İsa tüm insanlığı kurtaran Mesih olmuştur.

* Dünyanın yedi harikasından birisi olarak kabul edilen Artemis Tapınağı, adını tarihe geçirmek isteyen Herastratos adlı bir meczup tarafından yakılmıştı. 356 yılında gerçekleşen bu yangına Ephesoslular bir anlam verememişlerdi. Çünkü Büyük Artemis nasıl olmuş da bir delinin kendi tapınağını yakmasına izin vermişti? Bu soru çok geçmeden cevabını bulmuş. Bir doğum tanrıçası olan Artemis bütün tanrıların doğumunda bulunmak durumundaydı. O gün de bir tanrının doğumu gerçekleşiyordu. Bu nedenleArtemis tapınağında değildi. 356 yılında doğan bu tanrı Makedonia Kralı Philippos'un oğlu Alaksandros'tan (Büyük İskender) başkası değildi.

KAYNAKÇA

Aczel, A.D., (2009). *The Cave and The Cathedral.* How a Real-Life Indiana Jones and a Renegade Scholar Decoded The Art of Man. Willey Publications.

And, M., (2007). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. YKY.

Anderson, G., (2006). *Greek and Roman Folklore: A Handbook.* Greenwoods Press.

Arsebük, G., (1995). *İnsan ve Evrim*. Ege Yayınları.

Ateş, M., (2001). *Mitolojiler ve Semboller. Anatanrıça ve Doğurganlık sembolleri.* Alfa Yayınları.

Berger, H., (2000). *Çingene Mitolojisi*. Çeviren M.Y.Sağlam, Ayraç Yayınevi.

Berktay, F., (1996). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım.* Metis Yayınları.

Bernal, M., (1998). *Kara Atena. Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985.* Çeviren Özcan Buze, Kaynak Yayınları.

Bindokat, A.P., (2006). *Tarihöncesi İnsan Resimleri.* Çeviren Işıl Işıklıkaya, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları.

Boardman, J., (1994). *Greek Art.* Thames and Hudson.

Bolton, L., (2002). *Everything Classical Mythology Book. Greeks and Roman Gods, Goddesses, Heroes, and Monsters from Ares to Zeus.* Adams Publication.

Bradley, R., (2009). *Image and Audience. Rethinking Prehistoric Art.* Oxford University Press.

Breitenberger, B., (2007). *Aphrodite and Eros. The Development of Erotic Mythology in Early Grek Poetry and Cult.* Routledge.

Brightman, R., (1996), The Sexual Division of Foraging Labor: Biology, Taboo, and Gender Politics. *Comparative Studies in Society and History, 38* (4), s.687-729. Cambridge University Press.

Burkert, W., (1999). *İlk Çağ Gizem Tapıları.* Çeviren Sina Şener, İmge Kitabevi.

Burroughs, W.J., (2005). *Climate Change in Prehistory.* Cambridge University Press.

Butler, J., (2008). *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.* Çeviren Başak Ertür, Metis Yayınları.

Campbell, J., (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolcuğu.* Çeviren S. Gürses, Kabalcı Yayınevi

Canetti, E., (1998). *Kitle ve İktidar.* Çeviren Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları

Carpenter, T.H., (1994). *Art and Myth in Ancient Greece.* World of Art Series. Thames and Hudson.

Caymaz, T., (1996). Tufan Mitosu. *Bilim Ve Ütopya.* Temmuz 1996; 8-19

Ceram, C.W., (1994). *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler: Arkeolojinin Romanı.* Çeviren H.Örs, Remzi Kitabevi.

Christou, P. ve Papastamatis, K., (1988). *Greek Mythology.* Translated by Roberts Mackay, Bonechi.

Cimok, F., (1995). *Antioch Mozaics.* A Turizm Yayınları.

Cimok, F., (1997). *Mosaics in İstanbul.* A Turizm Yayınları.

Cockburn, A., (2006). Yahuda İncili. *National Geographic Turkey.* Mayıs 2006; 120-137.

Coleman, J.A., (2007). *The Dictionary of Mythology. An A-Z of Themes, Legends and Heroes.* Arcturus.

Coolidge, F.L.& Wynn, T., (2009). *The Rise of Homo Sapiens. The Evolution of Modern Thinking.* Willey-Blackwell.

Cömert, B., (1999). *Mitoloji ve İkonografi*. Ayraç Yayınları.
Crow, W.B., (2002). *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*. Çeviren Fulya Yavuz, Dharma Yayınları.
Çığ, M.İ., (2000). *Gilgameş: Tarihte İlk Kral Kahraman*. Kaynak Yayınları.
Diamond, J., (1998). *Seks Neden Keyiflidir?* Çeviren Sinem Gül, Varlık Yayınları.
Diamond, J., (2002). *Tüfek, Mikrop ve Çelik. İnsan Topluluklarının Yazgıları*. Çeviren Ülker İnce, Tübitak Yayınları.
Doğer, E., (2004). *Antik Çağ'da Bağ ve Şarap*. İletişim Yayınları
Duby, G., (1992). *Batı'da Aşk ve Cinsellik*. Çeviren Ayşen Gür, İletişim Yayınları.
Duby, G., (ed) (2005), *Kadınların Tarihi* (beş cilt). Çeviren Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Duerr, H.P., (1999). *Çıplaklık ve Utanç. Uygarlaşma Sürecinin Miti*. Çeviren Tarhan Onur, Dost Kitabevi.
Dürüşken, Ç., (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri, Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Eco, U., (1995). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*. Çeviren Kemal Atakay, Avrupa'yı Kurmak Dizisi. AFA
Eco, U., (2006). *Güzelliğin Tarihi*. ÇevirenAli Cevat Akkoyunlu. Doğan Kitap.
Edmonds, R.G., (2004). *Myths of the Underworld Journey. Plato, Aristophanes, and the Orphic Gold Tablets*. Cambridge University of Press.
Egeli, A.İ., (2008). Sağlıklı Beslenmenin Kültür Tarihi. *Metro Gastro*, 45, 2008, s.84-90.
Ehrenberg, M., (1989). *Women in Prehistory*. British Museum Press.
Eliade, M., (1993). *Mitlerin Özellikleri*. Çeviren Sema Rifat, Simavi Yayınları
Eliade, M., (1999). *Şamanizm*. Çeviren İsmet Birkan, İmge Kitabevi.
Eliade, M., (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (III Cilt). Kabalcı Yayınevi.
Emiroğlu, K. ve Aydın, S., (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
Erdoğu, B., (2009). Rituel Sembolism in the Early Chalcolithic Period of Central Anatolia. *Journal of Interdisciplinary Research on Religion and Science*. No: 5, July.
Erhat, A. ve Eyuboğlu, S., (1991). *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Erkanal, H.- Karaturgut, E., (2003). 2002 Çeşme-Bağlararası Kazıları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara
Estés, C.P., (2003). *Kurtlarla Koşan Kadınlar. Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*. Çeviren Hakan Atalay, Ayrıntı Yayınları.
Fernàndez-Armesto, F., (2007). *Yemek İçin Yaşamak / Yiyeceklerle Dünya Tarihi*. Çeviren Elif Akhan, İletişim Yayınları.
Fisher, H.E., (2004). *Cinsel Aşkın Anatomisi* (Tekeşliliğin, Zinanın ve Boşanmanın Doğal Tarihi) III. Baskı. Varlık Yayınları
Fromm, E., (1997). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar: Sembol Dilinin Çözümlenmesi*. Çeviren Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi.
Garbini, G., (1966). *The Ancient World. Architecture, Sculpture, Seals, İvories, Wall Paintings, Pottery*. Landmarks of the World's Art. Hamlyn
Gaster, T.H., (2000). *Thespis; Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama*. Çeviren M.H. Doğan, Kabalcı Yayınları
Gezgin, D., (2007). *Hayvan Mitosları*. Sel Yayınları.
Gezgin, İ., (2004b). *Aynadaki Herodotos. Herodotos'u Yeniden Düşünmek*. Güncel Yayıncılık.
Gezgin, İ., (2004a). *Mitoloji: Mitos ve Logos. Hayatımıza Yöne Veren Söylenceler*. Güncel Yayıncılık.
Gezgin, İ., (2007). *Masalların Şifresi*. Sel Yayıncılık.
Gezgin, İ., (2009). *Gılgamış, Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı*. Alfa Yayınları.

Gezgin, İ., (2010). Prehistorik Beslenme ve İnsan Yaşamındaki Etkileri. *Metro Gastro Dergisi*, Sayı 55, s.86-93.
Gimbutas, M., (1995). *Die Schprache Der Göttin, Das verschüttete Symbolsystem der westlichen Zivilisation*. Zweitausendeins.
Golowin, S. Eliade, M. Campbell, J., (1998). *Die Grossen Mythen Der Menschheit*. Orbis Verlag
Gombrich, E.H., (1992). *Sanatın Öyküsü*. Çeviren Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi
Gökyay, O.Ş., (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
Graf, F., (2009). *Apollo*. Routledge.
Graves, R., (2004). *Yunan Mitleri*. Çeviren Uğur Akpur, Say Yayınları.
Graves, R., ve Patai, R., (2009). *İbrani Mitleri. Tekvin-Yaratılış Kitabı*. Çeviren Uğur Akpur, Say Yayıncılık.
Grimal, P., (1997). *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma*. Çeviren Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınları
Gündüz, Ş. Vd., (1996). *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç*. Vadi Yayınları.
Hançerlioğlu, O., (1993). *Dünya İnançları Sözlüğü*. Remzi Kitabevi..
Haris, M., (1995). *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar. Kültür Bilmeceleri*. Çeviren M.F. Gümüş, İmge Kitabevi.
Harris, M., (1994). *Yamyamlar ve Krallar. Kültürlerin Kökenleri*. Çeviren M.F.Gümüş, İmge Kitabevi.
Haviland, A.H., (2002). *Kültürel Antropoloji*. Çeviren Hüsamettin İnaç, Kaknüs Yayınları.
Hodder, I., (2006). *Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Gün ışığına Çıkıyor*. Çeviren Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları.
Hodder, I., 2010, (ed) Religion in the Emergence of Civilisation: Çatallıöyük as a Key Study. Cambridge University Press.
Hooke, S.N., (1991). *Ortadoğu Mitolojisi. Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hıristiyan Mitosları*. Çeviren Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi.
İnan, A., (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*. TTK
Jackson, D.P., (2005). *Gılgamış Destanı*. Çeviren A. Antmen, Arkadaş Kitabevi.
Jung, G.C., (2003). *Dört Arketip*. Çeviren Zehra Aksu Yılmazer, Metis Yayınları.
Keller, E. F., (2005). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*. Çeviren Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları.
Kılıçkaya, A., (1998). *The Museum of Chora*. Dönmez Ofset.
Köksal, M.A., (2005). *Peygamberler Tarihi*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
Kramer, S.N., (1990). *Tarih Sümer'de Başlar*. Çeviren M.İ. Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Kudret, C., (2002). *Dede Korkut Hikayeleri*. Varlık Yayınları.
Langaney, A.-Clottes, J.-Guilaine, J.-Simonnet, D., (2000). *İnsanın En Güzel Tarihi*. Çeviren Emine Çaykara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Leaming, D.A., (2010). *Creation Myths of the World*. Greenwood Press.
Lewin, R., (1998). *Modern İnsanın Kökeni*. Çeviren Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Yayınları.
Lloyd, G., (1996). *Erkek Akıl. Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'*. Çeviren Muttalip Özcan, Metis.
Lubenow, M.L., (2000). Lagar Velho 1 Child Skeleton A Neanderthal/Modern Human Hybrid. *CEN Technical Journal* 14(2).pp 6-8, 2000.
Lurker, M., (2005). *The Routledge Dictionary of Gods, Goddesses, Devils&Demons*. Routledge.
Mason, H., (2003). *Gilgamesh, A Verse Narrative*. Houghton Mifflin.
Mavromataki, M., (1997). *Greek Mythology and Religion. Cosmogony, The Gods, Religious Custom, The Heroes*. Haitali.
Mellaart, J., (2003). *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*. Çeviren Gökçe Bike Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları.
Meskell, L., (1995). Goddesses, Gimbutas and "New Age" Archaeology. *Antiquity*, v.69. pp.74-87.

Miller, J.B., Man, N., Cordain, L., (1998). Paleolithic Nutirition: What Did Our Ancestor Eat? http://www.scienceschool.usyd.edu.au/history.
Miller, G., (2010). *Sevişen Beyin, Eş Bulma Süreci İnsan Doğasını Nasıl Belirledi?* Çeviren Asım Karaömerlioğlu, NTV Yayınları.
Milton, K., (1999). A Hypothesis to Explain the Role of Meat-Eating in Human Evolution. *Evolutionary Anthropology*, 8 (1), s.11-21.
Morford, M.P.O., Lenardon, R.J., (1985). *Classical Mytholog*. Longman.
Morris, D., (2006). *Çıplak Kadın*. Çeviren Ayşe Aslı Özer, İnkılap Kitabevi
Nietzsche, F., (1956). *The Bird of Tragedia*. Garden City.
Nietzsche, F., (1993). *Dionysos Dithyramboslan*. Çeviren Oruç Aruoba, Kabalcı Yayınları
Nietzsche, F., (1999). *Müziğin Ruhundan Tragedia'nın Doğuşu*. Çeviren İ.Z. Eyuboğlu, Say Yayınları.
Niza, A., (2001). *Gilgamesh: Mythological hero in changing culture*. Bar-Ilan Press.
Novel, A. ve Davidson, I., (2010). *Stone Tools and The Evolution of Human Cognition*. University Press of Colorado.
Paglia, C., (2004). *Cinsel Kimlikler. Nefertiti'den Emily Dickson'a Sanat ve Dekadans*. Çeviren Didem Atay, Anahid Hazaryan, Epos Yayınları
Patton, M., (2003). *Statements in Stone. Monuments and Society in Neolithic Britanny*. Routledge.
Perlés, C., (2004). *The Early Neolithic in Greece. The First Farming Communities in Europe*. Cambridge University Press.
Peters, J.-Schmidt, K., (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbeklitepe South-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica* 39 (1): 179-218.
Pitte, J.R., (2006). *Şarap ve Din*. Çeviren Esra Özdoğan, Kitap Yayınevi.
Quignard, P., (2001). *Cinsellik ve Korku*. Çeviren Aykut Derman, Can Yayınları.
Rice, D. T., (1963). *Art of the Byzantine Era*. Thames and Hudson.
Ridley, M., (2010). *Kızıl Kraliçe, Cinsellik ve İnsan Doğasının Evrimi*. Çeviren Erhun Yücesoy, Yapı Kredi Yayınları.
Roller, L.E., (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu'da Kybele Kültü*. Çeviren Betül Avunç, Homer Kitabevi.
Roman, L ve Roman, M., (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. Facts On File.
Rose, H.J., (2005). *A Handbook of Greek Mythology*. Routledge.
Rosenberg, D., (1996). *World Mythology. An Anthology of the Great Myths and Epics*. NTC Publishing Group.
Roux, J.P., (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Çeviren Aykut Kazancıgül, Kabalcı Yayınevi.
Ruffie, J., (1999). *Cinsellik ve Ölüm*. Çeviren Nermin Acar, Sarmal Yayınevi.
Ryan, W. ve Pitman, W., (2003). *Nuh Tufanı. Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler*. Çeviren D. Bayrak, Arkadaş Yayınları.
Sabbah, F. A., (1995). *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*. Çeviren Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları.
Sandars, N.K., (1973). *Gılgamış Destanı*. Çeviren S.Kutlu, T.Duralı, Hürriyet Yayınları
Saydam, B.M., (1997). *Deli Dumrul'un Bilinci. "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*. Metis Yayınları.
Schmidt, K., (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı: Göbeklitepe. En Eski Tapınağı Yapanlar*. Çeviren Rüstem Arslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Schimmel, A., (1998). *Sayıların Gizemi*. Çeviren M. Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınları.
Seaford, R., (2006). *Dionysos*. Routledge.
Sennett, R., (2006). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. Çeviren Tuncay Birkan, Metis Yayınları.
Sobol, D.J., (1999). *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*. Çeviren Burcu Yumrukçağlar.

Staples, A., (1998). *From Good Goddess to Vestal Virgins. Sex and Category in Roman Religion.* Routledge.
Stock, H.J vd., (2009). *U.X.L. Encyclopeidia of World Mythology.* Gale.
Tremlin, T., (2006). *Minds and Gods: The Cognitive Foundation of Religion.* Oxford University Press.
Tseëlon, E., (2002). *Kadınlık Maskesi. Gündelik Hayatta Kadının Sunumu.* Çeviren Reşide Kekeç, Ekin Yayınları.
Tura, S.M., (2002). *Şeyh ve Arzu.* Metis Yayınları
Tura, S.M., (2004). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz.* Kanat Yayınları
Tura, S.M., (2005). *Günümüzde Psikoterapi.* Metis Yayınları.
Tura, S.M., (2011). *Madde ve Mana, Rasyonalitenin Kökeni.* Metis Yayınları.
Turner, A.K., (1995). *History of Hell.* A Harvest Book.
Türcke, C., (1995). *Cinsiyet ve Akıl. Cinsiyetlerarası Savaşımda Felsefe.* Çeviri Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları
Uçankuş, H.T., (2002). *Phrygia. Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi.* Kültür Bakanlığı Yayınları.
Vernant, J.P., (2001). *Evren, Tanrılar, İnsanlar.* Çeviren Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi.
Watkins, T., (2006). Architecture and Symbolic Contruction of New Worlds. In: E.B. Banning and M. Chasan (edts) *Domestication Space*, Studies in Early Near Eastern Production Subsistance, and Environment Vol.12 Berlin, Ex-orient, 15-24.
Winnicott, D.W., (1998). *Oyun ve Gerçeklik.* Çeviren Tuncay Birkan, Metis Yayınları.
Yalom, M., (2003). *Memenin Tarihi.* Çitlenbik Yayınları.
Yenipınar, H. ve Şahin, S., (1998). *Paintings of the Dark Church.* A Turizm Yayınları.
Yılmaz, N., (1997). *Icons in Turkey.* A Turizm Yayınları
Yitik, A.İ., (2001). *Hz. Meryem ve Efes. Dinler Tarihi Yazıları.* Tibyan Yayıncılık.
Zingsem, V., (2006). *Lilith, Adem'in İlk Karısı.* Çeviren Devrim Doğan Yüzer, İlya Yayınevi.

İSMAİL GEZGİN

Paleolitik Çağlardan Hıristiyanlığa Kadar

Sanatın Mitolojisi

Mitoslar, anlamsız, boş zamanlarda anlatılmak için uydurulmuş fantastik masallar değildir. Mitoslar, insanlığın bugüne gelişinin öyküsünü verebilecek kültürel zenginlikler içeren, hatta hayatımızı şekillendiren, sınırlamalar getiren, kültür dediğimiz şeyin DNA'sıdır...

Her mitin bize sunduğu sözel bir resim sözkonusudur; hatta belli süreçleri anlatmaları nedeniyle birçoğu hareketli resimlerden oluşan sinema ürünleri oldukları bile düşünülebilir. Mitoslar antik çağların psikolojilerini yansıtır. Sanat da en azından başlangıçta, psikolojik bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu anlamda mitoslarla sanatın aynı kaynaktan çıktığını ileri sürebiliriz. Bir başka deyişle, yazılı kültür mitosları, yazı öncesi insanının mağaraların kuytu köşelerine veya taşlara yansıttığı mitolojik ifadelerinin devamı niteliğindedir.

Sanatın Mitolojisi'nde, kimi zaman sanattan hareketle mitosa kimi zaman ise mitostan hareketle sanata yolculuğa çıkacak, bazen bir resme nasıl anlam yüklenebileceğini, bazen de bir anlamın nasıl resimlenebileceğini göreceksiniz.

15 TL

www.selyayincilik.com

ISBN 978-975-570-355-8
9 789755 703558

*SEL